

De motie-Keuchenius : een koloniaal-historische studie over de jaren 1854-1866

<https://hdl.handle.net/1874/319859>

A. 90 192

1939

DE MOTIE-KEUCHENIUS

EEN KOLONIAAL-HISTORISCHE STUDIE OVER
DE JAREN 1854—1866

S. L. VAN DER WAL

DE MOTIE-KEUCHENIUS

Diss Utrecht 1934

DE MOTIE-KEUCHENIUS

EEN KOLONIAAL-HISTORISCHE STUDIE OVER
DE JAREN 1854—1866

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VER-
KRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJSUNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
Dr. C. W. STAR BUSMANN, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERD-
HEID, IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP WOENSDAG 11 JULI 1934,
DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

SIMON LAMBERTUS VAN DER WAL
GEBOREN TE HOOGEZAND

BIBLIOTHEEK
RIJSUNIVERSITEIT
UTRECHT

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — DEN HAAG — BATAVIA — 1934

RIJSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

1899 0824

DE MIJDTIE-KELICHEMILIS

DE MIJDTIE-KELICHEMILIS

DE MIJDTIE-KELICHEMILIS

BOEKDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS

BOEKDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS

BOEKDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

WINKEL

AAN MIJN OUDERS.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING	I
HOOFDSTUK I.	
CONSERVATIEVE EN LIBERALE KOLONIALE POLITIEK 1854—1866	9
HOOFDSTUK II.	
KEUCHENIUS EN ZIJN KOLONIALE POLITIEK 1854—1866	51
HOOFDSTUK III.	
KEUCHENIUS EN HET MINISTERIE VAN ZUYLEN-MIJER	94
HOOFDSTUK IV.	
DE MOTIE-KEUCHENIUS	144
BIJLAGEN	189
PERSONENREGISTER	265

INLEIDING.

De oorspronkelijke opzet van dit werk: — de behandeling van de motie-Keuchenius van 26 September 1866 als moment in de ontwikkeling van de staatsrechtelijke verhouding van moederland en koloniën —, is onder het gewicht van de omstandigheden en beweegredenen waaruit deze gebeurtenis moet worden verklaard, bezweken.

De motie bleek niet alleen de terugslag van de volksvertegenwoordiging op het aftreden van Mr. P. Mijer als minister van Koloniën en diens benoeming tot gouverneur-generaal, maar, van de zijde van den voorsteller, bovendien de noodzakelijke vindicatie van een op eigen beginsel steunend inzicht in de koloniale vraagstukken, dat, aanvankelijk in Indië ontvouwd, in 1866 voor het eerst in het moederland verdedigd werd.

In de ontwikkeling van Keuchenius' koloniale staatkunde van 1854 tot 1866 bleek zij het natuurlijk hoogtepunt.

Het onderzoek, waaraan zoo ruimer veld geboden werd, moest dientengevolge over vele voorafgaande jaren worden uitgestrekt. Keuchenius' koloniaal-staatkundige richting, die zich in de enkele weken van zijn kamerlidmaatschap zoo krachtig heeft uitgesproken, moest in diens Indische periode nagespeurd, en in diens oordeel over de belangrijkste onderwerpen van koloniaal beleid herkend worden.

Bovendien kon, toen de eigen-aardigheid van die richting recht gaf om Keuchenius' optreden te kenmerken als de openbaring van een anti-revolutionaire of christelijk-historische koloniale staatkunde, zijn beteekenis in de koloniale geschiedenis niet worden bepaald, zonder een overzicht van de ontwikkeling van het koloniale vraagstuk in vroeger jaren.

In het eerste hoofdstuk is getracht een schets te geven

van de parlementaire koloniale geschiedenis van 1854 tot het optreden van Keuchenius in de Tweede Kamer. De behandeling van dit tijdvak, waarbij ter inleiding van Keuchenius' debuut als volksvertegenwoordiger gepoogd werd de koloniale politiek van de conservatieven en liberalen in hun onderlingen strijd weer te geven en den stand van het koloniale vraagstuk in 1866 te bepalen, geschiedde met eenige uitvoerigheid, die haar rechtvaardiging moge vinden in de weinige bekendheid van de koloniale aangelegenheden die in deze jaren de Staten-Generaal hebben bezig gehouden.¹⁾

We kozen als uitgangspunt de debatten in de Tweede Kamer over het regeerings-reglement van 1854. Sedert het herstel van het Nederlandsche gezag was de koloniale kwestie, de twistappel tusschen de mannen van het behoud en van den vooruitgang zoo vaak als het batig slot voor het moederland op het spel stond, herhaaldelijk aan de orde geweest. We herinneren slechts aan het rapport van Muntinghe over de verhuur van gronden van 1817 en aan het kolonisatie-rapport van Willem van Hogendorp van 1827, met het tegenrapport van graaf Van den Bosch, dat leidde tot de invoering van het cultuurstelsel.

Maar het regeerings-reglement beteekende het begin van van een nieuw tijdperk in de Indische politiek. Niet alleen dat nu, in den geest van art. 59 van de grondwet van 1848, over de koloniën meer openbaarheid zou bestaan en de bemoeiingen van de Staten-Generaal waren uitgebreid, maar ook was sinds de vaststelling van het regeerings-reglement het koloniale vraagstuk geleidelijk van gedaante veranderd. Het had zich toegespitst op de cultuurkwestie, die omstreeks 1866 de geheele Indische politiek beheerschte.

Wel zijn er eerst belangrijke nevenkwesties als de afschaffing der slavernij en de regeling van de Indische comptabiliteit en duikt telkens weer het geschilpunt op welke aangelegenheden tot de competentie van de wetgevende macht be-

¹⁾ Als zoodanig werd dit hoofdstuk een aanvulling op Mr. H. A. Idema: *Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1891—1918*, 's-Gravenhage, 1924.

hooren, maar de groote strijd tusschen de conservatieven en liberalen trekt zich meer en meer samen op de vraag: handhaving van het cultuurstelsel, of toelating van de particuliere landbouw?

In ons overzicht van beider koloniale politiek gedurende deze periode, eischte deze kwestie dan ook de belangrijkste plaats en naarmate zij zich bij de nadering van 1866 voordeed als de hoofdvraag van koloniaal beleid, werd de stof breder en meer in bijzonderheden behandeld.

Het tweede hoofdstuk is gewijd aan Keuchenius en zijn koloniale politiek van 1854 tot 1866. Het zwaartepunt van dit gedeelte ligt in de beschrijving van Keuchenius' werkzaamheid in den Raad van Indië. Maar toch moesten wij ook hier teruggaan tot 1854, toen Keuchenius als rechterlijk ambtenaar met verlof naar Nederland kwam, waar hem de, voor zijn staatkundige vorming uiterst gunstige, werkkring wachtte van waarnemend secretaris-generaal bij het departement van Koloniën.

Nog belangrijker evenwel werd het vijfjarig verblijf in het moederland door zijn vriendschap met Groen van Prinsterer, als wiens geestverwant en medestander hij zich reeds toen, maar vooral na 1859 in den Raad van Indië deed kennen.

Uit de nu volgende periode, Keuchenius in den Raad van Indië, hebben wij, na de vermelding van een conflict tusschen den minister van Koloniën en den Raad, waardoor Keuchenius' zelfstandige positie treffend werd gekarakteriseerd, aan de hand van adviezen en enkele brieven zijn koloniale denkbelden ontwikkeld.

Om het eigen karakter van zijn politiek tegenover die der conservatieven en liberalen te doen spreken, moest vooral zijn standpunt in de cultuurkwestie worden bepaald. Evenals in Nederland stond dit vraagstuk ook in Indië zoo zeer op den voorgrond, dat het door Keuchenius herhaaldelijk als „de koloniale kwestie” werd aangeduid. De bespreking van zijn adviezen werd daarom hoofdzakelijk tot die over de cultuuraangelegenheden beperkt. Van de overige, die wij

hebben kunnen raadplegen, vonden slechts enkele, over onderwerpen die Keuchenius' bijzondere belangstelling hadden, als de Zending en de verhouding van Land en Kerk, een summierere behandeling. In het begin van dit hoofdstuk werd Keuchenius' persoonlijkheid met eenige biographische aantekeningen ingeleid; in aansluiting daarop wordt aan het slot beschreven onder welke omstandigheden hij den Raad van Indië heeft verlaten en naar Nederland is teruggekeerd.

De parlementaire koloniale geschiedenis, die in het eerste hoofdstuk over 1854—1866 werd behandeld, wordt in het derde hoofdstuk weer opgevat. Maar nu speelt ook Keuchenius een rol. Kort na zijn aankomst in het moederland volgde zijn verkiezing tot lid van de Tweede Kamer.

De voorgeschiedenis van deze verkiezing en de overwegingen, waardoor Keuchenius eindelijk het mandaat aanvaardde, voorspelden reeds dat Groen, die zelf uit de Kamer bleef, een trouwe bondgenoot en zijn richting een uitnemend vertegenwoordiger had gevonden. Met Keuchenius' interpellatie over de onderwijskwestie wordt dit weldra bevestigd. Maar ook blijkt dat de beginselen, die hem in deze kwestie met Groen homogeen doen zijn, het uitgangspunt vormen van de koloniale politiek, die door hem vroeger in Indië was ontwikkeld en nu in de Kamer wordt voortgezet.

Zijn anti-revolutionair standpunt, zoowel in de onderwijs- als in de koloniale kwestie, bepaalt zijn houding tegenover het ministerie Van Zuylen-Mijer, onder welks regeering Keuchenius als volksvertegenwoordiger optreedt.

Hoe weinig dit ministerie voor de herziening van de schoolwet beloofde, was gebleken uit de houding van graaf Van Zuylen en het optreden van Heemskerk als minister van Binnenlandsche Zaken. Voor een oplossing van de koloniale kwestie was al evenmin veel te verwachten.

De portefeuille van Koloniën was door de verdeeldheid der liberalen in handen van de conservatieven geraakt en opgedragen aan Mijer, die zich aan het hoofd van de oppositie tegen het ministerie Fransen van de Putte had geplaatst.

Maar hoewel Keuchenius in de koloniale politiek veel dichter bij de liberalen dan bij de conservatieven stond, was hij bereid tegenover dit ministerie, dat opgetreden was met de roeping om het koloniale vraagstuk, de regeling van de gouvernementcultures en de particuliere landbouw, tot een oplossing te brengen, een afwachtende houding aan te nemen.

Hij gaf dan ook, ondanks veel critiek, zijn stem aan de Indische begroting voor 1867, waarvoor Mijer met een, voor een conservatieven minister zeer merkwaardige verdediging, eveneens de stemmen der liberalen had verworven.

Wat Mijer noopte zich de gunst der volksvertegenwoordiging te verzekeren, was het bijzonder doel van zijn ministerschap, dat reeds bij de kabinetsformatie was vooropgezet: zijn benoeming, na de goedkeuring van zijn begroting, tot gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië.

Het vierde hoofdstuk begint die benoeming en wat daaraan voorafging in een opsomming van feiten te reconstrueeren. Het is verder gewijd aan de reactie op het gebeurde in de Staten-Generaal, Keuchenius' oordeel over de handelwijze van het kabinet, de motie van 26 September, de kamerontbinding, de hierop volgende verkiezingen en de samenstelling van de nieuwe Kamer.

De motie-Keuchenius, die nu geheel in het middelpunt staat, hebben wij getracht in verband met de antecedenten van den voorsteller te zien als het hoogtepunt in de ontwikkeling van zijn anti-revolutionaire koloniale politiek. Bovendien werd door de behandeling van de kamerontbinding en de koninklijke proclamatie, die met eenige belangrijke gegevens is toegelicht, haar een plaats gegeven in de staatkundige geschiedenis van 1866.

Het formeel motief der kamerontbinding, de vermeende ongrondwettigheid der motie werd slechts incidenteel, waar het zich vertoonde als de scheidslijn tusschen de voor- en tegenstanders van het ministerie en in zoover het op de verkiezingen van invloed is geweest, ter sprake gebracht.

De verkiezingsstrijd, waarvan wij getracht hebben een

algemeenen indruk te geven, bleek vooral een belangwekkende episode in de geschiedenis van de anti-revolutionaire partij.

Bijzondere aandacht werd daarom geschonken aan het oordeel van Keuchenius' geestverwanten over de motie en de houding die door hen vòòr en na de kamerontbinding tegenover den voorsteller werd aangenomen. De motie had onder zijn vrienden een tegenstelling geopenbaard, die niet alleen van invloed werd op Keuchenius' herkiezing als volksvertegenwoordiger, maar als een verschil in waardeering voor de conservatieven van zoo principiëelen aard bleek te zijn, dat de zelfstandigheid van de anti-revolutionaire richting in gevaar werd gebracht. Deze tegenstelling tusschen Groen en Keuchenius eenerzijds en de anti-revolutionaire „vrienden” anderzijds was nu onder de schiftende werking van de koloniale kwestie aan den dag getreden; zij zou in later jaren de oorzaak worden van een zeer belangrijk conflict in de anti-revolutionaire partij.¹⁾

Na een korte beschouwing over den uitslag der verkiezingen en Keuchenius' terugkeer in de Tweede Kamer hebben wij dit hoofdstuk besloten met het resultaat van ons onderzoek in enkele conclusie's samen te vatten.

Waar wij de motie-Keuchenius beschouwden in het kader van de parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië en als het eindpunt van de eerste periode in de ontwikkeling van de anti-revolutionaire koloniale politiek, viel de beschrijving van Keuchenius' verdere levensloop, waarop zijn parlementair intermezzo van 1866 een belangrijken invloed heeft gehad, buiten ons bestek. Toch mogen wij hier met enkele woorden dien invloed uit de eerste jaren na de motie doen opmerken.

Door zijn vrienden miskend en door de regeering ongevraagd uit den Raad van Indië ontslagen, stelde Keuchenius zich in Januari 1868 niet meer herkiesbaar voor de Tweede

¹⁾ Vgl. G. M. den Hartogh: *Groen van Prinsterer en de verkiezingen van 1871 Een keerpunt in de wordingsgeschiedenis der Anti-Revolutionaire Partij*, (diss. Amsterdam, V. U., 1933) Kampen, 1933.

Kamer, maar vertrok, toen na herhaald verzoek de overtocht voor rekening van den Lande kon geschieden, nog datzelfde jaar naar Nederlandsch-Indië. Daar wachtte hem de leiding van het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, waarin hij echter nauwelijks een jaar zijn „stem in Indië, ook tot Nederland” kon laten hooren; zijn naar stijl en inhoud ongeëvenaarde artikelen waren door hun godsdienstigen inslag voor den smaak van het Indische publiek ongenietbaar. Bovendien hadden zij aanleiding gegeven tot een heftigen aanval uit het moederland, waar door de conservatieve pers Keuchenius in de geschiedenis van 1866 een laaghartigen rol werd toegedicht. Nadat door Groen van Prinsterer aan „Keuchenius en zijne wederpartijders” recht was gedaan, werd deze „conservatieve wraakoefening” door hem zelf met een „anti-revolutionaire verdediging” beantwoord.

In 1869 legde hij het redacteurschap neer en vatte hij, om in de behoeften van zijn gezin te kunnen voorzien, de „vernederende” advocatuur, waarmede hij voor ruim 25 jaar zijn loopbaan begon, weer op.

Van de onuitgegeven bronnen, waarnaar dit geschrift hoofdzakelijk werd bewerkt, zijn slechts enkele als bijlagen opgenomen. Van Keuchenius' adviezen, uitgebracht in den Raad van Indië, kozen we de belangrijkste over de, in den tekst eveneens overwegende, cultuurkwestie. Bij de keuze der brieven en andere bescheiden hebben wij ons nog grootere beperking opgelegd: in het algemeen werden slechts die opgenomen, welke het meest rechtstreeks op het onderwerp betrekking hadden. De opname van de omvangrijke correspondentie tusschen Keuchenius en Groen van Prinsterer werd, evenals die van andere stukken uit het Groen-archief, minder noodzakelijk door de uitgave van Groen van Prinsterer's Schriftelijke Nalatenschap van wege het Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën.

Tot aanvulling van de verwijzing naar de bronnen, zooals die in de noten geschiedde, zij vermeld dat het archief Keuchenius berust in de Koninklijke Bibliotheek en

het archief Groen van Prinsterer in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.

* * *

Nog rest mij de aangename taak mijn dank te betuigen aan hen, die het tot stand komen van dit geschrift hebben mogelijk gemaakt.

Voor allen breng ik dien aan Prof. Dr. C. GERRETSON, onder wiens leiding het bewerken dezer studie mij toenemend genot verschafte. Het is mij een voorrecht aan zijn hand de eerste schrede op het gebied der historie te hebben mogen zetten.

Van hen, die mij den toegang hebben geopend tot de verschillende archieven, moge ik in de eerste plaats mijn eerbiedigen dank betuigen aan Z. E. den Minister van Staat, Minister van Koloniën, Dr. H. COLIJN, door wiens gunstige beschikking vele, voor mijn onderzoek onontbeerlijke, bescheiden uit het departementale archief konden worden geraadpleegd.

Voor de welwillende toestemming gebruik te maken van het archief van het Kabinet der Koningin ben ik zeer veel dank verschuldigd aan den Directeur van het Kabinet der Koningin, Jhr. Mr. G. C. W. VAN TETS VAN GOUDRIAAN.

De Directeur van het Koninklijk Huis-Archief, Dr. N. JAPIKSE, onder wiens toezicht de stukken uit het Kabinet der Koningin mochten worden geraadpleegd en die mij tevens inzage heeft willen gunnen in de Notulen van den Ministerraad, heeft mij ten zeerste verplicht.

Een woord van hartelijken dank breng ik ook aan den zoon van den staatsman, wiens naam de titel vermeldt, aan Dr. E. A. KEUCHENIUS, die, met warme belangstelling voor mijn werk, het onderzoek van de nagelaten papieren van zijn Vader door vele faciliteiten heeft bevorderd.

Ten slotte vermeld ik met erkentelijkheid dat de Familie ELOUT VAN SOETERWOUDE mij vergunde gebruik te maken van de auto-biographie van Jhr. P. J. Elout van Soeterwoude.

HOOFDSTUK I.

CONSERVATIEVE EN LIBERALE KOLONIALE POLITIEK 1854—1866.

In de tweede helft der vorige eeuw was de koloniale staatkunde, naast het onderwijsvraagstuk, het onderwerp dat de groepeerings der politieke partijen het diepst beïnvloedde. De alleenheerschappij der conservatieve denkbeelden was langzamerhand verbroken door de ontwikkeling van een liberaal koloniaal program, dat, eerst door enkelingen voorgestaan, later door de liberale partij was overgenomen.

Noch de richting, waarvan Groen van Prinsterer het hoofd was, noch de roomsch-katholieken brachten een eigen, op hun beginselen gegrond, koloniaal program; ook bij hen bleek van geen andere tegenstelling dan die van conservatief of liberaal.

Werden de richtlijnen voor het beheer der koloniën dus bepaald door het overwicht, dat nu eens de conservatieven, dan weer de liberalen wisten te behalen, in 1866 doet voor het eerst een nieuw element zich gelden, met het optreden van Mr. L. W. C. Keuchenius als lid der Tweede Kamer.

In plaats van zich, zij het met eenig voorbehoud, te scharen aan de zijde van de conservatieven of liberalen, stelt Keuchenius zich principieel tegenover beide partijen. Zijn beginselen, die hem in de onderwijskwestie homogeen met Groen van Prinsterer maakten, waren voor hem tevens de grondslag voor zijn koloniale denkbeelden: Keuchenius wordt de schepper eener zelfstandige anti-revolutionaire koloniale politiek.

Zijn bestrijding der conservatieve en liberale richting is een zuiver principieele; in de practische uitwerking van

zijn program is hij gematigd vooruitstrevend en staat hij niet ver van de hervormende behouders onder de conservatieven en de behoudende hervormers onder de liberalen. Tusschen Keuchenius' politiek en die der conservatieven en liberalen is een verschil in grondslag, een tegenstelling die behoudenden en vooruitstrevenden wezenlijk vereenigt.

Het doel van dit hoofdstuk is het gemeenschappelijk uitgangspunt van de conservatieve en liberale richting te doen uitkomen, door na te gaan, welke strijd de voor- en tegenstanders, in de jaren van de behandeling van het regeerings-reglement tot het optreden van Keuchenius, in de Staten-Generaal hebben gevoerd.

De geschiedenis van de totstandkoming van het regeerings-reglement ligt buiten ons bestek; de beraadslagingen over het ontwerp in de Tweede Kamer geven evenwel een zóó duidelijk overzicht van de conservatieve en liberale denkbeelden over het geheele koloniale beleid, dat de merkwaardigste strijdpunten hier een korte vermelding mogen vinden.

Een onvoorwaardelijk voorstander van het ontwerp regeerings-reglement was J. C. Baud, die, achter de schermen, op de redactie een overwegenden invloed had uitgeoefend. In een belangrijke redevoering, waarmede hij de algemeene beschouwingen opende, werd door hem het voorgestelde reglement verdedigd, omdat het voldeed aan drie door hem gestelde eischen: 1°. het verzekerde het behoud van de voordeelen die de koloniën het moederland opleverden; 2°. het maakte mogelijk te hervormen hetgeen hervorming behoefde; 3°. het verplichtte bij die hervormingen de meeste behoedzaamheid in acht te nemen.¹⁾

Het kenmerkende van de conservatieve richting wordt evenwel in deze drie eischen voor koloniaal beleid niet weergegeven. De liberale bezwaren, die door Van Hoëvell e. a. tegen het conservatieve stelsel worden ingebracht, betreffen dan ook niet deze algemeene grondregels maar

¹⁾ Tweede Kamer, 17 Juli 1854, *Handel. R.R.*, III, p. 9.

hun practische uitwerking. Met kracht protesteert Van Hoëvell tegen de voorstelling alsof hij geen directe voordeelen uit Indië wil: „Men stelt het voor, alsof de tegenpartij die millioenen aan de natie wilde ontnemen; men stelt het voor, alsof ons stelsel was: geen directe voordeelen van Indië. Dit is eene onwaarheid. Maar wij willen die voordeelen op een andere wijze, langs een anderen weg; wij willen niet *behoudens*, maar *door* de welvaart van de Indische bevolking de stoffelijke voordeelen van Nederland bevorderen: *eerst* die welvaart en *dan* de voordeelen.”¹⁾

Het eigenlijke verschil tusschen conservatieven en liberalen is hiermede reeds aangegeven, als een verschil in de keuze der middelen, die de koloniën voor het moederland winstgevend moeten maken en die de inlandsche bevolking tot ontwikkeling moeten brengen. Welke hervormingen kunnen worden ingevoerd en wanneer, wordt door punt 2 en 3 van Baud's program ter zijde gelaten, maar juist deze vraag wordt door conservatief en liberaal verschillend beantwoord.

De discussie over art. 59 van het regeeringsontwerp, handelende over de gouvernementscultures, toont hoe de conservatieven en liberalen van meening verschillen over de wijze om Indië productief te maken ten bate van het moederland. Hier wordt door de conservatieven het cultuurstelsel verdedigd, minder om de beginselen waarop het rust, dan wel om zijn historisch bestaan en zijn beproefde winstgevendheid.²⁾

¹⁾ Tweede Kamer, 18 Juli 1854, *Handel. R.R.*, III, p. 37.

²⁾ Merkwaardig is hier het oordeel van Baud: „Ik zal slechts kortelijk herinneren, dat ik de directe inmenging der Regering met de industrie der ingezetenen, welke in dat cultuurstelsel opgesloten ligt, niet overeenkomstig acht met gezonde regeeringsbeginselen; ik zal slechts herinneren, dat ik meer dan eens heb gezegd, dat wanneer de nood van het moederland het Indisch bestuur er niet toe gedwongen had, het naar mijn inzien wenschelijk en pligtmatig zou zijn geweest, in Indie het regeeringsstelsel te volgen, dat onder alle hemelstreken, onder alle omstandigheden, het beste is, dat, namelijk, waaronder de Regering zich bepaalt tot het verleenen van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, tot het maken van wegen, tot bevordering *middellijk* van de welvaart en de industrie der ingezetenen; met onthouding van alle *onmiddellijke* bemoeijingen daarmede, onder wat vorm of benaming ook.” Tweede Kamer, 28 Juli 1854, *Handel. R.R.*, III, p. 482.

De liberalen willen naast de gouvernementcultures een ontwikkeling van particuliere ondernemingen mogelijk maken. Van een afschaffing van het cultuurstelsel is evenwel bij hen nog geen sprake; Van Hoëvell voert juist als argument voor de bevordering der particuliere landbouw aan, dat deze, in plaats van het cultuurstelsel te benadeelen, zich hiermee zeer wel verdraagt. De zuivering van het bestaande stelsel van zijn gebreken, wordt ook door de liberalen als de voornaamste eisch beschouwd, waaraan art. 59 moet voldoen. De discussie loopt dan ook bijna uitsluitend over een amendement, voorgesteld door Van Bosse, om het toezicht van gouvernementwege op de inlandsche ambtenaren in hun bemoeiingen met de dwangcultures uit te breiden.

De conservatieven zien het belang der Javanen voldoende verzekerd in het oorspronkelijk artikel en bestrijden het amendement om de toenemende inmenging van de Europeesche ambtenaren in de inlandsche volkshuishouding, die het ten gevolge zal hebben.

Het amendement wordt ten slotte met een meerderheid van 32 tegen 20 stemmen verworpen en art. 59 onveranderd, zonder hoofdelijke stemming, aangenomen.

Bij de behandeling van art. 65, dat het verbod voor den gouverneur-generaal inhield om gronden te verkoopen, komt de particuliere landbouw en nijverheid nogmaals ter sprake. ¹⁾ Door Van Hoëvell wordt op dit artikel de volgende wijziging voorgesteld: „De regelen, waarnaar het afstaan van gronden zal plaats hebben, worden bij algemeene verordening gesteld.” Dit amendement heeft ten doel om particuliere krachten in de gelegenheid te stellen de vele woeste gronden tot ontginning te brengen, zich toe te leggen op de verzameling en verwerking der boschproducten en om de mijnexploitatie ter hand te nemen.

De conservatieven waren bevreesd dat het amendement de mogelijkheid tot verkoop van gronden weer zou openen en vonden het onaannemelijk, ook nadat Van Hoëvell in zijn amendement een wijziging had aangebracht, om aan

¹⁾ Tweede Kamer, 31 Juli 1854, *Handel. R.R.*, III, p. 545.

dit bezwaar tegemoet te komen. ¹⁾ Hun tegenstand is niet gericht op het beginsel van uitgifte van gronden voor particuliere ondernemingen, maar op de wijze, waarop de liberalen dit in het regeerings-reglement tot uitdrukking willen brengen. Baud stelt daarom een nieuw amendement voor dat den gouverneur-generaal de bevoegdheid geeft gronden in huur uit te geven volgens regels bij algemeene verordening te stellen. Deze toevoeging van art. 65 wordt, nadat het amendement Van Hoëvell is verworpen, met op één na algemeene stemmen (n.l. die van Sloet tot Oldhuis) aanvaard.

Dat de tegenstelling conservatief-liberaal niet ligt in het niet of wel behartigen van de belangen der inlandsche bevolking, kan blijken uit de houding die beide partijen tegenover de heerendiensten innemen. Hier wenschen ook de conservatieven geleidelijke vermindering en, evenals de liberalen, afschaffing voorzoover dit met het algemeen belang overeenkomt. Welke diensten, die ten behoeve van het gouvernement of voor de hoofden worden verricht, het eerst moeten worden afgeschaft, is het verschilpunt. De afgevaardigde Sloet tot Oldhuis stelt in zijn amendement op art. 60 voor de diensten voor de hoofden verricht het eerst af te schaffen, omdat deze het zwaarst drukken en geen voordeel voor de bevolking opleveren.

Hiertegenover staat de meening van Baud e. a. dat juist het gouvernement bij de afschaffing der heerendiensten voor moet gaan om elke schijn van baatzucht te vermijden. Hij wil de hervorming beginnen met de geleidelijke afschaffing der gouvernementsheerendiensten en het scheppen van billijke bepalingen voor de diensten aan de hoofden. De gewijzigde redactie van het amendement, waarbij deze kwestie in het midden wordt gelaten, vindt eindelijk ook den steun der meeste conservatieven.

Ook bij het vraagstuk der slavernij blijkt overeenstemming

¹⁾ Het gewijzigde amendement luidde: „Geene gronden worden door den Gouverneur-Generaal afgestaan, noch in eigendom, noch in gebruik, dan volgens regelen door algemeene verordening gesteld.”

te bestaan over de afschaffing, die door allen wordt gewenscht, alleen over de wijze, waarop deze afschaffing moet plaats vinden, loopen de meeningen der conservatieven en liberalen uiteen.

Baud stelt voor de afschaffing over tien jaren te verdeelen door jaarlijks $\frac{1}{10}$ van de slaven vrij te laten, waardoor de nadeelen eener plotselinge emancipatie, die vooral voor de houders van „perkslaven” groote moeilijkheden zou opleveren, zouden worden vermeden.

Van Hoëvell ziet als eenige voorwaarde voor de emancipatie de schadeloosstelling der slavenhouders en wil daarom in de wet een spoedige uitvoering van de vrijverklaring der slaven verzekerd zien. Dat beide partijen t. a. v. dit onderwerp niet ver van elkaar staan, blijkt uit de stemmingen over de verschillende amendementen en uit de groote meerderheid van 43 tegen 12 stemmen, waarmede het amendement-Gevers van Endegeest, waarbij de slavernij tegen 1 Januari 1860 in Nederlandsch-Indië werd afgeschaft, werd aangenomen.¹⁾

* * *

Het regeerings-reglement had tal van nieuwe wetten en verordeningen noodzakelijk gemaakt om aan zijn bepalingen uitwerking te geven. Een belangrijk deel van de belangstelling en werkkraft der volksvertegenwoordiging werd dan ook na 1854, vele jaren lang, door de koloniale aan- gelegenheden opgeëischt.

Dit moest een nadere bepaling en consequente uitwerking van de conservatieve en liberale denkbeelden op koloniaal gebied wel ten goede komen. De jaren 1854—1866 geven een steeds scherpere tegenstelling te zien tusschen de beide partijen die zich telkens geroepen zagen hun standpunt in koloniale onderwerpen te bepalen en te verdedigen.

Een strijdpunt, dat bij nagenoeg elk onderwerp zich voordeed, was de vraag of de regeling van een zaak, die de koloniën betrof, moest geschieden door den wetgever of door den Koning. Reeds bij het eerste wetsvoorstel ter

¹⁾ Tweede Kamer, 7 Augustus, *Handel. R.R.*, III, p. 860 e. v.

uitvoering van het regeerings-reglement, dat door minister Rochussen bij de Tweede Kamer werd ingediend, n.l. dat tot regeling van de afschaffing der slavernij in Nederlandsch-Indië, beheerschte deze vraag de geheele discussie.

Bij de behandeling van het betreffende artikel van het regeerings-reglement was reeds gebleken, dat de conservatieven niet minder dan de liberalen met de emancipatie der slaven sympathiseerden.

Duymaer van Twist verzette zich tegen de regeling bij de wet; hij achtte hiervoor geen aanleiding en dus nog minder behoefte aanwezig, waardoor deze wet in strijd met de grondwet zou komen.¹⁾ De minister meende aan een wettelijke regeling gebonden te zijn, omdat art. 115 van het regeerings-reglement door deze regeling niet enkel werd uitgevoerd, maar ook aangevuld. Bovendien had hij gemeend zijn voorkeur in 't algemeen voor regeling bij K. B. hier niet te kunnen volgen, omdat de discussie over art. 115 op hem den indruk had gemaakt, dat algemeen een wetsvoorstel zou worden verwacht. De tegenstand, die de wet op dit punt ondervond, kon niet verhinderen dat zij ten slotte met een groote meerderheid (48—10 st.) werd aangenomen.

Deed zich hier het geval voor dat het conservatieve standpunt, om de Indische wetgeving buiten het parlement om tot stand te brengen, door een liberaal lid der Kamer t. a. v. de afschaffing der slavernij werd voorgestaan, bij een volgende gelegenheid was het een bekend koloniaal behoudsman, die het liberale beginsel om den wetgever van het moederland ook met de Indische wetgeving te belasten, in bescherming nam. Dit geschiedde naar aanleiding van een interpellatie-Van Hoëvell over de regeling der cultuurcontracten op Java (10 Mei 1860).

Sinds 1852 was herhaaldelijk op een herziening van deze contracten aangedrongen. De voornaamste wensen waren: 1°. dat de contracten bij uitbesteding zouden worden toegewezen om zoo vrije concurrentie mogelijk te maken en voorkeur der regeering voor bepaalde contractanten uit te

¹⁾ Tweede Kamer, 22 Febr. 1859, *Bijblad* 1858—'59, p. 506².

sluiten en 2°. dat de regeling bij de wet zou worden getroffen.

De houding van de regeering, die in 1852 een onderzoek had beloofd, was van dien aard, dat zij eerder de hervorming scheen tegen te werken dan te bevorderen. Bij de behandeling der staatsbegrooting voor 1857 was Van Bosse daarom nog eens op de zaak teruggekomen; hij had een motie voorgesteld, waarin de wenschelijkheid was uitgesproken om de regels voor de uitgifte van cultuurcontracten bij de wet te stellen. ¹⁾ Deze motie was toen met één stem meerderheid (33—32 st.) verworpen, waarop een motie-Baud ²⁾ was aangenomen (59—5 st.), die de beraadslaging over deze kwestie tot een andere gelegenheid uitstelde.

Door Van Hoëvell was hieraan gevolg gegeven bij de behandeling van de wet op het koloniaal batig slot van 1857, toen hij (26 November 1859) den minister vragen stelde omtrent drie elementen der nieuwe contracten n.l. de mogelijkheid voor vrije cultuur, de openstelling der publieke concurrentie en de vaststelling bij de wet. ³⁾

Minister Rochussen had zich in zijn beantwoording over den aard der nieuwe bepalingen niet uitgelaten maar had uitdrukkelijk te kennen gegeven, dat hij nu, evenmin als vroeger, genegen was een wettelijke regeling in te dienen.

Met deze voorgeschiedenis werd Van Hoëvell's interpellatie van 10 Mei 1860 ingeleid. De vraag *hoe* de regeling moest worden getroffen stond nu geheel op den voorgrond; de inhoud der nieuwe bepalingen werd in zijn vragen onaan-geroerd gelaten. Deze waren: 1°. „heeft de Minister thans het voornemen om eene wet aan de Kamer aan te bieden tot regeling van de cultuurcontracten in Indië; 2°. is er vooruitzigt dat zulk eene wet nog in deze zitting kan worden tot stand gebracht?“ ⁴⁾

Het ontkennende antwoord van den minister op beide vragen was zeker geen verrassing. Met ettelijke conser-

¹⁾ Tweede Kamer, 12 Dec. 1856, *Bijblad* 1856—'57, p. 440².

²⁾ Tweede Kamer, 12 Dec. 1856, *Bijblad* 1856—'57, p. 445².

³⁾ Tweede Kamer, 26 Nov. 1859, *Bijblad* 1859—'60, p. 332²—333¹.

⁴⁾ Tweede Kamer, 10 Mei 1860, *Bijblad* 1859—'60, p. 643².

vatieven verdedigde hij zijn standpunt door te wijzen op de bezwaren voor een regeling bij de wet opgeworpen door art. 59 van de grondwet (de behoefte aan wettelijke regeling moest zijn gebleken) en art. 56 van het regeeringsreglement (de *gouverneur-generaal* houdt de cultures in stand, in overeenstemming met de *bevelen des Konings*). Evenmin kon hij de Kamer bevredigen met de mededeeling, dat een regeling der suikercontracten reeds gereed was en dat hierbij mededinging bij nieuwe contracten mogelijk was gemaakt.

Elout van Soeterwoude trachtte nog het geduld van de Kamer te rekken tot de regeling, die de minister had ontworpen, zou zijn gepubliceerd, door een motie in dien geest voor te stellen, maar zijn poging had geen succes. Vóór hem had de afgevaardigde Wintgens een motie ingediend, die het verlangen der meerderheid uitdrukte en met dezelfde meerderheid werd aangenomen, als waarmede de motie-Elout werd verworpen (43—21 st.).

Wintgens achtte nu de tijd gekomen voor een beslissing als in 1856 door Van Bosse was gewild en de redactie van diens motie volgende, stelde hij voor: „de Kamer, van oordeel zijnde, dat er behoefte bestaat om de regels voor de uitgifte van cultuurcontracten in Nederlandsch Indië te stellen door de wet, besluit de discussie over dit onderwerp te sluiten.”¹⁾ De grond der motie was „dat er een eind moest komen aan het stelsel van begunstiging, van bon plaisir; dat er vaste regelen moesten worden gesteld, niet van ingewikkelden aard, maar waarin het beginsel gevestigd was, dat er mededinging zou zijn.”

Met het voorstellen van deze motie had het conservatieve kamerlid Wintgens zich aan de zijde, zelfs aan de spits der liberalen gesteld. Het liberaal beginsel van koloniaal beleid had onder de conservatieven een onverwachte verdediger gevonden. Rengers schrijft over dit optreden van Wintgens, waarbij hij „den doodsteek aan zijn eigen beginsel”

¹⁾ Tweede Kamer, 10 Mei 1860, *Bijblad* 1859—'60, p. 649¹. In de loop der discussie werd de laatste zinsnede door W. vervangen door „sluit de beraadslaging”.

toebracht, „soms tijds heeft men in parlementaire vergaderingen de meest radicale voorstellen zien uitgaan van hen, die gewoonlijk als steunpilaren van het behoud werden aangezien.”¹⁾ Evenwel door Wintgens zelf wordt meer licht verschaft over deze gebeurtenis. De wijze waarop den laatsten tijd door de regeering de cultuurcontracten werden uitgegeven en het geruchtmakende Pangka-contract, als voorbeeld van de gevolgen van dit stelsel, vestigden zijn overtuiging dat er een eind moest komen aan het stelsel van gunsten en gaven, dat de regeering blijkbaar niet wilde loslaten. In de toelichting zijner motie werd door Wintgens het Pangka-contract niet genoemd, maar uit hetgeen hij hierover schreef aan het eind van zijn politieke loopbaan blijkt, dat dit wel de aanleiding tot het voorstellen der motie is geweest.²⁾

De liberale oppositie ontving in de motie-Wintgens een krachtige steun. De Kamer had nu, hoewel dit niet in de bedoeling van den voorsteller lag, zijn gebrek aan vertrouwen in den minister kenbaar gemaakt. Het conservatieve koloniale regeeringsbeleid was door de motie ongewild een slag toegebracht, waarvan de gevolgen spoedig dooddelijk zouden blijken.

Wintgens had de noodlottige gevolgen, die zijn motie voor de behoudende richting had, niet voorzien, veel minder beoogd. Hij zag ze later als een groote schaduwzijde van zijn voorstel, zoodat bij hem de vraag rees „of het wellicht beter ware geweest, als een verstokte *Tory*, op dat punt de stem der beginselen in mijn binnenste te smoren en van twee kwaden in 's hemelsnaam, dan nog maar het minste te kiezen.”³⁾

¹⁾ Mr. W. J. van Welderen baron Rengers: *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, I, 2e druk, 's Gravenhage, 1905, p. 210.

²⁾ Mr. W. Wintgens: *Politieke nabetrachting 1848—1885*, 's Gravenhage, 1887, p. 16—17. „Het was in deze dagen, dat een opzienbarend voorval, met betrekking tot de steeds gevolgde en geheel eigendunkelijke wijze van uitgifte der zoogenaamde Cultuurcontracten (het zoogenaamde Pangka-contract), mij aanleiding gaf tot het opperen van bezwaren, gevolgd door het voorstellen eener motie, alleen de zaak, welke mij van naderbij bekend was, betreffende, maar jegens de Regeering zelve niet in het minst vijandig, om bij haar op de vaststelling van wettelijke regelen omtrent de uitgifte van deze contracten aan te dringen.”

³⁾ *i. a. p.*, p. 17.

Vgl. Mr. J. Heemskerk Az.: *Levensberichten Mij. der Nederl. Letterk.*, 1896, p. 195—196.

Het einde van Rochussen's ministerschap werd met drie elkaar spoedig volgende nederlagen bereikt. Het eerste blijk van afkeuring was de aanneming van de motie-Wintgens. Weldra moest het beleid van den minister in zake de cultuurcontracten nogmaals de critiek der Kamer doorstaan.

Dit geschiedde naar aanleiding van een tweede interpellatie van Van Hoëvell (10 Juli) waarbij hij den minister verzocht aan de Kamer te willen overleggen: 1°. de nieuwe regeling der suikercontracten, waarvan de minister had gewaagd en 2°. de stukken betreffende het Pangka-contract. ¹⁾ De conclusies, waartoe de Commissie van onderzoek was gekomen en die door den rapporteur Duymaer van Twist werden toegelicht, werden met een groote meerderheid aangenomen. De Kamer verklaarde hierbij ten eerste, dat zij bleef bij haar besluit van 11 Mei om regels voor de uitgiften der cultuurcontracten te stellen door de wet en ten tweede, dat zij van oordeel was, dat bij het sluiten van het Pangka-contract de belangen van den Staat uit het oog waren verloren. ²⁾

Na dit herhaald votum van afkeuring moest de minister wel met weinig vertrouwen de behandeling van zijn begrooting voor 1861 tegemoet zien. Slechts weinigen voerden het woord toen het hoofdstuk van de koloniën den 13en December aan de orde kwam. Blijkbaar verwachtte de oppositie dat ook zonder veel vertoogen van haar zijde de begrooting weinig steun zou vinden. Toen ze den volgenden dag in stemming werd gebracht, werd ze dan ook met 41—28 stemmen verworpen.

Aan den wensch, die de minister voor de stemming had geuit, dat de Kamer duidelijk zou laten blijken of hij nog verder op haar ondersteuning kon rekenen, was op ondubbelzinnige wijze gevolg gegeven. Een conservatieve koloniale

¹⁾ Tweede Kamer, 10 Juli 1860, *Bijblad* 1859—'60, p. 685^a.

²⁾ Tweede Kamer, 15 Oct. 1860, *Bijblad* 1860—'61, p. 53¹.

Ook hier trachtte Elout van Soeterwoude een afkeurend votum te voorkomen door een motie voor te stellen: „De Kamer, de inlichtingen gehoord, gaat over tot de orde van den dag.” De motie kwam niet in stemming door het aannemen van de voorstellen der Commissie.

regeeringspolitiek had de Kamer door haar votum onmogelijk gemaakt. De minister van Koloniën vroeg daarom zijn ontslag aan den Koning, dat hem den 24sten December 1860 werd verleend.

* * *

Toch zou na het aftreden van Rochussen het regeeringsbeleid niet dadelijk een koersverandering in liberale richting ondergaan. De overige ministers, die hun begrotingen door de Staten-Generaal hadden zien goedkeuren, achtten de afkeuring, die hun ambtgenoot ten deel was gevallen, voor hen geen reden om ook heen te gaan.¹⁾ Hoewel omtrent de koloniale kwestie, door hen gekenmerkt als „een levensvraag van den Staat”, de vertegenwoordiging geheel andere beginselen dan de regeering was toegedaan, meenden zij door een nieuwen minister van Koloniën in hun kring op te nemen, het bewind nog te kunnen aanhouden. Deze zonde tegen de eischen van het parlementaire stelsel werd met het droevig einde van het derde ministerie Van Hall zwaar geboet.

Ter vervanging van Rochussen werd bij K. B. van 9 Januari 1861 Jhr. J. P. C. Cornets de Groot van Krayenburg tot minister van Koloniën benoemd. In de meening een voorstander der regeeringsbeginselen te hebben voorgedragen, was het voor het ministerie een pijnlijke verrassing spoedig het tegendeel op te merken. De homogeniteit van het kabinet was nu geheel verbroken. De moeilijke positie tegenover de Staten-Generaal, waarin de regeering hierdoor en door het uittreden van den minister-president Van Hall was gebracht, leidde tot een gedwongen einde van dit bewind.²⁾

De geschiedenis van het volgende ministerie geeft merkwaardigerwijs een soortgelijk conflict tusschen een conservatief en liberaal element binnen het kabinet. Voor de ontwikkeling en de heerschappij der liberale denkbeelden is

¹⁾ Een uitzondering was Mr. J. P. J. A. graaf van Zuylen van Nyevelt, die spoedig na Rochussen ontslag vroeg als minister van Buitenlandsche Zaken.

²⁾ Over het conflict met Cornets de Groot: *J. Bosscha: Kroon en ministers*, Amsterdam, 1863, p. 122—135.

dit conflict echter van veel meer beteekenis dan de strijd, die in het derde ministerie Van Hall werd gevoerd.

Den 14en Maart 1861 was een ministerie tot stand gekomen, waarin met drie leden van het vorige kabinet, Van Heemstra, Godefroi en De Casembroot, o. m. zitting hadden Mr. J. P. P. baron van Zuylen van Nyevelt voor Buitenlandsche Zaken en Mr. J. Loudon als minister van Koloniën.

Als vertegenwoordiger van het kabinet trad de minister van Buitenlandsche Zaken op, die als zoodanig den 23sten April in de Tweede Kamer uitvoerige mededeelingen deed over de beginselen en de voornemens der regeering.¹⁾ Wel zeer in tegenstelling met de verdere historie van het ministerie werd door Van Zuylen van Nyevelt de vraag of andermaal „verschillende, in zeker opzigt onvereenigbare elementen in één ministerie waren bijeengebracht”, beantwoord met de verzekering, dat men nu in „meerdere homogeniteit een waarborg had gezocht voor een betere samenwerking”. Op koloniaal terrein verklaarde de minister, zal een stelsel van onbekrompen behoud worden gevolgd, een stelsel dus dat in beginsel niet verschilt van dat van Rochussen. Hij voegde er den waarborg aan toe dat er „te dien aanzien tusschen de leden van het Kabinet geen verschil van gevoelen bestond. Moge de meerderheid der Kamer, wat nauwelijks denkbaar is, een algeheele verandering, eene omkeering van stelsel verlangen, zij zou tegenover zich vinden niet den Minister van Koloniën, maar het geheele Kabinet.”

Naast de regeeringsverklaring verscheen weldra een ander stuk, waarin de koloniale politiek van het ministerie omlijnd werd, n.l. de memorie van beantwoording op het voorloopig verslag over hoofdstuk XI der begrooting voor 1861,²⁾ dat nog definitief moest worden vastgesteld.

De memorie gaf een duidelijk beeld van wat op koloniaal gebied van de regeering viel te verwachten. De belangrijkste punten van het programma van minister Loudon

¹⁾ Tweede Kamer, 23 April 1861, *Bijblad* 1860—'61, p. 577²—579.

²⁾ *Bijblad* 1860—'61, p. 855—858.

bleken: een wettelijke regeling van de uitgifte der cultuurcontracten; een wettelijke regeling der koloniale pensioenen; voorzichtige bevordering van den verkoop van producten in Indië; een wet op de drukpers en een wet ter regeling der comptabiliteit, die evenwel geen vaststelling van de Indische begrooting door den wetgever van het moederland zou inhouden.

De redevoeringen van den minister bij de beraadslaging over zijn begrooting geven een verdere ontwikkeling van deze punten en een duidelijk beeld van zijn koloniaal-politieke denkbeelden in 't algemeen. Minister Loudon besprak voornamelijk drie punten, die de kern vormden van het koloniale vraagstuk van die dagen, n.l. het cultuurstelsel, de Indische comptabiliteitswet en het consignatiestelsel. ¹⁾ De rede waarin hij deze onderwerpen behandelde, munt uit door de juistheid waarmee de kwesties werden gesteld en de eerlijkheid waarmee de minister zijn standpunt tegenover dat zijner tegenstanders uiteenzette. De beschouwingen van den minister over elk der drie onderwerpen zullen hier in 't kort worden gevolgd.

Cultuurstelsel: De minister onderscheidde hier vier richtingen waarvan de eerste twee in de Kamer geen voorstanders vonden en daarom onbesproken werden gelaten. De eerste richting was die waarbij men het cultuurstelsel onveranderd, zooals het werkte, wenschte te behouden; de tweede richting wilde het andere uiterste: hoe eerder hoe liever het stelsel afbreken en doen verdwijnen. De tegenstelling in de Tweede Kamer bepaalde zich tot het verschil tusschen de derde en vierde richting. De derde richting wilde een omzetting van den gedwongen arbeid in het cultuurstelsel in vrije arbeid; de vierde richting wilde een oplossing van het cultuurstelsel in particuliere nijverheid.

In den geest van art. 56 van het regeerings-reglement stond de regeering het stelsel voor van een omzetting van den verplichten arbeid in vrije arbeid. Tegen de richting van een oplossing van het cultuurstelsel in particuliere nijverheid

¹⁾ Tweede Kamer, 13 Mei 1861, *Bijblad* 1860—'61, p. 696¹—698.

ontvouwde Loudon groote bezwaren. De consequente doorvoering zou het sluiten van langjarige cultuurcontracten door het gouvernement onmogelijk maken en zou leiden tot een zeer spoedig einde van de gouvernementcultures. Het cultuurstelsel met zijn voordeelen zou daarentegen bewaard blijven bij de richting, die de regeering voorstond en die tevens inhield een bestrijding van het element van dwang, de groote grief tegen het cultuurstelsel, door den vrijen arbeid zooveel mogelijk te bevorderen ten koste van den verplichten arbeid. Ook hield deze politiek rekening met de toekomst waarin het cultuurstelsel zou zijn afgeschaft.

„Het voordeel van de stelling der Regeering ten opzichte van art. 56 van het regeeringsreglement is, dat men de bevolking opleidt tot het besef van de voordeelen die de vrije arbeid geeft. Komt men dan later tot een ander stelsel, dan dat hetwelk de Regeering meent dat ligt in art. 56, dan zal men dus het voordeel hebben dat de bevolking voorbereid wordt tot vrijen arbeid, en komt men eindelijk tot de conclusie dat het cultuurstelsel moet worden opgeheven, welnu de bevolking zal er dan rijp voor zijn. Maar dit, geloof ik, zal niet kunnen geschieden, zonder eene herziening van art. 56 van het regeeringsreglement.”

Wilde de regeering dus eenerzijds de eerste helft van art. 56 handhaven door het cultuurstelsel te behouden en het niet door de particuliere landbouw te laten afbreken, anderzijds gaf zij gevolg aan het tweede voorschrift van dit artikel, om de particuliere landbouw de mogelijkheid tot ontwikkeling te openen. Hiervoor wilde zij een ruim veld openen door de uitgifte van woeste gronden en door die landbouw ook daar toe te laten, waar de gouvernementcultures er geen direct nadeel van zouden ondervinden. De bevordering van de particuliere landbouw zou zoo niet ten koste van, maar afzonderlijk, los van het cultuurstelsel, plaats vinden, op andere gronden en met andere werkkrachten. Deze laatste zouden voor den vrijen arbeid op de particuliere ondernemingen ook afgescheiden van het cultuurstelsel te vinden zijn.

De minister bestreed de meening dat het cultuurstelsel

een absolute eisch zou zijn voor opleiding tot vrije arbeid en wees daartoe op den arbeid die door de inlanders vrijwillig werd verricht in de Bataviasche Ommelanden en in de Vorstenlanden. Hij formuleerde zijn meening over den vrijen arbeid en de particuliere landbouw aldus: „ik geloof dus dat de particuliere teelt gerust kan afgezonderd worden van het cultuurstelsel; met andere woorden, dat men het cultuurstelsel niet noodig heeft om de particuliere teelt op te wekken.”

Comptabiliteitswet: Eerder werd reeds gezegd dat Loudon in deze wet niet het beginsel wilde opnemen om de Indische begrooting te doen vaststellen bij de wet. De bezwaren, die hij hiertegen inbracht, waren voornamelijk gelegen in het karakter der Indische maatschappij. De ontwikkeling en de onberekenbaarheid van de toekomst eener koloniale huishouding maken het onmogelijk, de posten van een Indische begrooting langen tijd van te voren te ramen. Bij een vaststelling door de wet is dit een vereischte, waarom de minister deze procedure voor Indië niet geschikt achtte. Behalve dit administratieve bezwaar had Loudon bedenkingen van staatsrechtelijken aard n.l. het te loor gaan van 's Konings opperbestuur, de directe invloed der Staten-Generaal op het bestuur in Indië en de positie van den gouverneur-generaal bij verwerping der begrooting.

Consignatiestelsel: In de memorie van beantwoording op het voorloopig verslag had de minister gezegd als oordeel der regeering over het consignatiestelsel, „dat aan den verkoop van producten in Indië eenige uitbreiding kon worden gegeven, mits daarbij met omzichtigheid te rade gaande.”

Nu voegde hij daaraan nog toe: „met eene uiterste grens: dekking van het Indisch tekort.”

Vele voordeelen werden door minister Loudon genoemd, van een voorzichtige en gedeeltelijke overbrenging van de markt van koloniale producten uit het moederland naar Indië. Allereerst zouden dan de vervoerkosten van de producten naar Nederland om daar te worden verhandeld, voor den producent, het gouvernement, wegvallen. De verkoop van

Indische producten aan Australië, Afrika en Amerika zou door het bestaan van een Indische markt zeer worden bevorderd. Bovendien zou dit den algemeenen handel doen toenemen.

Het boven geschetste programma van den minister van Koloniën had meer de sympathie der liberalen dan de regeeringsverklaring door minister Van Zuylen van Nyevelt den 23sten April in de Tweede Kamer afgelegd. De conservatieven, die in den minister-president Van Zuylen een voldoende bewijs en waarborg zagen voor het behoudend karakter van het kabinet, keurden zonder uitzondering Loudon's politiek goed. De begrooting van den minister van Koloniën werd zoowel met de stemmen der liberalen¹⁾ als der conservatieven aangenomen.

Bij de bespreking van de regeeringsverklaring en bij de behandeling van de begrooting zagen reeds vele liberalen tusschen de regeeringsverklaring van Van Zuylen en de memorie van beantwoording van Loudon, een verschil, dat weldra in een openlijke strijd, de tegenstelling tusschen de ministers van Buitenlandsche Zaken en Koloniën in het licht stelde. Volgens het oordeel van alle leden van het kabinet was minister Loudon volkomen getrouw gebleven aan het oorspronkelijk regeeringsprogramma, en was er voor het verwijt, dat hij in liberalen zin hiervan zou zijn afgeweken, geen grond. Van Zuylen trachtte zijn positie te redden door de kwestie aan het oordeel van den Koning te onderwerpen, maar een gelijktijdig advies van zijn ambtgenooten aan den Koning had tot gevolg dat hij zich genoodzaakt zag het ministerie te verlaten.²⁾

Door de uittreding van minister Van Zuylen van Nyevelt verloor Loudon den steun der conservatieven. Onder Mr. P. Mijer, de „leider der nieuwe koloniale oppositie,³⁾

¹⁾ Behalve Mr. G. M. van der Linden die zijn stem tegen de begrooting uitbracht.

²⁾ Over de uittreding van minister Van Zuylen van Nyevelt: *Rengers*, p. 234. Ook de ministers van Tets van Goudriaan en Loudon in de Tweede Kamer 25en 28 November 1861, *Bijblad* 1861—'62, p. 223 en 253²—254.

³⁾ Aldus minister Loudon, Tweede Kamer, 31 September 1861, *Bijblad* 1861—'62, p. 291².

werd nu door hen het programma van Loudon bestreden dat ze vroeger, voor het aftreden van Van Zuylen, hadden verdedigd. Daarentegen was de instemming der liberalen met Loudon's politiek toegenomen. De beide richtingen, die in hun ondersteuning van één minister van Koloniën schouder aan schouder hadden gestaan, waren nu weer verder dan ooit van elkaar verwijderd. Loudon's begrooting voor 1861 had de steun van alle conservatieven verworven; zijn begrooting voor 1862 had de goedkeuring der Kamer bijna uitsluitend aan de liberalen te danken.¹⁾

De verhoudingen tusschen de partijen en de regeering was geheel omgekeerd. De conservatieven tegen Loudon en voor den vorigen minister; de liberalen voor Loudon en tegen de overige ministers. Voor beide partijen had de verwerping van het hoofdstuk der onvoorziene uitgaven, waardoor het ministerie gedwongen werd heen te gaan, dan ook een ongewenscht gevolg. De conservatieven wilden in de belangrijke koloniale kwestie Loudon niet handhaven en gaven daarom het geheele ministerie prijs; de liberalen waren fel gekant tegen de ministers Heemstra c.s. en wilden hun val, ook al zou de minister van Koloniën worden meegesleept.

* * *

Het volgende ministerie, met welks samenstelling Thorbecke was belast, had den weg voor een liberale Indische politiek gebaad. Dat deze eerst met weinig succes werd bewandeld vond zijn oorzaak in den persoon van den nieuwen minister van Koloniën, G. H. Uhlenbeck. Op politiek en koloniaal terrein voor de meesten een volmaakt onbekende figuur, zag men niet zonder wantrouwen de belangen der koloniën aan hem toevertrouwd.

Hoewel Uhlenbeck weinig tot stand heeft kunnen brengen is zijn program, als bewijs van de vorderingen die de liberale denkbeelden hadden gemaakt, van beteekenis. Voor het eerst

¹⁾ Hoofdstuk XI der Staatsbegrooting voor 1862 werd goedgekeurd met 51—20 st. Behalve de liberale-, behoorden de anti-revolutionaire leden der Kamer tot de voorstemmers.

werd door de regeering het beginsel aanvaard, dat de Indische begrooting en verder alle andere onderwerpen van algemeen koloniaal belang tot het gebied van den moederlandschen wetgever behooren.

Ook met betrekking tot de gouvernementscultures en de particuliere ondernemingen werden door Uhlenbeck denkbeelden voorgedragen die nog nooit door een regeering waren verdedigd. In zijn interpretatie van art. 56 van het regeerings-reglement ging hij veel verder dan zijn voorganger Loudon, door het accent van het eerste naar het laatste lid van dit artikel te verleggen: bevordering van de particuliere ondernemingen van landbouw. In dien geest werd door hem een wetsontwerp tot regeling der cultuurondernemingen ontworpen, dat tweemaal bij de Staten-Generaal ingediend, het niet verder heeft gebracht, dan tot het onderzoek in de afdeelingen der Tweede Kamer.¹⁾

Uhlenbeck ging hierbij uit van den plicht der regeering om „de beweging voor bijzondere cultuurondernemingen dienstbaar te maken aan het groote doel dat men steeds voor oogen had, namelijk de ontwikkeling der landbouwproductie.” De particuliere landbouw, die nog steeds geen „zuiver wettelijk terrein” was aangewezen en onderworpen was aan „duistere” en „verouderde” bepalingen, wilde hij een vaste positie geven naast het cultuurstelsel. Dit laatste zou hiervan geen nadeel ondervinden: de gouvernementscultures werden door de voorgestelde regeling, die haar gronden en arbeidskrachten spaarde en beveiligde tegen inbreuken van de particuliere teelt, als door een „wettelijk cordon” van de bijzondere ondernemingen afgesloten. De benoodigde gronden voor de particuliere ondernemingen konden, behalve uit de woeste gronden waarover het ontwerp niet handelde, verkregen worden door overeenkomsten van huur en verhuur met de inheemsche bevolking, waarbij van de bemiddeling van de hoofden en oudsten gebruik kon worden gemaakt. Van arbeidskrachten konden de ondernemers zich eveneens door

¹⁾ Het ontwerp werd eerst ingediend 8 Mei 1862; voor de tweede maal 26 September 1862.

middel van overeenkomsten met de inlanders voorzien; maar deze moesten individueel gesloten worden. Het gouvernement zou bij deze transacties slechts tusschen beide treden als zij de belangen van de verplichte cultures schaadden, in welk geval zij toestemming zou kunnen weigeren.

Ook was in het ontwerp een nieuwe vorm van belasting opgenomen: naast de eigenlijke grondbelasting, de landrente, werd een bedrijfsbelasting op de particuliere ondernemingen voorgesteld. Deze belasting zou geheven worden naar den maatstaf van de uitgestrektheid en het productief vermogen van de gronden der onderneming, die daartoe jaarlijks in vijf klassen zouden worden verdeeld.¹⁾

Bij de behandeling van de begrooting voor 1863 werd, bij hoofdstuk XI (van de koloniën) het wetsontwerp in de Staten-Generaal besproken. Bij deze gelegenheid werd aan Uhlenbeck's bewind een einde gemaakt. Zijn begrooting, die in de Tweede Kamer na veel critiek van de conservatieven en van eenige liberalen, was goedgekeurd (37—32 st.), werd in de Eerste Kamer met een groote meerderheid (30—4 st.) verworpen.

De houding van Thorbecke in de Eerste Kamer had hiertoe niet weinig bijgedragen. Thorbecke had zich meer en meer van zijn ambtgenoot losgemaakt door te kennen te geven dat hij niet in de verantwoordelijkheid van Uhlenbeck's bijzondere plannen wilde deelen.²⁾ Het aftreden van den minister van Koloniën behoefde dan ook niet gepaard te gaan met de aftreding van het geheele kabinet.

* * *

De koloniale politiek van het tweede ministerie Thorbecke zou onder Fransen van de Putte, die de plaats van Uhlenbeck als minister van Koloniën innam, een gelukkiger tijdperk tegemoet gaan. Gedurende de jaren 1863—'66 heeft deze minister van Koloniën, eerst onder leiding van Thorbecke

¹⁾ Vgl. het ontwerp van wet en de memorie van toelichting, *Bijblad* 1861—'62, p. 1039—1041 en 1041—1046.

²⁾ Eerste Kamer, 29 December 1862, *Bijblad* 1862—'63, p. 139² en 141.

en later zonder deze, de richting aangegeven waarin de liberale koloniale politiek zich ontwikkelde. Zijn optreden is voor de tegenstelling tusschen liberalen en conservatieven van groote beteekenis geweest; niet alleen dat het conflict is toegespitst, maar er werden nieuwe denkbeelden in den strijd gemengd, die het koloniaal program der liberalen belangrijk hebben gewijzigd.

De nieuwe minister van Koloniën was voor de Kamer zeker geen onbekende. Door de uitgave van zijn brochure over de suikercontracten ¹⁾, maar vooral door zijn optreden in de Tweede Kamer, waren zijn denkbeelden reeds dikwijls het onderwerp van discussie geweest. Hij achtte het dan ook overbodig, toen de definitieve vaststelling van hoofdstuk IX der begrooting voor 1863 aan de orde kwam, de Kamer een algemeen programma te ontvouwen. Toch zou hij hieraan niet geheel kunnen ontkomen. Na herhaaldelijke verwijten over gebrek aan „parlementaire courtoisie” moest de minister zijn bezwaren tegen meer algemeene beschouwingen wel overwinnen. Zoo ontwikkelde zich nog een debat van acht dagen, een uitvoerigheid die bij de behandeling der begrooting voor de koloniën zeer ongebruikelijk was.

Als Fransen van de Putte zijn stelsel noemde „de algemeene liberale koloniale politiek” ²⁾, moest hieronder toch wel iets anders worden verstaan dan hetgeen tot dusverre in de Kamer voor liberale politiek was gehouden. Wintgens was dan ook niet volledig toen hij zeide dat het twistpunt nog altijd het oude was: cultuurstelsel of particuliere landbouw. ³⁾

Ook dit conflict was niet hetzelfde gebleven; de zelfstandige politiek van Fransen van de Putte had het een nieuwe inhoud gegeven. Van beide stelsels was de minister een voorstander, mits ze op de juiste wijze werden toegepast.

Het cultuurstelsel was op zich zelf niet verwerpelijk, maar moest van zijn vele gebreken worden gezuiverd. Voor de suikercultuur was één van de belangrijkste hervormingen

¹⁾ I. D. Fransen van de Putte: *De regeling en uitbesteding van de suikercontracten op Java*, Goes, 1860.

²⁾ Tweede Kamer, 27 Mei 1863, *Bijblad 1862-'63*, p. 840¹.

³⁾ Tweede Kamer, 26 Mei 1863, *t. a. p.*, p. 824².

de uitbesteding der contracten; bij de koffiecultuur wilde hij gouvernementstuinen aan particulieren verhuren, terwijl tenslotte de steeds teruglopende en veeleischende indigocultuur wel het lot van algeheele afschaffing zou moeten ondergaan. Werden zoo de noodige hervormingen aangebracht, dan zou zelfs een uitbreiding van de gouvernementcultures niet onmogelijk zijn. De minister beloofde een ontwerp van wet in te zullen dienen, waarbij nieuwe regels zoowel voor de gouvernement- als voor de particuliere cultures zouden worden gesteld.

Evenwel op één punt was Fransen van de Putte reeds op deze wettelijke regeling vooruit geloopt. Dit betrof de contracten met de inlandsche bevolking tot het verrichten van arbeid en het leveren van producten. Oorspronkelijk was bij Stbl. 1819 n°. 10 bepaald dat deze contracten slechts individueel en niet door middel van de hoofden konden worden aangegaan. Maar de bemiddeling der dorpshoofden was weer mogelijk gemaakt door de regeling die naderhand bij Stbl. 1838 n°. 50 was getroffen. Fransen van de Putte wilde de gelegenheid tot misbruiken die in 1838 was opengesteld, wegnemen en had daartoe een K. B. ontworpen en reeds bij de Raad van State in behandeling gegeven, om de toestand van voor 1838 weer te herstellen.¹⁾

¹⁾ Ter vergelijking volgen hier de drie belangrijkste artt. uit de K. B.en van 1819, 1838 en 1863.

Stbl. v. N.I. 1819, n°. 10, art. 2: „Geene contracten zullen dessa's gewijze, of met de hoofden der dorpen alleen, maar individueel met elk ingezetenen, die daardoor eenigermate verplicht wordt, mogen worden aangegaan, met die verstande nogtans, dat het niet vereischt zal worden, dat voor elk individu een afzonderlijk contract worde opgemaakt, mits de verbintenis, bij de acte vermeld, slechts individueel is gesloten geworden.”

Stbl. v. N.I. 1838, n°. 50: „Tot het aangaan en voortzetten van nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid, zullen bij voortdoring overeenkomsten met de Indische bevolking kunnen worden aangegaan, en wel met de oudsten en voornaamsten der dessa's, zoo tot het bebouwen van gronden, het leveren van bijzondere voortbrengselen, van afpak, van bouwstoffen en vervoermiddelen, als tot het verleenen van persoonlijke diensten, nadat door een opzettelijk onderzoek, door of vanwege den Resident, zal zijn gebleken, dat dezelve met toestemming der dessa's ingezetenen geschieden.”

Stbl. v. N.I. 1863, n°. 152 art. 1: „De publicatie van 25 December 1838 (*Staatsblad* n°. 50) wordt in dien zin gewijzigd, dat de overeenkomsten, waarvan in die publicatie sprake is, niet anders dan *individueel* met de bezitters of gebruikers der gronden mogen gesloten worden, zoodat, behoudens de uitzondering in art. 2, overeenkomsten met de *oudsten* en *voornaamsten* der dessa's, namens die dessa's aangegaan, voortaan niet meer zijn toegelaten.”

Werd zoo de weg tot vrije arbeid door het contracteeren met de bemiddeling der oudsten afgesneden, de weg tot vrije arbeid, die inderdaad vrij zou zijn, werd gebaand door den dorpschoude de gelegenheid tot misbruiken te ont-nemen.

De bescherming van de inlandsche bevolking tegen hun eigen schoude, die door deze maatregel werd beoogd, stond bij Frans van de Putte steeds op den voorgrond. Hij wilde de oorspronkelijke positie der schoude in de inheemsche samenleving herstellen. Het aandeel in de uitvoering van het cultuurstelsel en het landelijk stelsel hun door het gouvernement toegewezen, moest zooveel mogelijk worden terug-genomen. Op het gebied van het landelijk stelsel, om te komen tot een billijker en evenrediger heffing van de landrente. De dorpsgewijze aanslag, door Raffles in 1814 ingevoerd, daarna, in 1815, door hem verlaten, maar door commissarissen-generaal in 1818 hersteld, moest vervangen worden door een hoofdelijke aanslag. De dorpschoude, die door hun gecombineerde functies van inzamelaar der landrente en politieautoriteit, met de meeste willekeur de dessa-aanslag over de dorpsbewoners konden verdeelen, zouden ook hier worden uitgeschakeld. In hun plaats zou de inning der landrente, voor de dessabewoners hoofdelijk bepaald, worden opgedragen aan „zuiver comptabele ambte-naren”.

Een eerste vereischte voor de invoering eener hoofdelijke aanslag in de landrente was de opmeting en kadastrering der gronden. Hierdoor zou een billijke aanslag naar de uit-gestrektheid en waarde der gronden mogelijk worden, waar-door, meende Frans van de Putte, zijn hervormingsplan niet alleen den druk der bevolking zou verlichten, maar ook het batig saldo ten goede komen.

De hoofdpunten van het programma van den minister waren, behalve de boven genoemde hervormingen in het stelsel der cultures en in het landelijk stelsel, wettelijke regeling van belangrijke koloniale aangelegenheden, vast-stelling van de Indische begrooting bij de wet, en geleidelijke

overbrenging van de markt der Indische producten van het moederland naar Java.

Tegen al deze punten kwamen de conservatieven in hevig verzet. Het groote bezwaar dat bij elk onderwerp naar voren werd gebracht was: de minister brengt door zijn maatregelen op Java een „sociale revolutie” te weeg. De inlandsche maatschappij zou worden aangerand, door de hoofden in hun machtspositie aan te tasten. Dit zou geschieden als de bemiddeling der hoofden bij het sluiten van contracten tusschen Europeanen en inlanders, werd uitgesloten en als hun de inzameling der landrente werd ontnomen.

Het was vooral de hervorming van het landelijk stelsel, met een hoofdelijke aanslag in de landrente, die bestreden werd onder het motief: handhaving van de bestaande maatschappelijke toestand. De kadastrering der gronden, die het mogelijk maakte dat elke dessabewoner naar den grond die hij in gebruik had werd aangeslagen, voerde onmiskenbaar in de richting van individueel grondbezit. En het gevaar voor deze maatschappelijke ommekeer, die de minister inderdaad voorstond, ofschoon hij den tijd daarvoor nog niet rijp achtte, wekte den grooten tegenstand tegen 's ministers plannen.

De „spreker der conservatieven”, R. J. Schimmelpenninck, gaf in een zeer merkwaardige redevoering een formuleering van den grondregel der conservatieven voor het koloniaal beheer en toonde daarbij aan welke houding tegenover de politiek van Fransen van de Putte het conservatieve standpunt eischte. Aan de doelstelling van de conservatieve politiek werd door het heerschende stelsel, staatsrechtelijk, een „krachtig eenhoofdig bestuur, met eerbiediging der inlandsche toestanden en gewoonten”, economisch, het stelsel der gouvernementcultures, zoo goed beantwoord, dat het stelsel van Fransen van de Putte, in vele opzichten het tegengestelde van het bestaande, volkomen verwerpelijk was. ¹⁾

¹⁾ R. J. Schimmelpenninck in de Tweede Kamer, 30 Mei 1863: „Op den voorgrond stel ik dat wij, als bezitter van de Oost Indien, twee voornamen verplichtingen hebben te vervullen: in de eerste plaats verplichtingen jegens de bewoners der uitgebreide gewesten die door God aan ons bestuur zijn toevertrouwd; in de tweede plaats verplichtingen jegens het moederland, wiens belang vordert, dat wij die bezittingen

In denzelfden geest sprak Mijer; hij achtte het program van den minister in strijd met het regeerings-reglement, dat aan de inlandsche gemeenten hunne volksinstellingen verzekerde, maar bovendien veroordeelde hij de bevordering van het individueel grondbezit als een roekeloos ingrijpen in de Javaansche volkshuishouding.¹⁾

Het langdurig debat in de Tweede Kamer bood weinig afwisseling; in belangwekkende historische vertoogen werden door den minister, die hierin vooral den steun ontving van Van Heukelom, en door de conservatieven steeds weer hetzelfde naar voren gebracht en verdedigd of aangevallen. De conservatieve oppositie was te zwak in getal om iets te bereiken, zoodat de discussie ten slotte op 4 Juni besloten werd met de goedkeuring der begrooting door de meerderheid (41—25 st.).

zoo productief mogelijk maken, en zooveel direct en indirect voordeel opleveren, als overeen te brengen is met de hoogere verpligting die op ons rust." *Bijblad* 1862—'63, p. 863².

De conservatieve bestrijding van Frans en van de Putte, vanuit de eene hoofdgedachte, handhaving van den maatschappelijken toestand op Java, door behoud van het bestaande stelsel, ligt duidelijk in het vervolg van Schimmelpenninck's redevoering uitgedrukt: „Daarom willen wij geene invoering van individueel grondbezit daar waar gemeenschappelijk grondbezit den grondslag uitmaakt van de bestaande maatschappelijke orde. Daarom willen wij zoo min mogelijk onmiddellijke aanraking van het Europeesch gezag en van het Europeesch element met de bevolking, daar waar het tusschen beide tredend gezag van inlandsche hoofden en vorsten een band is, welke de geheele Indische maatschappij aan de heerschappij van Nederland verbindt. Daarom willen wij niet de belasting, waar zij in arbeid opgebracht wordt, vervangen door belasting in geld. Daarom willen wij geen te sterke uitbreiding van het Europeesch element, waardoor, helaas! niet altijd het Christendom en de beschaving, maar dikwijls het tegendeel en daardoor onrust en ontevredenheid onder de inlandsche bevolking zou kunnen bevorderd worden. Daarom willen wij de Javaansche bevolking niet prijs geven aan eene onbepaalde ontwikkeling van de particuliere industrie en die in de plaats stellen van de gouvernementcultures. Daarom willen wij het niet dulden, dat aan de particuliere industrie eene plaats gegeven worde tusschen en naast de gouvernementcultures en deze in hare ontwikkeling worden belemmerd. Daarom willen wij ook niet de markt van de Oost Indische producten overbrengen van het moederland naar Java, waardoor het consignatiestelsel zou worden vernietigd, en daarom ook willen en kunnen wij dezen Minister van Koloniën niet ondersteunen, die alles wenschelijk acht wat ons voorkomt onvermijdelijk tot de opheffing van het bestaande stelsel te leiden en tot vervanging daarvan door het stelsel der liberale koloniale politiek." *Bijblad* 1862—'63, p. 864¹.

¹⁾ Tweede Kamer, 28 Mei 1863, *Bijblad* 1862—'63, p. 849¹: „Waar de neiging tot het individueel landbezit zich bij de Javasche bevolking ongedwongen openbaart, daar zou ik het willen bevorderen; omdat ook ik aan dat bezit de voorkeur geef. Maar het door opmetingen en andere handelingen in het leven te roepen en van Staatswege in te voeren, zonder dat blijkt, dat de bevolking het zelve in haar belang begeert, dat is in mijn oog even willekeurig als roekeloos.”

De Eerste Kamer, die nooit een overwegende invloed op den gang der koloniale zaken had uitgeoefend, kon, nu zij eenmaal de begrooting van den vorigen minister Uhlenbeck had verworpen, Frans van de Putte nog groote moeilijkheden geven. Toch zou deze Kamer, hoe conservatief ook georiënteerd, om politieke redenen niet licht tot een herhaalde verwerping van de begrooting komen. Een ontbinding der Kamers, die in dat geval werd gevreesd, zou de Eerste Kamer waarschijnlijk even conservatief doen terugkeeren, en de liberale meerderheid der Tweede Kamer nog versterken. ¹⁾ Het was om deze politieke complicaties te voorkomen, dat de Eerste Kamer, zij het na heftige bestrijding, de begrooting op 1 Juli met 22—16 stemmen aannam. ²⁾

Nog één onderwerp had de minister van Koloniën in dat zelfde zittingsjaar voor de Staten-Generaal te verdedigen; het was een wetsontwerp tot het verleenen eener concessie voor een spoorweg van Semarang over Soerakarta naar Djocjakarta. Voor de tegenstelling tusschen conservatieven en liberalen was het debat in de Tweede Kamer over deze wet uiteraard niet van veel beteekenis, hoewel de koloniale oppositie niet naliet ook hier den minister te bestrijden. ³⁾

* * *

De volgende ontmoeting met de beide Kamers was de behandeling van het koloniale hoofdstuk der begrooting voor 1864. De beraadslaging over dit hoofdstuk was weinig meer dan een herhaling van het vorige begrootingsdebat. ⁴⁾ De belangstelling der vertegenwoordiging werd reeds te veel in

¹⁾ Vgl. de redevoering van C. H. baron van Rhemen van Rhemenshuizen, Eerste Kamer, 29 Juni 1863, *Bijblad* 1862—'63, p. 266¹⁻².

²⁾ Voor het programma van Frans van de Putte bij de behandeling der begrooting ontwikkeld: zijn *Parlementaire redevoeringen*, Schiedam, 1872—'73, I, p. 98—248.

³⁾ Het ontwerp werd den 25sten Juni in de Tweede Kamer aangenomen (54—13 st.), in de Eerste Kamer, zonder discussie en met algemeene stemmen den 6en Juli.

⁴⁾ Hoofdstuk IX der begrooting voor 1864 werd door de Tweede Kamer goedgekeurd - 12 December 1863 - met 41—24 st., door de Eerste Kamer - 11 Januari 1864 - met 22—11 st.

beslag genomen door een ontwerp van wet tot regeling van de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen in Nederlandsch-Indië, dat de minister den 25sten September 1863 bij de Tweede Kamer had aanhangig gemaakt.

Deze poging tot regeling der Indische comptabiliteit, was niet de eerste. In 1855 had minister Pahud een comptabiliteitswet ontworpen, die echter niet in behandeling was gekomen. Het voorloopig verslag had den wensch te kennen gegeven dat het eindcijfer van elk hoofdstuk der koloniale begrooting bij de wet zou worden vastgesteld. Op denzelfden drang naar vaststelling bij de wet stuitte het ontwerp van minister Rochussen van 1858. Oorspronkelijk wilde de minister zelf een vaststelling van de begrooting door den wetgever voor vijf jaar. Evenwel later moest hij de Kamer mededeelen dat zijn denkbeelden hieromtrent eenige wijziging hadden ondergaan, zoodat hij niet aan den wil der meerderheid, in het voorloopig verslag uitgesproken, kon voldoen. Nadat het ontwerp door hem was ingetrokken, is de belofte eener hernieuwde poging vergeten.

De „nieuwe schepping”, zooals Rochussen de wettelijke vaststelling der Indische begrooting noemde, was het hoofdbeginsel van het ontwerp van Fransen van de Putte. Het voorloopig verslag over zijn ontwerp comptabiliteitswet van 16 December 1863, had reeds de bezwaren der conservatieve minderheid aangegeven, die bij de discussie in de Kamer werden uiteengezet.

Deze waren van tweeërlei aard, bezwaren aan de grondwet ontleend en, voor het conservatieve standpunt veel belangrijker, politieke bezwaren. De grondwettige bedenkingen kwamen hierop neer, dat de grondwetgever de vaststelling der koloniale begrooting bij de wet niet had gewild, maar verzuimd had het uitdrukkelijk te verbieden.¹⁾ De vele politieke bezwaren der conservatieven werden met zorg opgesomd en uitgemeten, waardoor het groote argument tegen

¹⁾ Vgl. Mr. J. Heemskerk Azn. in de Tweede Kamer, 9 Maart 1864, *Bijblad* 1863—'64, p. 458^t.

de wet, hoewel uit den samenhang gemakkelijk af te leiden, op den achtergrond geraakte.

Het conservatieve verzet tegen de wettelijke vaststelling der Indische begrooting, zooals dit in de redevoeringen der oppositie werd uitgesproken, betrof voornamelijk vier punten: 1. de Staten-Generaal zou censuur uitoefenen over den gouverneur-generaal, waardoor diens verantwoordelijkheid aan den minister van Koloniën werd verzwakt; 2. de beraadslaging over de Indische begrooting in de Staten-Generaal zou bij een beperking der uitgaven de ontevredenheid in Indië verwekken, en de harmonie tusschen het moederland en zijn koloniën verstoren; 3. de leiding van de Indische zaken moest bewaard blijven voor de afwisselende politiek eener parlementaire regeering; 4. de Staten-Generaal waren door hun gebrek aan kennis van Indische toestanden en door hun overdrukke werkzaamheden niet geschikt om over de Indische uitgaven te beslissen.

Al deze bezwaren waren geïnspireerd door de vrees voor een bovenmatige opdrijving der uitgaven en een verlies van het koloniaal batig slot. De gouverneur-generaal zou licht het belang van het moederland uit het oog verliezen en bij de samenstelling van de begrooting alleen rekening houden met wat hij voor Indië noodig of nuttig achtte. Hij zou daarbij niet alleen gesteund worden door zijn geraadpleegde deskundige ambtenaren, maar de heele Indische maatschappij, die haar belangen zag verdedigd, zij het ook ten koste van het moederland, zou achter hem staan. Wat de gouverneur-generaal als voor Indië noodig of nuttig voorstelde, zou de Staten-Generaal niet zonder groote bezwaren kunnen verwerpen.

De conservatieven die het batig slot op het spel zagen staan, veroordeelden de nieuwe regeling als funest voor de moederlandsche belangen. Toch bleek de verzekerdheid, waarmede Fransen van de Putte zich reeds bij den aanvang der discussie over den steun der meerderheid had uitgelaten, gegrond te zijn geweest. Nadat over het kardinale punt, de jaarlijksche vaststelling der Indische begrooting bij de wet,

door de Tweede Kamer was beslist door de goedkeuring van art. 2¹⁾ met 39—14 st., werd, 14 Maart 1864, de comptabiliteitswet aangenomen met 38—12 st. De Eerste Kamer verleende den 22sten April met, 26—5 st. eveneens haar goedkeuring.

* * *

Kort nadat de comptabiliteitswet was tot stand gekomen verdedigde Franssen van de Putte een wetsontwerp tot regeling van het onderwijs van rijkswege in de Indische taal-, land- en volkenkunde.

Het bezwaar, dat niet alleen door de conservatieven maar ook door vele liberalen hiertegen werd ingebracht, was dat het ontwerp te weinig regelde en te veel aan den minister zelf overliet. De wet gaf zelfs niet de plaats aan waar de instelling van onderwijs, die zij in het leven wilde roepen, zou zijn gevestigd. De Kamer verwonderde zich algemeen over het ontbreken van voorschriften voor de verdere regeling van het onderwijs, die de minister voor een algemeene maatregel van bestuur wilde reserveeren. Na een aanvullend amendement-Van Kerkwijk, dat Leiden als plaats van vestiging aanwees, werd het wetsontwerp den 10en Mei 1864 door de Tweede Kamer en een maand later door de Eerste Kamer aangenomen.

De Kamer was over de sobere inhoud van deze wet onstemd geweest. Zelfs den trouwen volgelingen van Franssen van de Putte ging de zelfstandigheid die de minister hier aan den dag had gelegd te ver. De welwillendheid der conservatieven, wier oppositie den minister nog nooit had geschaad, kon hij zeer goed ontbeeren, maar de critiek der liberalen moest voor hem een reden tot bezorgdheid zijn.

Twee jaar geleden had hij zich over zijn verhouding tot de politieke partijen aldus uitgelaten: „Ik loop niet in het gareel eener partij, ik ben ik.”²⁾ Hiermede had Van de Putte

¹⁾ Art. 2 luidde: „De begrooting van Nederlandsch Indië wordt jaarlijks vastgesteld bij afzonderlijke wet of wetten. Die wet of wetten regelen de uitgaven en wijzen de middelen te harer dekking aan.”

²⁾ Eerste Kamer, 1 Juli 1863, *Parlem. Redev.*, I, p. 246.

gezegd zich niet gebonden te weten aan dat programma, aan dat stelsel, dat voordien steeds door de liberale partij was voorgestaan. „Is het bovendien mogelijk alles te refuteeren of te beamen wat mannen van ééne richting in deze of in de andere Kamer gezegd hebben? Ik zie daartoe geen kans.”¹⁾

De minister was liberaal in dien zin dat hij in Indië hervormingen wilde en zich kante tegen het stelsel van behoud, maar niet dat hij zich bij de keuze en toepassing dier hervormingen geheel liet leiden door de denkbeelden der liberale partij. Zoo is het ook te verklaren dat bij de behandeling van de begrooting voor 1865, dus na een tweejarige regeeringsperiode, de conservatieven nog steeds niet wisten welk politiek stelsel de minister volgde. Voor hen had immers als de liberale politiek gegolden hetgeen door een harer eerste voorstanders, baron van Hoëvell, was verdedigd. Het was reeds duidelijk dat Van de Putte deze richting niet onvoorwaardelijk als de zijne erkende, maar meestal radicaler, in enkele opzichten gematigder als deze staatsman, een eigen stelsel volgde.

Mijer vroeg bij die gelegenheid in hoeverre de minister trouw gebleven was aan de beginselen van Thorbecke, het hoofd van het kabinet.²⁾ Wintgens drong er op aan dat het regeeringsstelsel niet langer verborgen zou blijven maar duidelijk zou worden uiteengezet.³⁾ De politiek van den minister maakte op hem den indruk van „een politiek à deux mains, à double sang” te zijn. Ook Rochussen deelde in den twijfel die over het stelsel van den minister werd uitgesproken.⁴⁾

Een belangrijk punt dat bij deze begrootingsdebatten werd

¹⁾ Zie p. 37 noot 2.

²⁾ Tweede Kamer, 19 December 1864, *Bijblad* 1864—'65, p. 464¹.

³⁾ Tweede Kamer, 17 December 1864, *Bijblad* 1864—'65, p. 455²: „Mij dunkt, onder die omstandigheden wordt het meer dan tijd, dat de Regering haar stelsel openbaart; het stelsel, dat dan niet van den heer van Hoëvell en dat dan niet is het onze. Ik heb daaromtrent geene zekerheid, ik weet niet wat dat stelsel is.”

⁴⁾ Tweede Kamer, 21 December 1864, *Bijblad* 1864—'65, p. 502²: „Het moet den Minister niet verwonderen dat er omtrent zijne rigting twijfel bestaat.” Vgl. voor het standpunt van Rochussen ook de redevoering van E. du Marchie van Voorthuysen, *Bijblad* 1864—'65, p. 467².

aangeroerd was de regeling van koloniale aangelegenheden bij de wet. Door velen werd den minister het verwijt gemaakt dat hij, met verzaking van zijn beginsel, verschillende onderwerpen, die voor een wettelijke regeling in aanmerking kwamen, zelf had geregeld. Van liberale zijde zelfs werd de vraag gesteld of de minister nog met evenveel overtuiging de regeling van Indische aangelegenheden bij de wet voorstond.¹⁾

Zoo openbaarde deze begrootingsdiscussie de toenemende ontstemming over de onafhankelijke houding die Fransen van de Putte tegenover de Kamer, maar vooral tegenover zijn politieke medestanders, aannam.²⁾ Bij een volgend wetsontwerp bleek duidelijk dat de minister niet meer op den steun van alle liberalen kon rekenen; de groep der „afwachters” was toegenomen.

Nadat de regeerings-reglementen voor Suriname en Curaçao waren vastgesteld, werd door de Tweede Kamer een aanvang gemaakt met de behandeling van het wetsontwerp tot vaststelling der tarieven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch-Indië. De uitersten die hierbij tegenover elkaar stonden waren de voorstanders van een toleenheid tusschen Nederland en Indië eenerzijds en de voorstanders van een algeheelé afschaffing der differentieele rechten anderzijds. Het wetsontwerp voldeed aan geen van beide. De minister, die een voorstander was van de afschaffing der differentieele rechten, had een wet van overgang, van „transitie”, voorgesteld, waarin de verplichting tot herziening

¹⁾ In de Memorie van Beantwoording § 5, was het ministerieele standpunt aldus onder woorden gebracht: „De ondergeteekende heeft reeds in de zitting van 30 Mei 1863 verklaard, de vraag, of een koloniaal onderwerp regeling vordert bij de wet, alleen ter toetse te kunnen brengen van art. 59, laatste lid der Grondwet. Dat voornemen, waarvan hij niet is afgeweken, ontmoette toen blijkbaar de goedkeuring der Vertegenwoordiging.”

Naar aanleiding hiervan sprak Mr. M. H. Godefroi over de overtuiging van Fransen van de Putte in zake het beginsel van wettelijke regeling: „Hij was vroeger van die meening. Het was de leus der politieke koloniale partij, waartoe de Minister als lid dezer Kamer heeft behoord. Is hij van gevoelen veranderd? Ik hoop en geloof het niet, maar zijn antwoord kwam mij voor kracht van overtuiging te missen.” Tweede Kamer, 20 December 1864, *Bijblad* 1864-'65, p. 438².

²⁾ De begroting werd 21 December 1864 door de Tweede Kamer goedgekeurd met 47—24 stemmen; door de Eerste Kamer 11 Januari 1865 met 22—10 stemmen.

was opgenomen. Verschillende amendementen om langs een kortere weg de afschaffing der differentieele rechten te bereiken, (Van Bosse en Van Swieten) en andere, om de toleenheid voor te schrijven, (Van der Linden en Van Limburg Brouwer) werden verworpen. Ten slotte nam de minister het amendement van Viruly Verbrugge over, waarbij den levensduur der wet tot 1 Januari 1872 werd beperkt. Het wetsontwerp werd daarna op 8 Juni 1865 door de Tweede Kamer met 49—8 st., door de Eerste Kamer op 26 Juni met algemeene stemmen aangenomen.

Bij een koninklijke boodschap van 30 September 1864 werd aan de Tweede Kamer het ontwerp der cultuurwet aangeboden onder den breedsprakigen titel van een „ontwerp van wet tot vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd”.

Hiermede was eindelijk aan het herhaaldelijk geuite verlangen der Kamer voldaan om door dit wetsontwerp in de gelegenheid te worden gesteld over het alles beheerschende vraagstuk van koloniale politiek te beslissen. De begrootingsdiscussie die aan de behandeling der cultuurwet moest voorafgaan, droeg door deze omstandigheden een onbelangrijk karakter. Nog denzelfden dag, 1 December 1865, waarop de beraadslaging aanving, werd het hoofdstuk van het departement van Koloniën door de Tweede Kamer met 47—20 st. goedgekeurd.¹⁾

In verband met de verdere geschiedenis van het tweede ministerie Thorbecke werd deze onbeduidende discussie nog zeer merkwaardig door een interpellatie die bij die gelegenheid door Mr. A. S. van Nierop tot den minister van Koloniën werd gericht.

Door dezen afgevaardigde werden den minister twee vragen gesteld: „1°. wat is er gedaan voor de invoering der wetgeving in West-Indië en 2°. hoe staat het met de strafwetgeving voor de Oost? Zal die worden ingevoerd, zoo als

¹⁾ De begrooting voor Koloniën werd door de Eerste Kamer aangenomen met 26—9 stemmen, 29 December 1865.

de Kamer getoond heeft dat te wenschen, bij besluit, of zal die wetgeving *ad kalendas graecas* moeten worden verschoven, totdat de Staten-Generaal dien arbeid zullen hebben ondernomen?"¹⁾

Blijkens een latere verklaring van Van Nierop was tot deze interpellatie besloten door eenige liberale voormannen — Kappeyne van de Coppello, Godefroi en Van Nierop — omdat bij de behandeling van het West-Indische regeeringsreglement over de invoering der koloniale wetboeken onder de liberalen verschil van meening was ontstaan.²⁾

Het antwoord van Fransen van de Putte op de tweede vraag was voor Van Nierop, een voorstander van de invoering bij K. B., geruststellend: hoewel in het algemeen van overtuiging dat Indische wetboeken bij de wet behoorden te worden vastgelegd, had „hij reeds dikwijls doen blijken van de urgentie, die ook volgens hem bestond om een strafwetboek in Nederlandsch Indië in te voeren,” en daarom tot een invoering bij K. B. besloten.³⁾

Inmiddels was deze kwestie reeds in den ministerraad besproken. In September 1865 had Thorbecke en diens vertrouweling de minister van Justitie, Olivier, zich verzet tegen het voornemen van Fransen van de Putte om voor het Indische strafwetboek een uitzondering te maken op het liberaal beginsel van regeling der koloniale zaken bij de wet. Van de Putte, die gesteund werd door de meerderheid van het kabinet en zich op het advies van den Raad van State, ten zijnen gunste kon beroepen,

¹⁾ Tweede Kamer, 1 December 1865, *Bijblad* 1865—'66, p. 299¹.

²⁾ „Nu volgde het koloniaal debat bij de begroting van Koloniën. Er was dus niets vreemds in, dat er opnieuw een overleg werd geopend omtrent de vraag, of het Strafwetboek voor Oost Indië bij besluit dan wel bij de wet zou worden ingevoerd. Er werd besloten deswege eene vraag te rigten aan den Minister van Koloniën. Maar wie zou de vraag doen? De heer Kappeyne meende zich te mogen verschoonen wegens zijne veronderstelde nauwe betrekking tot dien Minister; de heer Godefroi was tot het doen der vraag wel volkomen bereid, maar werd verhinderd door eene ligte ongesteldheid, die hem het spreken belette of moeilijk maakte. Er bleef dus niemand over dan ik, en voor mij bestond geen enkel bezwaar. Ik roep het getuigenis in van den heer Godefroi, of hij de vraag niet zou gedaan hebben, zoo het fysiek beletsel niet had bestaan.” Tweede Kamer, 27 Februari 1866, *Bijblad* 1865—'66, p. 416¹.

³⁾ Tweede Kamer, 1 December 1865, *Bijblad* 1865—'66, p. 299¹⁻².

meende evenwel „om redenen van urgentie” van het algemeen beginsel te moeten afwijken en hield hardnekkig zijn opportunistisch standpunt vast.

Den 5en December '65 werd door hem een koninklijk besluit aan den Koning voorgedragen. De kwestie over de al of niet invoering van het wetboek van strafrecht voor Nederlandsch-Indië, bij de wet, werd tevens aan den Koning voorgelegd in rapporten van Fransen van de Putte en van Olivier en Thorbecke.¹⁾ Het tweede ministerie Thorbecke, dat reeds ten gevolge van de Limburgsche briefengeschiedenis den bekwamen Betz voor Financiën had verloren, viel uiteen toen de premier met den minister van Justitie besloot af te treden. Denzelfden dag, 10 Februari '66, waarop het gevraagde ontslag verleend werd, had de benoeming plaats van P. Ph. van Bosse tot minister van Financiën, J. H. Geertsema tot minister van Binnenlandsche Zaken en C. J. Pické tot minister van Justitie.

* * *

Toen de Tweede Kamer na het Kerstreces, den 27en Februari 1866, weer bijeenkwam werden door den minister van Financiën aan de Kamer mededeelingen gedaan over de vorming van het nieuwe kabinet. Op de ontbinding van het vorige ministerie werd evenwel geen nieuw licht geworpen.²⁾

De Kamer was door de ministerieele mededeelingen dan ook allerminst bevredigd, en de verklaringen van Van Bosse en Fransen van de Putte werden niet voor de volledige waarheid aangenomen. Het gelukte Fransen van de Putte niet om het geschil met zijn vroegere ambtgenooten alle principieele beteekenis te ontzeggen; zijn pogingen stuitten op het wantrouwen tusschen de beide kampen der liberale partij.³⁾

¹⁾ Met machtiging van den Koning gepubliceerd in de *Staatscourant* 11—12 Febr. 1866.

²⁾ Minister van Bosse zei hierover: „Wat aanleiding heeft gegeven tot de noodzakelijkheid der vorming van een nieuw Bewind is volledig bekend uit de stukken, die met magtiging des Konings openbaar zijn gemaakt.” Tweede Kamer, 27 Febr. 1866, *Bijblad* 1865—'66, p. 408¹⁻².

³⁾ Vgl. over de verhouding Thorbecke-Fransen van de Putte vooral, I. D. Fransen van de Putte aan W. H. de Beaufort, 25 October 1893; *bijlage* van: *Mr. Dr. J. A. A. H. de Beaufort: Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868—1918)*, in: *de Gids*, 1924, IV, p. 120 e. v.

De voorstelling, dat de crisis gemotiveerd was door het verschil van meening over de invoering van het Indische strafwetboek, werd beantwoord met de verzekering dat de crisis niet als gerechtvaardigd en daarom niet als geëindigd werd beschouwd.¹⁾

De polemiek, die over de reden van ontbinding van het ministerie Thorbecke tusschen de organen der liberale pers ontstond, werd ook niet in een toon gehouden die voor eenige toenadering hoopvol stemde.²⁾ Onder deze ongunstige omstandigheden moest de minister van Koloniën zijn „eervolle, schoon zware taak” volbrengen om door de verdediging der cultuurwet het koloniale pleit tot een oplossing te brengen.

De cultuurwet, die een regeling moest zijn zoowel van de gouvernements- als van de particuliere cultures, wilde Franssen van de Putte aan haar doel doen beantwoorden door de beide elementen grond en arbeid, die het geheele vraagstuk omvatten, aan een grondige regeling te onderwerpen. De bepalingen omtrent de rechten op den grond, de meest ingrijpende van het geheele ontwerp, waren in hoofdzaak de volgende:

a. aan den inlander wordt de eigendom toegekend van den grond die hij in individueel en erfelijk gebruik bezit (art. 1); behoudens de eerbiediging van het adatrecht wordt het eigendomsrecht op den grond beoordeeld naar het burgerlijk recht van Nederlandsch-Indië (art. 3).

b. de gemeene gronden, waarvan het genot tijdelijk wordt verdeeld, zullen het eigendom zijn der „gezamenlijke geërfden” (art. 2); op verlangen der meerderheid worden deze gronden onder de rechthebbenden verdeeld (art. 9—11).

c. Europeanen en Vreemde Oosterlingen kunnen geen eigendoms- of ander zakelijk recht verkrijgen op die gronden, waarvan de eigendom aan den inlander behoort (art. 12); deze bepaling moet na vijf jaar aan herziening worden onderworpen.

¹⁾ Aldus A. S. van Nierop: Tweede Kamer, 27 Februari 1866, *Bijblad* 1866—'67, p. 409.

²⁾ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* stond aan de zijde van Franssen van de Putte, de *Arnhemsche Courant* was voor Thorbecke.

d. de gronden die aan den Staat behooren, worden in kaart gebracht en tot uitgifte in erfpacht voor 99 jaar aangeboden (art. 19—31).

Over den arbeid bepaalde het ontwerp:

a. de Staat beschikt niet over den arbeid der inlanders ten behoeve van cultures; de verplichting der inlanders tot aanleg en onderhoud der gouvernementkoffietuinen blijft bestaan (art. 7, 16, 40 en 46).

b. er kunnen arbeidsovereenkomsten met inlanders worden gesloten voor een bepaalden tijd — maximum één jaar — of voor den duur eener onderneming — maximum 18 mnd. — (art. 47—56).

Doel en strekking van de cultuurwet was 1°. door de toekening van individueele grondeigendom een vaste waarborg te geven tegen de misbruiken waaraan de bevolking was blootgesteld, 2°. door de uitgifte van gronden de particuliere landbouw te bevorderen. In de memorie van toelichting wordt herhaaldelijk de finantieel voordeelige zijde van de nieuwe regeling in het licht gesteld, zelfs waar de memorie besluit met de verzekering dat „ook in den eersten tijd de finantieele gevolgen van het tegenwoordig voorstel generlei reden van beduchtheid” behoeven te geven.

Het wetsontwerp, zooals dit na het voorloopig verslag eenigszins was gewijzigd, werd den ten Mei 1866 door de Tweede Kamer in behandeling genomen.

Werd de verdediging van het ontwerp in vele opzichten „een philippica tegen het cultuurstelsel” genoemd, de bestrijding was van de zijde der conservatieven een warm pleidooi voor dat stelsel. Al de gronden, die voor het behoud van het cultuurstelsel werden aangevoerd, waren redenen om het nieuwe stelsel als verderfelijk voor Indië en Nederland te verwerpen. Het financieele belang stond bij de bestrijding op den achtergrond. Voor een juiste waardeering van het koloniale standpunt der conservatieven is deze discussie van zeer veel belang. Voor hen was het cultuurstelsel een stelsel, dat van zijn gebreken gezuiverd, beantwoordde aan het doel dat aan het koloniaal beheer moest worden gesteld: een

evenwichtige behartiging van de belangen van moederland en koloniën. Het had bewezen bij de inlandsche maatschappij goed aan te sluiten en waarborgen te geven voor haar geleidelijke ontwikkeling. Als een groote verdienste van het cultuurstelsel werd nu vooral aangemerkt zijn beschermend karakter in de beveiliging van den inlander voor de baatzucht van het particulier belang. Tegenover de cultuurwet, die een „sociale ommekeer” wilde teweeg brengen om het particulier belang te bevorderen, werd het cultuurstelsel verdedigd als „de geniale oplossing van het groote koloniale vraagstuk, hoe de belangen van moederland en Javanen, hoe de ontwikkeling en vooruitgang van beiden konden worden vereenigd.”¹⁾

De cultuurwet eischte een offer aan het particulier belang door met de invoering van het individueel grondbezit dat over vijf jaar wellicht aan Europeanen zou vervallen, op Java een klasse van proletariërs in het leven te roepen.

Dat met de handhaving van het cultuurstelsel een onveranderde toepassing van dit stelsel uitgesloten was, werd door de conservatieven erkend. Hoewel Rochussen van oordeel was dat voor de instandhouding van het cultuurstelsel de artt. 56 en 60 van het regeerings-reglement gewijzigd moesten worden,²⁾ meende Mijer dat een toepassing in den geest van deze artikelen zeer goed mogelijk was. Op een vraag van Godefroi ontwikkelde hij, „als lid der conservatieve partij”, zijn denkbeelden over het cultuurvraagstuk. Aan het

¹⁾ Aldus Wintgens in de Tweede Kamer, 1 Mei 1866, *Handel. Cultuurwet*, III, p. 54.

Bij de behandeling van de Staatsbegroting voor 1865 had Wintgens reeds op deze eigenschap van het cultuurstelsel den nadruk gelegd: „Het koloniale stelsel had ook de groote verdienste, in mijn oog misschien de grootste, dat het beschermend was voor den Javaan; dat de Javaan daarin vond een dam tegen den aandrang van het particulier belang dat op onbelemmerde exploitatie van de krachten van den Javaan loerde. Het is een beschermend stelsel voor de Javaansche natie, het is een breidel voor het particulier belang, en daarom juist was het velen een doorn in het oog. En daarom juist heeft dat particulier belang het sein gegeven tot den aanval op dat stelsel. En dat particuliere belang, het moge zich bedrogen vinden in de hoop om die voordeelen voor zich te verwerven, het is er toch aanvankelijk maar al te zeer in geslaagd om de baten voor het algemeen te doen verloren gaan.” Tweede Kamer, 17 December 1864, *Bijblad 1864—'65*, II, p. 553¹. Vgl. *Handel. Cultuurwet*, III, p. 38.

²⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 123.

slot van zijn belangrijke redevoering vatte hij deze in enkele punten samen:

1. het grondbezit van den inlander moest op den tegenwoordigen voet worden gehandhaafd, totdat na een in te stellen onderzoek een herziening bij de wet noodig zou zijn gebleken;

2. de regeering moest de ontwikkeling van den landbouw en de nijverheid der Javanen bevorderen, door de ontginning aan te moedigen van gronden die geschikt waren voor den verbouw van rijst en andere voedingsmiddelen en door de middelen van verkeer op Java te verbeteren;

3. de op hoog gezag ingevoerde cultures moesten in stand gehouden worden, overeenkomstig en ter uitvoering van art. 56 van het regeerings-reglement;

4. de regeering moest zorg dragen voor de ontwikkeling van de particuliere nijverheid der Europeanen, bij voorkeur Nederlanders, *a.* door hun, waar art. 56 van het regeerings-reglement dat toeliet, de gelegenheid te schenken met inlanders, individueel of dessagewijs, arbeidsovereenkomsten te sluiten, met waarborgen tegen misbruiken; *b.* door hun de woeste gronden, die noch door de inlandsche bevolking, noch door art. 56 van het regeerings-reglement werden opgeëischt in huur, of, als dit verkieslijk was, in erfpacht af te staan.

Aan dit program werd door Mijer nog de wensch toegevoegd van handhaving der Nederlandsche overheersching met eerbiediging der adatrechtelijke instellingen voorzoover deze niet strijdig waren met die, „welke in alle deelen der wereld aan de trapsgewijze ontwikkeling der menschheid bevorderlijk zijn,” van verbetering van het onderwijs, van vrije Evangelieprediking en van geleidelijke afschaffing der opiumpacht.¹⁾

Eigenlijk liet het programma van Mijer de vragen, waarvoor de cultuurwet een oplossing gaf, geheel ter zijde. Het was een reeks wenschen, die in hun algemeenheid de liberalen eveneens konden onderschrijven; de wijze waarop zij in ver-

¹⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 228—229.

vulling konden worden gebracht, waarvan de cultuurwet een proeve was, gaf Mijer niet aan. Het is dan ook niet bevreemdend dat Kappeyne van de Coppello Mijer's wenschen tot de zijne maakte. Omdat het programma van Mijer zorgvuldig alle strijdpunten vermeed, noemde hij het *evasief*, niet conservatief. ¹⁾

Gedrongen om de kwestieuze punten aan te roeren, gaf Mijer later een toelichting van zijn program, die bijna uitsluitend over het onderwerp der gouvernementcultures eenig nieuw licht verspreidde. Hoofdzakelijk verklaarde hij zich voor instandhouding en uitbreiding der gouvernementkoffie- en suikercultuur daar waar die bestonden, met een herziening van het loon en van de verdeling der arbeid. De contracten, die voor de bevolking te zware druk opleverden, moesten na expiratie worden opgeheven. Afschaffing van de eenmaal ingevoerde openbare uitbesteding der contracten was niet wenschelijk. ²⁾

De conservatieven stonden in hun bestrijding van de cultuurwet niet alleen. Ook onder de liberalen was de stemming over het wetsontwerp zeer verdeeld. Het aantal onvoorwaardelijke voorstanders bleef beperkt tot 's ministers beide medewerkers, Van Heukelom en Kappeyne van de Coppello. Van beslissende beteekenis was de houding die Thorbecke aannam. Reeds vroeger, tijdens de vorige begrootingsdebatten had Wintgens het oordeel van den minister van Binnenlandse Zaken, Thorbecke, over de ingediende cultuurwet gevraagd. Was het vermoeden dat deze hier niet in alle deelen mee instemde reeds algemeen, het ontwijkende antwoord van Thorbecke moest dit vermoeden wel versterken: over zijn waardeering der cultuurwet geen enkel woord; zijn stilzwijgen werd gemotiveerd door de vrees dat het debat in een „ontijdige behandeling van het ontwerp zou ontaarden” ³⁾; over zijn homogeniteit met den minister van Koloniën slechts de gereserveerde uitlating: „de Minister van Koloniën had en heeft mijne volle sympathie, voor zooveel hij regeling,

¹⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 253—256.

²⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 425—428.

³⁾ Tweede Kamer, 14 November 1865, *Bijblad* 1865—'66, p. 132^a.

verstandige, oprechte hervorming en ontwikkeling beoogt." ¹⁾

Bij de algemeene beraadslaging over het ontwerp cultuurwet had Thorbecke gezwegen. Met de strekking en het doel der regeling kon hij zich vereenigen. De bezwaren die hij bij de behandeling van de eerste artikelen naar voren bracht, waren gericht tegen den belangrijkste maatregel: toekenning aan den inlander van individueelen grondeigendom. Hij achtte de voordeelen van dezen „greep in het privaatrecht" ²⁾ zeer onzeker: „liever een matige maar vaste, dan een wijde greep." ³⁾ Het amendement-Van Nierop ter vervanging van de artt. 1—6 en 8—13 gaf aan zijn bezwaren vaste vorm. Het wilde de invoering van het eigendomsrecht der inlanders op den grond afhankelijk stellen van een nader onderzoek, op welks resultaten binnen vijf jaar een wettelijke regeling zou worden voorgesteld. ⁴⁾ Toen de minister van Koloniën het voorstel onaannemelijk verklaarde, trachtte de afgevaardigde Poortman door een verzoenend amendement het verschil van meening onder de liberalen te doen verdwijnen. ⁵⁾ Maar in plaats van dit te bereiken, vond het amendement den onverwachten bijval der conservatieven, die hierin hunne wenschen zagen uitgedrukt. Ook Van Nierop achtte dit amendement veel verder van het oorspronkelijke artikel verwijderd dan het zijne en noemde het „de sterkste uitdrukking van de theorie, door den heer Thorbecke ontwikkeld: uitsluiting van westerschen privateigendom." ⁶⁾

¹⁾ Bijblad 1865—'66, p. 132¹. ²⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 630.

³⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 636.

⁴⁾ Het nieuwe art. 2 ter vervanging van de artt. 8—13 werd in den loop der discussie om practische redenen ingetrokken. Gelijktijdig met het amendement-Van Nierop werd een amendement ingediend door IJssel de Schepper en van Delden dat de strekking had om de bevoegdheid, die door het wetsontwerp aan de geerfden werd toegekend om de gemeene dessagronden te verdeelen, te beperken: „Vervreemding of scheiding der gronden tusschen de regthebbenden geschiedt niet dan volgens regelen, na een voorafgaand onderzoek te stellen bij de wet." Vgl. *Handel. Cultuurwet*, III, p. 625.

Het amendement werd later tijdelijk teruggetrokken en bij de behandeling van art. 2 opnieuw voorgesteld. Het is dus niet in stemming geweest.

⁵⁾ Het amendement stelde als art. 1 voor: „Aan den inlander die bij de invoering dezer wet grond in individueel en erfelijk gebruik bezit, wordt het regt op dat gebruik gewaarborgd." Vgl. *Prof. Mr. C. van Vollenhoven: De geschiedenis van het amendement-Poortman*, (door Mr. E. J. Kiehl, † 1873), in: *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië*, deel 86, 1930, p. 612—614.

⁶⁾ *Handel. Cultuurwet*, III, p. 767.

Zoo strandde de poging tot „conciliatie” op de uitlegging die de conservatieven aan het amendement gaven, door het zelfs te kenmerken als de uitvoering van het eerste punt van Mijer's programma ¹⁾. Voor Fransen van de Putte werd het reeds hierdoor onmogelijk zich met het amendement te vereenigen. Toen na de verwerping van het amendement-Van Nierop (62—9 st.), het amendement-Poortman met de stemmen der conservatieven en van Thorbecke met meerdere andere liberalen, werd aangenomen (43—28 st.), trok de minister 18 Mei 1866 het wetsontwerp in. Den volgenden dag werd door de ministers collectief aan den Koning hun ontslag aangeboden.

Het zoo krachtig aangevangen bewind van Fransen van de Putte vond op deze wijze zijn droevig einde. Niet door den tegenstand der conservatieven, maar door „een opeenstapeling van fouten in eigen boezem gepleegd” ²⁾ viel het liberale ministerie uiteen. De, met veel strijd op de conservatieven veroverde, leiding in koloniale zaken liet de liberale partij, krachteloos door onderlinge verdeeldheid, zich ontvallen.

De conservatieven stonden gereed om het bewind over te nemen. Inderdaad was een conservatief ministerie te verwachten nu de liberale partij in haar beide fracties had gefaald. De conservatieven waren van de oppositie die de cultuurwet had doen vallen, zoowel in getalsterkte als in homogeniteit, de sterkste groep geweest. Aan hen werd de eer der overwinning toegekend, zij het ook dat ze behaald was met het liberale wapen van Poortman's amendement.

De toestand waarin de koloniale politiek was geraakt, was verbijsterend ingewikkeld en gaf weinig verwachtingen voor een krachtige stelselmatige bewindvoering. De richting, die de laatste jaren door de hervormingsgezinden was aangegeven, was plotseling verlaten en de toekomst zou moeten

¹⁾ Het programma dat Mijer den 4en Mei had ontwikkeld luidde op dit punt: „Handhaving van het grondbezit van den inlander op Java op den tegenwoordigen voet, totdat na een in te stellen plaatselijk onderzoek de noodzakelijkheid eener regeling van dit onderwerp bij de wet zal zijn gebleken.” Vgl. p. 46.

²⁾ Aldus J. T. Buys: *Zomer- en Winterstormen*, in: *de Gids*, 1866, III, p. 3.

uitwijzen in hoeverre de behoudende partij den koers, bepaald door hare denkbeelden, zou kunnen volgen. Zij had hier met vele factoren rekening te houden. De liberalen konden, door de bestrijding hunner tegenstanders vereenigd, een oppositioneële meerderheid vormen die conservatief regeeren onmogelijk maakte. In Indië zou de terugkeer tot de conservatieve politiek de ontevredenheid, die door de hervormingen der laatste jaren eenigszins was geluwd, tot opstandigheid doen aangroeien. De weg voor een behoudende politiek kon niet worden geëffend door de hinderpalen weg te nemen van de liberale maatregelen van vorige ministeries. De comptabiliteitswet was tot stand gekomen en wachtte op uitvoering.

In de verwarring van deze omstandigheden werd een nieuw element in de koloniale staatkunde aangekondigd door het politieke optreden van Keuchenius, die weldra als volksvertegenwoordiger zijn invloed zou doen gelden.

HOOFDSTUK II.

KEUCHENIUS EN ZIJN KOLONIALE POLITIEK 1854—1866.

De periode in Keuchenius' leven, die aan zijn politiek optreden voorafgaat is te verdeelen in tweeën: Keuchenius' jeugd en Keuchenius' ambtelijke periode; de opvoeding en wetenschappelijke vorming in het moederland, 1830—'42, en zijn loopbaan als Indisch ambtenaar, 1844—'65, met een verblijf in Nederland van 1854—'59 als overgang van de rechterlijke macht naar het Landsbestuur.¹⁾

¹⁾ Levinus Wilhelmus Christiaan Keuchenius werd geboren te Batavia 21 October 1822, als zoon van Willem Adriaan Keuchenius (1796—1826), resident van Rembang en Maria Christina de Man (1798—1826); naar Nederland vertrokken; op de kostschool van J. Lagerwey te Geertruidenberg; 16 April 1839 ingeschreven als stud. jur. te Leiden; 8 Juni 1841 cand. jur.; 7 April 1842 docts. jur.; 23 Juni 1842 prom. dr. jur. utr.; 18 October 1842 vertrek naar Ned.-Indië; 3 Juni 1843 admmissie als advocaat en procureur te Soerabaija; 20 Januari 1844 werkzaam gesteld bij den procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof; 10 December 1844 eerste commies bij den proc. gen.; 14 September 1845 radicaal van Indisch ambtenaar; 26 Februari 1846 hoofdcommies; 13 October 1847 huwelijk met Hermina Alexandrina Hooegeveen (1829—1878), dochter van Mr. Hendrik Johan Hooegeveen, lid van den Raad van Indië en Maria Christina van Zeyll; 3 Maart 1848 lid van den Raad van Justitie te Batavia; 12 Februari 1850 advocaat-generaal bij het Hoog Gerechtshof; 3 Maart 1854 tweejarig ziekteverlof naar Nederland; 29 September 1854 fungeerend secretaris-generaal bij het departement van Koloniën; 1 Augustus 1859 lid van den Raad van Indië; 5 November 1864 waarnemend vice-president van den Raad van Indië; 5 April 1865 wegens ziekte eervol ontheffing van deze betrekking; December 1865 terugkeer in Nederland; 2 Juni 1866—December 1867 lid der Tweede Kamer; 4 Juli 1868 terugkeer naar Ned.-Indië; November 1868—September 1869 redacteur van het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*; 7 October 1869 advocaat en procureur bij het Hoog Gerechtshof; 24 Augustus 1879 vertrek naar Nederland; 1879—1888 lid der Tweede Kamer; 20 April 1888—24 Februari 1890 minister van Koloniën; 1890—1893 lid der Tweede Kamer; 17 December 1893 overleden te 's Gravenhage.

Over Keuchenius verscheen een zeer nauwkeurig levensbericht van Dr. F. L. Rutgers in: *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1894—'95. Belangrijk is ook de studie van Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum: *Mr. L. W. C. Keuchenius, Proeve van een karakterschets*, in: *De Indische Gids*, 1896. Dr. A. Kuyper schreef een biographie van Keuchenius in: *Mannen en vrouwen van beteekenis*, 1895.

Reeds op achtjarigen leeftijd uit Indië naar Nederland gezonden, werd te Geertruidenberg, op de kostschool van Lagerwey en in het huisgezin van notaris Verkouteren, aan zijn opvoeding een orthodox puriteinsch karakter gegeven. De invloed was blijvend: het beginsel eener allesbeheerschende geloofsovertuiging ontving Keuchenius in zijn onvankelijke jongensjaren. Geheel in overeenstemming met zijn karakter zou het christelijk beginsel voor hem het uitgangspunt worden van zijn geestelijke ontwikkeling.

Vroeg openbaarde zich reeds in zijn voorliefde voor de wiskunde, de neiging om zijn levenshouding door een streng doorgevoerde logische denkwijze te bepalen. De overtuiging van een vast levensbeginsel moest dan ook wel doorwerken bij zijn verdere geestelijke wording en haar toepassing vinden in al de deelen zijner levens- en wereldbeschouwing.

Keuchenius bezat met de zucht tot logische consequentie de voor- en nadeelen van deze karaktereigenschap. Het gevaar van geringschatting van andere dan verstandelijke factoren was niet denkbeeldig. Standvastigheid zou tot onverzettelijkheid in kleinigheden kunnen ontaarden; rechtvaardigheidsgevoel zou overgevoeligheid voor eigen rechten kunnen worden; hooge eischen aan zich zelf gesteld zouden tekortkomingen van anderen onvergeeflijk kunnen maken. Het geloof vormde het tegenwicht voor deze overdrijving: het stelde normen die de uitingen van eigen karakter, het uitleven naar eigen aandrift beperkten. Dit gaf een innerlijk conflict; zekerheid van de waarheid naar eigen inzicht werd twijfel door de critiek des geloofs. In zijn leven was de spanning der aanhoudende zelfcritiek die hem door de consequente toepassing van zijn levensbeginsel werd opgedrongen en die hij in zijn eerlijkheid niet trachtte te ontwijken. Zijn persoonlijkheid wordt door den critischen zin van zijn geest en de vroomheid van zijn gemoed, in een kenmerkende trek aangeduid met Voltaire's kwalificatie van Pascal als „*ce dévot satirique*”. Deze vergelijking van Van Limburg Stirum tusschen Keuchenius en Pascal trekt hij

verder door: „zijne belangstelling in exacte wetenschappen en zijne neiging tot bespiegeling; zijne bescheidenheid en eenvoud, en zijn krachtig optreden voor wat hij de waarheid achtte; zijn afkeer van de wereld en hare vermaken en zijne Gode zwijgende berusting in lijden en smart: deze hoedanigheden en eigenschappen vormen de termen der vergelijking.”¹⁾

De lust tot de rechtenstudie, die ook de moeilijkheden hem door zijn voogd in den weg gelegd²⁾ overwon, bracht Keuchenius in 1840 naar Leiden. Met grooten ijver werd daar in ongewoon korten tijd afgestudeerd. Of het op aandrang van zijn voogd was,³⁾ of uit weerezin tegen het academieleven van dien tijd, of alleen om zoo spoedig mogelijk voor een ambtelijke betrekking in Indië in aanmerking te komen,⁴⁾ dat hij zijn studietijd tot het noodzakelijke beperkte, schijnt niet bekend te zijn.

Na zijn promotie in 1842 een reis van enkele maanden naar het buitenland, en nog hetzelfde jaar vertrok Keuchenius naar Nederlandsch-Indië. In 1844 begon zijn loopbaan als rechterlijk ambtenaar: tegen zijn bedoeling eerst een jaar als advocaat werkzaam,⁵⁾ werd hij toen „zonder bezwaar van den lande” voorloopig aangesteld ter assistentie van den procureur-generaal. Zijn snelle promotie, die hem in ruim zeven jaren van een ondergeschikt bureauambtenaar tot raadsheer aan het Hoog Gerechtshof deed opklimmen, bewijst zijn juridische begaafdheid. Meer dan Keuchenius zich had kunnen voorstellen, heeft hij in zijn begeerde werkkring bij de rechterlijke macht bereikt.

Een ziekteverlof van twee jaar onttrok hem voorgoed aan de rechterlijke macht en werd de overgang tot een nieuwe periode, 1860—1865, waarin Keuchenius deel uitmaakte van het hoogste bestuurscollege van Nederlandsch-Indië. Maar niet alleen als zoodanig was deze verloftijd voor hem van beteekenis. Pas in Europa teruggekeerd, werd hij tijdens

¹⁾ Van Limburg Stirum, p. 472.

²⁾ Rutgers, p. 256—257.

³⁾ Kuyper, p. 162.

⁴⁾ Rutgers, p. 259.

⁵⁾ Rutgers, p. 261.

een badkuur te Aken getroffen door een aanval van beroerte,¹⁾ die voor altijd zijn uiterlijk ontsierde en zijn spreken belemmerde. Het was voor Keuchenius een doorn in het vleesch, die hem nu het geluk van maatschappelijke voorspoed ontroofde, in zijn parlementaire strijd de keuze der wapenen beperkte en zijn gevoeligheid voor later leed verhoogde.

Voor Keuchenius' politieke vorming werd hem een leerschool geopend door zijn benoeming, onder minister Pahud in 1854, tot fungeerend secretaris-generaal aan het departement van Koloniën.²⁾ Tot 1859 — zijn verloftijd was inmiddels verlengd — is hij in deze betrekking werkzaam geweest. De uitvoering van het regeerings-reglement van 1854, die tal van nieuwe maatregelen en verordeningen vorderde, was de belangrijke taak waarmede het departement van Koloniën in deze jaren was belast. Een nauwere aanraking met de koloniale vragen van dien tijd, als de functie van secretaris-generaal bood, is wel niet denkbaar. In den strijd tusschen liberalen en conservatieven over de richting die het regeerings-reglement voor de koloniale politiek aangaf, stond Keuchenius ambtshalve op den achtergrond. Maar des te gunstiger was deze positie om een politieke overtuiging te vormen en tot rijpheid te doen komen.

Drie ministers van Koloniën, Pahud, Mijer en Rochussen, heeft Keuchenius van nabij leeren kennen en hunne denkbeelden in toepassing zien brengen. Zijn invloed op deze departementshoofden, in zoover aan het eigen initiatief van den bureauambtenaar ruimte werd gelaten, wordt duidelijk aangetoond door de brieven, die van deze ministers bewaard zijn gebleven. Pahud kon als gouverneur-generaal Keuchenius' adviezen slechts noode missen en wenschte toen nog door hem „geheel vertrouwelijk”, „au courant” gehouden te worden van wat in patria over de Indische zaken werd verhandeld.³⁾ Mijer gaf meermalen blijk van zijn „bijzondere tevredenheid over de betoonde uitmuntende medewerking”

¹⁾ Rutgers, p. 269; Kuyper, p. 157—158.

²⁾ Vgl. over deze benoeming: Van Limburg Stirum, p. 475—476, Rutgers, p. 270—271 en Kuyper, p. 164.

³⁾ C. F. Pahud aan Keuchenius, 10 Juli 1857. Archief Keuchenius.

van zijn secretaris-generaal.¹⁾ En Rochussen schreef Keuchenius na zijn vertrek naar Indië: „Ik heb dikwijls aan U gedacht. Denkelijk kwam die herinnering mij het meest voor den geest wanneer ik of geen genoegzaam licht over belangrijke zaken had bij gebrek aan Uwe voorlichting of als ik hoogst gewigtige en tedere beslissingen had te nemen, waarbij ik veel hechtte aan Uwen trouwen en eerlijken raad.”²⁾

Onder minister Mijer heeft Keuchenius een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van het drukpers-reglement van 1857. Toen een ontijdige publicatie van dit reglement den minister in moeilijkheden bracht, kwam Keuchenius met een ingezonden brief in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*³⁾ voor het front om zijn superieur te helpen. Hoewel hij met dit schrijven den indruk kon verwekken dat hij „wierook op het altaar van J. C. Baud had willen plengen,”⁴⁾ en zelf meende dat hij zich liet gebruiken om voor den minister „de kastanjes uit het vuur te halen,”⁵⁾ heeft hij toen deze hem te hulp riep, edelmoedig aan diens verlangen voldaan.

Bij zijn drukke ambtelijke werkzaamheden vond Keuchenius nog tijd en lust tot de bewerkelijke uitgave van de handelingen van regeering en Staten-Generaal over het regeerings-reglement⁶⁾ die hij bovendien met een uitvoerig voorwoord inleidde. In ander verband zal dit *Voorbericht* nog ter sprake komen.

De beteekenis nagaande die deze periode voor Keuchenius' staatkundige vorming moet worden toegekend, dient nog op een onderwerp, dat de andere factoren in belangrijkheid verre overtreft, te worden gewezen: Keuchenius betrekking tot Groen van Prinsterer.

De gegevens die ons hiervoor ten dienste staan zijn

¹⁾ P. Mijer aan Keuchenius, ongedateerd. Archief Keuchenius.

²⁾ J. Rochussen aan Keuchenius, 24 Maart 1860. Archief Keuchenius.

³⁾ 11 Februari 1857.

⁴⁾ H. W. Mees aan Keuchenius, 12 Februari 1857. Archief Keuchenius.

⁵⁾ H. W. Mees aan Keuchenius, ongedateerd. Archief Keuchenius.

⁶⁾ *Handelingen der Regering en der Staten-Generaal betreffende het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië*, 3 dln, Utrecht, 1857.

betrekkelijk schaarsch, maar toch getuigen de weinige brieven uit deze jaren van Keuchenius aan Groen, van een intieme vriendschapsverhouding, maar ook van een verhouding Groen-Keuchenius als van leermeester tot leerling. Het antwoord van Keuchenius op Groen's felicitatie met de benoeming tot lid in den Raad van Indië is voor deze verhouding typeerend. Al ligt in het woord „voorbeeld” een accentuatie van Groen's invloed die alleen Keuchenius daaraan geven kon, het maant ons deze niet gering te achten. ¹⁾ Bij zijn vertrek naar Indië kon Keuchenius in dankbaarheid aan Groen's vriendschap, als de groote winst die zijn verblijf in Nederland hem gebracht had, terugdenken. In dien toon van „dankbaarheid en verknochtheid” is ook geschreven Keuchenius' brief aan Mevrouw Groen van 19 October 1859, de laatste van zijn brieven uit deze periode die in het Groenarchief berusten.

Een vroegere brief van Keuchenius, van 21 Juli 1857, de oudste voor zoover bekend, is van veel belang voor zijn standpunt tegenover de kwestie van het lager onderwijs en verraadt ook geheel de volgeling van Groen van Prinsterer. Keuchenius schrijft hier over de brochures waarin Groen het ontwerp van wet op het lager onderwijs van minister Van Rappard bestrijdt. ²⁾ Zijn brief is niet enkel een vormelijke dankbetuiging voor de toezending van deze geschriften, maar ook een uiting van zijn bewondering en instemming met hun inhoud. We kunnen niet nalaten de

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 2 Juni 1859. Archief Groen van Prinsterer. „--- En spoediger zou het Rijk van onzen éénen Heer en Zaligmaker in het verre Oosten gebragt zijn en zouden Mohamedanen en Heidenen zich in de zegeningen van het geloof in Christus verblijd hebben, indien wij, die onder hen geleefd hebben, slechts minder schroomvallig geweest waren om Zijnen Naam te belijden onder de menschen, en de Christenen in het algemeen niet zooveel hadden beraamd en, helaas! ook gedaan om Zijne komst te vertragen, ja, zoo het kon, onmogelijk te maken. Dat ik mij thans daarover schaam, ik dank het, voor zooveel hier sprake zijn kan van menschelijken invloed, in de eerste plaats aan Uwe schriften en aan Uw voorbeeld. Moge dit gevoel dagelijksch in mij versterkt en bij anderen opgewekt, eenmaal mijn vaderland en zijner koloniën tot zegen worden, meer nog dan nu, zoude ik mijn vijfjarig verblijf in Nederland en de vriendschap van U als eene van Gods grootste weldaden, aan mij bewezen, aanmerken.”

²⁾ Deze brochures werden in Sept. 1857 gebundeld uitgegeven onder den titel: *Over het ontwerp van wet op het lager onderwijs*, 's Gravenhage, 1857.

typeerende passage uit den brief in den tekst te citeeren: „Met meer dan belangstelling, met ingenomenheid en bewondering heb ik Uwe brochures gelezen. In plaats van verontwaardiging op te wekken tegen den schrijver of het verwijt te billijken dat deze slechts schijnvrijheid en schijn-godsdienst voorstaat, schijnen zij mij toe niet de uitspraak der nakomelingschap te behoeven af te wachten om voor U een gedenkteeken te wezen van burgertrouw, menschlievendheid en godsdienstzin. Spoediger, geloof ik, dan menigeen denkt, zal de tijdgenoot de miskennis en smart, waaraan U hebt blootgestaan, doen wijken voor eene eerbiediging Uwer in Christelijk geloof gewortelde en door geen wind van leering noch door voorbijgaande toestanden bewogene beginselen; en zal de afval van sommigen zich oplossen in de aansluiting van velen.

Dan moge ook het tijdstip daar wezen, dat UHEdG. weder in 's Lands raadzaal tot overweging en bevordering der gewichtigste belangen van Vorst en Volk zitting neemt!”

Dit schreef Keuchenius toen de strijd tegen de gemengde school met de aanneming van de wet-Van Rappard verloren scheen en Groen in zijn verwachtingen van het ministerie Van der Bruggen teleurgesteld en door vele „christelijke vrienden” verlaten, het lidmaatschap van de Tweede Kamer had neergelegd. Hij voelde die teleurstelling in Van der Bruggen en dien „afval” van vroegere medestanders en als huldebetooning van een jongen vriend is deze brief een aankondiging van Keuchenius als Groen's trouwste bondgenoot.

* * *

De waarneming van het ambt van secretaris-generaal aan het departement van Koloniën was zoo in vele opzichten een scholing voor het lidmaatschap van den Raad van Indië, waarvoor Keuchenius in de oogen der regeering de „uitstekende geschiktheid” bezat. ¹⁾ Den 10en Juni 1859 werd

¹⁾ Vgl. *Rutgers*, p. 273.

hij als zoodanig benoemd¹⁾ en ruim negen maanden daarna geïnstalleerd.

De stukken uit deze periode, die bewaard zijn, deels onder de nagelaten papieren van Keuchenius, deels in het archief van het departement van Koloniën, geven een duidelijk beeld van zijn onvermoeide werkkraft en ijver, maar bevestigen, wat van meer belang is, eveneens zijn, reeds in 1868 neergeschreven, doch tot dusver door geen bewijzen gestaafde, bewering, dat hij ook in Indië „steeds anti-revolutionair” was geweest.²⁾

De belangrijkste dezer documenten zijn de adviezen door Keuchenius in den Raad van Indië uitgebracht. In dit college heeft hij een zeer zelfstandige positie ingenomen; hij achtte het niet voldoende om zijn invloed te doen gelden op de adviezen die de Raad had uit te brengen, maar als hij zich hiermede niet kon vereenigen werd door hem afzonderlijk geadviseerd. Meermalen komt hij in zijn adviezen tot nagenoeg of geheel dezelfde conclusie als de Raad, maar dan is de verschillende motiveering voor Keuchenius een voldoende reden geweest om aan het Raadsadvies het zijne toe te voegen.

De verklaring van deze houding is tweërlei. Zij ligt enerzijds in een principieel verschil tusschen het standpunt der Indische regeering en dat van Keuchenius tegenover de aanhangige kwesties, anderzijds in Keuchenius' onbedwingbare zucht om van hetgeen hij waar en recht achtte te getuigen; om ook achter op zich zelf geringe verschillen een strijd van beginselen te zien; om zich nooit stilzwijgend te vereenigen met uitspraken waarvan hij de uiterste consequentie niet op zich durfde nemen.

Ter typeering van Keuchenius' positie in den Raad van Indië en van zijn opvatting over de taak van dit college is merkwaardig het incident dat zich in 1861 voordeed en waarover eenige brieven en aantekeningen zijn bewaard gebleven.

¹⁾ „De dagbladen zijn op de beschikking der Regering vooruitgelopen,” schreef Keuchenius aan Groen van Prinsterer, 2 Juni 1859. Vandaar zijn vroegtijdige felicitatie van 1 Juni met Keuchenius' nieuwe „vereerende en gewigtige betrekking”.

²⁾ *Mr. L. W. C. Keuchenius: Brief aan eenen Kiezer, Leiden, 1868, p. 14, 29.*

Door den minister van Koloniën, J. Loudon, was aan den Raad het verwijt gericht dat deze in zijn advies van 7 Juni 1861 No. LXXII „zijn standpunt en roeping had verzaakt en van eene geringschatting van het standpunt des Ministers tegenover het zijne deed blijken.” De Raad van Indië had zich hieraan, volgens het rapport van den minister van 20 Augustus 1861, schuldig gemaakt omdat hij in het bewuste advies „zich niet alleen het regt aanmatigt om den Minister van Koloniën aan te wijzen de zaken over welke hij met den G. G. in briefwisseling behoort te treden en daarbij woorden bezigt, welke tevens een verwijt van onkunde omtrent de zaak, waarover hij schreef in zich bevatten, . . . maar zelfs zoo ver gaat van dien Minister te kennen te geven, dat hij, handelende gelijk hij gedaan heeft, schaadt aan de handhaving van het gezag.”¹⁾

Blijkbaar is tegen dit verwijt geprotesteerd in een schrijven aan den minister van den gouverneur-generaal van 12 November 1861, vergezeld van een schrijven van den Raad van 10 November 1861, waarin deze trachtte aan te toonen dat hij gehandeld had „overeenkomstig zijne roeping en de verplichtingen, dat Collegie bij het Regeringsreglement opgelegd.” We vinden dit vermeld in een adres van Keuchenius aan den Koning van 22 Februari 1862.²⁾ De aanleiding tot dit adres was het antwoord van den minister, 8 Januari 1862, op het schrijven van den Raad van 10 November 1861. Met betrekking tot dat antwoord had de vice-president van den Raad van Indië, Mr. A. Prins, aan de leden van den Raad de vraag voorgelegd of zij nog „betamelijk en met eere” hun functie konden blijven vervullen. Keuchenius meende van niet; in het bovengenoemde adres aan den Koning, waarin hij tegen 1 September 1862 ontslag vroeg uit 's Lands dienst, zette hij zijn bezwaren uiteen. De terechtwijzing, meende hij, werd in het antwoord van den minister gehandhaafd. De motiveering van zijn ontslagaanvraag is voor den

¹⁾ Bij Kabinetsbrief van 23 Augustus 1861 no. 49, vereenigde de Koning zich met dit rapport en machtigde den minister in den geest daarvan te handelen.

²⁾ Archief Keuchenius.

adressant zoo merkwaardig dat wij hier dit gedeelte van het adres citeeren: „Geeft met den diepsten eerbied te kennen dat de Raad van N. I. zich alzoo, bij voortduring, bedreigd ziet door het gevaar, van bij de vervulling zijner roeping gelijk die door Hem wordt opgevat, den Minister van Koloniën te mishagen en door dezen van pligtsverzeking en miskennis en aanranding van 's Ministers standpunt en waardigheid te worden beschuldigd;

dat hij Requestrant, hoe gaarne ook aan Uwe Majesteit en 's Ministers bevelen gehoorzamende, zich niet bij magte ziet zijnen pligt als lid in den Raad van N. I., naar eed en geweten, te vervullen, zonder de gelegenheid tot rondborstige uiting van zijn gevoelen;

dat hij bovendien te veel rust, gezondheid en levensgeluk aan zijnen ambtspligt heeft ten offer gebragt, en te zeer het gewigt der hem, als lid in den Raad van N. I., opgedragene functien begrijpt, dan dat het verwijt van zijne roeping verzaakt te hebben, hoe diep hem ook krenkende, hem nu de betamelijkheid zoude doen voorbijzien van zijn verzoek, om zijne betrekking ten behoeve van eenen waardigeren dienaar Uwer Majesteit te mogen nederleggen;”

Het adres heeft den Koning niet bereikt. Op aandrang van den gouverneur-generaal Sloet van de Beele wien Keuchenius het adres had toegezonden en van den vice-president en de overige leden van den Raad, die, evenals de gouverneur-generaal, van oordeel waren dat het standpunt van den minister inderdaad was gewijzigd en zijn antwoord een duidelijke rehabilitatie van den Raad inhield, is Keuchenius op zijn besluit terugkomen. Den 28sten Februari schreef hij aan den vice-president zijn verzoek om ontslag te willen herroepen¹⁾ en werd het adres hem door den gouverneur-generaal „met veel genoegen” „ter terugname” weder aangeboden.²⁾

¹⁾ Keuchenius aan A. Prins, 28 Febr. 1862. Archief Keuchenius.

²⁾ L. A. J. W. Sloet van de Beele aan Keuchenius, 28 Febr. 1862. Archief Keuchenius. „Met veel genoegen bied ik UHEG. het bewuste adres hierbij ter terugname weder aan.”

Keuchenius¹ deelde den vice-president zijn beslissing mede met de groothartige bekentenis: „Het is mogelijk dat een te prikkelbaar gevoel van eer mij heeft doen voorbijzien, dat de rehabilitatie van den Raad van N. I., thans door den Minister bedoeld, even klaar en duidelijk is, als de beschuldigen vroeger tegen dat regeringscollegie ingebracht.”¹⁾

Thans moge een opsomming volgen van de bouwstoffen, gebezigd voor de beschrijving van Keuchenius' werkzaamheid als lid van den Raad van Indië: een verzameling, hoewel geenszins volledig, van de afzonderlijke adviezen die hij in die kwaliteit heeft uitgebracht.

1. advies overgelegd in de vergadering van 9 Maart 1860, over de verwijdering volgens een der maatregelen van art. 47 van het regeerings-reglement, van den Hadjie Haroen;
2. advies overgelegd in de vergadering van 21 September 1860, over de toevoeging van een artikel aan het drukpers-reglement, betreffende drukwerken waardoor haat en verachting kan worden opgewekt tusschen de verschillende klassen der bevolking;
3. advies overgelegd in de vergadering van 25 Januari 1861, over het ontslag van den predikant J. G. G. Bierhaus;
4. advies overgelegd in de vergadering van 8 Februari 1861, over de verwijdering buiten Java van den Hadjie Abdul Sawat;
5. advies bij 's Raads advies van 8 Maart 1861 no. IV, over de toelating der zending op Celebes;
6. nota over de „rigting te volgen op het gebied der gouvernementeskultures en dat der particuliere teelt”; hieraan is toegevoegd een „ontwerp van bepalingen betreffende de op hoog gezag ingevoerde en de particuliere kultures in Nederlandsch Indië”, overgelegd bij 's Raads advies van 16 Mei 1862 no. I;
7. advies van 25 Maart 1864 no. XV, over de vermeerdering van het aantal predikanten te Batavia;
8. advies van 25 Maart 1864 no. XVI, over het verslag

¹⁾ Zie p. 60 noot 1.

van den veldprediker Ruleman Voget over zijn dienstreis in de Zuider en Ooster afdeeling van Borneo; ¹⁾)

9. advies overgelegd bij 's Raads advies van 3 Juni 1864 no. XIII, over de vervolging van den assistent-resident Jhr. W. K. L. van Hogendorp;

10. advies overgelegd bij 's Raads advies van 13 Januari 1865 no. XVIII, over de vervolging van den assistent-resident voor de politie Mr. F. A. Loudon;

11. advies overgelegd bij 's Raads advies van 2 Juni 1865 no. VIII, over een, van den Staat zooveel mogelijk onafhankelijke regeling voor de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië;

12. advies overgelegd bij 's Raads advies van 2 Juni 1865 no. XVI, over bezwaarschriften ingediend tegen den predikant Van Davelaar.

13. advies overgelegd bij 's Raads advies van 31 Januari 1862 no. XXVII, over de invoering van een bedrijfsbelasting en een belasting op het recht van opstal;

14. advies overgelegd bij 's Raads advies van 31 Januari 1862 no. XXVIII, over de toelating van Europeesche ondernemers op Java;

15. advies overgelegd bij 's Raads advies van 16 November 1864 no. I, over de ontwerpen eener cultuurwet van minister Fransen van de Putte. ²⁾)

Naast deze onuitgegeven adviezen kennen wij nog een advies van Keuchenius overgelegd in de vergadering van 21 Mei 1861, over de bestrijding van het opiummisbruik, dat opgenomen is in de bijlagen van de handelingen der Staten-Generaal van 1862—'63. ³⁾)

Een uitvoerige bespreking van al deze adviezen is hier

¹⁾ Dit, en het advies onder 7, zijn zonder titel en datum; in het advies onder 12 worden ze evenwel met deze data en nummers genoemd. Behalve deze twee is blijkens deze aanwijzing nog een derde advies van 25 Maart 1864 no. XIV, over de scheiding van Kerk en Staat, door Keuchenius uitgebracht. Dit laatste advies hebben wij in het archief Keuchenius niet aangetroffen.

²⁾ De adviezen onder 1—12 berusten in het archief Keuchenius; die onder 12—15 in het archief van het departement van Koloniën.

³⁾ *Bijblad* 1862—'63, *bijlagen*, p. 535 e. v.

niet mogelijk, maar zij is ook niet noodzakelijk om een algemeen overzicht te geven van Keuchenius' koloniale politiek zooals deze zich hieruit doet kennen. Hiervoor zijn de adviezen over de cultuurkwestie van overwegend belang, en verdienen daarom een meer gedetailleerde bespreking. Niet alleen omdat dit onderwerp sedert 1854, toen de toepassing van art. 56 van het regeerings-reglement een gebiedende eisch was geworden de belangrijkste vraag van koloniaal beleid uitmaakte, maar vooral omdat naar de richting die men op het gebied der cultures voorstond, naar de wijze waarop men art. 56 interpreteerde, de koloniale politici in vooruitstrevenden en behoudenden werden verdeeld. Dit zal ook het criterium moeten zijn bij de beoordeeling van Keuchenius' koloniale politiek.

De aard van de onderwerpen, die in het meerendeel der aanwezige adviezen behandeld worden, verraadt — zij het ook dat de verzameling niet volledig is — het karakteristieke van Keuchenius' werkzaamheid in den Raad van Indië. Naast de adviezen, waarin hij opkomt voor het bedreigde recht van bijzondere personen, het zij een ambtenaar, een predikant of een hadji, ¹⁾ staan die, over de verhouding van de regeering tot de Zending ²⁾ en de Protestantsche Kerk. ³⁾

In de voortreffelijke studie van Van Limburg Stirum wordt aan de hand der adviezen het, door Keuchenius verdedigde, standpunt tegenover de Zending besproken; wat hier nog over dit onderwerp volgt zij ter aanvulling van het werk van dien schrijver. ⁴⁾

De houding die in Indië tegenover de zending werd aan-

¹⁾ Adviezen ad 1, 3, 4, 9 en 10. Vgl. Rutgers, p. 275—276: „En voorts toonde hij zich bij uitnemendheid een voorstander van het recht, zonder aanzien des persoons en zonder eenigen invloed van eigene voorkeur, zoodat hij even goed de patroon was van ten onrechte vervolgte Mohammedaansche Hadjies als van ten onrechte bemoeilijkte Christen-zendelingen, en ook nimmer schroomde tegenover hooggeplaatste en invloedrijke en door gezag verwende inrichtingen en kringen en personen onverbiddelijk den eisch des rechts te handhaven.”

²⁾ Adviezen ad 2 en 5.

³⁾ Adviezen ad 3, 7, 8, 11 en 12.

⁴⁾ Zie Van Limburg Stirum, p. 651—653.

genomen was voornamelijk tweeërlei: aan de eene zijde sympathie voor de Zending en zelfs aandrang om haar van regeeringswege te steunen, waar de verbreiding van het Christendom de civilisatie van de inlandsche bevolking bevorderde, daarnaast afkeer en tegenwerking, waar gevaar voor beroering en rustverstoring de zending vooral onder de Mohammedanen gevreesd maakte.

Tegenover beide stroomingen verdedigt Keuchenius de Zending in haar wezenlijke waarde en bepaalde de juiste houding der regeering in den wensch „dat de Regering zonder zich-zelve met de verkondiging des Evangelies in te laten nogtans van alle bemoeijelijking van hen die daartoe bekwaam zijn en zich eerlijk leenen willen, afstand doe.”¹⁾ Geen „bekering van Staats-wege”, maar een „onzijdig” standpunt der Regeering, dat echter niet zoo ver moet worden beperkt, „dat de Regering bij het toelaten van zendelingen, steeds vermoed wordt het Mohamedanisme vijandig te zijn.”²⁾ Bij Keuchenius is geen sprake van een „providentiële roeping der Nederlandsche Regering, om de volken van den Indischen Archipel tot het Christendom te brengen;”³⁾ de regeering moest haar onzijdigheid toonen, door ook de Mohammedanen in de uitoefening van hun godsdienstplichten volle vrijheid te verleen en zelfs de „dweepers” onder hen in bescherming te nemen.⁴⁾

Om de Zending uit vrees voor rustverstoring toelating te

¹⁾ *Advies* p. 61 ad 5.

²⁾ *Advies* p. 61 ad 5: „Het heeft mij altijd verwonderd, wanneer schrik werd aangejaagd tegen de verkondiging van het Christendom, door de bewering, dat, zelfs bij volstrekte onzijdigheid van de zijde der Regering, deze, bij het toelaten van zendelingen, steeds vermoed wordt het Mohamedanisme vijandig te zijn, daar zij anders toch het in hare magt zoude hebben, de predikers van het Evangelie te weren.

De Regering was nooit onzijdig, ten aanzien van de opiumpacht; zij regelde integendeel hare voorwaarden en genoot hare voordeelen, en toch hoorde ik nooit de vrees opperen, dat de bevolking aan de Regering de bedoeling zoude toedichten, van al hare leden in amfioen-schuivers te veranderen.

Het is dan ook alleen ten aanzien van het Christendom, dat de verantwoordelijkheid der Regering zoo ver wordt uitgebreid; maar mijns inziens met veel minder grond, dan wanneer men Haar aansprakelijk wilde stellen voor een misdrijf, omdat hij die het pleegde, door haar in Nederlandsch Indië was toegelaten.”

³⁾ *Advies* p. 61 ad 5.

⁴⁾ *Advies* p. 61 ad 4.

weigeren achtte hij „onmenselijk”.¹⁾ In een vertoog tegen de belemmering van de verspreiding van godsdienstige geschriften, door een nieuw artikel van het drukpers-reglement, zette hij uiteen hoe het goede alleen door strijd en met gevaar voor onrust wordt verkregen.²⁾

Werden de bemoeiingen der regeering met de Zending door Keuchenius tot het uiterste beperkt, een soortgelijke verhouding van „onzijdigheid van den Staat” bepleitte hij voor de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. De scheiding van Kerk en Staat, waarover hij zelfs een afzonderlijk advies heeft uitgebragt,³⁾ is het beginsel dat in al zijn beschouwingen over deze verhouding op den voorgrond staat. De toestand waarin de Protestantsche Kerk verkeerde drong te meer tot de doorvoering van deze scheiding, nu met den toenemenden invloed van „de moderne richting”, de eenheid der Kerk was verbroken en de bestaande verhouding niet zonder partijkiezen der regeering kon worden gehandhaafd. Als voornaamste middel om het beoogde doel te bereiken, stelde Keuchenius voor de benoeming en bezoldiging der predikanten van staatswege af te schaffen.⁴⁾

¹⁾ *Advies* p. 61 ad 5.

²⁾ *Advies* p. 61 ad 2: „Het verschil in godsdienst, taal, zeden en gewoonten tusschen de inlandsche bevolking en de Europeesche Maatschappij in N. Indië is zoo groot; de behoeften en regten van de volken, die aan het Nederlandsch gezag onderworpen zijn, zijn zóó uiteenlopend en somtijds aan elkander tegenstrijdig; en de betrekking, die tusschen de overheerschers en de overheerschten aldaar bestaat, zoo voor velerlei beschouwing vatbaar, dat elke gedachte, die met het leven en denken der menschen met zijne ontwikkeling en met de bevordering van zijn zedelijk of stoffelijk, zijn tijdelijk of eeuwig welzijn eenig verband houdt, geacht kan worden eene kiem van haat of verachting voor de eene of andere klasse, voor het eene of andere volk van N. Indië te bevatten. Dit geldt niet enkel voor Indië maar voor elk volk op zich zelf en de geheele menschheid; en zoo lang alle ontwikkeling en vooruitgang slechts vrucht is van den strijd tusschen goed en kwaad, tusschen licht en duisternis, tusschen waarheid en leugen, zal ook alles, wat dien strijd onderhoudt of aanroert, voor velen eene ergernis blijven moeten. Niet alleen godsdienst, maar ook geschiedenis, wetenschap, landbouw, handel, nijverheid, ja zelfs de schijnbaar niets beteekenende vormen of gebruiken van het dagelijksche leven zijn bronnen, waaruit de mensch gaarne put en telkens dieper putten kan om zijnen naaste te vervolgen en te kwellen. Wat onder de menschen haat en verachting kan opwekken, wordt slechts opgeheven door hunnen daad; en hen te gebieden om te zwijgen over hetgene eene oorzaak van twist kan worden, is niet minder dan het geweten en denkvermogen van den mensch tot werkeloosheid te veroordeelen.”

³⁾ Zie p. 62 noot 1.

⁴⁾ *Adviezen* p. 61 ad 7 en p. 62 ad 11. Blijkens het eerste advies had de minister van Koloniën Fransen van de Putte zijn verlangen te kennen gegeven „om zooveel mogelijk de scheiding van Kerk en Staat in Indië in de hand te werken.”

De voorstander van de scheiding van Kerk en Staat schijnt met zich zelf in tegenspraak te komen, als hij de stelling verdedigt dat de regeering geen „moderne” predikanten in de Kerk kan dulden. Toch is hier van tegenstrijdigheid geen sprake. Keuchenius voelde het bezwaar dat de regeering zich over de leerstellingen der Kerk zou uitspreken, maar dit mocht de toepassing van de bestaande reglementen die geen leervrijheid toelieten, niet verhinderen.¹⁾ Krachtens het reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht had de „moderne theologie” „geen recht van bestaan en erkenning in de Protestantsche Kerk” en zoolang dit bleef gehandhaafd moesten haar aanhangers als predikanten worden geweerd. Als „meineedigen” en „verraders” veroordeelde hij de predikanten die, benoemd in het vertrouwen dat zij de „leer der Kerk” zouden verkondigen, hiervoor hun eigen opvattingen in de plaats stelden.²⁾

De geestelijke belangen van Indië, het onderwerp dat in de adviezen over Zending en Kerk aan de orde was, vormen het uitgangspunt van al de adviezen die Keuchenius in den Raad van Indië heeft uitgebragt. In het besef dat het Christendom ook voor Indië de voorwaarde was voor alle wezenlijke vooruitgang en beschaving, stelde hij steeds de betrekkelijke waarde van de maatregelen van materieelen aard in het licht. Ze werden door Keuchenius nooit zonder meer aanbevolen, maar steeds moesten ze gepaard gaan met de geestelijke en zedelijke verheffing der bevolking, door uitbreiding en verbetering van het onderwijs en door een onbelemmerde toelating der Zending.

Ook waar hij van de regeering geen directe inmenging verlangde, achtte hij het toch zijn plicht om van het

¹⁾ Vgl. *Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht voor de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië*, Stbl. 1854 no. 37, gew. Stbl. 1910 no. 81, art. 37: „Beschuldigingen tegen de leer van eenen predikant zullen niet kunnen aangenomen worden, tenzij dezelve gestaafd worden door duidelijke bewijzen, dat hij de leer van het evangelie openlijk heeft wedersproken of bestreden.” *Verzameling van Bescheiden en voorschriften betreffende de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië*, Batavia, 1931, p. 119.

²⁾ *Advies* p. 62 ad 12.

Christendom te getuigen als het onmisbaar element in de ontwikkeling van Indië die met de regeeringsmaatregelen werd beoogd.

Een zuivere „belijder” was Keuchenius als hij zijn denkbeelden in de adviezen neergelegd als een noodzakelijkheid van zijn geloof voorstelde en dit geloof als de maatstaf van zijn beoordeeling van staatkundige vraagstukken aanmerkte. Zijn adviezen dragen hierdoor een sterk persoonlijk karakter; zich bewust van de waarheid „dat kracht te zoeken in de verzaking van eigene beginselen wel eens behoort tot de illusiën van den staatsman of de vrucht heet eener grondige beoefening van het staatsregt,”¹⁾ aarzelde hij nooit zijn persoonlijke overtuiging in alles op den voorgrond te stellen. |

* * *

Ter inleiding van Keuchenius' richting op het gebied der cultures geeft zijn opium-advies²⁾ eenige belangrijke beschouwingen. De middelen, die de Raad van Indië ter bestrijding van het opiummisbruik voorstelde, achtte Keuchenius niet toereikend als aan de diepere oorzaak van dit maatschappelijk kwaad geen aandacht werd geschonken. Deze zocht hij in de meerdere welvaart der inlandsche bevolking ten gevolge van haar toenemende productie voor de Europeesche markt. Zou de inlandsche maatschappij deze weelde kunnen dragen, dan moest de geestelijke ontwikkeling der bevolking met de toeneming harer welvaart gelijke tred houden. Keuchenius stelde daartoe „een welingerigt stelsel van volksonderwijs” voor, als de basis waarop zich een christelijke beschaving zou kunnen ontwikkelen. Uit dit advies blijkt niet, evenmin als uit andere, hoe Keuchenius zich dit stelsel heeft gedacht, maar wel bewijst het nauwe verband dat hij legt tusschen het onderwijs en de uitbreiding

¹⁾ Aldus Keuchenius als wnd. secretaris-generaal in een ingezonden stuk over het *Reglement op de drukwerken in Ned.-Indië*, in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* 11 Februari 1857.

²⁾ Zie p. 62.

van het Christendom, dat hij geen van staatswege gegeven godsdienstloos onderwijs wenschte. ¹⁾

Bovendien bewees Keuchenius zich ook hier de geestverwant van Groen van Prinsterer. Als in 1862 bij den Raad van Indië een reglement op het lager onderwijs in behandeling komt, dat nagenoeg geheel een copie is van de Nederlandsche wet van 1857, betreurt Keuchenius dat het hem „niet mogelijk zal zijn de toelating van Christelijk onderwijs op de lagere scholen te verkrijgen,” maar evenals Groen in 1857 laat hij niets onbeproefd om de phrase over „de opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden” te doen vervallen. „Wanneer die woorden behouden moeten blijven, dan zal ook een reglement op het lager onderwijs voor den inlander zijne opleiding tot alle *mohammedaansche* deugden behooren voor te schrijven!” ²⁾

Eerder werd reeds opgemerkt dat de strijd tusschen de voor- en tegenstanders van een vrijgevege, vooruitstrevende koloniale politiek, zich samentrok op een verschil in uitlegging

¹⁾ „Het Christendom alleen is in staat om die voordeelen van landbouw, handel en nijverheid tot duurzaam heil te doen strekken van de inlandsche bevolking, terwijl zonder zijnen heiligenden invloed stoffelijke vooruitgang slechts eene bron is van boozen lust en begeerlijkheid.

Moge het niet zijn de taak der Regering het Christendom uit te breiden, het ligt nog minder in hare roeping het tegen te werken en te bemoeijelijken. Het onderwijs evenwel, dat tot dat Christendom den weg kan banen en, met behulp van dit laatste, eene voor de Indische maatschappij heilzame en voor het Nederlandsche gezag niet schadelijke beschaving kan te weeg brengen, is aan de zorgen der Regering toevertrouwd.

Het is echter eerst sedert de invoering van het regeringsreglement, dat jaarlijks voor het volksonderwijs onder den Javaan eene som van f 18.270,— wordt uitgegeven, terwijl de vruchten van zijnen arbeid gedurende de laatste jaren ongeveer 500 millioen gulden in de Nederlandsche schatkist als zuivere baten hebben doen overbrengen.

De Regering, bedenkende wat Nederland aan het eiland Java en aan zijne goedaardige bevolking verschuldigd is zal moeten erkennen dat zij voor deze niet gedaan heeft wat zij had kunnen, wat zij had moeten doen, en ieder, die in het Evangelie eene kracht erkent niet enkel tot zaligheid, maar ook tot betere kennis en inniger aanbidding van den liefdevollen Schepper, die Nederland door Java gezegend heeft, zal het moeten betreuren, dat deze bezitting bestemd is het laatst van alle die kracht te ondervinden, en dat tegenwoordig als hooge staatswijsheid geroemd wordt, wat het hart als ondank jegens den Algoede en als onregt jegens den naaste veroordeelt.” *Bijblad 1862—'63, bijlagen, p. 535—536.*

²⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 29 Augustus 1862. Archief Groen van Prinsterer.

van het regeerings-reglement, inzonderheid van het 56ste artikel. Het past daarom in dit verband Keuchenius' oordeel over het regeerings-reglement in het algemeen te bespreken, voordat wij overgaan tot een onderzoek naar zijn standpunt in zake het bijzondere terrein der cultures, het onderwerp van art. 56.

Zijn *Voorberigt* op de uitgave van de *Handelingen* betreffende het regeerings-reglement¹⁾ biedt hiertoe de gelegenheid. In dit stuk, uit de periode dat Keuchenius als wnd. secretaris-generaal werkzaam was, uit hij zijn hooge verwachtingen van het regeerings-reglement, dat voor Indië een „levenskracht” zal kunnen zijn als regeering en volksvertegenwoordiging en allen die op den toestand van Indië invloed uitoefenen, zijn ware bedoelingen nakomen. Het regeerings-reglement, „in eerlijkheid en getrouwheid” uitgevoerd, biedt ruime mogelijkheden voor de geestelijke vooruitgang en de meerdere welvaart der inlandsche bevolking: „Het Regeerings-reglement wil, dat voortaan, met terzijdestelling van druk en willekeur in Nederlandsch Indië de onveranderlijke voorschriften der regtvaardigheid worden nageleefd; dat het licht en de weldaden der beschaving, door handel, nijverheid en landbouw, door onderwijs en opvoeding en door vrije uiting van der openbare orde niet schadelijke gedachten er doordringen; en dat overal, waar de staat van rust het gedooft, de verkondiging van Gods Woord, ook voor kolonien eene bron van maatschappelijk heil en eeuwig en vrede, er geene stoornis ondervinde.”²⁾ Met de bepalingen van het regeerings-reglement, behoeft Nederlandsch-Indië niet langer een „wingewest” of „pachthoeve” te heeten maar krijgt het de waarde van een „talent” voor welks gebruik het moederland rekenschap verschuldigd is.

De nota van Keuchenius over de „rigting te volgen op het gebied der gouvernementcultures en dat der particuliere teelt”, met zijn daarbij gevoegd „ontwerp van bepalingen

¹⁾ Vgl. p. 55.

²⁾ *Handel. R.R.*, I, p. VII.

betreffende de op hoog gezag ingevoerde en de particuliere kultures in Nederlandsch Indië", was het gevolg van een schrijven van den minister van Koloniën J. Loudon van 4 October 1861, waarin hij, terugkomend op zijn vroeger schrijven van 6 Juli 1861, van den Raad van Indië een nader antwoord verlangde op de vraag, welk stelsel t. a. v. de gouvernementen- en de particuliere cultures moest worden gevolgd. ¹⁾

De gouverneur-generaal Sloet van de Beele had de ministerieele missive van 6 Juli 1861 doorgezonden aan den directeur der Kultures, die op zijn beurt de residenten raadpleegde. Zijn beschouwingen werden den 31en Januari 1862 in handen van den Raad van Indië gesteld, die — alles wijst er op dat de zaak nu eens grondig zou worden behandeld — 16 Mei 1862 met zijn advies gereed was.

Een onderzoek naar dit advies in het archief van het departement van Koloniën had het verrassende resultaat dat wij hier Keuchenius' nota als advies van den Raad van Indië terugvonden. De Raad had de nota van Keuchenius dus — zij het niet geheel ongewijzigd — als zijn advies overgenomen. Het ontwerp-bepalingen, dat door den Raad niet werd aanvaard, heeft Keuchenius hierbij nog afzonderlijk overgelegd.

De minister, die in den brief van 6 Juli 1861 zijn denkbeelden over het vraagstuk van de gouvernementen- en de particuliere cultures had weergegeven, mede door te verwijzen naar zijn redevoering in de Tweede Kamer van 13 Mei 1861, ¹⁾ lokte bij Keuchenius in de eerste plaats een bestrijding van het ministerieele standpunt uit; maar daarnaast een uiteenzetting van zijn eigen denkbeelden en hun toepassing in het ontwerp-cultuurwet.

Omstreeks den tijd dat de kwestie bij den Raad van Indië aanhangig werd gemaakt, was G. H. Uhlenbeck Loudon als minister van Koloniën opgevolgd. Deze omstandigheid was waarschijnlijk voor Keuchenius een reden te meer om zich niet tot een behandeling van Loudon's stelsel te

¹⁾ Vgl. p. 22 e. v.

bepalen, maar om daarnaast zijn eigen stelsel te ontwikkelen en dit zelfs in een wetsontwerp voor de practische toepassing te formuleeren. Uit historisch oogpunt kunnen zijn beschouwingen hierdoor slechts aan belangrijkheid winnen.

Onder den nog verschen indruk van het conflict met minister Loudon, dat Keuchenius er aan had herinnerd hoe de bemoeiingen van den Raad van Indië en zijn leden een minister van Koloniën licht te ver kunnen gaan, achtte hij het noodig van het overleggen van zijn ontwerp-cultuurwet een verklaring te geven. Zich onttrekkende aan de verdenking met dit ongevraagd ontwerp de perken zijner bevoegdheid te overschrijden, verklaart Keuchenius uitdrukkelijk dat het niet bedoeld is om zich „de taak aan te matigen, die uitsluitend voor den Minister van Koloniën is weggelegd, noch om, gelijk men vreest, dat daarvan het gevolg zal zijn, den Minister te bemoeijelijken of de prerogatieven der Kroon aan te randen.” Daarentegen wil hij met het ontwerp aantoonen dat de denkbeelden in de nota ontwikkeld, „onderlingen zamenhang” vertoonen en voor een omschrijving in een wetsvoorstel vatbaar zijn.¹⁾

De opname van beide stukken in de bijlagen maakt een uitvoerige en volledige bespreking van de daarin uitgedrukte denkbeelden minder noodzakelijk; vooral zullen wij deze vermijden bij Keuchenius' critiek op het stelsel van minister Loudon. Op verschillende punten worden de beschouwingen die in de nota zijn neergelegd, aangevuld met uitlatingen uit de brieven die Keuchenius tijdens zijn lidmaatschap van den Raad van Indië aan Groen van Prinsterer heeft gericht. Ook deze zullen we in het verband der nota ter sprake brengen.

Met J. C. Baud was Keuchenius van oordeel dat het cultuurstelsel als een middel tot herstel van den hachelijken toestand, waarin de financiën van het moederland verkeerden, in het leven was geroepen en dat daarbij de regeering door den nood

¹⁾ Bijlagen, 3, p. 222. ✓

gedwongen, haar bemoeiingen met de welvaart der bevolking ver buiten de grenzen van haar natuurlijke taak had uitgestrekt. Dit gaf aan het cultuurstelsel, afgezien van zijn „zedelijke strekking” om als „kunstmiddel” bij den inlander de behoefte aan arbeid op te wekken, een provisioneel karakter: het herstel van de Nederlandsche financiën zou tot „gezonde” en „een Nederlandsch volk vooral dierbare” beginselen doen terugkeeren.

Maar ook het stelsel zelf droeg de „kiem der ontbinding” in zich: zijn hartader, de dwang, die op de bevolking rustte, om meer dan haar lief was te arbeiden en dat tegen het „karig” loon dat haar door de regeering werd toegemeten, zou door de ontwikkeling der bevolking worden aangetast. Deze zou allengs hervorming en eindelijk een algeheele afschaffing van het cultuurstelsel noodzakelijk maken.

In art. 56 van het regeerings-reglement zag Keuchenius deze toestand door den wetgever erkend: het zesde lid noopte de regeering om maatregelen te nemen waardoor de „onvermijdelijke toekomst” van vrijen arbeid zonder vrees kon worden tegemoet gezien. Hierbij moest niet worden gestreefd naar een vervanging in het cultuurstelsel van gedwongen arbeid door vrijen arbeid, rustende op vrijwillige overeenkomsten met de bevolking — het stelsel van minister Loudon — maar naar een oplossing van den verplichten arbeid in den vrijen arbeid voor de particuliere landbouw. Immers naast het bezwaar, dat de regeering bij het sluiten van dergelijke overeenkomsten met de bevolking geen waarborgen bezat voor het nakomen dier contracten, had de arbeid die daarop steunde slechts den schijn van vrij te zijn. Overeenkomsten met de deshoofden aangegaan zouden de verplichting tot cultuurarbeid, afgezien van den dwang, die in het collectieve karakter van die contracten lag opgesloten, vervangen door den dwang en de willekeur die de hoofden op de bevolking zouden uitoefenen.

De meening, dat op deze wijze aan de eischen van art. 56 zou worden voldaan, kon slechts vrucht zijn van den wensch

om het cultuurstelsel in stand te houden en om de voordeelen, die eens uit den verplichten arbeid der bevolking in de staatskas vloeiden, nu uit haar vrijen arbeid te trekken. De wensch om het batig slot te behouden werd een stilzwijgende voorwaarde voor de juistheid van de uitlegging die aan het regeerings-reglement werd gegeven. In dien zin opgevat, werd het verband miskend tusschen de eene bepaling van art. 56, dat de gouverneur-generaal de op hoog gezag ingevoerde cultures zooveel doenlijk in stand moest houden en de andere, dat een toestand moest worden voorbereid waarbij de tusschenkomst van het bestuur geheel kon worden ontbeerd.

Tegenstrijdigheid tusschen deze twee bepalingen bestond volgens Keuchenius alleen voor hen, die of zich krampachtig aan het cultuurstelsel vastklemden, of een haastige „slooping” van dit stelsel beoogden. Voor een juiste verklaring van art. 56 moest met de tweeledige taak, waarvoor de wetgever zich bij zijn regeling van het cultuurstelsel zag geplaatst, rekening worden gehouden: behalve een regeling van het cultuurstelsel voor de toekomst, moesten daarvoor bepalingen worden vastgesteld voor het heden. De eerste werd gegeven in al. 6 en in de laatste werd voorzien door all. 1—5 van art. 56. De „gewenschte toekomst” was dus uitgedrukt in het slot van dit artikel, dat niet krachteloos kon worden gemaakt door het eerste voorschrift, dat „zooveel doenlijk” de gouvernementcultures moesten worden gehandhaafd. De aangehaalde woorden uit al. 1 in verband gebracht met de zesde alinea waakten juist tegen een onbepaalde instandhouding der gouvernementcultures: het cultuurstelsel moest niet „tot elken prijs” worden gehandhaafd, maar de regeeringscultures, wier handhaving „niet meer doenlijk” was, behoorden te worden opgeheven.

Bij de beantwoording van de vraag welke maatregelen de regeering ter uitvoering van de voorschriften van art. 56 in hun onderlingen samenhang behoorde te nemen, wilde Keuchenius het batig slot geheel buiten beschouwing laten. De regeering mocht zeker trachten de baten, die het

cultuurstelsel voor het moederland had afgeworpen, te behouden, mits die niet als „maatstaf” werden gesteld voor „het meer of minder doeltreffende eener verbetering”. Op zich zelf niet te veroordeelen, werd het batig slot, waar het een reden werd om alle ontwikkeling tegen te gaan en zijn behoud en vermeerdering het leidend motief voor de koloniale staatkunde, een voorwerp van „afgodendienst”.¹⁾

Het doel door al. 6 van art. 56 gesteld, de vrije arbeid der ingezetenen voor de particuliere teelt, moest worden nagestreefd, rekening houdende met de all. 1—5 van dit artikel. De middelen die hiertoe konden leiden onderscheidde Keuchenius in: *a.* hervormingen van den maatschappelijken toestand; *b.* hervormingen op het gebied der gouvernements-cultures en der particuliere landbouw en nijverheid. Over de eerste wordt in dit advies slechts terloops gehandeld: van de hinderpalen voor de ontwikkeling van den vrijen arbeid, als het communaal grondbezit en de heerdiensten, wordt alleen gezegd dat deze door de regeering „van lieverlede” uit den weg moeten worden geruimd. Zoo moet de zin van art. 60 van het regeerings-reglement, dat den gouverneur-generaal de aanmoediging van den handel, nijverheid en landbouw voorschrijft, aldus worden verstaan dat de regeering alle belemmeringen weg neme die in den maatschappelijken toestand der Javanen de ontwikkeling van den landbouw verhinderen.

Evenals in het opium-advies²⁾, wijst Keuchenius ook hier op de onmisbaarheid van de geestelijke ontwikkeling der inlandsche bevolking om de vermeerdering harer welvaart aan Indië en aan Nederland ten goede te doen komen. De maatregelen, die de stoffelijke vooruitgang beoogden, moesten gepaard gaan met een vrije toelating der Zending ook onder het mohammedaansche gedeelte der bevolking. De baatzuchtige politiek, die de uitvoering van art. 56 al. 6 niet

¹⁾ Vgl. ook Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 14 Maart 1863. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Zie p. 67.

mogelijk achtte voor dat Java gekerstend zoude zijn, maar hiertoe de gelegenheid niet wilde openstellen zoolang de Javanen Mohammedanen waren, scheen Keuchenius „de hoogste ontwikkeling van het staatkundig farizeïsme”.

De hervormingen op het gebied der cultures worden in deze nota onder twee punten samengevat: 1. een verbetering van het cultuurstelsel en 2. een regeling van den vrijen arbeid. De verschillende verbeteringen, die de minister van Koloniën t. a. v. het cultuurstelsel beoogde, deden Keuchenius verlangen naar zekerheid omtrent hunne invoering en naar de machtiging van de Indische regeering om de noodige maatregelen te nemen. De wenschenlijst van den minister uitbreidende, stelde hij een verhooging der loonen voor, een onderwerp dat de verhouding tusschen het cultuurstelsel en de particuliere landbouw aanroert.

Op grond van het regeerings-reglement verdedigde Keuchenius een verhouding van vrije concurrentie tusschen het cultuurstelsel en de particuliere teelt, waarbij de regeering met recht kon trachten zooveel mogelijk de voordeelen van haar cultures te behouden en de particuliere landbouw, door de regeering in haar ontwikkeling niet belemmerd, zich een plaats naast het cultuurstelsel kon veroveren. Wilde de regeering onder deze verhouding het cultuurstelsel handhaven, dan kon ze niet anders doen dan door „milde regelingen en goede betaling” te trachten de bevolking daarvoor te winnen en „door betere behandeling, de mededinging der particuliere ondernemers zoo weinig mogelijk voor zich gevreesd te maken.” Zij moest daartoe tot een verhooging der plantloonen overgaan, die pas dan doeltreffend zou zijn, als het peil bereikt werd van de belooning van den arbeid door de particuliere ondernemers. De opkomst van de particuliere nijverheid had de vraag naar arbeid vermeerderd en zoo een algemeene stijging der loonen tengevolge gehad. De regeering had zich hierbij aan te passen; inplaats van zich schuldig te maken aan een „schadelijke opdrijving” der loonen, — art. 56 al. 4 — zou zij hiermede niet anders doen dan „bukkend onder den drang

der omstandigheden", het recht erkennen van den ondernemer en den arbeider „om het loon te regelen, waartegen de een zijne dienste aan den anderen wil(de) afstaan."

Bij Keuchenius' beschouwingen over de regeling van den vrijen arbeid staat eveneens de vrije mededinging van de particuliere teelt op den voorgrond. Deze regeling mocht niet gebruikt worden om, volgens den minister van Koloniën, voor den particulieren landbouw een bepaald terrein aan te wijzen, zóó ver van de velden der gouvernementcultures verwijderd dat het cultuurstelsel daarvan geen nadeel zou ondervinden, maar moest zich beperken tot een oplossing van de moeilijkheden en een bestrijding van de misbruiken die den vrijen arbeid bedreigden.

Juist binnen het gebied der gouvernementcultures had de particuliere teelt zich het sterkst ontwikkeld en behalve de onmogelijkheid om haar, waar zij eenmaal bestond, te verwijderen, moest haar bestaan hier geëerbiedigd worden als een vrucht van het cultuurstelsel, dat immers om waardeering te wekken voor het recht tot arbeiden, de verplichting daartoe in het leven had geroepen.

Het resultaat van een dusdanige ontwikkelingsmogelijkheid van den particulieren landbouw was te voorzien: de vrije concurrentie tusschen gouvernement- en particuliere cultures zou op een geleidelijke verdringing van de eerste uitloopen.

In een vroeger advies,¹⁾ wijst Keuchenius er op hoe reeds langzamerhand de opbrengsten van Java's bodem, van den Staat in de handen der particuliere ondernemers zijn overgegaan. De Staat moet er op rekenen zijn rijkste bron van inkomsten te zullen missen en heeft dus uit te zien naar nieuwe middelen. Keuchenius ziet hier een belasting der particuliere nijverheid geheel op haar plaats en het is zeker niet in strijd met zijn voorgaande beschouwingen over de vrije mededinging van ondernemers en gouvernement, als hij voorstelt een behoorlijk recht van opstal te heffen en voor de ondernemingen der Europeanen een bedrijfsbelasting in te voeren. Inplaats van een

¹⁾ Vgl. *Bijlagen*, I, p. 191.

belemmering van de ontwikkeling van den vrijen arbeid bedoelen deze maatregelen juist de bevordering van zijn gezonden groei, omdat zij de regeering in staat stellen beide partijen, die bij de particuliere landbouw betrokken zijn, de ondernemers en de inlandsche bevolking, de noodige waarborgen en bescherming te verleen.

In den geest van art. 56 van het regeerings-reglement, dat in het belang van den Javaan geschreven was, behoorde de regeling van den vrijen arbeid den inlander in bescherming te nemen tegen den dwang en de willekeur van hebzuchtige ondernemers. Daartoe moest allereerst de gelegenheid om arbeidscontracten met de hoofden en oudsten der dessa's te sluiten, worden weggenomen, zoodat voor den inlander alleen overeenkomsten bindend zouden zijn, die hij zelf had aangegaan.

De erkenning van de „individuele vrijheid” eischte eveneens de afschaffing van den huur en verhuur van gronden door tusschenkomst van de hoofden, een stelsel dat Java in „Surinaamsche plantaadjes” zou herscheppen en den inlander overleverde aan den slavenarbeid voor enkele „gelukzoekers”. Een ruim gebruik van het bestaande recht om overeenkomsten aan te gaan met de dessahoofden, maakte van de particuliere nijverheid, die bedoeld was als „een middel om den Javaan te ontwikkelen en tot vrijheid en zelfbewustzijn op te leiden”, een „dwangjuk”, dat zwaarder zou zijn dan het cultuurstelsel ooit geweest was.

Daarentegen kon bij individueele contracten, de huur en verhuur van gronden ten behoeve van de particuliere ondernemers, een belangrijk middel zijn tot bevordering van de bijzondere nijverheid, dat door de regeering in zijn werking niet mocht worden tegen gegaan. Maatregelen, die den inlander de vrije beschikking over zijn velden ontzegden, waren onverdedigbaar: „Wanneer toch de inlander over zijne sawah's mag beschikken, zoodanig dat een ander die voor hem tegen eene belooning bewerke of daarvan, tegen betaling van zekeren pachtschat, de vruchten trekke en bovendien zijne vrijheid om, met wien ook, overeenkomsten aan te gaan,

erkend wordt, dan is ook zijn regt, om de hem toegedeelde sawah's aan Europeanen in huur te geven evenzeer boven twijfel verheven, als zijne bevoegdheid om die ten behoeve van Europeanen met eenig product, hetzij suikerriet, hetzij tabak, te beplanten."

De regeering had de taak er voor te waken dat bij het aangaan der overeenkomsten de inlander zijn beschikkingsrecht over den grond niet te buiten ging en dat door den ondernemer geen misbruik werd gemaakt van zijn „ligt-geloovigheid en onkunde". Op het niet nakomen der overeenkomsten door den inlander, zonder schadevergoeding, moest straf worden gesteld en aan de Europeanen, die zich schuldig maakten aan mishandeling der bevolking, of de „onzedelijkheid" onder haar bevorderden, behoorde het verblijf in de binnenlanden te worden ontzegd. De regeering had nauwgezet toe te zien op de ondernemers, die zij in de inlandsche maatschappij had toegelaten en daarmede deze aan hun diepgaanden invloed had blootgesteld.

Reeds eerder had Keuchenius aan dit toezicht op Europeesche ondernemers een afzonderlijk advies gewijd.¹⁾ Daarin stelde hij voor, den ondernemer bij aanmatiging van onwettig gezag over de inlandsche bevolking en misbruik van het gezag en aanzien van haar hoofden, het eenmaal verleende recht van opstal te ontnemen.

Ten slotte zij nog gewezen op de verhuur van woeste gronden, die door Keuchenius als een krachtig middel ter bevordering van de particuliere teelt werd aanbevolen, in tegenstelling met den verkoop van gronden als onder het Engelsche tusschenbestuur, die met de overdracht van soevereiniteitsrechten, de bevolking prijs gaf aan de practijken van het eigenbelang der ondernemers.

Aan het slot der nota wordt nog een onderwerp behandeld dat meer op zich zelf staat: de regeling der heerendiensten zooals de minister die volgens zijn inzichten aan de Indische regeering in overweging gaf, wordt hier door Keuchenius in haar uitgangspunt bestreden. Met een beroep op de adat

¹⁾ *Bijlagen*, 2, p. 192.

werd door den minister de handhaving van het beginsel aangeprezen „dat de grond de lasten draagt” en de heeren-dienstplichtigheid dus moest rusten op de grondbezitters, de „gogols”.

In het algemeen van oordeel, dat nooit meer misbruiken op de adat waren gemaakt dan door en ter wille van het cultuurstelsel, meende Keuchenius dat hier de practijk van lange jaren dit adatrechtelijk beginsel zijn beteekenis ont-nomen had. Door de talloze uitzonderingen werd het nu beschouwd als een „bedriegelijke” en „vernietigde” regel. Meer in overeenstemming met de bedoeling om tot de ver-mindering en eindelijk tot de afschaffing der heeren-diensten over te gaan, zou het zijn, alle ingezetenen, geërfden en niet-geërfden, tot deze diensten te verplichten, waardoor een overgang tot een toekomstig belastingstelsel des te gemak-kelijker zou worden.

De beperking van de heeren-dienstplichtigheid tot de „gogols” zou voor de particuliere nijverheid wel het voordeel opleveren van een verzekerde bron voor arbeidskrachten in de vrije „menoempangs”, maar deze was ook te verkrijgen, als tegen een vergoeding van den ondernemer zijn vaste arbeiders van de heeren-diensten werden vrijgesteld. Een dergelijke bepaling zou de waardeering der bevolking voor „gezetten” arbeid verhoogen en bovendien de invoering van een „algemeen hoofdelijke belasting” voorbereiden.

De nota die hier in hoofdtrekken is weergegeven, ontmoette in den Raad van Indië bijna algeheele instemming. Behoudens eenige wijzigingen in den inhoud, die in de bijlage zijn aangegeven, en de noodzakelijke vormverandering, komt de nota woordelijk met het advies van den Raad van Indië overeen.

Wat de wijzigingen in den inhoud betreft, behoeft het geen verwondering te wekken dat de Raad Keuchenius' godsdienstige motiveeringen heeft geschrapt en hier en daar een al te pittige uitdrukking door een zachtere heeft ver-vangen.

Daarnaast staan enkele wijzigingen, die politiek verschil ver-

raden tusschen den auteur van de nota en hen, die de verantwoordelijkheid van het advies op zich namen. Merkwaardig is het verschillend standpunt tegenover de Zending, een onderwerp dat Keuchenius aan een regeling van het maatschappelijk leven te nauw verbonden achtte, om het hier onaangeroerd te laten. Zijn pleitrede voor een onbeperkte toelating der Zending onder de mohammedaansche bevolking heeft de Raad niet overgenomen. En dat niet enkel uit vrees om van het onderwerp af te dwalen: de eenige plaats in het advies waar de Zending nog ter sprake komt, toont aan dat hij zich er ook niet mee heeft kunnen vereenigen. Daar schrijft Keuchenius aan de regeering de verplichting toe, om met de bevordering van „onderwijs en beschaving”, „aan die groote kracht voor maatschappelijke hervorming, het Christendom vrijheid (te laten) om zich langs vreedzamen weg te ontwikkelen”, maar spreekt de Raad slechts de verwachting uit, dat deze ontwikkeling „vermoedelijk” zal kunnen volgen, als de Regering aan de bevordering van onderwijs en beschaving haar aandacht schenkt.

Keuchenius' ontwerp-bepalingen werd niet overgenomen door den Raad van Indië; het ging den Raad te ver en regelde bovendien onderwerpen die volgens den Raad geen onderwerp van wettelijke regeling konden uitmaken.

Dit belangrijk advies geeft duidelijk weer welke houding in dien tijd door den Raad van Indië in de cultuurkwestie werd aangenomen. Het conservatieve standpunt van de batigslot-politiek was verlaten en, veel vooruitstrevender dan de regeering in Nederland, stelde de Raad de Indische en vooral de inheemsche belangen op den voorgrond.

Belangrijk is dit advies ook voor de teekening van Keuchenius' positie in den Raad van Indië. Dat zijn beschouwingen over de kernproblemen van de koloniale politiek door den Raad werden gedeeld en geheel als de weergave van 's Raads inzichten werden aanvaard, is voor den overwegenden invloed van Keuchenius voldoende bewijs.

Eén raadslid, Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, kon zich met Keuchenius' nota en dus met het advies van den Raad

niet vereenigen en diende een afzonderlijk advies in.

Van der Wijck is volmaakt conservatief en wil voor alles behoud van het batig slot: „de finantieele kwestie is toch van overwegend belang.” Het cultuurstelsel moet daarom gehandhaafd blijven en hier waarschuwt hij voor de meening van minister Loudon, dat dit zal kunnen geschieden met beperking van den dwang waardoor dit stelsel wordt gedreven. Integendeel, „het cultuurstelsel berust op dwang” en zijn instandhouding zal „steeds klimmenden dwang” vorderen; „neemt men den dwang weg zoo vervalt het cultuurstelsel”. Ter wille van het behoud der gouvernementcultures moet volgens Van der Wijck de particuliere teelt in hun nabijheid worden geweerd en over het algemeen slechts daar worden geduld, „waar dit zonder aanmerkelijk nadeel voor de gouvernementcultures kan geschieden.”

De onbillijkheid van deze maatregelen ziet hij wel in, maar dat zijn voorstellen „uit algemeene beginselen van regt” niet te verdedigen zijn, is voor hem, merkwaardig genoeg, geen bezwaar. Immers, „dezelfde tegenwerping laat zich tegen het geheele cultuurstelsel maken, het is een inbreuk op de algemeene regten, die volgens de in de Westersche maatschappij geldende en ook grootendeels in het Regerings Reglement ter neder gelegde beginselen, den staatsburger in het algemeen worden toegekend, en het geheele cultuurstelsel vloeit als het ware onder de pen weg, wanneer men het, volgens onze begrippen van regt, beredeneerd wil verdedigen.”

Een schrijven van den gouverneur-generaal Sloet van de Beele, ¹⁾ dat deze adviezen naar Holland vergezelde, vult de kennis van de houding der Indische autoriteiten tegenover de cultuurkwestie nader aan.

Voorzichtiger dan de Raad van Indië, wil de gouverneur-generaal de baten voor het moederland behouden, althans nog als grondslag voor deze wettelijke regeling. „Dat er een tijdstip zal komen, waarop Nederland genoeg zal hebben aan de indirecte voordeelen, die hier te behalen zijn, behoort

¹⁾ L. A. J. W. Sloet van de Beele aan den minister van Koloniën, 27 Mei 1862. Archief departement van Koloniën.

tot de mogelijkheden, doch (hij) acht het nog zoo ver verwijderd, dat zij den grondslag eener wetgeving niet kunnen uitmaken." Het cultuurstelsel zal men dus nog niet kunnen missen, maar het moet niet onveranderd behouden blijven. Sloet wijst op verschillende verbeteringen die hierin nog aan te brengen zijn: de bevolking moet een betere prijs ontvangen voor haar geleverde producten, en billijker voor haar cultuurdiensten worden beloond; haar eigen landbouw moet zoo weinig mogelijk worden belemmerd en de bijzondere heerdiensten ten behoeve van den Staat behooren te worden afgeschaft, of als vrijen arbeid in geld te worden betaald. De grootste vijand van het cultuurstelsel, de particuliere landbouw moet, volgens Sloet, op eerbiedigen afstand worden gehouden; in de nabijheid van de gouvernementscultures zou zij deze vernietigen: „dwang en vrijheid kunnen niet vlak naast elkander bestaan. De eene moet de andere belemmeren of dooden."

De minister van Koloniën, Fransen van de Putte, stelde met zijn ontwerpen, de „avant-projets" van de cultuurwet, die in September 1865 aan de Tweede Kamer werd aangeboden, ¹⁾ de cultuurkwestie in Indië opnieuw aan de orde. En nu was de vraag van behoud of opheffing van het cultuurstelsel urgent geworden. De voorstellen toch van den minister waren zoo radicaal en van hun verstrekkende gevolgen was zoo weinig te voorzien, dat de Raad van Indië in zijn advies van 16 November 1864 begreep, dat het hier in ieder geval de onmiddellijke en definitieve afbraak van het cultuurstelsel betrof. Dit voor het cultuurstelsel destructief karakter ontleenden de voorstellen niet zoozeer aan de nieuwe regeling van het stelsel zelf, maar aan het nevenontwerp dat de invoering van den privaten grondeigendom voor inlanders beoogde. Hiermede houden zich het Raadsadvies hoofdzakelijk en Keuchenius' afzonderlijk advies uitsluitend, bezig. ²⁾

¹⁾ Vgl. *Handel. Cultuurwet*, III, p. 696.

²⁾ Behalve dit advies van Keuchenius was nog een afzonderlijk advies uitgebracht door het Raadslid O. van Rees.

Wij kunnen hier niet wijzen op Keuchenius' auteurschap van het Raadsadvies, maar wel op overeenstemming zijner inzichten met die van het college; nu wij eerder Keuchenius bij de oplossing van de cultuurkwestie in haar vollen omvang de leiding hebben zien nemen, een overeenstemming die wel verwacht moest worden.

Het advies van den Raad van Indië, waarmede Keuchenius zich „in vele opzichten” vereenigde, kan hier tegelijk met zijn afzonderlijk advies, naar zijn gedachtengang en conclusies een beknopte bespreking vinden.

De slotsom, waartoe beider adviezen komen bij de behandeling van het voorstel tot invoering van individueel eigendomsrecht op den grond volgens het B.W., is die van ontijdigheid, van onuitvoerbaarheid der ministerieele plannen zonder een lange weg van voorbereiding.

Wel wordt door den Raad het leidend beginsel van het ontwerp over den grondeigendom gewaardeerd, „beoogende voorziening in de regtsonzekerheid van den grondbezitter en bevordering van den individuelen grondeigendom, als middel tot opwekking en ontwikkeling van den inlander en tot het meer productief maken van Java's rijken bodem, door de opheffing van de belemmeringen, welke ook door onze bestuursmaatregelen die ontwikkeling in den weg staan.” En het wordt toegejuicht, „dat de tegenwoordige Minister van Koloniën zijne krachtige hand aan de hervorming van den thans bestaanden, in zoovele opzichten abnormalen toestand van het landbezit onder den inlander, wenscht te leggen.”

Ook Keuchenius prijst deze algemeene strekking van het wetsontwerp want, de eerste bladzijden van zijn advies zijn hier geheel aan gewijd, aan de belangen van het cultuurstelsel waren de rechten van den inlander op den grond maar al te zeer ondergeschikt gemaakt. De theorie, dat de Staat eigenaar van den grond was, had elke beschikking over de gronden, waarop de inlanders zich door ontginning en gebruik rechten hadden verworven, gerechtvaardigd en het verlies van de zeggenschap over zijn grond was een van de

offers geworden die de inlander aan het cultuurstelsel had moeten brengen; een offer, dat door evenredige verdeling tengevolge van het toenemend communaal grondbezit eenigszins was verlicht.

Herstel der geschonden rechten is voor den Raad en ook voor Keuchenius een eisch van billijkheid. Hun bezwaar tegen het ontwerp is, dat de minister dit herstel wil bereiken door bij de wet aan de bevolking westersch individueel eigendomsrecht toe te kennen. Bovendien achten zij het een inconsequentie van het ontwerp, naast de invoering van deze maatregel nog de instandhouding van de gouvernementskoffie- en suikercultuur voor te stellen. De Raad van Indië wijst er op en Keuchenius betoogt het uitvoerig, dat toekenning van individueel eigendomsrecht op den grond elke beschikking van staatswege over de velden der inlanders onmogelijk maakt en dus de opheffing van het cultuurstelsel in zich sluit. In wezen stelt het voorstel van den minister voor de keuze, of onmiddellijke opheffing van het cultuurstelsel, of voorloopig behoud met de mogelijkheid van geleidelijke, voorbereide afschaffing van dit stelsel.

De Raad van Indië kiest het laatste en ook Keuchenius, voor wien vast staat dat „naar de opheffing van het cultuurstelsel behoort te worden gestreefd,” geeft hieraan de voorkeur. Hij wil die opheffing niet „bij verrassing”, niet door maatregelen die bedoelen het in stand te houden, maar doelbewust, met de noodige voorbereiding, die de inlandsche maatschappij en ook het moederland gelegenheid geeft zich op de algeheele opheffing in te stellen.

Het persoonlijk recht van eigendom op den grond, waarvan de toekenning niet aan de opheffing van het cultuurstelsel moet voorafgaan, maar er wellicht eens op zal kunnen volgen, wil de Raad voorloopig slechts bevorderen door het individuele landbezit te erkennen waar dit bestaat en door de dessa de vrijheid te laten uit eigen aandrang en in gemeen overleg de communale gronden te verdeelen. Keuchenius voegt aan deze maatregelen nog een derde toe, nl. de invoering van een aanslag in de landrente voor den duur

van minstens vijf jaar. Het zoo in het leven geroepen landbezit zal de natuurlijke voorbereiding vormen voor de vestiging van het individueel eigendomsrecht en de opheffing van het cultuurstelsel.¹⁾

In het ontwerp cultuurwet, zooals het in September 1865 bij de Tweede Kamer werd ingediend, was de hoofdgedachte van de voorstellen die bij den Raad van Indië aanhangig waren, de individueele grondeigendom, gehandhaafd.

In een brief van 8 Februari 1866 aan W. L. de Sturler²⁾ vinden we Keuchenius' vroeger oordeel hierover terug; ook toen wilde hij van de toekenning van het eigendomsrecht

¹⁾ De Raad van Indië besluit dit gedeelte van zijn advies met het volgende ontwerp-K. B., waarin zijn gevoelens over de regeling van den grondeigendom nader worden uitgewerkt:

„Art. 1. In die gedeelten van Java en Madoera welke onder rechtstreeksch beheer van den Gouverneur-Generaal staan en waar niet krachtens de wet of krachtens wettige titels zakelijke regten op den grond door den staat of door bijzondere personen verkregen zijn, worden in de gemeenten registers van sawa's aangelegd, waarin worden ingeschreven de bouwvelden, zooveel mogelijk de uitgestrektheid daarvan en de namen der eerste ontginners of wettige bezichters.

Daar waar gemeentelijk grondbezit bestaat, met periodieke verdeeling der bouwvelden, worden de namen vermeld van de tijdelijke gebruikers der sawa's.

Art. 2. Aan de gemeenten in het 2e lid van artikel 1 bedoeld, wordt vrijheid gelaten de bouwvelden in gemeen overleg onder de leden der gemeente voor vast te verdeelen en aldus van het gemeentelijke tot het individueele sawabezit over te gaan. In den kring der suikerfabrieken, voor welke het Gouvernement bij kontrakt gebonden is suikerriet te doen aanplanten, wordt tot zoodanige verdeeling der sawa's niet overgegaan, dan na verkregen magtiging van den Gouverneur-Generaal.

Art. 3. Aan den landzaat blijft het regt verzekerd om door ontginning het wettig bezit van sawa's te verkrijgen, behoudens het bepaalde bij artikel 16 van het Besluit van Kommissaris Generaal van 4 Januarij 1819 *Staatsblad* No. 5.

Art. 4. Naarmate de statistieke opname en het oprigten van statistieke bureaux in de verschillende gewesten vordert, geeft de Gouverneur-Generaal de vereischte bevelen voor het aanleggen van dessaregisters van de bebouwde velden.

Art. 5. De Gouverneur-Generaal is bevoegd voor ieder gewest of gedeelte daarvan te regelen het ambtelijk bezit van de velden door het hoofd en de leden van het dessa-bestuur.

[De Raad wilde, ter bevordering van het individueele landbezit, hierop als art. 6 laten volgen, zoo de bepaling niet beter paste in een regeling van de landrente: „Den Gouverneur-Generaal is vrijgelaten, met afwijking van artikel 2 van het besluit van Kommissaris-Generaal van 4 Januarij 1819 No. 1 (*Staatsblad* No. 5) den aanslag der landrente te doen plaats hebben voor meer dan één jaar, zonder nieuwe verdeeling der velden op voorstellen door de hoofden van gewestelijk bestuur, na raadpleging der betrokkene inlandsche hoofden en Regenten gedaan.”]

Art. 6. De bepalingen dezer verordening zijn mede van toepassing op de vischvijvers der bevolking.”

²⁾ Als bijlage I opgenomen in: *Mr. Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, Amsterdam, 1869, p. 65.

voorloopig niet weten. De wet zou die niet kunnen uitschrijven zonder door de onmogelijke taak van de opmeting, verdeling en inschrijving van de gronden, waarbij de rechten van allen geëerbiedigd moesten worden, „geheel Java in rep en roer te brengen.”

Aan de toekenning van eigendom moet voorafgaan de vorming van „een klasse van bezitters, die belang heeft en regt verkrijgt, zich als eigenares te doen gelden.” Een vijfjarige aanslag in de landrenten, waarbij zij, aan wie de velden zijn toebedeeld, deze gedurende die vijf jaar zullen bezitten, zal het individueel grondbezit kunnen bevorderen. Bovendien, voegt Keuchenius er in dezen brief aan toe, zou de gouverneur-generaal gemachtigd kunnen worden in een residentie waar de individueele eigendom bestaat, bijv. Bantam, bij wijze van proef eigendomsbewijzen uit te reiken. „Hierdoor wordt geene opschudding veroorzaakt, maar zal men integendeel leeren kennen, al hetgeen noodig is of vermeden moet worden, wanneer men ook in andere residentien den grondeigendom zoude wenschen in te voeren.”

Was Keuchenius lid van de Tweede Kamer geweest, dan zou hij tegen de cultuurwet gestemd hebben.¹⁾ Toch was zijn bezwaar niet uitgedrukt in het amendement-Poortman, dat aan het ontwerp de strekking, onder inlanders het individueel eigendomsrecht op den grond te bevorderen, ontnam. Niet tegen deze algemeene strekking was zijn bezwaar gericht, maar tegen de wijze waarop die in de artt. 8 en 9 was uitgewerkt. Hierin „was al het gevaarlijke en onuitvoerlijke der geheele wet besloten,” dat bij deze artikelen binnen vijf jaar na de invoering van de wet aan alle inlanders, die minstens drie jaar het gebruiksrecht hadden uitgeoefend, eigendomsbewijzen konden worden uitgereikt en dat ook voor de communale gronden, die eenmaal op verlangen van de meerderheid onder de rechthebbenden waren verdeeld, deze bewijzen zouden worden verleend.

Om de wet niet de strekking van uitbreiding en nadere

¹⁾ Ontleend aan den brief van Keuchenius aan J. Voorhoeve HCzn., 10 Juni 1866, bijlage III van: *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijn wederpartijders in 1869*, p. 72.

regeling van de rechten op den grond te ontnemen, had Keuchenius op het aannemen van de eerste twee artikelen van het amendement-Poortman die de bestaande gebruiksrechten waarborgden, voor de artt. 8 en 9 van het ontwerp een nieuwe bepaling verlangd, die hij aldus formuleerde: „De Gouverneur-Generaal is, in overeenstemming met den Raad van Ned. Indië, bevoegd, in de gewesten, waar zulks, na vooraf ingesteld naauwkeurig onderzoek, zonder bezwaar blijkt te kunnen geschieden en met de wenschen en belangen der bevolking overeenkomstig geacht wordt, de bij artt. 1 en 2 verzekerde regten door wettige titels te waarborgen en tot de verdeeling der bij art. 2 bedoelde (communale) gronden bevorderlijk te zijn.”¹⁾ Met deze bepaling wilde Keuchenius het conservatief karakter van het amendement verzwakken en de, in het uitzicht gestelde, verandering van de rechten op den grond in de richting van den persoonlijken eigendom voorbereiden.

Keuchenius' advies van 16 November 1864 betrof alleen het wetsontwerp over den grondeigendom; over het andere ontwerp, de eigenlijke cultuurregeling, dat in het tweede gedeelte van 's Raads advies behandeld wordt, is door hem niet afzonderlijk geadviseerd. De redenen hiervan liggen voor de hand: in de eerste plaats was het ontwerp over den grondeigendom van overwegende beteekenis en beheerschte het andere naar 's Raads inzien in niet geringe mate, maar bovendien had Keuchenius over het onderwerp der cultures reeds eerder zijn oordeel uitgesproken en zelfs in een concept regeling van deze aangelegenheid geformuleerd.

Zijn stilzwijgen over het tweede ontwerp kan niet worden verklaard uit volledige instemming met de beschouwingen van den Raad, al zou men geneigd zijn die af te leiden uit den slotzin van diens advies, „dat het Raadslid Mr. L. W. C. Keuchenius, hoezeer zich kunnende vereenigen met de conclusien van den Raad, in eene afzonderlijke nota nog eenige bedenkingen heeft gemeend te moeten opnemen,” en den, hoewel gematigder gestelden, aanhef van Keuchenius' advies,

¹⁾ *t. a. p.*, p. 73.

dat hij zich „in vele opzigten met 's Raads advies vereenigde.”

De bepalingen waarin de Raad het tweede gedeelte van zijn advies samenvatte, ¹⁾ bedoelen de machtiging van den gouverneur-generaal om woeste gronden te verkoopen, in afwijking van het voorstel van den minister om deze in erfpacht op een termijn van vijftig jaar uit te geven. Een vergelijking van deze bepalingen met § 4 van Keuchenius' ontwerp-cultuurwet van 16 Mei 1862, ontnemt aan de veronderstelling dat hij met dit gedeelte van 's Raads advies instemde, allen grond.

Immers, in dit ontwerp wilde Keuchenius uitgifte van de woeste gronden in huur voor ten hoogste veertig jaar en in de begeleidende nota waarschuwde hij uitdrukkelijk dat in geen geval tot den verkoop van gronden moest worden teruggekeerd. De Raad van Indië, die Keuchenius' nota als zijn advies overnam, handhaafde het gedeelte waarin de verhuur van woeste gronden werd voorgesteld, maar in zijn advies werd Keuchenius' waarschuwing tegen den verkoop

¹⁾ „Art. 1. Met wijziging van art. 62 van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch-Indië wordt den Gouverneur-Generaal vrijgelaten gronden, niet door inlanders ontgonnen, of als gemeene weide, of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen of dessa's behorende, en deel uitmakende van het domein van den Staat, te verkoopen.

Woeste gronden tot het gebied van bepaalde dessa's behorende kunnen door den Gouverneur-Generaal worden verkocht in overleg met de daarbij betrokken gemeenten, welke daarvoor worden schadeloos gesteld.

De regels daarbij in acht te nemen worden zoo spoedig mogelijk bij algemeene verordening door den Gouverneur-Generaal, onder 's Konings nadere goedkeuring vastgesteld; ten grondslag moet liggen dat de verkoop geschiede bij openbare mededinging en dat daartoe slechts worden toegelaten zij, die volgens de bestaande bepalingen bevoegd zijn zich te vestigen ter plaatse waar de gronden gelegen zijn.

Art. 2. Het verhuuren van gronden door de bevolking aan Europeesche ondernemers is geoorloofd.

De regels daarbij in acht te nemen worden door den Gouverneur-Generaal, onder 's Konings nadere goedkeuring, zoo spoedig mogelijk vastgesteld.

Art. 3. Het koopen en in erfpacht, in vruchtgebruik of als onderpand voor schuld in het bezit nemen van gronden van de inlandsche bevolking, waarvan de eigendom niet krachtens een in de openbare eigendomsregisters ingeschreven titel is verkregen, door anderen dan inlanders, is verboden op straffe van nietigheid.

De overtreding van dit verbod wordt bovendien gestraft met eene geldboete, de som van vijfhonderd gulden niet te bovengaande.

De officieren van Justitie bij de bevoegde regtbanken zijn gehouden ambtshalve de teruggave van de in strijd met dit artikel verkochte, in erfpacht, in vruchtgebruik of als onderpand in bezit genomen gronden aan den inlandschen regthebbende te vorderen.”

van gronden geschrapt. Verschil van gevoelen over dit onderwerp heeft dus blijkbaar ook toen reeds tusschen Keuchenius en den Raad van Indië bestaan. Hoe dit college in 1864 over den verhuur van woeste gronden dacht, kan worden daargelaten; het is zeker dat Keuchenius hierin niet van standpunt is veranderd. Ten bewijze hiervan strekt zijn bovenaangehaald schrijven aan De Sturler, waarin hij als zijn meening te kennen geeft dat „in het stelsel of liever in de wijze van huur of verhuur van woeste gronden eenige verbetering (zou) kunnen worden aangebragt” en dat „de huurtijd op 40 jaren (zou) kunnen worden bepaald.”¹⁾

Een nadere bespreking van het gedeelte van 's Raads advies, dat de voorstellen van den minister betreft ten aanzien van de cultuurkwestie, kan achterwege blijven nu wij hieromtrent de inzichten van den Raad en die van Keuchenius in het bijzonder reeds hebben leeren kennen uit het magistrale advies van 16 Mei 1862.

Keuchenius' beschouwingen over de cultuurkwestie vormen een meesterstuk van stelselmatige uitwerking eener politieke grondgedachte. In het uitgangspunt zijner koloniale politiek, dat Keuchenius als onvoorwaardelijke eisch voor het geheele koloniale beleid deed gelden, ligt de verklaring van dezen logischen opbouw.

Zooals elke koloniale staatkunde een uitvloeisel is eener bepaalde beschouwing van de verhouding tusschen moederland en koloniën, zoo moet ook Keuchenius' politiek in dit verband worden gezien. Voor Keuchenius werd de koloniale verhouding bepaald door wederzijdsche rechten en plichten van Nederland en Indië; tegenover een wisselvallige belangenverhouding, waarbij de nadruk op het moederlandsche of op het Indische belang gelegd kon worden, stelde hij een vast uitgangspunt in een verhouding die beheerscht werd door de eischen van zedelijke rechten en plichten.

Dit beteekende dat bij de oplossing van alle koloniale

¹⁾ *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869, bijlage I, p. 69.*

problemen de maatstaf moest worden aangelegd die lag in het voldoen aan de rechten en plichten van moederland en koloniën. Het zoeken naar een antwoord op de koloniale vragen moest zijn „in waarheid”, de opbouw van een koloniale politiek moest leiding vinden in de normen van het geweten.

De verplichting die het moederland jegens Indië had, was een dusdanig beleid dat de geestelijke ontwikkeling en de stoffelijke vooruitgang van de inlandsche bevolking werd bevorderd; indirect door een vrije toelating der Zending en door de werking van alle middelen, die de volkswelvaart konden verhoogen, niet te belemmeren, rechtstreeks door het onderwijs uit te breiden en te verbeteren, door volksmisbruiken te onderdrukken en door den inlander en de inheemsche maatschappij te beschermen tegen Europeesche en andere vreemde overmacht. Dit alles wordt omvat in Nederland's „roeping” jegens Indië, een begrip dat de plichten van Nederland en de rechten van Indië vereenzelvigt.

Een beschouwing over de plichten van de koloniën tegenover het moederland, tevens de rechten van het moederland jegens de koloniën, was met het peil van Indië's ontwikkeling van veel minder practische waarde. In dit verband is te noemen Keuchenius' erkenning van het recht van het moederland om van zijn koloniën geldelijk voordeel te genieten.

Een voorbeeldige uiting van deze boven geschetste gedachtingang zijn Keuchenius' beschouwingen over het cultuurstelsel en de particuliere landbouw en zijn oplossing, zooals hij die in zijn adviezen heeft neergelegd, van het vraagstuk hoe beide in hun onderlinge verhouding moesten worden geregeld.

Dat zijn koloniale politiek niet die der conservatieven was behoeft geen betoog meer; haar principieel uitgangspunt waarschuwt reeds voldoende haar niet liberaal te noemen; zoekend naar een kenmerkende benaming vinden we haar door Keuchenius zelf, onder den indruk van zijn verwantschap met Groen van Prinsterer, bestempeld als „antirevolutionair”.

Duidelijk blijkt uit zijn beschouwingen dat Keuchenius'

koloniale politiek meer aansluiting vond bij de liberalen dan bij de conservatieven; voorzoover de strijd ging om vooruitgang of behoud, koos hij ondubbelzinnig de partij der liberalen. In een brief aan Groen van 14 Maart 1863 ¹⁾, gaf hij met zooveel woorden zijn voorkeur voor de liberale politiek boven die der conservatieven te kennen.

De politiek der conservatieven, „de politiek van het batig slot” was voor Keuchenius „niets anders dan gierigheid”. Eigenlijk vormde het behoud der batige sloten het eerste en het laatste punt van het conservatieve program, dat zijn verdedigers, „bij gemis van eigene denkbeelden”, met de autoriteit van J. C. Baud trachtten te handhaven. ²⁾ Terwijl zij den schijn van hervormingsgezindheid hooghielden, werd door de conservatieven elke verbetering en alle ontwikkeling, die de belangen van de schatkist konden schaden, veroordeeld. ³⁾

Het was voor Keuchenius onbegrijpelijk dat deze staatkunde door „het christelijk gezinde deel van het Nederlandsche volk” in bescherming werd genomen. Hij voor-spelde dat de „onheilen” die de conservatieven over Indië brachten veel grooter zouden zijn dan de gevaren die zij van een liberale politiek voor Indië vreesden. Een vergelijking van beide richtingen bracht hem tot de erkenning: „Ik belijd het voor UHedG. — en zal daarom toch niet van revolutionaire rigting worden verdacht — dat Indië minder heil te verwachten heeft van de conservatieve dan van de

¹⁾ Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Over de staatkunde van Baud en het beroep daarop door de conservatieven schreef Keuchenius: „Dezulken cijferen m. i. de drie laatste jaren van het parlementaire leven van dien grooten Staatsman weg, en zien het voorbij, dat toen niet langer de ministeriele verpligting hem drukte om aan de schatkist hooge jaarlijksche saldo's af te leveren, en de overweging van anderer stelsels of gronden, misschien ook wel het ontwaakte geweten, hem van de onhoudbaarheid van zijn vroeger stelsel overtuigd had, hij ook gereed bevonden werd aan Indië te geven, wat Indië toekwam.”

³⁾ Reeds als secretaris-generaal had Keuchenius bij het concept van den brief van den minister van Koloniën aan den gouverneur-generaal dd. 8 Maart 1856 no. 3/237, waarbij verhooging van den inkoopsprijs der koffie als „winstderving” voor 's lands kas ongewenscht werd geacht, opgemerkt „dat men, waar men naar recht en waarheid vraagt, niet vragen moet wat de waarheid, wat het recht kosten zal, omdat men zoo licht geneigd wordt de waarheid en het recht naar cijfers te plooiën.” Deze opmerking wordt vermeld in het *Rapport van de Staatscommissie voor de gouvernementen-koffie-kultuur van 1888*, bijlage A, p. 12. Van Limburg Stirum wijst hierop, p. 519.

liberale partij. Het goede, dat daar gedurende de laatste jaren is tot stand gebracht of verkregen, danken wij aan de laatste, die in vereeniging met en gesteund door de anti-revolutionaire partij, de ontwikkeling van Indië, zoo in zedelijken als in stoffelijken zin, heeft verdedigd."

Toch was op Keuchenius' verhouding tot de liberalen zeker ook van toepassing het slot van zijn brief: „Ik dien geene partij; ik wil alleen God dienen; Zijne voorschriften, maar ook Zijne genadegiften en heilbeloften zijn dezelfde voor Indië, als voor Nederland."

In April 1865 werd Keuchenius op zijn verzoek wegens ziekte eervol ontheffing verleend van het ambt van Raad van Indië. Behalve een zwakke gezondheid waren er andere, voor Keuchenius belangrijkere redenen om zijn betrekking neer te leggen. Hij was den strijd moe geworden. Voor zijn taak in den Raad van Indië, niet als staatsman maar als verdediger van het Christendom, meende hij de gaven te missen. Hij had zijn invloed uit de eerste jaren van zijn lidmaatschap gaandeweg zien verminderen. Met hem, die aanvankelijk om zijn tegenstand gevreesd werd,¹⁾ werd niet meer gerekend, nu door nieuwe leden de onchristelijke gezindheid van den Raad was versterkt. De weinige vruchten van zijn strijd tegen de indifferente mentaliteit van dit college ont namen hem de voldoening over de vele successen die hij als staatsman had behaald. In pessimistische onderschatting van zijn invloed meende hij van zijn ruim vijfjarig optreden maar „weinig winst" op te merken.²⁾

Daarbij was de persoonlijke verhouding tot eenige zijner medeleden en den gouverneur-generaal minder aangenaam. Vooral de laatste was door Keuchenius' veelvuldige oppositie geprikkeld. In deze stemming werden zakelijke meningsverschillen tot persoonlijke conflicten. Hun verhouding werd gespannen en vergde van Keuchenius groote zelfbeheersching

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 31 Juli 1861. Archief Groen van Prinsterer. Vgl. Rutgers, p. 276—278.

²⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 28 Febr. 1865. Archief Groen van Prinsterer.

om aan de landvoogdelijke waardigheid niet te kort te doen.¹⁾

De aanleiding tot zijn verzoek om ziekteverlof was de herbenoeming van Prins tot vice-president van den Raad van Indië. In Juli 1864 had deze na het overlijden van zijn echtgenoot een half jaar verlof gevraagd; dit verzoek was niet ingewilligd omdat aan den vice-president en de leden van den Raad van Indië niet anders dan om gezondheidsredenen buitenlandsch verlof kon worden verleend. De minister van Koloniën gaf hem evenwel de vrijheid, in afwijking van de heerschende bepalingen, bij ontslag uit zijn betrekking van vice-president, Indië te verlaten, zonder eerst zijn opvolger af te wachten. Hiervan maakte Prins gebruik en vertrok in November 1864, de leiding van den Raad overlatende aan Keuchenius, die als oudste lid voor de waarneming van het vice-presidium was aangewezen. In Januari 1865 in Nederland aangekomen, waar zijn pensioen reeds was vastgesteld, werd Prins nog geen maand later opnieuw tot vice-president benoemd.

Keuchenius, die deze handelwijze in strijd achtte met „waarheid en politieke moraliteit”²⁾, meende, wel niet ten onrechte, in de herbenoeming van Prins een duidelijk bewijs te zien dat hij als vice-president niet begeerd werd. Aan Groen schreef hij: „Die herbenoeming is een persoonlijke krenking jegens mij en een openbare getuigenis der Regering tegen de beginselen, welke ik, en niemand ooit voor mij, in den Raad van N. I. verdedigd heb.”²⁾ Hij meende die beginselen nu niet beter te kunnen dienen dan door zich uit den Raad terug te trekken, om zoo „openlijk tegen de heillooze staatkunde, die hier in het spel geweest (was) te protesteren.”²⁾ Met een tweejarig verlof, waarna de Koning over zijn weder aanstelling zou moeten beslissen,³⁾ verliet Keuchenius den Raad van Indië, om dadelijk na de aankomst van Prins, die hij als waarnemend vice-president had afgewacht, naar Europa te vertrekken.

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 28 Februari 1865. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 29 Maart 1865. Archief Groen van Prinsterer.

³⁾ Volgens het K. B. van 4 Febr. 1859 no. 78.

HOOFDSTUK III.

KEUCHENIUS EN HET MINISTERIE VAN ZUYLEN-MIJER.

De omstandigheden, waarin het ministerie Fransen van de Putte ten val was gebracht, maakte de vorming van een nieuw kabinet zeer bezwaarlijk. Vooral de oplossing van het vraagstuk, wie de portefeuille van Koloniën van Van de Putte zou overnemen, vereischte veel tact.

De parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië was tot nu toe een geleidelijke doorwerking van de liberale ideeën geweest en een versterking van de liberale partij ten koste van de conservatieve. Voor dezen invloed hadden verschillende ministers van Koloniën moeten wijken en hun opvolgers waren uit de groeiende oppositie tegen het wegstervend behoud als van zelf naar voren gekomen.

De conservatieven hadden sinds lang de meerderheid niet meer en met hun leiding in de Kamer, de regeering door hun ministers verloren. En ook de val van dit ministerie beteekende geen herleving van het koloniaal conservatisme in de Tweede Kamer. Minister Uhlenbeck had hier reeds een goede meerderheid gehad en aan zijn heengaan, afgedwongen door het votum van de Eerste Kamer, was de Tweede Kamer onschuldig. Onder Fransen van de Putte, wiens begrotingen met steeds grootere meerderheid waren goedgekeurd, was de vooruitstrevende richting nog in kracht toegenomen.

De afscheiding van Thorbecke, de splitsing van de liberale partij, had, met de conservatieve oppositie tegen de cultuurwet, den val van het ministerie veroorzaakt. Evenwel niet in overlegde samenwerking, maar geheel onafhankelijk en

los van den liberalen voorsteller en de verdedigers van het noodlottige amendement, hadden de conservatieven mede hun stemmen aan dit voorstel gegeven. De liberalen, die onder Thorbecke aan den minister waren ontvallen, hadden zich allerminst tot de conservatieven gewend en van een versterking van de conservatieve partij was geen sprake. Haar was enkel de verdeeldheid der liberalen ten goede gekomen doordat met een aantal liberale stemmen was bereikt, wat de conservatieven alleen niet hadden kunnen teweegbrengen: het einde van het ministerie Fransen van de Putte.

De beteekenis van de houding van Thorbecke voor de liberale koloniale politiek was, dat hij haar verwerkelijking had buiten gesloten, door de liberale partij het regeeren onmogelijk te maken.

De gedachte van een vooruitstrevende koloniale politiek was in de Kamer wel zoo overheerschend, dat de aanneming van het amendement-Poortman geen verwerping van het geheele wetsontwerp inhield. De conservatieven hadden met hun steun aan de liberale oppositie misschien de hoofdgedachte aan het wetsontwerp ontnomen, hoe weinig positief overigens de bewoordingen van het amendement-Poortman waren, maar hiermede nog niet beslist over het lot van de cultuurwet in haar geheel. De noodzakelijkheid, om na de aanneming van het amendement-Poortman het ontwerp in te trekken, werd door de meeste ambtgenooten van den minister van Koloniën dan ook niet ingezien ¹⁾ en ook buiten het ministerie werd niet algemeen de conclusie getrokken dat het bewind van Fransen van de Putte met dit amendement was veroordeeld en onmogelijk gemaakt. ²⁾ Er was geen

¹⁾ Vgl. Notulen van den ministerraad, vergadering van 18 Mei 1866. *Bijlagen*, 7, p. 243.

²⁾ Vgl. *Mr. Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, 's Gravenhage, 1866, no. XX, p. 20: „Zoo het ontwerp niet wordt ingetrokken, komt de wet, dien ten gevolge, waarschijnlijk tot stand. Is het eenigzins doenlijk, dan trekt de regering de wet niet in; want de Minister is, dunkt mij, te schrander om niet te begrijpen dat hij, al wordt de wet onvolledig, door vast te houden aan het roer, meester blijft van het schip”. Vgl. ook *t. a. p.*, no. XXI, p. 25.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* ontkende in haar hoofdartikel van 19 Mei 1866,

opleving van de conservatieve koloniale politiek en het succes van haar vertegenwoordigers was geen overwinning van een meerderheid, die na het aftreden van het ministerie, met goede vooruitzichten de regeering kon overnemen.

De oplossing van de koloniale kwestie, de uitvoering van art. 56 van het regeerings-reglement was in Nederland een mislukking geworden. In behoudenden zin mislukt, doordat de conservatieve ideeën uit den tijd waren geraakt, in vooruitstrevenden zin mislukt, door het gebrek aan eensgezindheid bij de voorstanders van een liberale koloniale politiek.

In Indië was de stand van de koloniale kwestie een andere; op den bodem van het kwijnend conservatisme hadden zich hier de nieuwere begrippen over koloniaal beleid, zonder stoornis van parlementaire tusschenkomst kunnen ontwikkelen. En de vruchten van deze ontwikkeling waren voorhanden in de beschouwingen, die de Raad van Indië in zijn adviezen over de cultuuraangelegenheden had neergelegd. Reeds vier jaar geleden, 16 Mei 1862, had de Raad van Indië zijn advies uitgebracht, waarin de verhouding van de opkomende particuliere teelt en het verdwijnende cultuurstelsel, op een door de historie gewaarmerkte wijze was geregeld. De Raad was hierbij door Keuchenius, den auteur van dit advies, die zijn „rigting te volgen op het gebied der gouvernementcultures en dat der particuliere teelt”, in verschillende afzonderlijke adviezen in bijzonderheden had aangegeven, geïnspireerd.

Voor de verlegenheid waarin het moederland bij het vaststellen van de richtlijnen voor het koloniaal beheer was geraakt, zouden deze vruchten van Indische kunde en vooruitstrevendheid een uitkomst zijn geweest. Ware Keuchenius het departement van Koloniën toevertrouwd, dan zou Nederland reeds in 1866 het evenwichtige standpunt hebben bereikt, waarop de ontwikkeling van het particulier initiatief werd bevorderd en de afschaffing van het cultuurstelsel doel-

dat het amendement-Poortman het wetsontwerp principieel had gewijzigd en de intrekking van het ontwerp betreurende, meende dit dagblad daarvoor „geene noodzakelijkheid hoegenaamd” te kunnen vinden.

bewüst werd nagestreefd. Ware Keuchenius niet slechts in de tweede plaats voor het ministerschap in aanmerking gekomen,¹⁾ dan zou in plaats van de onvermijdelijke mislukking, waarop de hervatting van de conservatieve politiek moest uitloopen, een goed begin zijn gemaakt met de nieuwe periode, die de veranderde ideeën Indië beloofden.

Maar de parlementaire omstandigheden waaronder het ministerie Fransen van de Putte was heengegaan, het toevallig succes der conservatieven, die als een der elementen van de heterogene oppositie aan de afbraak van de cultuurwet hadden deelgenomen, zouden den doorslag geven. Deze situatie waarin naar Groen's typeering „het toeval beslist over het lot van Nederlandsch-Indië”,²⁾ werd voor de keuze van den nieuwen minister van Koloniën als beslissend aanvaard.

Van uit dit standpunt was Mijer, de leider van de grootste groep der oppositie als minister van Koloniën aangewezen en hem werd dan ook de vorming van het ministerie dat zijn *raison d'être* weer in de koloniale kwestie zou vinden, door den Koning opgedragen.

De wijze waarop het ministerie tot stand kwam geeft de juiste verklaring van veel waardoor dit kabinet zich later zou kenmerken en werpt een helder licht over de figuur van den minister van Koloniën en het ontijdig einde van zijn ministerschap.

Allereerst eenige data uit de wordingsgeschiedenis van dit ministerie.

18 Mei. De Tweede Kamer neemt het amendement-Poortman aan. Vergadering van den ministerraad over de intrekking van de cultuurwet, waartoe door Fransen van de Putte wordt besloten.

19 Mei. Het ministerie-Fransen van de Putte dient collectief zijn ontslag aan den Koning in.

24 Mei. Onderhoud van den Koning met Mijer, wien de samenstelling van een nieuw ministerie wordt op-

¹⁾ zie p. 100.

²⁾ Groen van Prinsterer: *Parlementaire Studien en Schetsen*, no. XX, p. 19.

gedragen. Deze verklaart hiertegen bezwaren te hebben en stelt als kabinetsformateur Mr. J. P. J. A. graaf van Zuylen van Nyevelt aan den Koning voor. Graaf van Zuylen wordt bij den Koning ontboden en stelt zich in verbinding met Mijer. Na het onderhoud met den Koning brengt Van Zuylen een bezoek aan Groen van Prinsterer. ¹⁾

25 Mei. Tweede onderhoud van den Koning met Van Zuylen. Deze dringt aan op de keuze van Mijer als kabinetsformateur en belooft tevens zijn medewerking. Opnieuw stelt hij zich met Mijer in verbinding, met het gevolg dat zij samen de samenstelling van het ministerie op zich nemen.

30 Mei. K. B. no. 46 waarbij met ingang van dien datum eervol ontslagen wordt als minister van Koloniën, I. D. Franssen van de Putte en als zoodanig wordt benoemd Mr. P. Mijer, eveneens met ingang van 30 Mei 1866.

K. B. no. 47 houdende eervol ontslag met ingang van 1 Juni 1866 van de overige leden van het afgetreden ministerie en benoeming met ingang van dienzelfden datum van Mr. J. P. J. A. graaf van Zuylen van Nyevelt tot minister van Buitenlandsche Zaken, van Mr. E. J. H. H. Borret tot minister van Justitie, van Mr. J. Heemskerk Azn. tot minister van Binnenlandsche Zaken, van Mr. R. J. graaf Schimmelpenninck tot minister van Financiën, van G. C. C. Pels Rijcken tot minister van Marine en van J. A. van den Bosch tot minister van Oorlog.

1 Juni. Eerste vergadering van den ministerraad, waarin Mijer tot tijdelijk voorzitter wordt gekozen.

Toen minister Fransen van de Putte zijn cultuurwet had ingetrokken, zag Mijer dat hij nu voor de consequentie van zijn oppositie zou kunnen worden geplaatst. De verwachting was algemeen dat een ministerie Mijer de taak van het afgetreden bewind zou overnemen.

Toch begeerde Mijer het premierschap niet; zijn hoop

¹⁾ Vgl. G. M. van der Linden aan J. R. Thorbecke, 24 Mei 1866. Archief Thorbecke. „- - - P. S. $\frac{1}{2}$ 2, Van Zuylen bij Sire; om half vijf naar Groen gereden. Dus om de 10 jaren verzeilen wij in het Groenianisme, maar altijd zonder troef heer.”

was gevestigd op den zetel, die de gouverneur-generaal Sloet van den Beele over enkele maanden zou ontruimen.¹⁾ En zou die hem niet ontgaan, als hij nu de kabinetsformatie op zich nam?

De koninklijke opdracht ontmoette bij Mijer dan ook bezwaren, „zoowel van algemeenen als van bijzonderen aard”, waarvan hij de oplossing zocht in het voorstel om graaf van Zuylen van Nyevelt, die de Koning zelf reeds voor de portefeuille van Buitenlandsche Zaken had aangewezen, met de samenstelling van het ministerie te belasten.²⁾

Van Zuylen wilde wel medewerken maar was niet van zins Mijer los te laten, te meer daar de Koning zijn meening had beaamd, dat een ministerie Mijer toch eigenlijk de aangewezen oplossing van deze crisis geweest zou zijn.³⁾ Eindelijk, volgens zijn verklaring in de Eerste Kamer, nadat hij gehoord had wat tusschen den Koning en graaf van Zuylen was besproken,⁴⁾ gaf Mijer toe: in samenwerking met Van Zuylen zou hij een ministerie bijeen brengen. Uit de verdere geschiedenis van dit ministerie zal blijken hoe reeds van den aanvang af Mijer's ministerschap slechts als provisioneel, in afwachting van zijn benoeming tot gouverneur-generaal, bedoeld was. Waren wellicht Van Zuylen en Mijer dit toen reeds onderling overeengekomen? Het is zeer aannemelijk dat Mijer voorzag dat hij, met nu de portefeuille van Koloniën te weigeren, tevens de kans op de landvoogdij liet schieten.

Van Zuylen had over de vorming van het ministerie staatsraad P. J. Elout van Soeterwoude geraadpleegd, die

¹⁾ *Bijlagen*, 15, p. 261.

²⁾ Vgl. de verklaring van Mijer in de Eerste Kamer, 4 Juni 1866. *Bijblad* 1865—'66, p. 194².

³⁾ In de Eerste Kamer, 7 Juni 1866, verklaarde Van Zuylen: „Mijn eerste woord tot den Koning was: Uwe Majesteit was gisteren, het zij met eerbied gezegd, op een beteren weg dan heden; de heer Mijer is en blijft de aangewezen persoon om het Kabinet te vormen, zoodat Uwe Majesteit niet beter kan doen dan zich aan dien aangewezen persoon te houden. Zijne Majesteit beaamde dit ten volle en het was dus op last van Zijne Majesteit dat ik mij wederom in betrekking stelde met den heer Mijer en dat wij van dien tijd te zamen de taak hebben volbragt, die Zijne Majesteit ons heeft willen opdragen.” *Bijblad* 1865—'66, p. 210².

⁴⁾ *Bijblad* 1865—'66, p. 194².

had voorgesteld, ingeval Mijer zich bleef onthouden, Keuchenius het departement van Koloniën aan te bieden ¹⁾ en de meening was al zeer verbreid dat deze de, oorspronkelijk aan Mijer toegedachte, portefeuille zou ontvangen. ²⁾ Ware Van Zuylen tot die keuze overgegaan, dan zou een benoeming van Mijer tot gouverneur-generaal uitgesloten geweest zijn.

Voor Mijer was de kwestie òf een tijdelijk ministerschap met de zekerheid van een, zij het ook geforceerde, benoeming tot gouverneur-generaal, òf een andere minister van Koloniën, die hem de hoop ontnam Buitenzorg ooit te zullen bereiken. En deze vraag was gemakkelijk beantwoord.

De Koning had reeds in het eerste onderhoud met Mijer de portefeuille van Buitenlandsche Zaken voor graaf van Zuylen bestemd. Hij wenschte deze in het ministerie opgenomen te zien, niet om zijn politieke beginselen maar om zijn verdiensten als diplomaat. Van Zuylen zou in het kabinet geen vertegenwoordiger van staatkundige denkbeelden, maar louter de deskundige voor buitenlandsche zaken zijn.

De keuze van een bekwaam leider der Nederlandsche diplomatie was in den gespannen, ook voor ons land zorgelijken, politieken toestand van Europa van het hoogste gewicht.

De overwinning van Pruisen en Oostenrijk, waarmede de strijd tegen Denemarken was geëindigd, was het begin ge-

¹⁾ *Bijlagen*, 15, p. 261.

²⁾ Merkwaardig is het volgende uit de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 29 Mei 1866: „Daarbij kwamen voor hem nog twee redenen, om zich niet langer aan de zaak te onttrekken. In de eerste plaats was het duidelijk, dat, als hij bleef weigeren, graaf van Zuylen zijne toevlugt moest nemen tot den heer Keuchenius en dat dan het gouverneur-generaalschap toch voor hem verloren was, want de persoonlijke en politieke verhouding tusschen deze beide heeren is niet van dien aard, dat de eerste den laatste tot gouverneur-generaal kon voordragen. In de tweede plaats is er nog tijd met de benoeming van den gouverneur-generaal. Eens minister, is de overgang niet zoo moeilijk. Als daarentegen de heer Keuchenius den ministerieelen zetel had bezet, was zekere iedere kans verkeken.”

Voor hetgeen hier gezegd wordt over de persoonlijke verhouding tusschen Keuchenius en Mijer hebben we geen enkele grond kunnen vinden. Wat bekend is uit den tijd dat Keuchenius als secretaris-generaal onder Mijer werkzaam was, bewijst dat deze verhouding toen niets te wenschen overliet. (vgl. p. 54—55). Over latere jaren ontbreken de gegevens, maar dat de verstandhouding zoo geheel zou zijn gewijzigd is moeilijk aan te nemen, te meer daar Keuchenius reeds spoedig naar Indië is vertrokken.

worden van een tegenstelling tusschen beide bondgenooten over de verdeling van den gezamenlijken buit, Sleeswijk-Holstein. Bismarck, wiens gezag door den Deenschen oorlog niet weinig was versterkt, kon met een gemeenschappelijk bezit geen genoegen nemen, want ook de beide hertogdommen waren betrokken bij zijn reeds lang gekoesterd en nu weldra te volvoeren plan, de Duitsche eenheid onder Pruisische leiding te verwezenlijken. Met de voorloopige regeling, bij het verdrag van Gastein, van beider aandeel in het bestuur over Sleeswijk-Holstein, beoogde hij dan ook slechts uitstel van den grooten strijd, die nog zorgvuldige voorbereiding vereischte.

Behalve dat hij den tegenstand had te overwinnen van Koning Wilhelm I, die van een oorlog met Oostenrijk afkeerig was en Bismarck's politiek ten opzichte van den Duitschen Bond afkeurde, moest hij zich trachten te verzekeren omtrent de houding der overige belanghebbende mogendheden, in de eerste plaats van Italië en Frankrijk. Reeds in 1865 werden daartoe onderhandelingen aangeknoopt.

Met Italië liepen de besprekingen vlot van stapel; al te gretig zou het elke goede gelegenheid aangrijpen om Venetië te herwinnen. Bij het verdrag van 8 April 1866 verbond het zich, onmiddellijk na Pruisen, den oorlog aan Oostenrijk te verklaren.

Moeilijker waren de onderhandelingen met Frankrijk. Het kon voor een ervaren diplomaat als Bismarck geen vraag zijn van welken aard de compensatie was, die Frankrijk voor een welwillende neutraliteit in het komende conflict zou begeeren: het herstel, zooveel mogelijk van de Rijn-grens, die het bij het verdrag van Weenen ontzegd was.

Het herwinnen der Rijn-grens was het doel geweest van de staatkunde van Polignac in 1829—'30, het middel waarmee hij het regime der Bourbons poogde te renationaliseeren.¹⁾ Doch zijn plannen waren afgestuit op de besliste

¹⁾ Vgl. E. Bourgeois: *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Paris, 1925, II, p. 785—786: „A travers toute l'histoire, telle qu'elle s'est faite pour la France révolutionnaire de 1789 à 1830, à travers les grandeurs et les épreuves, c'est toujours la même opposition entre les sentiments et les calculs, entre les apôtres de la propaganda et Mirabeau; entre les serviteurs de la gloire française tels que

weigering van Pruisen. — 3 Januari 1830 — Sedert had Frankrijk het niet verder kunnen brengen dan tot de vernietiging van het, met medewerking van Frankrijk, tegen zijn Rijn grensstreken opgericht bolwerk, het Vereenigd Koninkrijk.

Sedert deze vernietiging door het scheidingstractaat van 1839 was bevestigd, was Nederland noch van de zee-, noch van de landzijde bedreigd geworden. Zijn diplomatieke moeilijkheden waren vrijwel uitsluitend uitvloeisels geweest van het tractaat van 1839. Een dezer moeilijkheden, het conflict tusschen België en Nederland over de afdamming van de Oosterschelde ten behoeve van den aanleg van een spoorweg die Vlissingen met Noord-Brabant verbinden zou, dreigde echter in dezen tijd, na lang te hebben gesluimerd, een onaangename wending te nemen, door een poging, deze aangelegenheid aan een internationaal scheidsgerecht te onderwerpen. Dientengevolge was tusschen Nederland en België een zeer gespannen verhouding ontstaan, die de minister van Buitenlandsche Zaken in het vorig kabinet, Cremers, te vergeefs had zoeken te verbeteren.

In deze situatie moest de versterkte machtspositie van Duitschland, die Frankrijk en Nederland gelijkelijk bedreigde, een toenadering tusschen beide landen ten koste van België aanlokkelijk maken. Inderdaad hadden er reeds in 1863, na een bezoek van Koningin Sophie aan Parijs, dat samen was gevallen met een ernstige ziekte van Koning Leopold, hardnekkige geruchten geloopt over plannen voor een verdeeling van België tusschen Nederland en Frankrijk.¹⁾ Door deze toenadering hoopte men tevens België, in de Kreekrakwestie, den steun te ontnemen, waaraan het sedert 1830 van de zijde van Frankrijk gewend was.

le Directoire et Napoléon, et Carnot avec les partisans des anciennes limites ou Talleyrand; entre Chateaubriand et Villèle, entre les auteurs et les adversaires des traités de Vienne. Etendre la frontière de la nation jusqu'au Rhin, dicter aux souverains et aux peuples des lois, à la façon de Louis XIV et de Napoléon, voilà pour les Français la tradition, la gloire et l'avenir, l'intérêt national par conséquent."

¹⁾ Vgl. Dr. C. Gerretson: *De tusschenwateren, 1839—1867*, Haarlem, 1934, p. 234. Howard aan Stanley, 21 Aug. 1866.

Doch een dergelijk samengaan met Nederland tegen Duitschland was voor Frankrijk slechts een pis-aller. Veel begeerlijker was voor Frankrijk een overeenkomst met Pruisen, waarbij laatstgenoemd land, in ruil voor de vrije hand tegen Oostenrijk, zijn principieel verzet van 1830 tegen een verleggen der Fransche grenzen in de richting van den Rijn zou opgeven. Weliswaar zou er van het herstel der Rijn grenzen geen sprake kunnen zijn, maar er zou in het gebied tusschen de Fransche grenzen van 1815 en den Rijn toch allicht plaats zijn voor partieele compensaties. Het kan geen verwondering wekken, dat geruchten, als zou Napoleon te Berlijn het herstel van Frankrijk's grenzen van 1814 hebben geëischt, maar Bismarck hebben beproefd, Frankrijk's aandacht op Luxemburg te richten, waardoor ook Nederland in de Fransch-Duitsche tegenstelling dreigde betrokken te worden, maar al te grif geloof vonden.

Bovendien raakte Limburg in het gedrang; het conflict tusschen Pruisen en Oostenrijk, gesteund door de meeste leden van den Duitschen Bond, zou ook hier moeilijkheden opleveren. Minister Cremers had reeds getracht er aan te ontkomen door in Mei 1866 pogingen aan te wenden den band van Limburg aan den Duitschen Bond voor goed te verbreken, maar bij den val van het ministerie Van de Putte was nog niets bereikt.

Onder deze omstandigheden stelde Bismarck aan den Bondsdag voor een Duitsch parlement naar algemeen en rechtstreeksch kiesrecht bijeen te roepen om, buiten Oostenrijk, een hervorming van den Duitschen Bond tot stand te brengen. Toen echter de meeste Duitsche staten niets van Bismarck's voorstel wilden weten en Oostenrijk, dat, gevolgd door Pruisen en Italië, zijn legers gemobiliseerd had, de beslissing van de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie aan den Bond wilde overlaten, stond het conflict op het punt van uitbreken.

De eisch, die de Koning aan den toekomstigen minister van Buitenlandsche Zaken had gesteld, om zijn oog van de

binnenlandsche vraagstukken af te wenden en uitsluitend op het buitenland te vestigen, werd van nog meer beteekenis waar Van Zuylen als formeerder van het kabinet zou optreden. Toen luidde de koninklijke voorwaarde dat hij het ministerie niet mocht samenstellen naar zijn eigen politieke richting; de Koning wilde in geen geval een partijministerie. ¹⁾

De inhoud van deze voorwaarde was duidelijk. De belangrijkste kwestie waarvoor het optreden van een partijministerie, door Van Zuylen bijeengebracht, beslissend zou zijn, was die van het lager onderwijs. Hierover had Van Zuylen zich voor kort onomwonden uitgesproken in zijn geruchtmakende brochure „Agitatie of pligtsbetrachting” ²⁾ en zich in zijn bestrijding van de schoolwet van 1857 naast Groen van Prinsterer geplaatst. Wat de Koning, in de benarde stelling van het land tusschen de Europeesche mogendheden wilde, was een soort nationaal ministerie. De beperking, die de Koning aan Van Zuylen had opgelegd en die door hem was aanvaard, beteekendé dat hij aan de nationale eensgezindheid bij de oplossing der buitenlandsche moeilijkheden de verwerkelijking van zijn politieke denkbeelden, in het bijzonder de oplossing van het onderwijs vraagstuk, ondergeschikt moest maken. Het nationaal karakter van de koninklijke opdracht moest bij den, in dit opzicht conservatieven, diplomaat, uitteraard zwaarder wegen dan de onmiddellijke oplossing van het partijdesideratum.

Elout van Soeterwoude, die wel moest erkennen dat de aard van Van Zuylen's opdracht een anti-revolutionair ministerie onmogelijk maakte, adviseerde om het ministerie

¹⁾ „... Onder deze omstandigheden begaf ik mij naar den Koning, die mij dadelijk te kennen gaf dat hij met mijne beginselen wel bekend was, maar, voegde Zijne Majesteit er bij, het is niet om die reden dat ik u roep. Ik ontbied u omdat gij Mij gedurende verscheidene jaren van Mijne regering in diplomatieke betrekkingen getrouw hebt gediend en Ik vertrouw dat gij dit ook voortaan zult doen. Maar let wel op eene zaak. Ik wensch geen partijministerie. Iemand, dien de hooge eer te beurt valt op dit oogenblik van beweging in Europa in aanmerking te komen voor de portefeuille van buitenlandsche zaken, kan niet anders dan de wijsheid des Konings waardeeren om thans elke gedachte van uitsluitende partijregering bij de vorming van een Ministerie uit te sluiten. Ik gaf dus mijne volkomene instemming te kennen.” Van Zuylen in de Eerste Kamer, 7 Juni 1866, *Bijblad* 1865—'66, p. 210¹⁻².

²⁾ (J. P. J. A. van Zuylen van Nyevelt): *Agitatie of pligtsbetrachting. Een woord aan Dr. W. J. A. Jonckbloet, door eenen Ambtgenoot, Utrecht, 1866.*

samen te stellen uit enkel „christelijke elementen”, Mackay voor Binnenlandsche Zaken, Schimmelpenninck voor Financiën, Klerck voor Marine en Borret voor Justitie.¹⁾

Maar met een dergelijk ministerie ware aan 's Konings eisch van onpartijdigheid niet voldaan, immers zijn richting ten aanzien van het lager onderwijs zou dan uitgesproken hervormingsgezind zijn geweest. Naast Van Zuylen, die Groen „mijn vriend, mijn medestander, mijn geestverwant” kon noemen²⁾ en Mijer, die ook al op herziening van de onderwijswet had aangedrongen, zouden wellicht Borret en Schimmelpenninck het ministerie nog meer naar de zijde van onderwijsherziening doen overhellen en Mackay voor Binnenlandsche Zaken en daarmede voor onderwijs, zou het evenwicht geheel verbreken.

Van Zuylen begreep dat hij veilig Borret voor Justitie en Schimmelpenninck voor Financiën kon opnemen, als daartegenover Binnenlandsche Zaken in handen werden gegeven van een ijverig verdediger van de schoolwet van '57. Deze vond hij in Heemskerk, met wiens optreden als minister van Binnenlandsche Zaken aan den eisch, die voor de samenstelling van dit ministerie gold, dat het een oplossing van de onderwijskwestie in anti-revolutionairen zin moest vermijden, door Van Zuylen op ondubbelzinnige wijze was voldaan.

Van Zuylen's medewerking aan de kabinetsformatie had in den lande geen geringe ongerustheid gewekt. Wat kon die voor de oningewijden anders beteekenen dan een ministerie dat een herziening van de schoolwet in den geest van Groen zou voordragen? Zelfs het optreden van Heemskerk als minister van Binnenlandsche Zaken gaf maar weinig geruststelling. Het wantrouwen werd pas volledig

¹⁾ *Bijlagen*, 15, p. 261.

Over de bezetting van het departement van Marine schreef de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 30 Mei 1866: „Betreffende de vorming van een nieuw ministerie wordt ons heden uit 's Hage gemeld, dat de heer Andreae, zich weder teruggetrokken heeft en dat daarop de heer Jhr. Klerck, secretaris-generaal bij het departement van marine, zou zijn in aanmerking gekomen voor de portefeuille van marine. Gisteren avond heeft de graaf van Zuylen eerst een onderhoud met dien heer gehad en zich daarna tot den Koning begeven. Heden verneemt men, dat Jhr. Klerck heeft bedankt en dat de schout-bij-nacht Pels Rijcken is ontboden.”

²⁾ *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studien en Schetsen*, no. XXIV, p. 78.

weggenomen door de verklaringen van Mijer en Van Zuylen in de Eerste Kamer op 4 en 7 Juni, waarbij de regeering een toelichting gaf van de kabinetsformatie en tevens haar programma van koloniaal en binnenlandsch beleid uiteenzette.

Het ministerie Fransen van de Putte had zijn hoofddoel, het tot stand brengen van een regeling der cultures, gemist. Het nieuw op te treden kabinet, verklaarde Mijer, moest dat vraagstuk overnemen en, zoo mogelijk, tot eene bevredigende oplossing trachten te brengen; daartoe verlangde de Koning mijne medewerking.¹⁾

Na uiteen gezet te hebben welk aandeel hij aan de vorming van het ministerie had gehad, ontwikkelde hij het koloniaal regeeringsprogramma. Hiervoor herinnerde hij aan hetgeen door hem was gezegd bij de behandeling van de cultuurwet in de Tweede Kamer:²⁾ het toen ter tijd door Mijer ontwikkeld program zou door dit ministerie in toepassing worden gebracht. Evenals in zijn redevoering van 4 Mei, verzekerde Mijer nu nogmaals dat zijn beginselen volkomen in overeenstemming waren met de voorschriften van het regeerings-reglement. Over den geest van dit reglement, die de richting moest aanwijzen waarin het ten uitvoer zou worden gelegd, liet de minister zich niet anders uit dan op deze vage wijze: „Het regeringsreglement schrijft onbetwistbaar hervorming voor; maar door te bevestigen hetgeen thans bestaat en door grondig onderzoek te gebieden alvorens tot verandering worde overgegaan, zonder welke de vreedzame invoering der tragsgewijze verbeteringen, door dat reglement bevolen, onmogelijk wordt.”³⁾

De regeering achtte zich verplicht tot het ontwerpen van een regeling der cultures, maar te zijner tijd, want, er (zou) noodwendig eenige tijd moeten verlopen, vóór zij die gewigtige zaak, in haar geheel, overeenkomstig de door haar geopenbaarde inzigten, tot een onderwerp van regeling (zou) kunnen maken.”⁴⁾ Bovendien moest zij eerst haar zorg

¹⁾ *Bijblad* 1865-'66, p. 194².

²⁾ *Vgl.* p. 45—46.

³⁾ *Bijblad* 1865-'66, p. 194².

⁴⁾ *Bijblad* 1865-'66, p. 194²—195¹.

wijden aan de bewerking van de Indische begrootingswetten.

Eén beginsel van deze beloofde cultuurregeling stond al vast, namelijk de handhaving van de gebruiksrechten der inlanders op den grond. Dit was „de belangrijke uitkomst” geweest van de discussies over de cultuurwet en „het amendement van den geachten afgevaardigde uit Alkmaar, door de Tweede Kamer aangenomen, was niet anders dan de duidelijke omschrijving van dit denkbeeld, en van de daarover plaats hebbende stemmingen wensch(e) de Regering reeds dadelijk zooveel mogelijk partij te trekken.”¹⁾

De inlandsche bevolking behoorde reeds vóór het tot stand komen van de nieuwe regeling met de veiligstelling van haar bestaande grondrechten te worden gerustgesteld; dit geschiedde in den vorm van een proclamatie,²⁾ waarvan de uitvaardiging bij kabinetsbrief van 7 Juni aan den gouverneur-generaal werd opgedragen.

Bij deze proclamatie werd plechtig verzekerd, dat door „den Koning, in Hoogstdeszelfs weldadige zorg voor de trouwe, aan Nederland zoo zeer gehechte bevolking van Java, en in overeenstemming met Zijne nieuw opgetreden Regering,” de individueele en erfelijke of communale gebruiksrechten op den grond werden gehandhaafd, dat inbreuk op die rechten door wie ook zou worden geweerd, dat het gouvernement over deze gronden nimmer zou beschikken dan met in acht neming van het regeeringsreglement en eindelijk, dat de overweging werd voorbehouden om, na een plaatselijk onderzoek, deze rechten uit te breiden of nader te bevestigen.

Over de binnenlandsche politiek der regeering waren Mijer's inlichtingen bijna geheel gewijd aan een weerlegging van de verkeerde bedoelingen omtrent het lager onderwijs, die door velen de regeering waren toegedicht. De grondslagen voor de regeling van het lager onderwijs, zooals die in de grondwet waren neergelegd, zouden niet worden aangetast; een herziening van art. 194 was dus uitgesloten.

¹⁾ t. a. p., p. 195¹.

²⁾ Stbl. v. N. I. 1866 no. 80.

„De openbare lagere, of Staatsschool blijft de regel, de bijzondere school de uitzondering.”¹⁾

Toch achtte de regeering de bezwaren, die bij velen tegen de wet van 1857 bestonden, niet gering en zoo deze niet door een milde toepassing van de bestaande wet waren op te heffen en inderdaad zoo gewichtig waren, „dat het volk daardoor in zijn teederste belangen zou moeten lijden,”¹⁾ beloofde de regeering een nieuwe schoolwet te ontwerpen.

Tijdens de discussie van 7 Juni over Mijer's redevoering, meende minister Van Zuylen van Nyevelt zich eveneens over de onderwijkswestie te moeten uitlaten, om alle twijfel aan de homogeniteit met zijn ambtgenooten weg te nemen. Zijn redevoeringen waren, als aansluiting bij het regeeringsprogram, een loochening van de verwachtingen die zijn optreden in het ministerie had gewekt en als pleitrede voor de overeenstemming tusschen zijn nu en eerder verkondigde denkbeelden, een klaarblijkelijke poging tot zelfverdediging. Vóór al moest het vooroordeel, dat als vermeend volgeling van Groen van Prinsterer op hem rustte, worden weggenomen; hierop zinspeelde zijn opmerking „dat het niet aangaat om wanneer men een publiek persoon wil beoordeelen, hem daden van anderen toe te dichten,” een methode die in dit geval „een sprekend voorbeeld hoe zeer men daardoor in onbillijke beoordeeling vervalt” had opgeleverd.²⁾

Zijn verhouding tot Groen werd verkeerd gezien: in 1860 was hij als minister van Buitenlandsche Zaken voor het eerst met de anti-revolutionaire partij in aanraking gekomen en, aldus Van Zuylen, „nu moet ik verklaren de grootste hoogachting en de meeste vriendschap te koesteren voor den staatsman, die aan het hoofd dier partij staat, en dat tusschen ons omtrent zeer vele punten volkomen homogeneiteit bestaat; maar ik moet protest aantekenen tegen den mij gestelden eisch van dien staatsman te omhelzen en mij te verdedigen omtrent verschillende beginselen en gedachten, waarvan sommige in den grond der zaak geheel met mijne zienswijze strijden.”³⁾

¹⁾ *Bijblad* 1865-'66, p. 195².

²⁾ *t. a. p.*, p. 210².

³⁾ *t. a. p.*, p. 218²—219¹.

Van Zuylen erkende dat voor hem in de onderwijskwestie de vrijheid, waarbij de ouders hun kinderen aan de leiding konden toevertrouwen die met hun overtuiging overeenkwam, domineerde. Zelf was hij geen voorstander van de neutrale school, maar zoolang de meerderheid deze nog wenschte, was het „een natuurlijk gevolg” van zijn beginselen dien wensch te eerbiedigen; het zou zelfs „in strijd zijn met die beginselen dat eene minderheid, zoolang zij minderheid bleef, hare beginselen zou opdringen aan de meerderheid.” Pas als de „aanvankelijk reeds bestaande verandering van denkwijze” op de meerderheid beslag had gelegd, zou hervorming van het onderwijs kunnen plaats hebben; een wijziging, zei Van Zuylen, „die geenszins een deel uitmaakt van ons ministerieel programma.”¹⁾

Van grondwetsherziening had hij nooit willen weten en een poging daartoe was van dit ministerie dan ook niet te vreezen.

Deze verklaring liet aan duidelijkheid niets te wenschen over en toen minister Heemskerk nog de verzekering gaf dat „iedere poging die zou strekken om op de openbare school, zooals die bij ons (was) gevestigd, eenigen smet te werpen, door de Regering ten sterkste (zou) bestreden worden,”²⁾ was de veiligheid van het bestaande lager onderwijs voldoende gewaarborgd. Want in Heemskerk sprak het heele kabinet.³⁾

Het ministerie had zich in zijn ontmoeting met de Eerste Kamer aan den lande en zijn Staten-Generaal voorgesteld. Over enkele weken zou de Tweede Kamer vernieuwd terugkeeren en, in de gunst of ongunst van haar ontvangst, den indruk van het ministerieel program weergeven.

Dan zou ook blijken dat de, voor de regeering gewichtigste, verandering in de samenstelling van de Tweede Kamer was gebracht door de verkiezing van Keuchenius, wiens parle-

¹⁾ *t. a. p.*, p. 214². Cursiveering in het *Bijblad*.

²⁾ *t. a. p.*, p. 214².

³⁾ Dat Heemskerk het kabinet t. a. v. het lager onderwijs beheerschte werd door hem zelf uitgedrukt met de, aan zijn uiteenzetting voorafgaande, verzekering: „Met de denkbeelden door mij uitgedrukt, hebben mijne ambtgenooten zich na gemeen overleg vereenigd.” *t. a. p.*, p. 214¹.

mentaire loopbaan met de afvaardiging door het district Arnhem een aanvang nam.

* * *

Toen Keuchenius in December 1865 in Nederland was teruggekeerd, scheidden hem nog slechts enkele maanden van den strijd tegen het ministerie Van Zuylen-Mijer, die een voortzetting zou worden van zijn oppositie in Indië tegen het nu reeds verlaten koloniaal conservatisme. Als lid van de Tweede Kamer zou hij zijn vroeger in Indië verdedigde beginselen onder dit ministerie voor het eerst met het regeeringsbeleid in Nederland confronteeren.

De cultuurkwestie stond in deze maanden in het brandpunt van de parlementaire belangstelling. Het was de tijd waarin de geschiedenis van het ministerie Fransen van de Putte, zoo nauw verbonden aan het lot van zijn cultuurwetsontwerp, werd gemaakt. Dit alles kon Keuchenius nu van nabij meemaken en zich zoo in de parlementaire verhoudingen oriënteeren, voordat hij geroepen zou worden hierin een daadwerkelijk aandeel te nemen. Met volledige kennis van zaken kon hij het schouwspel van den strijd tusschen minister en Staten-Generaal gadeslaan en zijn critiek op beide partijen bleef niet verzwegen. Ongevraagd heeft Keuchenius zijn oordeel niet gegeven; alleen als zijn advies gevraagd werd liet hij zich over de aanhangige politieke kwesties uit en dan niet met zijn gewone breedvoerigheid maar met slechts weinig woorden.

Liever gaf hij zich aan een onderneming, die hij met enkele anderen had voorbereid, om langs particulieren weg iets voor Indië te bereiken. Te samen met eenige geestverwanten werd het plan gemaakt tot de oprichting van een „maatschappij tot bevordering van de christelijke belangen van Nederlandsch Indië”¹⁾. De memorie²⁾ die hierover werd

¹⁾ De medeoprichters van de maatschappij waren, Mr. C. W. J. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, Ds. J. J. van Toorenenbergen, Jhr. E. van Weede van Dijkveld en Mr. F. L. Anthing. Over Keuchenius' aandeel hierin, van *Limburg Stirum t. a. p.*, p. 654 e.v. en *Ds. J. J. van Toorenenbergen: Eene aantekening bij de geschiedenis van het seminarie te Depok*, in: *Nederlandsch Zendingstijdschrift*, 1896, p. 67 e.v.

²⁾ *Memorie betreffende de oprichting eener maatschappij tot bevordering van de christelijke belangen van Nederlandsch Indië*, Utrecht, 1866.

uitgegeven is door Keuchenius gesteld en met een uitvoerig voorwoord, dat zijn onderteekening draagt, ingeleid.

Was hij ook hierdoor meer op den voorgrond geraakt? Herhaaldelijk werd hij reeds genoemd, eerst voor de tusschen-tijdsche, later voor de gewone verkiezingen die in Juni 1866 moesten plaats vinden. Eindelijk kon hij zich niet blijven onttrekken; de aandrang van Groen van Prinsterer had den doorslag gegeven.

Nog voordat Keuchenius in Nederland was aangekomen — hij verbleef voor zijn gezondheid eerst eenigen tijd in Duitschland — werd door „een vriend in de nabijheid van 's Gravenhage” zijn instemming gevraagd met het voornemen om zich nu reeds voor een candidatuur te beijveren, die hij Keuchenius toedacht bij de tweejaarlijksche verkiezingen in Juni 1866. Het is onbekend van welke zijde dit verzoek kwam; waarschijnlijk was dit voor Keuchenius' beslissing ook onverschillig. Hij dacht er niet aan op de zaak in te gaan: „wij antwoordden, dat wij den tijd van ons verlof ons tot herstel onzer gezondheid en tot hervatting van door eene drukke ambtsbetrekking bemoeijelijkte studiën wilden ten nutte maken; dat wij voor alsnog ons de bekwaamheden, vereischt voor een goed volksvertegenwoordiger, niet durfden toekennen, en deze betrekking dan ook niet begeerden.”¹⁾

In Februari 1866 werd Keuchenius voor het eerst candidaat gesteld, nl. voor de verkiezing die in Zutphen moest plaats vinden doordat de afgevaardigde van dit district, Van Bossé, tot minister van Financiën was benoemd. De voorgeschiedenis van deze candidatuur is een correspondentie tusschen Keuchenius en den gepensioneerden Indischen hoofdofficier W. L. de Sturler, een vriend en geestverwant van R. J. graaf Schimmelpenninck en Dr. G. Simons, commissaris van het conservatieve *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*.

¹⁾ Door Keuchenius medegedeeld in zijn artikelen *Conservatieve wraakoefening en anti-revolutionaire verdediging*, in: *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, 9 Maart 1869. De artikelen werden verkort weergegeven door Groen van Prinsterer in zijn brochure *Aan de conservatieve partij*, III, *Conservatieve Journalistiek*, Amsterdam, 1869; zie p. 20.

De Sturler verzocht Keuchenius in zijn brief van 4 Februari 1866,¹⁾ hem in verband met de kabinetscrisis, die gevolgd was op het aftreden van Thorbecke c.s., in den vorm eener nota zijn gedachten over de belangrijkste koloniale aangelegenheden te willen uiteenzetten. Keuchenius voldeed hieraan met een uitvoerig schrijven van 8 Februari,²⁾ waarin hij, naar zijn opvatting van De Sturler's verzoek, „alsof alleen een korte uiteenzetting bedoeld ware van hetgeen (hij) noodig acht(te) met het oog op al hetgeen de heer Fr. v. d. P. reeds gewrocht of bedorven (had),” het beleid van dezen minister en vooral zijn ontwerp-cultuurwet aan een scherpe critiek onderwierp en de maatregelen aangaf die naar zijn meening wenschelijk waren. Keuchenius' beschouwingen vonden bij De Sturler algeheele instemming en werden al spoedig doorgegeven aan de voormannen der conservatieven, waartoe hij waarschijnlijk de vrijheid ontleende aan het slot van den brief, dat hem veroorloofde „er het gebruik van te maken dat (hij) dienstig acht(te) in het belang van Vaderland en Koloniën.”

De opzet wordt reeds duidelijk uit De Sturler's volgende brief van 14 Februari:³⁾ de nota werd in verband gebracht met een candidatuur van Keuchenius te Zutphen en moest nu tot zijn aanbeveling bij de kiezers worden aangewend. Voor deze candidatuur scheen reeds alles te worden voorbereid en zelfs Keuchenius was reeds door een bericht in de dagbladen, dat hij bij die verkiezing in aanmerking zou komen, verrast, voordat hij hierover nog iets van anderen had gehoord, ook voor de ontvangst van den brief van 14 Februari.

In hoeverre hij met zijn „ernstige wenken” er zich tegen heeft verzet dat zijn beschouwingen hieraan dienstbaar werden gemaakt, is niet bekend; een onderzoek naar zijn brieven, waarmede die van De Sturler van na 4 Februari werden beantwoord, bleef zonder resultaat. Wel blijkt het

¹⁾ *Bijlagen*, 6a, p. 239.

²⁾ Zie *Bijlagen*, 6b, p. 239 noot 7.

³⁾ *Bijlagen*, 6b, p. 239.

dat Keuchenius aanvankelijk voor de candidatuur heeft willen bedanken; zooals hij in 1869 verklaarde¹⁾ heeft de overweging dat dit overbodig zou zijn, omdat de uitslag van de verkiezing toch reeds vaststond, hem er van teruggehouden.

De vraag dringt zich op of Keuchenius zich hierdoor een candidatuur der conservatieven liet aanleunen en of dus niet deze feiten in strijd zouden zijn met Groen's bewering dat Keuchenius overal, dus ook te Zutphen, de anti-revolutionaire candidaat was geweest.²⁾

Keuchenius' brief van 8 Februari had de harten der conservatieven veroverd; ze meenden in den schrijver een uitmuntend verdediger van hun koloniale politiek gevonden te hebben, die voor het behoudende deel der Kamer een ware aanwinst zou beteekenen. Zij zagen toen nog niet dat de nota in haar geheel hun instemming niet kon hebben en dat den schrijver hun sympathie niet toekwam. De Sturler en zijn vrienden hadden den brief misverstaan. Keuchenius' felle bestrijding van Franssen van de Putte had hen verblind en den verderen inhoud en de strekking van den brief was hen ontgaan. Dit misverstand had de actie in het leven geroepen, die de conservatieven bij de verkiezing te Zutphen voor Keuchenius aan den dag legden.

Toch behoefde Keuchenius niet voor de candidatuur te bedanken om zich uit deze omarming der conservatieven te verlossen. Want behalve hun aanbeveling was hem den steun der anti-revolutionairen ten deel gevallen, die hem eindelijk, nadat de andere candidaat L. A. F. H. baron van Heeckeren zich had teruggetrokken, in de kiesvereniging „Nederland en Oranje" zelfs met algemeene stemmen tot hun candidaat verkozen.

Toen op de eerste verkiezing, die voor Thorbecke een groote meerderheid opleverde, een tweede moest volgen, omdat Thorbecke als afgevaardigde van Groningen en niet van Zutphen wenschte op te treden, wilde Keuchenius van zijn candidatuur afstand doen ten behoeve van baron van

¹⁾ Vgl. *Groen van Prinsterer: Aan de conservatieve partij*, III, p. 20.

²⁾ *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 6.

Heeckeren, die drie maal zooveel stemmen als hij had verworven (81—224). Pas toen Van Heeckeren zich onvoorwaardelijk terugtrok, voldeed Keuchenius aan den wensch van Groen om den uitslag van de tweede verkiezing af te wachten.¹⁾ Dat er op een verkiezing in het liberale Zutphen geen kans was, werd door den uitslag bevestigd; Keuchenius behaalde slechts 161 stemmen tegenover Thorbecke's plaatsvervanger, Mr. Jb. Dam, die met 1008 stemmen werd verkozen. Maar de „attentie” op Keuchenius, „als element voor de Kamer” was gevestigd en dit had Groen met Keuchenius' candidatuur willen bereiken.²⁾

Den 12den Juni 1866 zouden de gewone tweejaarlijksche verkiezingen voor de Tweede Kamer plaats vinden. De candidatuur, die Keuchenius hierbij van het district Arnhem te beurt viel, wiens vroegere afgevaardigde graaf van Zuylen van Nyevelt als minister van Buitenlandsche Zaken buiten aanmerking bleef, was opnieuw een verrassing.³⁾

Maar deze candidatuur bleef niet de eenige; ook voor de kiezers van Delft, Rotterdam, Tilburg en Amsterdam was Keuchenius één der candidaten. Over zijn politieke denkbeelden waren de meest vreemde geruchten in omloop geraakt en het was waarschijnlijk onder invloed van de berichten, die de laatste mail uit Indië had gebracht, waarin Keuchenius als uitgesproken radicaal werd voorgesteld, dat men te Rotterdam meende in een dubbele aanbeveling Keuchenius naast Fransen van de Putte den kiezers te moeten aanprijzen.⁴⁾

¹⁾ Vgl. Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 14 Maart 1866. Archief Groen van Prinsterer. En: G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 17 Maart 1866. Archief Keuchenius.

²⁾ Aldus Groen aan Keuchenius, 17 Maart 1866. Ook Groen zelf had getracht met een krachtige aanbeveling de aandacht op Keuchenius te vestigen: *Parlementaire Studiën en Schetsen*, no. XI, p. 20.

³⁾ In het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad* schreef hij later: „Zonder met iemand een woord daarover gesproken of gewisseld te hebben, zagen wij ons in de dagbladen candidaat gesteld in de plaats van den heer Graaf van Zuylen van Nyevelt.” Zie *Groen van Prinsterer: Aan de conservatieve partij*, III, p. 21.

⁴⁾ Dit geschiedde bij een advertentie in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11 Juni 1866. Het blad zelf noemde dit (12 Juni) „een zonderlinge aanbeveling” en had reeds eerder (3 Juni) tegen Keuchenius' verkiezing gewaarschuwd: „hij mocht zich dan in Indië in nog zoo radikalen zin hebben uitgelaten, wanneer men niet de zegepraal wilde van de kerkelijk orthodoxen en staatkundige reactionnairn, die allereerst de sloopende

Keuchenius was niet van zins zich op dit „anoniem geschrijf” in de dagbladen te verantwoorden, maar toen de inlichtingen aan zijn vriend J. Voorhoeve HCzn. ¹⁾, die blijkbaar alleen voor den kring zijner geestverwanten bestemd waren, hierin toch werden gepubliceerd, ²⁾ waren de valsche voorstellingen, zijns ondanks, overduidelijk weerlegd.

In Arnhem was Keuchenius de anti-revolutionaire candidaat bij uitnemendheid. ³⁾ De invloed van Groen van Prinsterer op de Veluwe en de krachtige actie van de anti-revolutionaire kiesvereening „Eendragt maakt Magt” ⁴⁾, maakte de verkiezing van Keuchenius als anti-revolutionair afgevaardigde van dit district zoo goed als zeker.

Aanvankelijk had hij zich deze candidatuur laten welgevallen, maar het pas opgetreden ministerie bracht bezwaren. De verklaring, die de nieuwe ministers den 4den Juni in de Eerste Kamer hadden afgelegd, hadden Keuchenius den moed ontnomen om als volksvertegenwoordiger op te

hand zouden slaan aan de inrigting van ons lager onderwijs, in 1857 niet zonder heeten strijd gegrondvest,” kon zijn verkiezing niet gewenscht zijn.

¹⁾ Keuchenius aan J. Voorhoeve HCzn., 10 Juni 1866, in: *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 72.

²⁾ Over de publicatie van dezen brief schreef Keuchenius aan Groen, 14 Juni 1866: „In het *Dagblad* zult U misschien mijnen brief aan den heer Voorhoeve gelezen hebben. Tot toelichting daarvan stel ik er prijs op dat U wetet dat de brief in der haast Zondag middag geschreven werd, naar aanleiding der vraag, of de heer V. mogt verklaren, dat ik geenszins instemde met den heer Franssen v. d. Putte. Ik dacht er in het minst niet aan, dat die brief ooit in eene courant zoude verschijnen. Maandag vroeg de heer V. mij tot de openbaarmaking daarvan langs dien weg vergunning. Ik antwoordde hem: „de brief is uw eigendom; doe daarmede wat gij wilt.” Ik hoop intusschen niet dat in den brief iets is, wat u mishaaft, of liever, wat u afkeurt. De uitdrukking: politieke waaghals, zoude ik zelf achter-wege gelaten hebben, indien de brief voor openbaarmaking door den druk bestemd geweest ware - - -.” *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, bijlage V, p. 65.

³⁾ Vgl. over deze candidatuur Keuchenius zelf in: *Groen van Prinsterer: Aan de conservatieve partij*, III, p. 21—22.

⁴⁾ Het *Utrechtsch Dagblad* van 9 Juni 1866 schreef hierover: „Op de Veluwe wordt in het kiesdistrict Arnhem zeer gewerkt voor mr. L. W. C. Keuchenius. Zijne verkiezing schijnt zoo goed als zeker. De zamenstelling van het kiesdistrict, waar het platteland den boventoon voert, verhindert, dat iemand, die niet tot de anti-revolutionairen behoort worde gekozen. In eene gemeente verzekert men ons, dat de veldwachter, met het rondbrengen der oproepingsbrieven voor de stemming belast, te gelijk bij ieder een aanbevelingsbriefje voor mr. Keuchenius bragt. In eene advertentie van een op de Veluwe welbekend persoon, ten behoeve van Mr. Keuchenius worden de kiezers opgeroepen „om als een eenig man op dezen waardigen medestrijder (van mr. Groen van Prinsterer) onze stem te gaan uitbrengen.””

treden.¹⁾ Dat hij zich niet dadelijk terugtrok is te danken aan Groen die hem wist te bewegen voorloopig van zijn voornemen af te zien: Keuchenius mocht „ter elfder ure geen stoornis in het kiezersoverleg brengen”. Na een eventueele benoeming zou hij zich nader kunnen beraden.²⁾

Toen Keuchenius te Arnhem verkozen werd,³⁾ bleken zijn bezwaren nog zoo zwaar te wegen, dat hij op het bericht dat Groen waarschijnlijk geen zitting zou nemen eveneens wilde bedanken.⁴⁾ Eindelijk, toen reeds twee van de drie weken van beraad waren voorbijgegaan, heeft hij, opnieuw door Groen „overgehaald”,⁵⁾ zijn mandaat aanvaard.

Groen zelf zou niet weer in de Kamer terugkeeren. Het nieuwe ministerie had hem overtuigd dat voor het onderwijs niets te verwachten viel en dat de gunstige invloed die hij van graaf Van Zuylen verwachtte door het optreden van Heemskerk volkomen was geneutraliseerd. Zijn hoop dat Van Zuylen „niet enkel als specialiteit, maar als hoog-gewaardeerd lid der christelijk-historische rigting”⁶⁾ de portefeuille van Buitenlandsche Zaken had ontvangen, was beschaamd door het „onvermijdelijke gevolg” van Heemskerk's benoeming. Het regeeringsprogramma had allen twijfel omtrent de gezindheid van het kabinet weggenomen; in dit ministerie van „onafhankelijke regenten”⁷⁾ had Van Zuylen in de onderwijskwestie zich naar Heemskerk te richten. Zijn positie in dit kabinet, zooals die door den Koning was bepaald, had hem het zwijgen opgelegd. Groen's teleurstelling was volkomen. Eerst had hij nog niet kunnen gelooven dat Van Zuylen in dit ministerie voor de onderwijskwestie

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 5 Juni 1866; bijlage IV van *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 74.

²⁾ G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 5 Juni 1866. Archief Keuchenius.

³⁾ Keuchenius werd te Arnhem verkozen met 905 stemmen tegenover den liberalen candidaat, Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, die 572 stemmen verwierf; in Delft, Rotterdam, Tilburg en Amsterdam behaalde hij respectievelijk, 371, 506, 79 en 107 stemmen.

⁴⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 14 Juni 1866. Archief Groen van Prinsterer.

⁵⁾ Keuchenius in: *Groen van Prinsterer: Aan de conservatieve partij*, III, p. 23.

⁶⁾ *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studien en Schetsen*, no. XXIII, p. 76.

⁷⁾ *t. a. p.*, no. XXV, p. 94.

niets zou beteekenen maar nu stond het voor hem vast: „het bedrijf van 1856 wordt ten tweeden male gespeeld”. Hierin wenschte Groen niet weer dezelfde rol; nu „andermaal de polemiek uitliep op een broederkrijg”¹⁾. meende hij het parlementair debat te moeten mijden.

Het was om de houding zijner vrienden dat Groen buiten de Kamer bleef, maar eveneens dat hij nu meer dan ooit Keuchenius' optreden begeerde. Daarmede trachtte hij Keuchenius te winnen en zijn aandrang werd gedragen door deze overweging „dat ook na den 4 Junij, helaas! bijkans elk onzer geestverwanten tot onvoorwaardelijke ondersteuning van een ministerie dat zich tegen ons gekeerd had, gezind scheen, en dat, in dergelijke omstandigheden, voor iemand die, zonder aanneming des persoons, de waarheid bovenal stelt, eene schoone taak, een aangewezen roeping weggelegd was.”²⁾

Hiermede was Keuchenius' gevoeligste snaar geraakt. De schildering van een positie waarin hij als eenling zijn beginselen moest verdedigen tegen den ontrouw van geestverwanten en de aanvallen van tegenstanders, had zijn hartstocht gewekt. De kracht van Groen's overreding was onweerstaanbaar geworden in dit beroep op Keuchenius'

¹⁾ *t. a. p.*, no. XXVIII, p. 190—191.

Al eerder had Groen van persoonlijke ontmoeting met Van Zuylen afgezien in zijn ontroerenden brief, naar zijn aanteekening geschreven (12 Juni 1866), „nadat ik Z. H. G. op den Kortten Vijv. op straat ontmoet had en het door Z. H. G. aangevangen gesprek onmiddellijk had afgebroken”: „Geachte Vriend! Ik wensch U ook in deze dagen, aldus te blijven noemen, omdat ik mij overtuigd houd dat de parlementaire verdediger der Christ. Hist. rigting, de schr. van Agitatie of pligtsbetr.g niet met voorbedachten rade maar door de overhaasting der Kabinetsformatie, tot uitkomsten gebracht is, m. i. zeer schadelijk aan de belangen van Kerk en Nederland. Ik heb ze U, als onvermijdelijk gevolg der benoeming van den Hr. Hk. Azn. voorspeld.

Hoe aangenaam en gewenscht mij steeds Uwe bezoeken geweest zijn, en zoo ik hoop, in later tijd zullen zijn, zou ik thans beter achten zamenspreking te vermijden. Zij kan nu nergens toe leiden. De smart zou mij wellicht uitdrukkingen, die U en ook mij leed zouden doen, laten ontvallen. Verdere omgang met mij, zou U thans verdacht maken, en ik zou er door belemmerd worden in de volkomene vrijheid van oppositie tegen een bewind, dat in de onderwijkskwestie U het stilzuijgen oplegt, en tegen mij partij kiest.

Zonder de hoop te willen opgeven dat wij nog eenmaal naast elkander zullen staan, verblijf ik, met U bekende gevoelens UHG. dw. dr. en vriend.” Archief Groen van Prinsterer. Uit Oud Wassenaar. Minuut.

²⁾ *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 8.

ridderlijkheid en waarheidsliefde. Tegen het zelfverwijt van „flauwhartigheid en kleingeloovigheid”, als hij het mandaat bleef weigeren, konden al zijn bezwaren tegen het kamerlidmaatschap niet opwegen. ¹⁾

* * *

Na den val van het ministerie Fransen van de Putte had Keuchenius het plan opgevat, om den Koning, in een anoniem schrijven, op het hachelijke van den politieken toestand te wijzen en hem te bewegen, vóór de formatie van een nieuw kabinet, tot een ontbinding van de Tweede Kamer over te gaan. Op de ontbinding zou de uitvaardiging van een proclamatie moeten volgen, in den geest van het ontwerp dat hij den Koning wilde overleggen. ²⁾

Het plan werd niet ten uitvoer gelegd. Groen, die er over geraadpleegd werd, verwachtte noch van een anoniem, noch van een onderteekend adres aan den Koning, veel resultaat. Het concept van proclamatie achtte hij „juist om zijn uitnemendheid”, „onbruikbaar”: het woord des Konings zou worden opgevat als „een vertoon van godsdienstigheid, ten dienste der politiek”. ³⁾

Toch verlangde ook hij een kamerontbinding. Reeds vroeger had hij er herhaaldelijk op aangedrongen en dadelijk na Keuchenius' voorstel werd deze „constitutionele ver-versching van de parlementaire atmosfeer”, met het oog op de koloniale kwestie, het onderwijs en het „overmoedig

¹⁾ In den *Brief aan eenen hiezer*, p. 20—21, motiveerde Keuchenius deze beslissing: „Doordrongen van het innig verband tusschen koloniale en school-quaestie, zoo als beiden zich aan mij voordeden, heb ik de betrekking van lid der Kamer, ongezocht mij door het hoofdkiesdistrict Arnhem aangeboden, hoewel voor mijne krachten te zwaar, aanvaard. Hadde ik mij onder conservatieven of liberalen gerangschikt, ik zoude het moeilijke ambt van volksvertegenwoordiger niet op mij hebben durven nemen, overtuigd dat voor mij honderd anderen en beteren te vinden waren. Als anti-revolutionair, als vriend van den edelen Groen van Prinsterer, tot hiertoe meer bewonderd dan feitelijk ondersteund, vreesde ik mij aan flauwhartigheid en kleingeloovigheid schuldig te maken, indien ik het mandaat, dat mij tot bepleiting van beide quaestien in de gelegenheid stelde, afwees.”

²⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 23 Mei 1866. Archief Groen van Prinsterer.

³⁾ G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 24 Mei 1866. Archief Keuchenius.

streven der Modernen", in het bijzonder aangeprezen.¹⁾

De kamerontbinding, die Keuchenius en Groen vóór de kabinetsformatie begeerlijk scheen, was dit niet meer, toen, tijdens zijn samenstelling, het ministerie een *da capo* van 1856 deed vreezen;²⁾ nog minder, toen het kabinet „bij zijne optreding zwanger ging van het voornemen van de Kamer te ontbinden"³⁾, in het belang van zijn eigen levensvatbaarheid en uit vrees voor de liberale oppositie. Na den gunstigen indruk, die zijn kennismaking met de Eerste Kamer in de pers had gewekt, had het ministerie een ontbinding om deze redenen blijkbaar niet meer noodzakelijk geoordeeld. Keuchenius deed zijn intrede in een slechts door de gewone verkiezingen eenigszins gewijzigde Tweede Kamer.

Keuchenius' parlementaire werkzaamheid als koloniale specialiteit valt niet te scheiden van hetgeen hij daarbuiten in de Kamer heeft verricht. Zijn houding tegenover het kabinet Van Zuylen-Mijer werd niet alleen door de koloniale politiek der regeering, maar evenzeer door haar onderwijs-politiek bepaald.

Als anti-revolutionair afgevaardigde, „adhearent", zooals Mijer hem noemde, van Groen van Prinsterer, was van hem niet te verwachten dat het lager onderwijs van zijn belangstelling en activiteit zou worden misdeeld. Maar het is niet de noodzakelijke gehoorzaamheid aan een partijprogram, of de druk eener verplichting aan Groen, die zijn ijver voor onderwijsherziening verklaart. Naar zijn overtuiging was de richting voor het koloniaal bestuur die hij voorstond, uit denzelfden geest geboren als de inrichting van het onderwijs die Groen verdedigde. Tusschen de koloniale- en de schoolkwestie bestond voor Keuchenius „een innig verband"⁴⁾; het was één staatkunde, die zich in Nederland verzette tegen de neutrale staatsschool en die voor Indië Keuchenius'

¹⁾ *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, no. XXII (dd. 26 Mei 1866), p. 37 e.v.

²⁾ *t. a. p.*, no. XXII (postscriptum, 29 Mei 1866), p. 53.

³⁾ Keuchenius aan C. Mulder, . . Juli 1872. *Bijlagen*, 14, p. 258.

⁴⁾ Vgl. p. 118 noot 1.

hervormingen bepleitte. In dezen samenhang ligt de eenheid van zijn verzet tegen het ministerie, dat zich als een tweeledige oppositie in de koloniale- en de onderwijskwestie openbaarde.

Nog maar pas had de Kamer haar werkzaamheden hervat en had Keuchenius, na zijn beëediging op 9 Augustus, zitting genomen, of het voorspel ving aan waarmede hij zijn oppositie tegen het ministerie zou inleiden, de interpellatie van 23 Augustus.

Het ministerie had het niet noodig geacht, na zijn verklaringen in de Eerste Kamer, de uiteenzetting van het regeeringsprogramma voor de Tweede Kamer te herhalen. Dit werd de aanleiding voor de interpellatie, waartoe Keuchenius den 21en Augustus verlof vroeg, om alle onzekerheid en vaagheid over de staatkunde van het ministerie door de regeering zelf te laten wegnemen. Zijn wensch was, een voor de ministers dreigende aankondiging, aan het ministerie „eenige vragen te richten betreffende zijne algemeene rigting op binnenlandsch en op koloniaal gebied, in verband met zijne samenstelling en met de antecedenten, de verklaringen en handelingen van enkele zijner leden.”¹⁾

Na de opmerking van Mijer, dat de koloniale aangelegenheden bij de behandeling van de Indische begrooting uitvoerig besproken konden worden, was Keuchenius bereid zijn interpellatie tot het binnenlandsche te beperken.

Met het eerste gedeelte van zijn redevoering wilde Keuchenius zich bij de regeering introduceeren; nu hij zelf meer over haar gevoelens wenschte te vernemen, moest ze ter dege weten wat ze aan hem had. Hij kon dit niet beter doen dan door de motieven in het licht te stellen, die hem bij het aanvaarden van het mandaat hadden geleid. Het ministerie had het kamerlidmaatschap voor hem niet aantrekkelijk gemaakt; voor zoover het zich nu reeds had doen kennen uit zijn verklaringen in de Eerste Kamer, die Keuchenius kort en scherp karakteriseerde,²⁾ zou het voor

¹⁾ *Bijblad* 1865—'66, p. 792^a.

²⁾ „Ik meende in de rede, door den Minister van Koloniën in de Eerste Kamer uitgesproken, eene doorlopende, eene wel uitgewerkte, eene met herhaald beroep op de waarheid gesterkte poging te onderkennen, om aan het nieuw opgetreden Bewind

hem slechts voorwerp van oppositie kunnen zijn. Maar hij had gemeend zich niet te mogen onttrekken en aan een Hoogere roeping te gehoorzamen als hij zijn opdracht om de taak van Groen te deelen aanvaardde. „De verwantschap die de vrienden van den heer Groen tusschen zijne beginselen en het Evangelie, dat eeuwig nieuw en eeuwig waar is, meenen op te merken, legt hun mijns inziens ook den pligt op van bereidheid om ten allen tijde en onder alle omstandigheden daarvan te getuigen.”¹⁾

Een lofrede op Groen, waarbij hij niet kon nalaten den doorsnee staatsman van dien tijd en de middelen waarmede gewoonlijk kamerzetels werden verworven over den hekel te halen, eindigde Keuchenius met de verzekering dat hij de zijde van dezen staatsman niet zou verlaten. Zonder het voorbehoud van mogelijke verschillen tusschen zijn inzichten en die van Groen, zou hij de richting van den leider der anti-revolutionairen trouw blijven en in de Kamer het voetspoor volgen van Arnhem's vorigen afgevaardigde graaf van Zuylen.

Met deze zinspeling op de antecedenten van den minister van Buitenlandsche Zaken werd reeds de kern van de interpellatie aangeroerd, de vraag naar de homogeniteit van het ministerie t. a. v. het onderwijs.²⁾ Van de, voor Keuchenius onbegrijpelijke, combinatie Mijer-Van Zuylen-Heemskerck³⁾ was over dit onderwerp moeilijk eenstemmigheid te verde welwillendheid te verzekeren van alle partijen; van alle partijen, met uitsluiting evenwel van die ééne partij, van wier welwillendheid men zich verzekerd hield, omdat men vaak onder hare vanen gestreden en de waarheid van hare beginselen erkend had.” t. a. p., p. 833².

¹⁾ t. a. p., p. 833².

²⁾ Aan het slot van zijn redevoering vatte Keuchenius zijn interpellatie samen in de vraag: „Zijn de Ministers van Binnenlandsche Zaken, van Koloniën en van Buitenlandsche Zaken homogeen met betrekking tot de erkenning der gemoedsbezwaren die de wet op het lager onderwijs en bepaaldelijk art. 23 bij vele landgenooten van verschillende Christelijke gezindheden heeft doen oprijzen, en met betrekking tot de middelen geschikt om aan die gemoedsbezwaren te gemoet te komen?” t. a. p., p. 835¹.

³⁾ „Mij is nog niet duidelijk, hoe een Ministerie Mijer, ter uitvoering van het door dezen aangekondigde koloniaal programma, door den heer graaf van Zuylen heeft kunnen worden bijeengeroepen om binnen weinige dagen in een Kabinet Heemskerck, dat is in een zoodanig Kabinet waarin de regerings-gedachte van den heer Heemskerck domineert, te worden vervormd.” t. a. p., p. 834².

wachten; men had de ministers immers als kamerleden gekend. Of waren de tegengestelde elementen vereenigd, doordat Van Zuylen en Mijer zich aan de inzichten van Heemskerk hadden onderworpen met de overweging, „wat goed genoeg is voor de natie, is ook goed genoeg voor ons, zoolang wij Ministers zijn” ?¹⁾

Het eerste optreden van dit kabinet deed dit vermoeden: Van Zuylen had er toen den nadruk op gelegd dat nog slechts een „minderheid” onderwijsherziening wenschte en Heemskerk had gesproken van een „begin” van schoolwetagitatie. Zoolang het een agitatie van de minderheid bleef, kon het initiatief tot die herziening van de regeering niet uitgaan; zij moest zich richten naar de wenschen van de meerderheid en kon niet verder gaan dan de „natie” goeddacht. Ook de ministers, die de overtuiging van de minderheid deelden, konden slechts streven naar het bereikbare; Van Zuylen zou als minister niet kunnen geven wat hij als volksvertegenwoordiger had geëischt; „agitatie” was geen „pligtsbetrachting” meer.

Als het ministerie in dezen zin homogeen wenschte zijn, zou het in Keuchenius een tegenstander vinden; de homogene combinatie zou dan de oplossing zijn van een gedachtengang die de zijne niet was.

Hij zou voor Van Zuylen de agitatie levendig houden en de taak van Mijer overnemen, die vroeger het verlangen naar herziening van de onderwijswet een „aambeeld” had genoemd, waarop voortdurend zou worden geslagen zoolang deze herziening niet tot stand kwam. Een ministerie, dat zich die herziening niet voorgenomen had, moest vallen.²⁾

Het antwoord van de regeering was van de zijde van Heemskerk een bevestiging van de homogeniteit der ministers

¹⁾ *t. a. p.*, p. 835¹.

²⁾ „... ik zal de taak van het kloppen van de heeren Mijer en Van Zuylen, de vroegere afgevaardigden van Zwolle en Arnhem, overnemen; ik zal mij stellen naast den heer Groen, die reeds tien jaren geklopt heeft, en ik durf het verzekeren, al zou het aambeeld met fluweel worden overtrokken, onze hamerslagen zullen gehoord worden. Elk Kabinet zal vallen dat niet aan den eisch van schoolwetherziening voldoet.”
t. a. p., p. 835¹.

zoowel in de erkenning van de bezwaren die bij velen tegen de wet van '57 bestonden, als in de keuze der middelen om hieraan tegemoet te komen; van de zijde van Mijer en Van Zuylen een hernieuwde poging om de overeenstemming aan te toonen, die Keuchenius had ontkend, tusschen hun antecedenten en het regeeringsprogramma. In alle opzichten dus een bevestiging van de verklaringen die zij in de Eerste Kamer hadden afgelegd; zoomin voor het begrip van de onderwijspolitiek, als van de eenstemmigheid van het ministerie had de interpellatie nieuwe vruchten afgeworpen.

Toch berouwde het Keuchenius niet dat hij de interpellatie had gedaan. De regeering had hem in zijn vermoeden van het tegendeel, waarvan zij hem had willen overtuigen, versterkt; het was hem „meer dan ooit” duidelijk geworden dat het ministerie niet homogeen kon zijn. Niet scherper kon hij de houding van Van Zuylen en Mijer afkeuren en niet duidelijker de mislukking van hun poging, om die met hun vroeger standpunt te rijmen, constateeren, dan in de conclusie dat „bij vasthouding door ieder aan vroegere meening, homogeniteit bij herziening van de wet onmogelijk zou zijn.”¹⁾ De interpellatie had wel zooveel resultaat gehad meende Keuchenius dat Groen het niet zou betreuren tot nu toe buiten de Kamer gebleven te zijn.

Met Groen's ontslag dat twee dagen na de discussie werd ingediend, was deze meening bevestigd. In plaats van in de Kamer, waar hij zijn verschijning „doelloos zoo niet schadelijk” achtte, zou hij daar buiten „op meer doeltreffende wijs” aan het debat over de onderwijskwestie blijven deelnemen.²⁾

Geheel zelfstandig was Keuchenius met de interpellatie zijn oppositie tegen het ministerie begonnen. Hij had over deze belangrijke daad niet vooraf Groen's advies ingewonnen en zich van zijn goedkeuring verzekerd, maar alleen de

¹⁾ *i. a. p.*, p. 840².

²⁾ *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, no. XXXIV, p. 364; dit nummer is geheel aan de interpellatie en aan Groen's ontslag als kamerlid gewijd.

volle verantwoordelijkheid aanvaard. Groen had niet anders verlangd en was blij dat Keuchenius zonder voorafgaand overleg, hem met de interpellatie „verrast” had.¹⁾ Zijn leiderschap van de christelijk-historische richting liet aan haar vertegenwoordigers in de Kamer volledige vrijheid om naar eigen aanleg en inzicht hun parlementaire wapenen te kiezen. Deze keus leidde bij Keuchenius tot onverwachte uitkomsten en zou in de toekomst Groen voor nog grotere verrassingen plaatsen.

De Kamer had op de interpellatie niet gereageerd; instemming met Keuchenius' beschouwingen kon niet verwacht worden en de bestrijding wilde men gaarne aan de regeering overlaten. De conservatieven mengden zich niet in het debat omdat de Groeniaansche oppositie voor hen geen oorzaak van ongerustheid was en de liberalen konden het stilzwijgen bewaren omdat de onderwijspolitiek van het ministerie hen geen reden gaf hun voorloopige houding van welwillende afwachting te wijzigen.

De interpellatie was een ontnuchtering voor de conservatieven, die Keuchenius' candidatuur te Zutphen hadden bevorderd en voor hen, die gemeend hadden in hem enkel een koloniale specialiteit in de Kamer te zullen ontmoeten.²⁾

Hun teleurstelling was uitgedrukt in den brief die hij spoedig na zijn interpellatie ontving van De Sturler³⁾, den vroegeren correspondent voor de conservatieven bij de voorbereiding van zijn candidatuur te Zutphen. De Sturler zag dat met de interpellatie de strijd tegen de onderwijswet opnieuw was begonnen en beschuldigde Keuchenius van onchristelijke onverdraagzaamheid, hij zag door hem den „goeden wil” van de regeering miskend en betreurde dat hij nu reeds haar val beoogde. Ten slotte verdedigde hij de

¹⁾ G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 28 Augustus 1866. Archief Keuchenius.

²⁾ In dien zin schreef het *Utrechtsch Dagblad*, 29 Juni 1866, na Keuchenius' verkiezing te Arnhem: „In den heer Keuchenius heeft de Kamer als indische specialiteit eene aanwinst gedaan; de anti-revolutionaire rigting van dien heer zal gelukkig zoo geen schade doen.”

³⁾ *Bijlagen*, 10, p. 246.

gemengde school en nam hij de „moderne godsdienstige rigting” in bescherming tegen de „liefdelooze veroordeeling” van haar tegenstanders, van Keuchenius. Op dit alles had Keuchenius geen ander antwoord dan „dat het verkieselijk (was) eigen geweten te raadplegen.”¹⁾

De interpellatie over de onderwijkswestie had hem in de binnenlandsche politiek ver van de conservatieven verwijderd; de afstand die hem in de koloniale politiek van hen scheidde, zou weldra blijken niet geringer te zijn.

* * *

De begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1867, die, afkomstig van Fransen van de Putte, reeds in April aan het afdeelingsonderzoek van de Tweede Kamer was onderworpen, had de nieuwe minister van Koloniën na „meer of minder belangrijke wijziging”²⁾ voor zijn verantwoording genomen. Den 27en Augustus kon de openbare beraadslaging in de Tweede Kamer een aanvang nemen.

Maar, het leek bij een begin te zullen blijven, want de inleiding tot de discussie werd een voorstel-Wintgens, dat de behandeling wilde stuiten: zij zou tot onbepaalden tijd worden verdaagd. De beweegreden van den conservatieven afgevaardigde tot dit voorstel was ontleend aan de begrooting zelf, aan het magere resultaat dat Mijer's toetsing van dit product van zijn voorganger aan eigen beginselen en inzichten had opgeleverd. Volgens hem had de minister, inplaats van de begrooting van alle liberale smetten te zuiveren, te veel aan nader onderzoek overgelaten en zijn overtuiging van grondiger overweging afhankelijk gesteld. Rochussen, die het voorstel van Wintgens verdedigde, achtte de veranderingen evenmin toereikend; hij had van Mijer geen „verbetering” van de begrooting, maar deze „grondig omgewerkt naar de beginselen en inzichten van het tegenwoordige Kabinet” verwacht.³⁾ Bleef de begrooting

¹⁾ Vgl. Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 27 Aug. 1866. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Vgl. *Memorie van Antwoord*, Bijblad 1865—'66, bijlagen p. 1669¹.

³⁾ Bijblad 1865—'66, p. 851².

zooals ze was, dan zou hij zelfs tegen moeten stemmen.

In het eindverslag was van behoudende zijde reeds dezelfde critiek geoeffend: de liberale begrooting was na Mijer's wijzigingen niet van geest veranderd; met de correcties was niet positief het liberale door het conservatieve stelsel vervangen; overal was de „slopende hand” zichtbaar gebleven.¹⁾

Met het uitstellen van de behandeling wilden de conservatieven Mijer gelegenheid geven door een nadere herziening van de begrooting en door zich een oordeel te vormen over de punten, die wellicht door overhaasting in onzekerheid waren gebleven, aan hun bezwaren tegemoet te komen.

Keuchenius, wien de ongerustheid der conservatieven over Mijer's plannen zeer begrijpelijk voorkwam,²⁾ meende toch dat het niet geoorloofd was den minister op deze wijze tot uitstel te dwingen. De plichten die de comptabiliteitswet aan de Kamer oplegde brachten mede dat, als de minister bereid was om de begrooting te verdedigen, zij haar medewerking aan het tot stand komen daarvan niet mocht weigeren.³⁾ Door de liberalen werd het voorstel evenmin gesteund; voor hen golden de conservatieve bezwaren tegen een dadelijke behandeling niet.

Het voorstel dat, zooals later blijken zal, met Mijer's belangen in strijd was en voor het doel van zijn ministerschap

¹⁾ „Weder andere leden gaven te kennen, dat, zoo zij door de tegenwoordige Regering eene behoudende politiek op koloniaal terrein wenschten gevolgd te zien, die politiek geenszins het louter negatief karakter behoorde te bezitten, 't welk men daaraan wilde toekennen. Geen voortgaan in dezelfde rigting als de afgetreden Minister, ofschoon dan met tragen tred en meer bezadigdheid; groote ijver en snelheid in het opbouwen van hetgeen in de laatste jaren gesloopt of ondermijnd was, krachtig herstel werd vereischt. Men was van deze zijde wel eenigermate teleurgesteld in de gewijzigde begrooting de voorboden van zoodanig herstel niet te bespeuren. De ontworpen begrooting strookte, ook na de daarin gebragte wijzigingen, nog maar al te zeer met het gevallen stelsel. Overal bleef de hervormende of liever de slopende hand zichtbaar.” *Bijblad 1865—'66, bijlagen p. 1763*².

²⁾ Vgl. Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 27 Augustus 1866. Archief Groen van Prinsterer. „--- Wat de konservatieve partij in het schild voert, weet ik niet. Ik geloof niet, dat zij gerust is omtrent het voornemen van den Heer Mijer om het cultuurstelsel te handhaven. Hij zelf schijnt mij daaromtrent op twee gedachten te hinken.”

³⁾ Vgl. *Bijblad 1865—'66, p. 850*².

noodlottig kon zijn, behoefde nauwelijks meer 's ministers pertinente verklaring bepaald daartegen te zijn,¹⁾ om het den steun der meerderheid te onthouden. Met een overgroot aantal stemmen (42—8) werd het verworpen en voor Mijer het gevaar afgewend. Maar de conservatieven hadden hun waarschuwend stem doen hooren en de minister zou met hun reserves voor de goedkeuring van de begrooting niet minder hebben rekening te houden dan met den tegenstand der liberalen.

Met dezelfde voortvarendheid, waarmede Keuchenius in de onderwijskwestie tegenover de regeering stelling had genomen bij zijn interpellatie van 23 Augustus, teekende hij haar de hoofdlijnen van zijn koloniale staatkunde in een breedvoerige rede²⁾ bij de behandeling van de Indische begrooting, reeds den eersten dag dat deze na het verwerpen van Wintgens' voorstel kon worden voortgezet.

Zijn uitgangspunt was de vaststelling van de begrooting bij de wet die, door de comptabiliteitswet voorgeschreven, nu voor het eerst werd toegepast. In den bijval, die de vaststelling van de Indische begrooting door den Nederlandschen wetgever zoowel bij vele conservatieven als bij de liberalen gevonden had, zag Keuchenius de verwantschap tusschen deze beide partijen, „die zoo geheel het tegenovergestelde willen”, duidelijk aan den dag gelegd. Beiden hadden met de bevoegdheid die zij aan den wetgever hadden toegekend, dezelfde macht begeerd nl. om naar eigen inzichten de uitgaven voor Indië te bepalen; de conservatieven om het batig slot te behouden, de liberalen om het te doen verdwijnen. Zoowel voor bescherming als voor ondermijning van het stelsel van exploitatie was de wettelijke vaststelling van de Indische begrooting „het eenig heilaanbrengend middel” geweest, dat conservatieven en liberalen als een wapen voor wederzijdsche bestrijding hadden aangegrepen.

Dit middel, dat voor het bereiken van beider doel ondeug-

¹⁾ *t. a. p.*, p. 852¹.

²⁾ *t. a. p.*, p. 866 suppl. 1—5.

delijk zou blijken, was vrucht van gemeenschappelijke dwaling van beide richtingen. „Zij miskennen beiden de betrekking tusschen Nederland en Indië; de roeping en pligten die Nederland tegenover Indië te vervullen heeft; de lasten die Indië te dragen heeft om de weldaden te genieten, die van eene vervulling dier roeping en pligten het gevolg zijn zullen.”

Het misverstaan van de verhouding tusschen moederland en koloniën, dat de geheele koloniale staatkunde beheerscht, heeft de conservatieven een politiek doen voeren van hebzuchtige exploitatie en de liberalen, die hiertegen terecht protesteerden, een stelsel ingegeven dat met zijn eisch van afschaffing van het batig slot, de verwijdering van Indië en Nederland tot noodzakelijk gevolg zal hebben. De plichten jegens Indië, die Nederland, „eindelijk van zijne roeping bewust”, erkent, zullen zonder een batig slot, dat „volstrekt noodig, nuttig en voor Indië in de eerste plaats begeerlijk is,” niet vervuld kunnen worden.

Het toezicht, dat de Kamer met haar medewerking aan de vaststelling van de begrooting op de Indische financiën meende in te voeren, zal òf denkbeeldig zijn als de wetgever en de Indische regeering zich in het doen van uitgaven van elkander afhankelijk zullen achten, òf de ontwikkeling van Indië tegen houden als de „75 autokraten”, van hun macht gebruikmakende, over de bijzonderheden van het Indische bestuur zullen oordeelen. De bevoegdheid, die de Kamer in de comptabiliteitswet is toegekend op grond van de „fictie” dat haar oordeel beteren waarborg oplevert dan dat van den gouverneur-generaal voorgelicht door al de Indische autoriteiten, verzwakt de verantwoordelijkheid van landvoogd en minister en maakt de contrôle over de financiën minder dan ooit; zij is „doodelijk” voor het batig slot en een „ramp” voor Indië en Nederland.

Kon dit gedeelte van Keuchenius' redevoering voor de Kamer slechts de practische raad behelzen het euvel van de vaststelling van de Indische begrooting bij de wet door zelfbeperking bij de behandeling te ver-

zachten, ¹⁾ vruchtbaarder en meer actueel was het tweede gedeelte van zijn rede over „de koloniale politiek”, een aanduiding van het onderwerp van de gouvernementcultures en de particuliere landbouw waarmede hij niet beter de overheerschende beteekenis van de cultuurkwestie voor het geheele koloniaal beleid kon uitdrukken.

Mijer's standpunt in deze kwestie vergelijkend met dat van den vorigen minister van Koloniën, stelde Keuchenius beide in hun korte samenvatting tegenover elkaar. Het eerste kwam neer op „krachtige handhaving der op hoog gezag ingevoerde cultures, met bevordering der particuliere nijverheid,” dat van Franssen van de Putte eischte „krachtige bevordering der particuliere nijverheid, met handhaving echter van de op hoog gezag ingevoerde cultures.”

Een oplossing van de cultuurkwestie, meende Keuchenius, was van geen van beide stelsels, waarbij naar „twee elkander vernietigende of uitsluitende doeleinden” gestreefd werd, te verwachten. Zoolang artikel 56 van het regeeringsreglement werd opgevat als een verzameling van tegenstrijdige bepalingen, waarvan de eene handhaving van de gouvernementcultures en de andere bevordering van de bijzondere nijverheid voorschreef, zou het geen anderen dienst bewijzen dan „aan het bestaan van een onderscheid tusschen de conservatieve en liberale partij in Nederland te doen gelooven.”

De tweeslachtigheid van deze opvatting was bij de conservatieven en liberalen dezelfde; beide partijen meenden het eerste en het laatste lid van art. 56 „beurtelings” te moeten toepassen, met het gevolg dat, òf de ontwikkeling van het nieuwe werd belemmerd, òf het bestaande werd gesloopt. Hun politiek onderscheidde zich slechts in den nadruk, die de eerste legde op de handhaving van het cultuurstelsel, de laatste op de bevordering van de particuliere teelt.

¹⁾ „Hoe minder wij van ons regt om over die begrooting en hare onderdeelen te spreken gebruik maken, hoe meer het nadeel, aan de vaststelling verbonden, getemperd wordt. Hoe globaler en algemeener die begrooting, hoe beter. Hare gebreken worden hare voortreffelijkheden. Liever een wassen neus dan de inademing met een echten neus van een doodelijk vergif.” *t. a. p.*, p. 866 suppl. 2¹.

Al zou Keuchenius, voor de keuze geplaatst, aan de liberale politiek boven die der conservatieven de voorkeur geven,¹⁾ aan beide partijen was de eenheid van art. 56 ontgaan en tegenover beide verdedigde hij de uitvoering naar den geest van dit voorschrift. „Wilt gij een regeringsstelsel, dat berust op getrouwe en eerlijke uitvoering van het regeringsreglement, dat met uw verlangen naar evangelieprediking en christelijke beschaving overeenkomstig is, dat bovendien aan Indië en Nederland met de meest duurzame voordeelen, ook de langste rust belooft, zeg dan niet: „ik wil het cultuurstelsel handhaven,” maar zeg: „ik kan, ik mag het cultuurstelsel, gelijk het tot hiertoe was, niet langer handhaven; art. 56 van het regerings-reglement gebiedt mij te streven naar eenen toestand waarin dat cultuurstelsel niet meer bestaanbaar is; de geheele ontwikkeling der Indische maatschappij, het belang der inlandsche bevolking en der Europeanen daar gevestigd, de behoeften van Indië zoowel als de regten en verplichtingen van Nederland wijzen op de noodzakelijkheid der loslating van een stelsel, dat slechts als een stelsel van overgang of voorbereiding heeft kunnen dienen; ik zal dus trachten die uitkomst te bereiken en ik wil het doen met de minste schokken; nauwkeurig acht gevende op al de door het cultuurstelsel onder zijne meer dan dertigjarige werking geboren toestanden; de regten en verplichtingen, uit dat stelsel voortgevloeid, eerbiedigende; de behoeften van Indië en Nederland raadplegende, en tevens voor de handhaving der betrekkingen van beiden en van het Nederlandsch gezag wakende.”²⁾

¹⁾ „Moest ik kiezen tusschen het stelsel: krachtige bevordering van de particuliere nijverheid, met handhaving van de op hoog gezag ingevoerde cultures; of het stelsel: krachtige handhaving der op hoog gezag ingevoerde cultures, met bevordering der particuliere nijverheid, ik zoude aan het eerste, zoowel in het belang van Nederland, als in dat van Indië, de voorkeur geven.

Met beide stelsels wordt het doel, dat men zich voorstelt gemist, of, waar men het geheel in het oog houdt, slechts ten halve bereikt; met beide stelsels gaan de op hoog gezag ingevoerde cultures langzaam doch zeker ten gronde; maar het eerste biedt meer waarborgen aan voor de duurzame handhaving der rust en het opent intusschen nieuwe en rijke bronnen van volkswelvaart, waarvan ook Nederland de voordeelen plukken zoude.” *t. a. p.*, p. 866 suppl. 4¹.

²⁾ *Bijblad 1865—'66*, p. 866 suppl. 3²—4¹.

Het cultuurstelsel zou vervallen, ook al trachtte men het te handhaven of verzuimde zijn afschaffing doelbewust te regelen en voor te bereiden. Het had, door de ontwikkeling die het in Indië had bevorderd, zich zelf overbodig en onmogelijk gemaakt; het was de sympathie van een te groote kring in Indië en in Nederland kwijt geraakt, dan dat aan een lang voortbestaan nog te denken viel.

Nu het cultuurstelsel zijn beste jaren achter den rug had en zijn einde door de regeering misschien nog vertraagd maar zeker niet voorkomen kon worden, moest op andere wijze de vruchtbaarheid van de Indische bodem voor de wereldmarkt worden aangewend. Deze nieuwe productievorm was reeds voorhanden in de particuliere nijverheid, die in haar groeiende opkomst aan het oude stelsel de meeste afbreuk had gedaan en nog slechts op openlijke erkenning van de regeering wachtte om haar ingehouden kracht geheel te kunnen ontplooiën.

Met deze vraag naar toelating van de particuliere nijverheid en naar de voorwaarden waaronder haar vrije ontwikkeling mogelijk zou worden, was de koloniale kwestie opgeworpen, waarvan de nog steeds verbreide oplossing over niet minder dan Indië's „levensvraag” zou beslissen.

Reeds in 1862 had Keuchenius op de wenschelijkheid van een spoedige oplossing gewezen, want „naarmate de bijzondere nijverheid zich meer ontwikkelt . . . , wordt ook het ongerief der onzekerheid omtrent de in dit opzigt te volgende rigting te ernstiger gevoeld en 's Lands belang, zoowel als dat van het algemeen, te meer in gevaar gebracht.”¹⁾ Het moederland, dat deze richting moest aangeven, was in gebreke gebleven en de „ontevredenheid” en „moedeloosheid” met het voortduren van den onzekeren toestand waren in Indië al „zeer algemeen”, toen Keuchenius in 1863 aan zijn vriend opnieuw zijn „grief” uitte, „tegen de beginselloosheid waarmede zoo in- als buiten de Kamer geregeerd werd en tegen de wijze, waarop het Indische Bestuur zich het handelen zag onmogelijk

¹⁾ Keuchenius' nota van 16 Mei 1862. *Bijlagen*, 3, p. 195.

gemaakt.”¹⁾ De cultuurwet van Franssen van de Putte, waar Indië na zooveel teleurstellingen al zijn hoop op gevestigd had, was eveneens mislukt en had het particulier initiatief, inplaats van nieuwe mogelijkheden te bieden, de bestaande nog ontnomen, doordat de verhuur van woeste gronden, die art. 62 van het regeerings-reglement beoogde, in afwachting van de nieuwe regeling was stop gezet.²⁾

De oorzaak van al de mislukkingen, waarop de pogingen van de onderscheidene ministers van Koloniën om een regeling der cultures tot stand te brengen waren uitgelopen, ziet Keuchenius in de verregaande inmenging van de Staten-Generaal in deze aangelegenheden. De tegenstelling tusschen de liberale en conservatieve partij had elken weg, waarlangs naar een oplossing van de koloniale kwestie gezocht werd, gestremd en de Kamer, die voor alles haar goedkeuring verlangde maar deze nooit verleende, verhinderde bovendien een regeling van dit onderwerp waarbij haar medewerking niet vereischt zou zijn.

Nu, bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1867, wijst Keuchenius op de noodzakelijkheid dat de Kamer terwille van Indië haar standpunt, dat zij bij de noodlottige motie-Wintgens van 11 Mei 1860³⁾ had ingenomen, zou

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 14 Maart 1863. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 28 Februari 1865. Archief Groen van Prinsterer. „- - - Men kan der Regering niet verwijten, dat zij gedurende de laatste vier jaren veel gedaan, wel: dat zij nagenoeg niets gedaan heeft en door haar dubbelzinnig spreken van hervormingen, stilstand, onzekerheid, ontevredenheid, en achteruitgang heeft bevorderd. Het is, geloof ik, de ergste soort van slooping, die verkregen wordt door enkel op hetgene eenmaal gesloopt zal moeten worden, te wijzen. De gelegenheid tot het aanbrengen der noodige hervormingen of tot het aanwenden der noodige overgangsmaatregelen wordt daarbij veronachtzaamd.

Aller hoop is op de cultuurwetten van den Min. v. Kol. gevestigd; en in afwachting daarvan staat ook de particuliere industrie, die nooit te voren bij de Regering bezwaar ontmoet heeft, de uitgifte namelijk in huur van woeste gronden, geheel stil. Aanzienlijke kapitalen liggen in Indië geheel onbenut.

De algemeene geest wordt er niet beter op. Hetgene in Nederland gesproken of geschreven wordt, heeft daar evenveel, zoo niet meer schuld aan, dan hetgene in Indië het licht ziet. - - -”

³⁾ „Alsof deze niet reeds vijandig genoeg het cultuurstelsel tegenover stonden, dacht de conservatieve partij, hartelijk ingenomen overigens met het stelsel, nog eene motie van orde uit tot staving der behoefte, dat de regels voor de uitgifte van cultuurcontracten zouden worden gesteld bij de wet. Het is deze motie, die in Indië zes

prijsgewen. „Indië vraagt niet, of een besluit of eene wet komt van de conservatieve dan wel van de liberale partij. Het smacht alleen naar eene beslissing, die alle onzekerheid en stilstand en achteruitgang, die de bemoeijing der Kamer heeft in het leven geroepen, doet eindigen.”

De Kamer, die door de motie-Wintgens de „koloniale quaestie als twistappel” was toegeworpen,¹⁾ had bij de behandeling van de cultuurwet getoond „dat de menigvuldige daarbij ter sprake gebrachte onderwerpen voor geene regeling bij de wet vatbaar waren.”²⁾ De nieuwe minister van Koloniën zal daarom beter doen, inplaats van „alles bij de wet te doen regelen wat met die cultures in verband staat,” aan het Opperbestuur over te laten „wat buiten tusschenkomst der wetgevende magt kan en mag worden geregeld.”

Keuchenius' bezwaren tegen een regeling van de cultuur-aangelegenheden bij de wet waren, voor zoover het Opperbestuur des Konings niet werd aangerand, niet van principieelen aard, maar uit ervaring geboren. Kort na de uitspraak van de Kamer bij de motie-Wintgens, toen de minister, die het onderwerp der cultures wilde regelen, aan den wettelijken weg gebonden was, had Keuchenius in Indië zijn „ontwerp van bepalingen betreffende de op hoog gezag ingevoerde en de particuliere cultures”³⁾ samengesteld, dat bedoeld was om als wetsontwerp aan de

jaren de ontwikkeling, waarvoor het stelsel onder billijker grondslagen nog mogelijk geweest ware, heeft tegengehouden, alle particuliere nijverheid in Indië heeft belemmerd, en eindelijk aan het cultuurstelsel in de Memorie van Toelichting op de cultuurwet den genadeslag bezorgd heeft.” *Bijblad* 1865—'66, p. 866 suppl. 3².

Vgl. over deze motie p. 17—18.

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 4 Januari 1867. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Vgl. Keuchenius' *advies* van 16 November 1864. *Bijlagen*, 5, p. 232. Hier wordt tegen de voorontwerpen van de cultuurwet reeds het bezwaar ingebracht dat te veel aan de wetgevende macht is opgedragen: „Het verlangen om hare beslissing te kennen omtrent al de onderwerpen, die in de beide wetsontwerpen ter sprake gebragt zijn, kan mijns inziens niets anders uitwerken dan dat elke beslissing uitblijve, de onzekere toestand der laatste jaren voortdure, het Indische Bestuur in de aanwending der maatregelen, die de welvaart van Nederland en Indië kunnen bevorderen, verlamd en alle ontwikkeling van Indië gestremd worde.”

³⁾ *Bijlagen*, 4, p. 223.

Staten-Generaal te worden aangeboden.¹⁾ En al was hij ook toen reeds van meening dat de hervormingen van het cultuurstelsel meerendeels geen onderwerp van wettelijke regeling konden zijn²⁾ en al liet zijn wetsontwerp ruim veld aan den Koning en den Indischen wetgever,³⁾ zijn meening dat de Staten-Generaal zich „zoo weinig mogelijk” met Indische zaken moest bemoeien, vestigde zich pas later. De vruchteloze debatten tusschen conservatieven en liberalen, de nooit besliste strijd over de koloniale kwestie en de voortdurende wisseling van ministers, waartoe — wat overigens wel te voorzien ware geweest — de inmenging van de Kamer had geleid, hadden Keuchenius in 1866 overtuigd.

Een nieuwe bijdrage tot de koloniale politiek, die reeds jaren de Indische regeering in onzekerheid had gelaten over de richting die t. a. v. de gouvernements- en particuliere cultures moest worden gevolgd, zag Keuchenius in de proclamatie⁴⁾ die Mijer dadelijk bij zijn optreden had laten uitvaardigen ter geruststelling van de inlandsche bevolking over het behoud van haar bestaande rechten op den grond. Dit stuk, dat den inlander als de uitkomst van de discussie der „75 Wijzen uit het Westen” over de koloniale kwestie verzekerde dat zijn rechten op den grond geëerbiedigd zouden worden, voor zoover het regeerings-reglement de niet-eerbiediging daarvan toeliet, had aan de vele „ijdele beloften”⁵⁾ van het moederland een nieuwe toegevoegd.

Met het antwoord dat Keuchenius gaf op zijn vraag of de proclamatie „staatkundig”, „voorzichtig” en „noodig” was, toonde hij aan dat de regeering, die beloofde geen inbreuk op de rechten op den grond — die overigens alleen van haar te duchten was — te zullen toelaten, zich zelf verplichtte

¹⁾ Vgl. Keuchenius *nota* van 16 Mei 1862. *Bijlagen*, 3, p. 222.

²⁾ Vgl. *Bijlagen*, 3, p. 207.

³⁾ Toch bevatte het ontwerp nog bepalingen, die de Raad van Indië voor een wettelijke regeling niet geschikt achtte. Vgl. *Bijlagen*, 3, p. 223 noot 1.

⁴⁾ Vgl. p. 107.

⁵⁾ „Onze koloniale geschiedenis en wetgeving is — ik zal het met een zacht woord uitdrukken — eene aaneenschakeling van onvervulde toezeggingen en niet nageleefde bepalingen. Op dit oogenblik behoeft Indië iets anders dan het getal der ijdele beloften met ééne te zien vermeerderd.” *Bijblad* 1865—'66, p. 866, suppl. 4°.

van de stellige handhaving, in den zin van uitbreiding, van het cultuurstelsel af te zien. Deze belofte zou pas inhoud krijgen als de minister erkende dat hij met de proclamatie het „doodvonnis” over de op hoog gezag ingevoerde cultures had onderteekend.

In de Eerste Kamer was al eerder door Duymaer van Twist en J. Fransen van de Putte op de proclamatie critiek geoefend¹⁾, die nu door de liberalen in de Tweede Kamer werd herhaald. Kappeyne van de Coppello meende dat op de proclamatie geen „scherper, naauwkeuriger en bloediger” critiek was te leveren dan die van Keuchenius²⁾ en Van Heukelom had dezelfde bezwaren tegen dit „zonderling stuk”.³⁾

De twaalfdaagsche discussie, die in de Tweede Kamer over de begroting gevoerd werd, betrof een zoo groote verscheidenheid van belangrijke en onbelangrijke onderwerpen, dat in een volledige weergave van de behandeling de hoofdtrekken van het debat dreigen te vervagen. De beschrijving van Keuchenius' aandeel moet evenwel, na het voorafgaande over zijn belangrijke inleidende redevoering, nog met een beknopte vermelding van zijn oordeel over enkele bijzondere onderwerpen worden aangevuld.

Overeenkomstig met het standpunt dat hij tegenover het cultuurstelsel innam, was zijn houding in de discussie over het consignatiestelsel. Toen Mijer niet genegen bleek te zijn den verkoop van gouvernementsproducten op Java uit te breiden, werd door Blussé van Oud-Alblas bij een

¹⁾ Eerste Kamer 2 en 7 Juni 1866, *Bijblad* 1865—'66, p. 208²—209¹, 217² (Duymaer van Twist) en 211¹ (Fransen van de Putte).

²⁾ *t. a. p.*, p. 865². Keuchenius gaf op deze kwalificatie het typeerende antwoord, waarin hij zijn critiek nogmaals samenvatte: „De geachte afgevaardigde uit 's Gravenhage heeft mijne critiek van die proclamatie bloedig en scherp genoemd. Ik meen, dat het alleen de vraag moet zijn, of zij juist en waar was. Mij is het alleen te doen geweest om tot eenige praktische uitkomst te geraken. Ik wenschte namelijk te constateren, dat door die proclamatie vooreerst erkend was het beginsel van de heiligheid der aan de inlandsche bevolking gedane toezeggingen; en in de tweede plaats door de Regering zelve was aangenomen dat, waar voortaan niet meer over de gronden van de bevolking zou worden beschikt, de op hoog gezag ingevoerde cultures bezwaarlijk door haar konden worden uitgebreid.” *t. a. p.*, p. 894¹.

³⁾ *t. a. p.*, p. 875¹⁻².

motie voorgesteld om voort te gaan „op den ingeslagen weg tot langzame inkrimping van het consignatiestelsel,”¹⁾ een wensch waaraan door Andreae het voorbehoud werd toegevoegd: „voorzooverre het mogt blijken dat dit voor de schatkist en voor de Nederlandsche handel en de scheepvaart niet nadeelig werkt.”²⁾ Keuchenius, die zich met de oorspronkelijke motie geheel vereenigde, zag in het conservatieve amendement, waarmede tot het standpunt van den minister was teruggekeerd, de belangen van Indië miskend. Want de handhaving of opheffing van het consignatiestelsel moest niet alleen beslist worden door de vraag „of Nederland daarbij voordeel zou hebben, maar ook of Indië daarbij belang had, en of de belangen van den handel in Nederlandsch-Indië al dan niet door de voortdoring van dat stelsel zouden worden belemmerd of bevorderd.”³⁾

Met een voorstel, dat een verbetering in het cultuurstelsel bedoelde, werd door Keuchenius nogmaals „de Nederlandsche schatkist met schade bedreigd”⁴⁾. Het was een herhaling van zijn vroeger in den Raad van Indië uitgesproken wensch,⁵⁾ om het plantloon bij de koffiecultuur te verhoogen. De betaling van de koffieplanters was zoover gedaald beneden de eischen die graaf van den Bosch in 1832 had gesteld,⁶⁾ dat Keuchenius meende met een gedeeltelijk herstel van het toegezegde loon genoeg te moeten nemen. Maar zijn voorstel, het plantloon tot 15 gld. per pikol te verhoogen, vond bij Mijer geen steun; de minister hechtte niet meer aan de toezegging van het besluit van 1832, dat volgens hem door een ordonnantie van 1858 krachteloos was gemaakt.⁷⁾

¹⁾ *t. a. p.*, p. 882¹.

²⁾ *t. a. p.*, p. 883¹.

³⁾ *t. a. p.*, p. 882. Nadat het amendement-Andreae was aangenomen (30—27 st.), werd de gewijzigde motie verworpen (32—25 st.). Keuchenius stemde beide keeren tegen.

⁴⁾ *t. a. p.*, p. 943².

⁵⁾ Vgl. *Bijlagen*, 3, p. 209. Ook: Keuchenius aan W. L. de Sturler, 8 Februari 1866; *bijlage I van Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 68.

⁶⁾ Besluit van 8 Aug. 1832, *Stbl. v. N. I.* no. 35.

⁷⁾ Ordonnantie van 25 Febr. 1858, *Stbl. v. N. I.* no. 19.

De Zending was in het eindverslag in verband gebracht met de memorie over de maatschappij tot bevordering van de christelijke belangen van Nederlandsch-Indië. ¹⁾ Men herkende in deze memorie een strekking om de Zending door de regeering rechtstreeks te steunen, of zelfs van staatswege te voeren en waarschuwde tegen dit denkbeeld van de „invloedrijke mannen” waarvan dit stuk was uitgegaan. ²⁾ Keuchenius stelde zich voor de memorie, waarvan hij het „vaderschap” openlijk erkende, geheel verantwoordelijk en beperkte haar strekking tot een waarschuwing aan de regeering om de uitbreiding van het Christendom niet tegen te staan of te bemoeilijken. ³⁾ Een voorbeeld van die tegenwerking noemde hij toen het onderwijs ter sprake kwam: de overbodige oprichting door het gouvernement van scholen, waar reeds door de Zending in het onderwijs van de inlandsche bevolking werd voorzien. ⁴⁾

Een ander onderwerp, waarvoor Keuchenius de aandacht van den minister opeischte, was dat van de slavernij. Het eindverslag had gewezen op de poesaka slaven die nog in Macassar voorkwamen en daar, ongeregistreerd, aan alle toezicht van de regeering waren onttrokken. ⁵⁾ Het antwoord van den minister dat, na de afschaffing van de slavernij op 1 Januari 1860, deze „vrijwillige slaven” geen aanspraak op bescherming konden maken, ⁶⁾ wekte Keuchenius' verontwaardiging.

Nu, na de afschaffing bij het regeerings-reglement, de slavernij, behalve in het direct bestuurd gebied van Macassar, nog op „groote schaal” voorkwam in de zelfbesturende landschappen en op vele plaatsen de slavenhandel nog

¹⁾ Vgl. p. 10—11.

²⁾ Bijblad 1865—'66, bijlagen p. 1766²—1767¹.

³⁾ Bijblad 1865—'66, p. 894²: „Ik wensch niet, en heb nooit verlangd, eene *regtstreeksche* bevordering van het Christendom in Indië door de Regering. Ik geloof dat dit buiten hare taak ligt. . . . Ik wensch vooral daartegen te waarschuwen — en dit was de strekking der Memorie — dat niet onder den schijn van Christelijke beschaving te bevorderen juist datgene wat Christelijke beschaving zou kunnen tegenwerken worde ondernomen of aangemoedigd.”

⁴⁾ t. a. p., p. 979¹.

⁵⁾ Bijblad 1865—'66, bijlagen, p. 1771¹.

⁶⁾ t. a. p., p. 1782¹.

levendig was, paste de regeering meer activiteit. Zij behoorde niet slechts het toezicht over de poesaka slaven op zich te nemen, maar „het betaamde haar ook, dewijl alle slavernij was afgeschaft, zulke middelen te beramen, als waardoor aan hen, die tot hiertoe van hunne vrijheid beroofd waren, het genot daarvan werd verzekerd.”¹⁾

Het grootste en belangrijkste deel van het begrootingsdebat was gewijd aan de tractementsverhooging van de inlandsche hoofden, in verband met de afschaffing der heerendiensten.

Onder den vorigen minister van Koloniën was in Indië een ordonnantie afgekondigd²⁾ waarbij het vorderen van alle gedwongen diensten voor de inlandsche hoofden onvoorwaardelijk werd verboden. Mijer evenwel, bevreesd voor ontevredenheid onder de hoofden, had deze maatregel, die 1 Januari 1867 in werking zou treden, geschorst, om na een ingesteld onderzoek een definitieve beslissing te kunnen nemen. Tevens had hij het bedrag, dat Fransen van de Putte voor de tractementsverhooging der inlandsche hoofden op de begrooting had uitgetrokken en waarvan een groot deel moest dienen om hen voor het gemis der heerendiensten schadeloos te stellen, aanzienlijk verminderd. Maar mocht de Indische regeering aanleiding geven om den post te laag te achten, dan zou Mijer „het bewijs leveren, dat niet overdreven vrees om het batig slot te zien verminderen, hem terughield te dezer zake grootere sommen aan te vragen.”³⁾

Keuchenius, die de schorsing van de afgekondigde ordonnantie afkeurde omdat daardoor de wankelmoedigheid van het Opperbestuur al te zeer aan de inlandsche bevolking en haar hoofden werd blootgelegd en met het intrekken van gedane beloften haar vertrouwen opnieuw was geschokt,

¹⁾ *Bijblad* 1865—'66, p. 955². In den Raad van Indië had Keuchenius reeds met succes de bestrijding der slavernij, vooral voor de gebieden waar het recht van zelfbestuur bestond, op zich genomen; vgl. hierover Prof. Dr. J. H. A. Logemann: *Direct gebied met zelfbestuur*, in: *Indisch Tijdschrift van het Recht*, deel CXXXVI, 1932, p. 16—17.

²⁾ 5 Januari 1866, *Stbl. v. N.I.* no. 3.

³⁾ *Antwoord op het Eindverslag*, *Bijblad* 1865—'66, bijlagen, p. 1780¹.

ontraadde om dezelfde redenen een dadelijk herstel van het geschorste besluit. De Kamer stond voor een „fait accompli”¹⁾.

Toch moest de afschaffing van de heerendiensten, die de bevolking was voorgespiegeld, doorgaan en eveneens de daarmee verbonden verhooging van de salarissen der inlandsche hoofden. Zelfs wenschte Keuchenius over te gaan tot een „langzame afschaffing”²⁾ van de diensten die het gouvernement vorderde; een „blijk van edelmoedigheid,”³⁾ waardoor de regeering de beteekenis van de afschaffing der diensten ten behoeve der hoofden zou verhoogden. Voor de tractementsverhooging wilde hij het oorspronkelijk bedrag op de begroting teruggebracht zien; voor de afschaffing der heerendiensten formuleerde hij zijn wenschen in een motie, waarbij als het oordeel der Kamer werd uitgesproken dat „de vermindering en eindelijke afschaffing der heerendiensten, tegen verhooging of invoering van belastingen, aan den Gouverneur-Generaal behoort te worden overgelaten.”⁴⁾

Wat Keuchenius in zijn motie op den voorgrond had gesteld, dat de regelen voor de afschaffing der heerendiensten door den gouverneur-generaal moesten worden gesteld, maakte voor velen het voorstel onaannemelijk. De liberalen, die in de afschaffing zelve met hem homogeen waren, vertrouwden de Indische regeering de regeling daarvan niet onvoorwaardelijk toe. In drie motie's werd dit tot uiting gebracht. Generaal Van Swieten nam het eerste gedeelte van Keuchenius' motie over en stelde voor: de vervanging der heerendiensten door belastingen;⁵⁾ Van Heukelom wenschte bij een motie de uitvoering van de geschorste ordonnantie van 5 Januari 1866⁶⁾ en Thorbecke, die evenals Keuchenius aan de afschaffing van de gouvernementen-

¹⁾ *Bijblad* 1865—'66, p. 904¹.

²⁾ *t. a. p.*, p. 904².

³⁾ *t. a. p.*, p. 904¹.

⁴⁾ *t. a. p.*, p. 905¹. De woorden „tegen verhooging of invoering van belastingen” werden in den loop der discussie door Keuchenius als strijdig met de comptabiliteitswet, geschrapt. Vgl. *t. a. p.*, p. 906²—907¹.

⁵⁾ *t. a. p.*, p. 906².

⁶⁾ *t. a. p.*, p. 907¹.

heerendiensten den voorrang toekende, stelde voor door afkoopbaarstelling de algemeene afschaffing der heerendiensten te bevorderen. ¹⁾

De Kamer kwam door deze verscheidenheid van oordeel niet tot een uitspraak; geen der moties kon een meerderheid verwerven. ²⁾ Die van Keuchenius vond den minsten steun; zijn „schroom om hier te lande ten opzichte van de vermindering of afschaffing der heerendiensten iets te doen beslissen,” ³⁾ had de bezorgdheid der liberalen gewekt dat te veel voor regeling in Indië werd overgelaten.

De Kamer had de juiste woorden niet kunnen vinden om Mijer's maatregel van de schorsing der ordonnantie te veroordeelen; de wensch van afschaffing der heerendiensten, waaraan elk der moties uitdrukking had willen geven, was door de verdeeldheid der stemmen niet als een votum der Kamer aan den minister voorgelegd. ⁴⁾

De voorstanders van de afschaffing der heerendiensten bleken al evenmin eenstemmig, toen het bedrag moest worden vastgesteld voor de tractementsverhooging der inlandsche hoofden. Een poging van Van der Linden om het oorspronkelijk bedrag van Franssen van de Putte te herstellen werd door Keuchenius gesteund, in de meening dat de minister door de verhooging der tractementen te meer tot de afschaffing der heerendiensten zou worden gedrongen. ⁵⁾

¹⁾ *t. a. p.*, p. 908 suppl. 1—2. Keuchenius was van het denkbeeld van de afkoopbaarstelling der heerendiensten evenmin afkeerig, maar aan dit middel wilde hij de Indische regeering niet binden. Vgl. *t. a. p.*, p. 942 suppl. 3^a.

²⁾ De motie van Keuchenius werd met 63—4, die van Van Swieten met 49—18, die van Thorbecke met 47—20 en die van Van Heukelom met 35—32 stemmen verworpen. *t. a. p.*, p. 932^a—933¹.

³⁾ *t. a. p.*, p. 924 suppl. 3¹.

⁴⁾ Keuchenius wees zeer terecht op het betrekkelijke van Mijer's succes: „Al degenen, die deze vier motiën hebben ondersteund, zijn uitgegaan van het denkbeeld, dat 's lands belang en waardigheid vorderde de handhaving van het eenmaal genomen besluit. Zijn de vier motiën afgestemd, dan is dit zeker volgens de regelen van parlementaire arithmetica eene overwinning voor den Minister van Koloniën; maar wanneer men doordringt tot de bedoeling van de voorstellers der verschillende motiën, kan het niet anders, of zijn al degenen, die hunne stem er voor hebben uitgebragt, eenstemmig geweest in het beginsel dat aan de afschaffing der gedwongen diensten behoorde te worden gevolg gegeven op den tijd, dien de Minister, na gehouden onderzoek, daarvoor zoude bepalen.” *t. a. p.*, p. 967¹.

⁵⁾ *t. a. p.*, p. 961².

Maar de liberalen, die op die afschaffing door dezen minister niet de minste hoop hadden en daarom de tractementsverhooging eerder schadelijk dan nuttig achtten, waren meer geneigd den post van Mijer te verlagen dan te verhoogen. Vooral Van Heukelom wilde van een tractementsverhooging niet weten, zoolang de hoofden in het genot van de gedwongen diensten der bevolking werden gelaten en stelde een amendement voor waarbij die verhooging op de begrooting geheel werd geschrapt.

Nadat dit amendement was aangenomen, werd de Kamer nogmaals de gelegenheid gegeven om over deze kwestie te beslissen. Een voorstel van Kappeyne van de Coppello, ondersteund door Keuchenius, wilde een nieuwe onderafdeeling aan de begrooting toevoegen, die een bedrag reserveerde voor „verhooging van bezoldiging van inlandsche hoofden, na de afschaffing der te hunnen behoeve gedwongen diensten.¹⁾ Maar de Kamer was het onderwerp moede; het voorstel werd zonder discussie met groote meerderheid verworpen.

Keuchenius hechte zooveel gewicht aan de afschaffing der heerendiensten, gepaard aan de tractementsverhooging der inlandsche hoofden, dat, naar hij reeds in zijn eerste rede had verzekerd,²⁾ de politiek die Mijer hierin wilde voeren, zijn stem voor of tegen de begrooting bepaalde. In het antwoord op het eindverslag had de minister, door zijn genegenheid om het bedrag dat hij had uitgetrokken voor de bezoldiging der hoofden zoo noodig te verhoogen, getoond van de vervanging der heerendiensten door een tractementsverhooging der hoofden, niet geheel afkeerig te zijn. En ook bij zijn bestrijding van de pogingen, die Keuchenius en de liberalen hadden aangewend om dezen maatregel door een uitspraak der Kamer te bespoedigen, had hij dit denkbeeld niet verworpen. De minister had slechts met nadruk aangedrongen de beslissing uit te stellen en hem de gelegenheid te laten na een grondig onderzoek en nader advies

¹⁾ t. a. p., p. 976².

²⁾ t. a. p., p. 866 suppl. 5².

van den gouverneur-generaal te overwegen of het nu al kon worden verwezenlijkt.

Onder den indruk van het antwoord op het eindverslag had Keuchenius reeds verklaard dat hij geen bezwaar had zijn stem aan de begrooting te geven¹⁾ en ondanks al de critiek, die hij op Mijer's daden en plannen had uitgeoefend, bleef hij daarbij. Ook ondanks „de zonderlinge houding, door den heer Mijer bij de verdediging der Indische begrooting aangenomen;”²⁾ een latere uitdrukking, die doelde op de conciliante politiek van den minister, waarmede hij voor zijn begrooting de stemmen der conservatieven wilde behouden en die der liberalen trachtte te winnen.

Mijer had zooveel mogelijk getracht de vraag of hij naar conservatieve of naar liberale opvatting wilde regeeren, onbeantwoord te laten. Herhaaldelijk ontweek hij het antwoord met de verzekering dat hij niets anders beoogde dan een getrouwe uitvoering van de wettelijke voorschriften. De positieve vraag, of van hem een liberale regeling der cultures te verwachten was, bracht hem „eenigszins in verlegenheid omtrent hetgeen daarmede werd bedoeld,”³⁾ want hij was van meening dat tusschen „de verschillende opvattingen van art. 56 van het regeringsreglement”, „het verschil zoo scherp niet was als men soms wel wil(de) doen voorkomen.”⁴⁾ Den liberalen gaf hij met deze dubbelzinnige houding grond voor de hoop dat na „de toenadering die de minister betoonde,”⁵⁾ „hij in zijn beheer de liberale beginselen zou toepassen;”⁶⁾ de conservatieven versterkte hij in de vrees die reeds in het eindverslag was uitgedrukt, dat de minister te veel geniegd was om „het oor te leenen

¹⁾ Vgl. Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 27 Augustus 1866. Archief Groen van Prinsterer. „--- De liberale partij zal hem (Mijer) zeker krachtig bestrijden op het punt der hoofden en hunner tractementen. Ik denk intusschen wel, dat de begrooting zal worden aangenomen en heb het voornemen er voor te stemmen. ---”

²⁾ Keuchenius: *Brief aan eenen Kiezer*, p. 12. Ook in zijn motie over de afschaffing der heerendiensten lag, volgens Keuchenius' nadrukkelijke verklaring, geen voor den minister vijandige strekking. Vgl. *Bijblad* 1865-'66, p. 924 suppl. 2¹.

³⁾ *Bijblad* 1865-'66, p. 844 suppl. 1¹.

⁴⁾ *t. a. p.*, p. 844 suppl. 1².

⁵⁾ Van Heukelom: *t. a. p.*, p. 875².

⁶⁾ Poortman: *t. a. p.*, p. 822¹.

aan het karakter van *conciliante* politiek, dat verklaard was „een van de hoedanigheden van dit Ministerie te zijn.”¹⁾ Mijer, die de laatsten wilde geruststellen zonder de eersten volstrekt tegen te spreken, protesteerde tegen de onderstelling dat hij als minister „eenigzins van politieke gedragslijn zou zijn veranderd”²⁾ met een eenvoudig beroep op zijn antecedenten, waarin zoowel de liberalen als de conservatieven voor hun opvatting van zijn gezindheid steun konden vinden.

Beide partijen waren ten slotte genegen, nu de woorden van den minister geen uitsluitel over zijn richting gaven, hem naar zijn beleid te beoordeelen en verdere daden en voorstellen af te wachten. Mijer had reeds een wetsontwerp tot regeling van de uitgifte van gronden in erfpacht ontworpen en met deze bijdrage tot de oplossing van de cultuurkwestie, die weldra aan het onderzoek der Kamer zou worden onderworpen, kon een duidelijker verklaring van 's ministers inzichten worden tegemoet gezien. In deze afwachtende houding werd door de Kamer eerst hoofdstuk I, van de uitgaven in Nederland met 50—5 stemmen aangenomen en daarna de begroting in haar geheel met algemeene stemmen goedgekeurd.³⁾

De Eerste Kamer vereenigde zich eveneens met de begroting; na een onbelangrijke discussie, die door de scherpe critiek van J. Fransen van de Putte en Duymaer van Twist nog twee dagen gaande werd gehouden, werden de ontwerpen met groote meerderheid aangenomen.

1) Rochussen: t. a. p., p. 878¹.

2) t. a. p., p. 875².

3) 7 September 1866.

HOOFDSTUK IV.

DE MOTIE-KEUCHENIUS.

De parlementaire beslommingen, waardoor veler aandacht van het opzet, waarmede Mijer bij zijn optreden vermoed werd de portefeuille van Koloniën te hebben aanvaard, was afgeleid, hadden den minister zijn doel niet uit het oog doen verliezen. Integendeel, met de moeite die hij zich getroost had om de welwillendheid van de volksvertegenwoordiging te verwerven was doelbewust nagestreefd, wat een gelukkig einde van zijn ministerschap in uitzicht stelde.

Maar de overgang van Den Haag naar Buitenzorg was ook voorbereid door tal van maatregelen die buiten den kring der regeering niet bekend werden of waarvan de bedoeling pas later duidelijk zou worden.

Reeds van de eerste dagen van zijn optreden af had Mijer zich met de toekomstige vervanging van den gouverneur-generaal bezig moeten houden. Een rekest van Sloet van de Beele van 13 November 1865 met het verzoek om ontslag tegen het einde van de maand October 1866, dat vergezeld ging van een schrijven aan den minister om zijn verzoek bij den Koning te ondersteunen, wachtte nog op definitief antwoord toen Mijer de portefeuille van Koloniën werd overgedragen. Franssen van de Putte, die dit verzoek had aangehouden omdat hij meende dat op de keuze van den nieuwen gouverneur-generaal het lot van zijn cultuurwet niet zonder invloed mocht blijven, deelde zijn opvolger bij die gelegenheid mede, dat Sloet in een particulier schrijven „nader had aangedrongen om toch niet langer dan den gewonen tijd met het bestuur over N. I. belast te blijven en om daaromtrent spoedig zekerheid te erlangen, ten einde alles tot zijn

terugkeer naar het vaderland te kunnen voorbereiden." ¹⁾

Maar ook door Mijer kon geen definitieve beslissing worden genomen, want, zooals hij den Koning herinnerde: „Toen bij de besprekingen, welke . . . hebben plaats gehad ten aanzien der formatie van het tegenwoordig Kabinet, ook sprake was van de noodzakelijkheid om spoedig eene keuze te doen van een nieuwen G.G. van N. I., zijn er redenen voorgekomen, welke U. Mt. aanleiding gaven, om aan zich te behouden het tijdstip waarop H. D. zou meenen gebruik te moeten maken van Hare vrijheid van keuze tot het aanwijzen van een opvolger van Baron Sloet." ²⁾ Om Sloet toch niet langer in onzekerheid te laten, achtte Mijer een tweede voorloopige beschikking op diens verzoek, waardoor tevens de benoeming van den nieuwen gouverneur-generaal nog kon worden opgeschort, de aangewezen oplossing. De gouverneur-generaal werd gemachtigd om in October zijn waardigheid neer te leggen en Indië te verlaten, waarbij, als zijn opvolger dan nog niet was aangewezen, volgens het regeerings-reglement de vice-president van den Raad van Indië als waarnemend gouverneur-generaal zou optreden. ³⁾

De verdere geschiedenis van Mijer's ontslag als minister van Koloniën en zijn benoeming tot gouverneur-generaal wordt het best met een chronologisch vervolg van het relaas der feiten verhaald.

17 Juli. Vergadering van den ministerraad waarin door den minister van Koloniën wordt voorgesteld om voor een der vacante plaatsen in den Raad van State aan den Koning voor te dragen, N. Trakranen, president der factorij van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia. De raad vereenigt zich met dit voorstel. ⁴⁾

5 Augustus. K. B. no. 18 houdende de benoeming van Trakranen tot lid van den Raad van State, met ingang van 10 Augustus.

4 September. Het tijdelijk voorzitterschap van den minister-

¹⁾ Rapport van P. Mijer, 5 Juni 1866. *Bijlagen*, 9a, p. 244.

²⁾ Rapport van P. Mijer, 5 Juni 1866. *Bijlagen*, 9a, p. 245.

³⁾ P. Mijer aan L. A. J. W. Sloet van de Beele, 9 Juni 1866. *Bijlagen*, 9b, p. 246.

⁴⁾ Notulen van den ministerraad, vergadering van 17 Juli 1866.

raad wordt voor de volgende drie maanden door den minister van Koloniën overgedragen aan zijn ambtgenoot voor Buitenslandsche Zaken, Van Zuylen van Nyevelt. ¹⁾

14 September. Vergadering van den ministerraad waarin „op voorstel des voorzitters wordt besloten om, naar aanleiding van hetgeen reeds in vroegere vergaderingen van den Raad is overlegd en bepaald, dadelijk na de aanneming door de Eerste Kamer van de wet tot vaststelling der Indische begrooting, aan Z. M. de noodige voordragt in te zenden tot het verleenen van eervol ontslag aan Mr. P. Mijer als Minister van Koloniën en tot benoeming in diens plaats van den Heer N. Trakranen, lid van den Raad van State.” ²⁾

15 September. De Indische begrooting voor 1867 wordt door de Eerste Kamer goedgekeurd.

K. B. no. 77 waarbij Mijer met ingang van 17 September ontslagen wordt als minister van Koloniën en Trakranen met ingang van denzelfden datum in zijn plaats wordt benoemd.

17 September. Door Mijer wordt het departement van Koloniën aan den nieuwen minister overgedragen.

Buitengewone vergadering van den ministerraad, waarin de voorzitter te kennen geeft deze te hebben belegd, „ten einde den Raad in de gelegenheid te stellen om zoo spoedig mogelijk te beraadslagen over het doen van eene voordragt aan den Koning tot de benoeming van eenen Gouverneur Generaal van Ned. Indie, in de plaats van Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele aan wien reeds door Z. M. magtiging is verleend om met 31 October e. k. zijne waardigheid neder te leggen.

Daarop wordt door den Minister van Kolonien, uitgenoodigd door den voorzitter om omtrent deze aangelegenheid den Raad te praeadviseeren, met nadruk gewezen op de wenschelijkheid om, in de gegevene omstandigheden, in de vervanging van den Gouverneur Generaal, die weldra Indie zal verlaten, ten spoedigste te voorzien, ten einde de

¹⁾ Notulen van den ministerraad, vergadering van 4 September 1866.

²⁾ Notulen van den ministerraad, vergadering van 14 September 1866. *Bijlagen*, 114, p. 248.

tijdelijke waarneming van die hooge betrekking niet langer voortdure dan volstrekt onvermijdelijk is, en opdat eerlang door den nieuwen landvoogd, in overeenstemming met 's Konings bedoelingen en met de verklaarde inzichten van Zijne tegenwoordige regering, al die maatregelen kunnen genomen worden en al die voorstellen aan het Opperbestuur kunnen worden ingezonden, welke de toestand van Ned. Indie met elken dag meer dringend vordert.

De Raad vereenigt zich eenparig met dit gevoelen van den Minister van Kolonien en besluit, op grond der door hem aangevoerde redenen van urgentie, onmiddellijk over te gaan tot de keuze van den Gouverneur Generaal, wiens benoeming aan Z. M. zal worden voorgedragen. De Minister van Kolonien treedt daarna in eene ontwikkeling der motieven, welke hem tot de overtuiging hebben gebragt voor de keuze van den Gouverneur Generaal van Ned. Indie bij voorkeur in aanmerking te moeten nemen den nu afgetreden Minister van Kolonien Mr. P. Mijer, als een man, die niet alleen door zijne lange en eervolle regterlijke en administratieve loopbaan in Indie, alle waarborgen aanbiedt voor de goede vervulling der vele gewigtige pligten aan dat hooge staatsambt verbonden, maar ook bij uitnemendheid geschikt mag worden geacht om met vast beleid en krachtige hand uitvoering te geven aan het koloniaal programma van dit Ministerie.

De Raad vereenigt zich eenparig met dit voorstel van den Minister van Kolonien, terwijl tevens, na eenige beraadslaging, het dienovereenkomstig door den Raad aan Z. M. in te zenden rapport¹⁾ wordt vastgesteld, en de Minister van Kolonien wordt gemagtigd om gelijktijdig, naar aanleiding van dat rapport, aan Z. M. de noodige concept besluiten aan te bieden tot het verleenen van eervol ontslag aan den Heer Mr. Baron Sloet van de Beele als Gouverneur Generaal van Ned. Indie en tot benoeming in diens plaats van den Heer Mr. P. Mijer, laatstelijk Minister van Kolonien.”²⁾

¹⁾ Vgl. Bijlagen, 11c, p. 249.

²⁾ Notulen van den ministerraad, buitengewone vergadering van 17 September 1866. Bijlagen, 11b, p. 248.

18 September. K. B. no. 40 houdende ontslag van Sloet van de Beele als gouverneur-generaal van Ned.-Indië.

K. B. no. 41 waarbij Mijer tot Sloet's opvolger wordt benoemd.

20 September. Mijer legt in tegenwoordigheid van den minister van Koloniën, den voorgeschreven eed in handen des Konings af.

De geruchten over Mijer's ontslag als minister en zijn benoeming tot gouverneur-generaal waren reeds eenige dagen in omloop; ¹⁾ en met den tijd stelliger geworden, hadden zij bij de nadering van de gebeurtenissen al zooveel geloof gevonden, dat de betreffende K. B.en voor het volk en voor de Staten-Generaal geen verrassing meer konden zijn. Toen bekend werd, dat Mijer „dan werkelijk benoemd (was) tot gouverneur-generaal van Ned.-Indië” en dat dus „waar (was), dat dit ministerie reeds bij zijn vorming hem de betrekking van gouverneur-generaal (had) toegezegd, zoodra de Indische begrooting aangenomen zoude zijn,” ²⁾ was veler afkeurend oordeel hierover al gevestigd, want met de voorloopige berichten was ook de critiek, de feiten al vooruitgelopen.

De nieuwe zitting van de Staten-Generaal bracht het ministerie allereerst in aanraking met de Eerste Kamer. Tijdens de behandeling van de Indische begrooting, had daar de vraag naar de verwisseling van den minister van Koloniën reeds „op veler lippen gezweefd” ³⁾ en met geen onduidelijke toespeling had T. P. Viruly aan den minister gevraagd, of hij de verantwoording voor de begrooting met al haar gevolgen op zich nam, „zoodat zij daaromtrent met gerustheid de toekomst te gemoet konden gaan.” ⁴⁾

Maar inplaats van nu de regeering voor haar handelwijze ter verantwoording te roepen, reageerde de Kamer hierop

¹⁾ Vgl. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 16 en 17 Sept., *Handelsblad*, 9 en 12 Sept. 1866.

²⁾ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 20 September 1866.

³⁾ Aldus Cremers: Eerste Kamer, 20 September 1866, *Bijblad* 1866—'67, p. 10².

⁴⁾ Eerste Kamer, 15 September 1866, *Bijblad* 1865—'66, p. 281².

nauwelijks. Zij bleek tevreden te zijn toen de minister van Buitenlandsche Zaken op de vraag van Cremers, welke gevolgen de verandering in het ministerie voor zijn koloniale politiek zou hebben, ¹⁾ antwoordde, dat de nieuwe minister van Koloniën aan Mijer's programma „zijn volle adheasie geschonken” had. ²⁾

Met meer ernst werd de regeering rekenschap gevraagd door de Tweede Kamer. De behandeling van het ontwerp-adres van antwoord op de troonrede, die hiervoor als een geschikte gelegenheid werd aangegrepen, begon den 24en September al dadelijk met een redevoering van De Laat de Kanter waarin hij duidelijk liet uitkomen, dat door het aftreden van Mijer „in wiens persoon zich de politiek van het Kabinet concentreerde,” ³⁾ de regeering zijn vertrouwen verloren had. Dezelfde redenen waarom hij het aftreden van Mijer wraakte, golden voor Storm van 's-Gravesande, die in zijn verontwaardiging geen passend woord kon vinden om de „onwaardige houding” ⁴⁾ van het ministerie en den afgetreden minister naar waarde te kwalificeeren. Mijer was opgetreden om het koloniale vraagstuk van zijn voorganger over te nemen en tot een oplossing te brengen, maar nu de Kamer, die „te goeder trouw” ⁵⁾ met hem gediscuteerd had, door het aannemen van de Indische begrooting, hem daartoe de gelegenheid had geboden, was de minister vertrokken. Men had van Mijer meer verwacht dan de verdediging van de begrooting, slechts een loopende zaak die naar het voorschrift van de comptabiliteitswet afgedaan moest worden; inplaats van hiermede de koloniale kwestie als geeindigd te beschouwen, meende Van Heukelom dat „die oplossing in de eerste plaats gezocht moest worden in eene wet tot regeling der onderwerpen, die in het ontwerp van den minister Franssen van de Putte waren opgenomen.” ⁶⁾

¹⁾ Eerste Kamer, 20 September 1866, *Bijblad* 1866—'67, p. 10¹⁻².

²⁾ *t. a. p.*, p. 10².

³⁾ *Bijblad* 1866—'67, p. 20².

⁴⁾ *t. a. p.*, p. 26² en 31¹.

⁵⁾ *t. a. p.*, p. 27¹.

⁶⁾ *t. a. p.*, p. 30².

Minister Van Zuylen, die voor de regeering het woord voerde, trachtte, door den vroegeren minister van Koloniën zijn domineerende plaats in het kabinet¹⁾ en de koloniale kwestie haar actualiteit te ontzeggen,²⁾ de beteekenis van Mijer's aftreden te verkleinen. Zijn benoeming tot gouverneur-generaal motiveerde hij, evenals in de Eerste Kamer, met de betere uitvoering die aan Mijer's programma, dat Trakranen nu geheel tot het zijne had gemaakt, gegeven zou worden als de auteur zelf als landvoogd naar Indië werd gezonden, waardoor tevens „verkregen werd hetgeen zoo vaak tot groot nadeel van den dienst (was) gemist, namelijk volkomene overeenstemming tusschen den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën.”³⁾

Over het verband tusschen deze benoeming en Mijer's aftreden als minister, verklaarde Van Zuylen, dat „de Koning (een constitutioneele correctie bracht de minister aan, met deze woorden te vervangen door „de Regeering”) tot op het laatste oogenblik volkomen vrij gebleven (was) in de keus van een Gouverneur-Generaal,”⁴⁾ dat de benoeming niet was „een gevolg van eene voorafgaande overeenkomst”, maar ook, „dat wel degelijk dat plan bij de Regering bestond, en dat dus de aftreding van den gewezen Minister van Koloniën in onmiddellijk verband stond met zijne optreding als Gouverneur-Generaal.”⁵⁾

Toen de koloniale paragraaf van het ontwerp-adres van antwoord aan de orde kwam, werd door den nieuwen minister van Koloniën aan Van Zuylen's inlichtingen nog een ver-

¹⁾ *t. a. p.*, p. 26¹⁻².

²⁾ „De geachte spreker (de Laat de Kanter) heeft ook gezegd dat het niet kan worden ontkend dat de Regering zelve den heer Mijer beschouwde als het hoofd van het Kabinet, dat het programma van den heer Mijer juist was de reden van de optreding van het Kabinet. Dat laatste wil ik niet ontkennen, maar die actualiteit, die toen bestond, kan toch niet het geheele politieke leven van dit Ministerie beheerschen, en omdat op dit oogenblik de koloniale quaestie op den voorgrond kwam, en verschil van meening omtrent de koloniale quaestie aanleiding geweest is van de optreding van dit Ministerie, volgt daar toch niet uit dat altijd diezelfde quaestie op den voorgrond zal moeten blijven staan, of dat, aangenomen dat de punten van verschil door het gemeen overleg werden bezijdigd, nog altijd dat Kabinet zou beschouwd worden als tot hoofddoel hebbende de koloniale quaestie te behandelen.” *t. a. p.*, p. 29²⁻³⁰.

³⁾ *t. a. p.*, p. 32¹.

⁴⁾ *t. a. p.*, p. 30¹.

⁵⁾ *t. a. p.*, p. 33².

klaring over zijn aandeel in de benoeming toegevoegd. Trakranen was daarbij „geheel vrij” geweest en niet in het minst in de keuze van een gouverneur-generaal door het ministerie beperkt. ¹⁾

Werd hiermede Van Zuylen's voorstelling van den gang der aftreding en benoeming ondersteund, ook in de ontwikkeling van zijn koloniale beginselen was de redevoering van Trakranen een aansluiting bij het betoog van zijn ambtgenoot, die den nieuwen minister van Koloniën als volkomen homogeen met zijn voorganger bij de Staten-Generaal had geïntroduceerd. Trakranen toonde dezelfde dubbelzinnige houding tegenover het kernvraagstuk van de koloniale politiek, de uitvoering van art. 56 van het regeerings-reglement, als Mijer steeds aangenomen had. In den strijd over de uitlegging van dit artikel durfde hij geen uitspraak te doen; hij wilde het enkel uitvoeren. Aan het eerste lid met het „imperative voorschrift” van de instandhouding van het cultuurstelsel zou hij gevolg geven, niet alleen in Java's belang, „maar ook in verband tot hetgeen billijkerwijze ons vaderland van het bezit dier overzeesche gewesten mocht vorderen.” De laatste alinea zou worden uitgevoerd „door op de gouvernementcultures niet uitsluitend het oog te vestigen” en reeds was het wetsontwerp tot uitgifte van woeste gronden in erfpacht, dat hij opnieuw had ingediend, een bewijs dat „deze Regering ook aan de particuliere nijverheid den weg wilde openen.” ²⁾

* * *

¹⁾ „Men heeft van die benoeming een verwijt gemaakt aan het Kabinet. Ik acht mij niet geroepen in eene verdediging van dat Kabinet te treden, voor zooveel betreft hetgeen in dit Kabinet is voorgevallen vóór mijne optreding. Maar *dit* wensch ik te constateren — en ik druk hierop zeer bijzonder — dat de voordragt van den Gouverneur-Generaal is geschied door mij als Minister; dat ik bij het doen van die voordragt *geheel vrij* ben geweest, en dat mij *geenerlei* band is opgelegd waardoor ik den afgetreden Minister van Koloniën zou hebben moeten voordragen, boven elk ander. Heb ik dus den heer Mijer voorgedragen als Gouverneur-Generaal, dan heb ik dat gedaan in het bewustzijn, dat hij de man zou zijn die mij het best ter zijde zou staan bij de vervulling van de zeer gewigtige betrekking die mij is opgedragen.”
t. a. p., p. 60¹.

²⁾ t. a. p., p. 60².

De ontstemming over het aftreden en de benoeming van Mijer, die bij de algemeene beraadslaging over het adres van antwoord gebleken was, werd ook door Keuchenius gedeeld. Zijn critiek was tot nu toe kort geweest, want „de behandeling van § 9 (over de koloniën) zou de gelegenheid geven, nog een enkel woord te zeggen over de belangen der koloniën en over de uittreding van den Minister Mijer.”¹⁾ Maar zijn gevoelen was reeds duidelijk geworden uit de verklaring, dat zoo hij geroepen werd „een naam te kiezen voor de houding en het gedrag, of voor de roeping en het programma van dit Ministerie, (hij) in groote verlegenheid zou zijn.”¹⁾ En zijn voorloopige opmerkingen werden de voorspelling van een ernstigen aanval op het ministerie, toen hij de uitdaging van den minister van Buitenlandsche Zaken om in verstaanbare taal te spreken beantwoordde met de regeering in herinnering te brengen, „dat de vriendschap met den heer Groen was vergeten of verloochend, dat het koloniaal programma niet was uitgevoerd, maar dat de heer Mijer benoemd was tot Gouverneur-Generaal.”²⁾

26 September. De behandeling van de koloniale paragraaf werd na de bovenvermelde rede van minister Trakranen geheel in beslag genomen door het „enkel woord” dat Keuchenius nog over de verwisseling van den minister van Koloniën had toegezegd. Het conflict tusschen regeering en volksvertegenwoordiging, dat door Keuchenius' critiek vorm gegeven werd, maakte de bespreking van de koloniale belangen tot een debat over de verdere levensvatbaarheid van dit kabinet. Hier kon een beslissing niet uitblijven.

De uiteenzetting van zijn critiek deed Keuchenius door een korte samenvatting, het schema voor zijn verder betoog, voorafgaan, waarin de uittreding van den minister van Koloniën werd gekenmerkt als „eene miskennis van de roeping van het Kabinet; van de eischen van het oogenblik; van de belangen en behoeften van Indië; van den eerbied

¹⁾ t. a. p., p. 28°.

²⁾ t. a. p., p. 32°.

voor de Volksvertegenwoordiging; als een lokaas eindelijk voor politieke immoraliteit." ¹⁾

Het koloniale vraagstuk was de *raison d'être* geweest van het ministerie Van Zuylen-Mijer, dat met het aanvaarden van het bewind, de taak op zich genomen had, die het vorig ministerie, na eigen mislukking, had nagelaten. Die taak was niet, zooals voorgegeven werd, de uitvoering van het programma, dat de minister van Koloniën bij zijn optreden had ontwikkeld, maar de oplossing van de koloniale kwestie zooals die zich aan de Staten-Generaal voordeed. De „grootte vraag,” die Mijer „geroepen was door de wetgevende magt te doen oplossen, was deze: in hoe ver de op hoog gezag ingevoerde cultures zouden kunnen worden gehandhaafd en tevens aan de eischen en behoeften der particuliere industrie te gemoet gekomen.” ²⁾

Die oplossing was Mijer schuldig gebleven. Zij kon ook van zijn opvolger niet worden verwacht; Trakranen bleek de roeping van het kabinet evenmin te verstaan. Hij was homogeen met Mijer en zijn programma, dat evenmin als dat van zijn voorganger een programma was, waagde ook geen besliste keuze tusschen cultuurstelsel en particuliere teelt, ³⁾ zoodat Keuchenius meende „gerechtigd te zijn tot de gevolgtrekking, dat die quaestie vooreerst nog niet zou worden opgelost, en zeker niet zou worden opgelost in den zin waarin zulks wenschelijk was.” ⁴⁾ Moederland en Indië bleven alzoo, na de uittreding van den minister van Koloniën

¹⁾ *t. a. p.*, p. 61².

²⁾ *t. a. p.*, p. 62². Vgl. ook wat iets verder volgt: „Herhaaldelijk is betoogd geworden, en het kan, naar ik meen, voor niemand meer in deze Kamer aan twijfel onderhevig zijn, dat het niet de vraag is, of nog koffij en suikerriet en andere producten in Indië zullen worden geteeld, maar of, met behoud van al die bepalingen die in den gedwongen aanplant van producten voor de Europesche markt hebben moeten leiden, voortaan de particuliere industrie mogelijk is en kan worden uitgebreid. De Kamer heeft in roeping dit vraagstuk tot oplossing te brengen, en de Regering heeft op zich genomen daaromtrent door de wetgevende magt te doen belissen.”

³⁾ *t. a. p.*, p. 62²: „Nu verwondert het mij, daar zoo menigmaal betoogd is dat de handhaving en uitbreiding van de op hoog gezag ingevoerde cultures een beletsel is voor de particuliere nijverheid en, waar beide gewenscht worden, beide te niet gaan of het doel, met beide beoogd, niet bereikt wordt, — dat ook deze Minister van Koloniën even als zijn voorganger optreedt met den wensch om aan beide te voldoen.”

⁴⁾ *t. a. p.*, p. 62².

uit het kabinet, in dezelfde onzekerheid als vroeger en het was „een groote teleurstelling, die aan Indië bereid werd, dat de Minister van Koloniën, die aan Indië beloofd had dit voor zijne toekomst allernoodzakelijkste vraagstuk tot oplossing te brengen, nu naar Indië vertrok om daaromtrent de bevelen van zijn opvolger af te wachten.”¹⁾

De uittreding van den minister van Koloniën was ook een miskennis van de eerbied voor de volksvertegenwoordiging. Hieraan was reeds te kort gedaan door het optreden van dit kabinet dat zijn bestaansrecht ontleende aan de uitspraak der Tweede Kamer bij het amendement-Poortman, dat de gebruiksrechten van den inlander op den grond moesten worden geëerbiedigd, maar daarbij vergeten had, „het groote onderscheid tusschen de conservativen en liberalen, die aan hetzelfde denkbeeld hunne goedkeuring hechtten, dat de conservativen die gebruiksregten slechts wenschten erkend te zien, opdat *de Staat* de gronden zou kunnen *gebruiken*, terwijl de liberalen de erkenning van die regten verlangden, opdat *de bevolking* die zou kunnen *gebruiken*.”²⁾ Maar Mijer, die zich beroemde op het vermeende succes der conservatieven,³⁾ had de portefeuille aanvaard en daarmede de verplichting op zich genomen om de beloften van zijn welgeslaagde oppositie te vervullen.

Evenwel, de Staten-Generaal die steeds in den waan gehouden was dat dit zou geschieden, was geen oplossing van de koloniale kwestie voorgelegd en zelfs had het programma van den minister hun de richtlijnen daarvoor niet kunnen aanwijzen. Een stelsel had men van Mijer niet

¹⁾ *t. a. p.*, p. 62^a.

²⁾ *t. a. p.*, p. 63¹.

³⁾ „Daarom was het eene soort van staatkundige *blague* zou ik haast zeggen, dat de afgetreden Minister van Koloniën in de aanneming van het amendement reden vond om een triomflieder voor zich aan te heffen, en naar Indië eene proclamatie te doen afgaan, waarbij door de nieuw opgetreden Regering aan de goede, trouwe en aan Nederland zoo zeer gehechte Javaansche bevolking werd toegezegd de verzekering van hare gebruiksregten, behoudens evenwel de beschikking daarover toegelaten in het regeringsreglement. Aan den eerbied voor de Volksvertegenwoordiging is, naar mijn inzien, te kort gedaan, wanneer men juist datgene, wat slechts als de uitdrukking van de meening van een zeer klein gedeelte harer leden heeft kunnen gelden, als de uitdrukking van het algemeen en als den algemeenen wensch van de Kamer wil doen voorkomen.” *t. a. p.*, p. 63¹.

vernomen; over zijn beginselen had hij „zorgvuldig alle bepaalde of duidelijke verklaringen vermeden” en „alle pogingen van de zijde der conservativen aangewend, om den Minister te overtuigen dat hij tot de hunnen behoorde, met zorgvuldigheid afgewend.”¹⁾ Het eenige houvast voor een beoordeeling van den afgetreden minister vond Keuchenius in de voortdurende verwijzing naar zijn antecedenten, vooral omtrent de uitlegging en toepassing van art. 56 van het regeerings-reglement en de herinnering aan de denkbeelden van het vroegere kamerlid deed hem vreezen dat in de toekomst een koloniale politiek zou worden gevoerd, die voor Indië noodlottig zou zijn en door de kamermeerderheid reeds was prijsgegeven.²⁾

Eindelijk veroordeelde Keuchenius de uittreding van den minister van Koloniën als „een lokaas voor politieke immoraliteit,” „omdat de Minister van Koloniën de niet-ervulling van zijne aan de natie en aan Indië gedane toezegging (had) bekroond gezien met de benoeming tot Gouverneur-Generaal.”³⁾ Uiterst scherp laakte hij de tactiek die Mijer met zooveel succes gevoerd had: „Indië heeft mannen noodig, die eene overtuiging hebben, die den moed hebben die overtuiging uit te spreken en de beginselen door hen beleden voor te staan en in toepassing te brengen. Maar wanneer de zorgvuldige pogingen van den afgetreden Minister van Koloniën om zijne eigenlijke stelling te verbergen met zulk een gunstigen uitslag zijn achtervolgd, vrees ik dat de Indische maatschappij daarin een reden zal

¹⁾ *t. a. p.*, p. 63¹.

²⁾ „Maar de wijze waarop hij gedurende die parlementaire loopbaan art. 56 uitgelegd en de toepassing daarvan gewenscht had, is mijns inziens reeds lang door eene groote meerderheid in deze Kamer, en stellig door allen die gedurende de laatste jaren den toestand van Indië in Indië hebben leeren kennen, veroordeeld en onmogelijk verklaard. . . . Wanneer echter de Minister van Koloniën geroepen wordt om in Indië zulk een programma uit te voeren, en de Minister die hem hier vervangen heeft hem daarin zou wenschen te ondersteunen, dan geloof ik dat aan het bestuur in Indië eene rigting zal gegeven worden, geheel en al strijdig niet alleen met de rigting van de zes laatste jaren, maar ook geheel en al in strijd met de eischen, de behoeften en den tegenwoordigen toestand van de Indische maatschappij.”

t. a. p., p. 63¹⁻².

³⁾ *t. a. p.*, p. 63².

vinden om voortaan de waarheid, waarop ook de Regering prijs moet stellen, te verzwijgen." ¹⁾

Keuchenius had zijn oordeel over de handelwijze van het ministerie en meer bepaald over de uittreding van den minister van Koloniën uitgesproken. Hij wenschte dat ook de Kamer zich hieromtrent zou verklaren, „opdat Indië eenmaal verlost zou worden uit de onzekerheid waarin de inmenging der Kamer ten opzichte der regeling van particuliere en gouvernementcultures het gebragt had” ¹⁾ en achtte zich aan de strekking van zijn critiek verplicht het initiatief voor haar uitspraak te nemen. Het voorstel waarin hij het oordeel der Kamer wilde formuleeren was de motie: „De Kamer, de gedragslijn van het Kabinet ten opzichte van de uittreding van den Minister van Koloniën, Mr. P. Mijer, afkeurende, gaat over tot de orde van den dag.” ¹⁾

Evenmin als Keuchenius' interpellatie van 23 Augustus en zijn beschouwingen over de koloniale politiek tijdens de behandeling van de Indische begrooting, vreemd waren aan de beginselen die hij in den Raad van Indië had voorgestaan, werd door de motie van 26 September het verleden van den voorsteller verloochend. Veeleer was zij het noodzakelijk complement van wat eerder zijn Indische en later zijn parlementaire periode had te zien gegeven; een laatste remedie, nu vreedzamer middelen niet hadden gebaat, om het bederf waarmede de koloniale belangen werden bedreigd, tegen te gaan.

Sinds jaren had Keuchenius de politiek der conservatieven veroordeeld en als voor Indië des te schadelijker voorgesteld, nu daar de overgang van het behoud naar den vooruitgang reeds lang was gemaakt. Hij had het moederland, dat in deze ontwikkeling was achtergebleven, gemaand om voor de richting van zijn beleid de behoeften in aanmerking te nemen, die onder den invloed der nieuwe ideeën en door de werking van economische factoren waren ontstaan, en

¹⁾ *t. a. p.*, p. 63².

door een stelselmatige regeling van de oude gouvernementscultuur en de nieuwe particuliere teelt de onzekerheid, waarin Indië over beide verkeerde, weg te nemen.

Maar de partijstrijd in de volksvertegenwoordiging had de koloniale kwestie aangehouden; de conservatieven, voor wie zij eigenlijk niet bestond, hadden een oplossing door de liberalen, wier meerderheid door gemis aan eensgezindheid werd ontkracht, steeds kunnen verhinderen. Keuchenius, die tegenover beide partijen zijn eigen standpunt stelde, trok toch in deze tegenstelling partij voor de liberalen en nog tijdens het debat over het adres van antwoord had hij hun meerdere verdiensten voor de Indische belangen erkend.¹⁾ Gedreven door „een diep gevoel van de nadeelen, die de koloniale partijstrijd in de Kamer der Volksvertegenwoordiging reeds sedert vele jaren voor Nederland en Indië (had) veroorzaakt,”²⁾ waarschuwde hij tegen de politiek der conservatieven die, met den wensch om het cultuurstelsel te handhaven, dezen strijd gaande hielden.

Maar zijn eisch om de koloniale kwestie te beeindigen was onverzwakt blijven gelden, toen deze partij in Mijer, „die de ziel geweest (was) der zesjarige oppositie tegen de Ministers Loudon, Uhlenbeck en Franssen van de Putte,”³⁾ het bewind hervatte. Die taak had hij het kabinet Van Zuylen-Mijer met schijnbaar overbodigen nadruk, waar het ministerie zelf de koloniale kwestie als zijn *raison d'être* erkende, toegewezen; hierin lag de strekking van al de

¹⁾ „De geachte spreker uit Delft (Mr. Wintgens) heeft aan de conservatieven toegekend den naam van vrienden te zijn der Javanen. Ik heb nooit de liberalen verdacht vijanden te zijn van den Javaan, maar als ik mijn oordeel moet uitspreken bij wie de vriendschap voor de Javanen sterker gesproken en meer naar buiten gewerkt heeft, dan moet ik rondborstig belijden, dat ik bij de liberalen in het algemeen meer blijken van vriendschap voor, meer daden tot bevordering van het welzijn van de Javanen heb waargenomen dan bij de conservatieven, met het oog vooral op de beginselen die ik voorsta. . . . Men heeft tot hertoe aan den Nederlandschen Staat bijna geen andere roeping toegekend, dan Indië te exploiteren, en zij, die nu onder den naam van conservatieven, terugkeer verlangen tot datgene, waaronder die exploitatie haar hoogste toppunt heeft bereikt, zij mogen geene aanspraak maken op den lof vrienden der Javanen te zijn.” *Bijblad* 1866—'67, p. 28¹.

²⁾ Keuchenius aan den Koning, 12 Februari 1868. Archief Groen van Prinsterer. Gedrukt.

³⁾ Keuchenius: *Brief aan eenen kiezer*, p. 12.

beschouwingen die hij aan Mijer's koloniale politiek had gewijd.

Het ministerie had aan dezen eisch niet voldaan: Mijer, die zijn roeping als minister van Koloniën had voorbijgezien, was benoemd tot gouverneur-generaal en het programma van zijn opvolger, „die alleen gelegenheid gehad had de waarde van het cultuurstelsel naar de hoeveelheid der door hem verscheepte of verkochte pikols suiker en koffij te leeren beoordeelen,” versterkte Keuchenius in de overtuiging „dat met dat Ministerie de koloniale kwestie onmogelijk zou opgelost worden.”¹⁾

Een afkeuring van de gedragslijn, die de regeering in het verzaken van haar roeping had gevolgd, was het eenige waarmede Keuchenius nog op „de noodzakelijkheid van de oplossing der sedert jaren aanhangige koloniale vraagstukken”²⁾ kon wijzen.

Aanvankelijk wilde hij zich hiertoe van het adres van antwoord zelf bedienen. Bij de behandeling in de afdeelingen had hij voorgesteld om in de koloniale paragraaf deze zinsnede op te nemen: „Wij mogen voor Uwe Majesteit met den meesten eerbied niet verbergen, dat de beginselen en handelingen van den afgetreden Minister van Koloniën, thans tot de hooge waardigheid van Gouverneur-Generaal geroepen, en die van zijnen opvolger aan de bereiking van dit volstrekt noodzakelijke doel (de vestiging namelijk van een mild, regtvaardig en krachtvol bestuur) geenszins zullen bevorderlijk zijn.”

Maar hiertegen werden twee bezwaren ingebracht: ten eerste dat het votum van wantrouwen niet enkel den minister van Koloniën, maar het geheele kabinet behoorde te treffen; ten tweede „dat de Commissie van Redactie zich beijverd had een kleurloos adres zamen te stellen en de opname der zinsnede in het ontwerp niet alleen eene partij in de Kamer, maar ook den Koning, wien het adres zoude moeten worden voorgelezen, zoude kunnen kwetsen.”³⁾ Keuchenius meende

¹⁾ *t. a. p.*, p. 12.

²⁾ *t. a. p.*, p. 8.

³⁾ *Bijblad 1866—'67*, 2e zitting, p. 155^a.

de vrees aan den eerbied jegens den Koning te kort te doen, waardoor de commissie van redactie weerhouden was de zinsnede in haar ontwerp op te nemen, als een bezwaar van mannen van langere parlementaire ervaring, te moeten eerbiedigen en besloot, gelijk hem aangeraden was, zijn gevoel in een afzonderlijke motie tot uitdrukking te brengen.

Het motief van zijn afkeurend votum is door het voorafgaande voldoende toegelicht: „de grond der motie” was „de *verwisseling* van een *conservatief* Minister, die onder allerlei fraaije beloften zijne taak onvervuld liet, met eenen Minister, die voor zijne taak weinig berekend was en in vier weken tijds van president van een handelsligchaam in een lid van den staatsraad en in een minister veranderd werd;” en dat, terwijl „de koloniale quaestie gedurende zes jaren onze staatkunde beheerscht,” en „tengevolge juist van *den tegenstand der conservatieven* tot de gedurige *verwisseling* der ministers van koloniën, die dikwijls het geheele Kabinet in hunnen val medesleepten, aanleiding gegeven (had)”.¹⁾

De strekking der motie is na het resumé van Keuchenius' beschouwingen eveneens duidelijk: zij richtte zich „tegen het voortleven der bestaande onzekerheid;”²⁾ hij had „de niet-oplossing der koloniale quaestie tot het onderwerp gemaakt zijner motie van 27 September 1866, met geen ander doel dan om tegen de noodlottige gevolgen, die daaruit moesten voortvloeijen, te waarschuwen.”³⁾

Keuchenius had voortdurend de politiek van Mijer bestreden, maar bij zijn bestrijding nooit diens *ministerschap* in gevaar gebracht. Hij wilde hem de vervulling van zijn taak mogelijk maken en was steeds tot een afwachtende

¹⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 18 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 4 Januari 1868. Archief Groen van Prinsterer.

Vgl. ook: Keuchenius aan J. D. Brouwer, 7 October 1866, in: *Dr. A. van der Linde: De ontbinding van de Tweede Kamer in 1866*, Utrecht, 1867, p. 180.

³⁾ Keuchenius aan J. J. Hasselman, 9 Maart 1868. Archief Groen van Prinsterer. Gedrukt.

houding bereid geweest. Daarom had hij ook zijn stem gegeven aan de Indische begrooting, hoezeer overigens de gebreken die hij daarin had aangewezen, een weigering mogelijk maakten, zonder te vervallen in het „bij ons van lieverlede ingeslopen misbruik om tegen eene begrooting te stemmen om redenen daarbuiten gelegen.”¹⁾ Deze lankmoedige houding, die hem zelfs aan het verwijt had blootgesteld dat hij wel tegen het ministerie wist te spreken maar niet te stemmen,²⁾ was nu niet meer mogelijk. Hij kon het kabinet niet langer onaangetast laten; zijn bezwaren tegen de regeeringspolitiek waren zoo ernstig, dat door zijn critiek het bestaan van het ministerie wel moest worden bedreigd.

Dit bepaalde het karakter van zijn motie: de afkeuring van de uittreding van den minister van Koloniën betrof het hoofddoel waarvoor het kabinet was opgetreden en zij bleek bij de toelichting der motie zoo algemeen van strekking, dat een votum van wantrouwen voor Keuchenius persoonlijk als „van zelf” in zijn motie opgesloten lag.³⁾

Was de koloniale kwestie het onderwerp waarover de regeering in de motie rechtstreeks werd aangevallen, in de onderwijskwestie lag voor Keuchenius evenmin een reden om het ministerie te sparen. De troonrede had opnieuw bevestigd, wat reeds gebleken was uit het programma door de regeering bij haar optreden ontwikkeld, dat door de combinatie Van Zuylen-Heemskerk een bevredigende oplossing van dit vraagstuk was uitgesloten. Van een herziening der onderwijswet was geen sprake: het openbaar en bijzonder onderwijs zou door den Koning slechts „met voortdurende en levendige belangstelling worden gadeslagen.”

¹⁾ *Bijblad* 1866—'67, p. 68², 2e zitting, p. 154².

²⁾ *t. a. p.*, p. 153².

³⁾ „Een votum van wantrouwen ligt dus van-zelf, voor mij persoonlijk, in mijne motie opgesloten. Ik heb weinig vertrouwen meer in het Kabinet, dat op deze wijze het belang van Indië heeft voorbijgezien, want ik herhaal hetgeen ik gisteren zeide: de taak van den heer Mijer was niet om zijne zienswijze in Indië te gaan uitvoeren of in praktijk te brengen, maar wel om zijn beginselen in een ontwerp van wet neder te leggen en dat aan de goedkeuring van de wetgevende magt te onderwerpen.”
Bijblad 1866—'67, p. 78¹.

Keuchenius achtte het overbodig bij de behandeling van paragraaf 5 van het adres van antwoord het debat over de onderwijspolitiek met de uitvoerigheid van zijn interpellatie te herhalen. Ook had hij afgezien van zijn plan om daarin een amendement voor te stellen. Hij meende nu te kunnen volstaan met aan het kabinet op te merken dat „het dorre en kleurlooze” van de troonrede hem geenszins was ontgaan.¹⁾ Aan de onderwijsparagraaf, een nieuw bewijs van het conciliante karakter van dit ministerie, wist hij zelfs een parabel te ontleenen, om den minister van Binnenlandsche Zaken in bijtend sarcasme zijn oppositie tegen art. 23, over de opleiding tot „christelijke deugden”, duidelijk te maken.²⁾

Maar ook meer direct had Keuchenius de onderwijskwestie met de motie in verband gebracht. Zijn inleidende critiek had Van Zuylen in herinnering gebracht dat „de vriendschap met Groen was vergeten of verloochend”³⁾ en aan de motie was in de toelichting het verwijt voorafgegaan dat het kabinet de roeping tot schoolwetsherziening van zich afgeschoven had.⁴⁾ Zijn oppositie tegen de onderwijspolitiek van het ministerie was des te feller geweest omdat daarin zijn verwachtingen van den minister van Buitenlandsche Zaken onbeantwoord waren gebleven. De houding, die minister Van Zuylen tegenover Groen van Prinsterer had aangenomen, had aan de anti-revolutionaire partij en aan de vervulling van haar wenschen zooveel schade gedaan, dat Keuchenius „eene bestrijding *ten doode* van het Ministerie,

¹⁾ *t. a. p.*, p. 45¹.

²⁾ „Nog ééne opmerking. Ons is een wet op het hooger onderwijs beloofd. Wanneer die wet eens de bepaling inhield: „het onderwijs in de Staatswetenschappen wordt dienstbaar gemaakt aan de vorming van conciliante Kabinetten”, maar een volgend lid de bepaling inhield: „dat van *dit* Kabinet nooit zou mogen worden gesproken”, zoude ik den Minister van Binnenlandsche Zaken willen vragen, of zoodanige bepaling geene belediging, geen smaad in zich zou sluiten voor dit Kabinet? Ik verzoek den Minister aan deze beschouwing te willen toetsen art. 23 der wet op het lager onderwijs.”
t. a. p., p. 47¹.

³⁾ Vgl. p. 152.

⁴⁾ „Het Kabinet heeft vergeten, dat het Ministerie-Mijer, wanneer het de roeping van zich afschuijft om de wet op het onderwijs te herzien, geene andere roeping had dan om het koloniale vraagstuk tot oplossing te brengen.” *Bijblad 1866—'67*, p. 78¹.

waarin hij zitting had," niet alleen „ten volle geregtvaardigd" achtte, maar zich zelfs ten „pligt" had gesteld.¹⁾

* * *

Het parlementair debat over de voorgestelde motie leidde uiteraard tot een hernieuwde beoordeeling van de verandering in het ministerie en de benoeming van den gouverneur-generaal. Nog duidelijker dan tijdens de algemeene discussie over het adres van antwoord bleek de afkeuring, waaraan de motie uitdrukking wilde geven, algemeen te zijn. De conservatieven, die zich nog niet hadden laten hooren, stemden samen in hun meer of minder ongunstig oordeel over de handelwijze van het ministerie en er was niemand onder hen die op dit punt de verdediging der regeering op zich nam.

Evenwel, niets lag hun verder dan een motie van wantrouwen. De gedachte, dat de aanneming van de motie-Keuchenius een kabinetskwestie ten gevolge zou kunnen hebben, wekte scherp verzet en in een felle bestrijding van dit voorstel werd het behoud van hun ministerie gezocht. Hiertoe diende ook een tweede voorstel, dat van deze zijde werd ingediend om het oordeel der Kamer kenbaar te maken. De Brauw trachtte met een motie, waarin wel is waar de fout der regeering werd erkend, de Kamer voor een zachtere uitdrukking van haar critiek te winnen. In het eerste lid werd volgens de toelichting betreurd dat het aftreden van Mijer op een tijdstip had plaatsgevonden, toen de minister zijn taak nog niet vervuld had; het tweede lid was een dringende aanbeveling van de regeling der onderwerpen waarin door den vorigen minister van Koloniën niet was voorzien.²⁾ De ongevaarlijke strekking van de afkeuring, die aan het

¹⁾ Keuchenius aan C. Mulder, 3 Juli 1872. *Bijlagen*, 13, p. 257.

²⁾ De motie luidde: „De Kamer, betreurende dat de beslissing van verscheidene gewichtige punten van koloniaal beheer door de uittreding van den vorigen Minister van Koloniën uit het Kabinet vertraging kan ondervinden, beveelt de regeling daarvan dringend aan de Regering aan, en gaat over tot de orde van den dag." *Bijblad* 1866—'67, p. 79^t. Vgl. ook *t. a. p.*, p. 71²—72².

begin was uitgesproken, werd door het slot van de motie dus voldoende gewaarborgd.

Maar deze poging tot verzoening stuitte op den onwil der liberalen. Dezen behoefden niet clement te zijn in hun oordeel over de „mystificatie”, zooals de handelwijze van het kabinet door hen werd gekenmerkt.¹⁾ Zij waren de motie-Keuchenius dadelijk bijgevallen en hadden in de toelichting van hun stem het conflict tusschen regeering en volksvertegenwoordiging niet weinig verscherpt. Met hun steun was de motie een meerderheid verzekerd en werd zij den 27en September met 39 tegen 23 stemmen aangenomen.

Het argument, dat de conservatieven en ook het ministerie met de meeste kracht tegen de motie hadden doen gelden, was dat met dit votum de bevoegdheid van de Kamer werd te buiten gegaan en het koninklijk praerogatief werd aangerand. De motie kwam op het verboden terrein van de uitvoerende macht, want men las daarin niet alleen een afkeuring van de uittreding van den gewezen minister van Koloniën, maar evenzeer van zijn benoeming tot gouverneur-generaal. De strekking, die achter een „onoprechte” redactie²⁾ schuil ging, om de keuze van den gouverneur-generaal te veroordeelen, reikte volgens minister Heemskerk nog verder: de eigenlijke bedoeling der motie was „om tot eene andere benoeming te dwingen”³⁾.

Door deze interpretatie werd de discussie op een zijweg gebracht die steeds verder van de oorsprong der motie, de motiveering door den voorsteller zelf, afvoerde. Met de voorstelling van de benoeming van den gouverneur-generaal als het eigenlijke, achter de woorden verscholen, onderwerp der motie, werd ontkend dat Keuchenius „de uittreding van den Minister van Koloniën Mijer en de vervanging van dezen door den heer Trakranen (had) beschouwd in verband met de roeping, die het Ministerie te vervullen had en met

¹⁾ Vgl. De Laat de Kanter en Storm van 's-Gravesande: t. a. p., p. 80¹.

²⁾ Vgl. o. a. De Brauw: t. a. p., p. 71² e.v.

³⁾ t. a. p., p. 79².

de gevolgen, die het een en ander voor Indië hebben (kon)."¹⁾

De motie keurde af dat het ministerie tot de uittreding van den minister van Koloniën had medegewerkt, vóór dat deze zijn taak, de oplossing van de koloniale kwestie, had beëindigd. Nu deze medewerking bestond in de benoeming van den afgetreden minister tot gouverneur-generaal, was de afkeuring van deze benoeming misschien het „noodzakelijk gevolg”²⁾ der motie, zij maakte hiervan geenszins een wezenlijk bestanddeel uit. Het verband tusschen de motie en de keuze van den gouverneur-generaal was slechts toevallig: de motie zou achterwege gebleven zijn als aan de benoeming van Mijer niet zijn ontijdige uittreding uit het kabinet zou zijn voorafgegaan, maar de uittreding van Mijer zou door Keuchenius evenzeer zijn afgekeurd als zij gevolgd was door zijn benoeming tot een andere, onverschillig welke, staatsbetrekking.³⁾ Lag het dus niet in de strekking der motie „om de keuze van den persoon van den heer Mijer te wraken,” het was nog minder Keuchenius' bedoeling „om die benoeming te doen intrekken,” en „een ander Gouverneur-Generaal aan te wijzen of op te dringen.”⁴⁾

Maar afgescheiden van het geschilpunt of de motie werkelijk een afkeuring van de benoeming inhield, was voor Keuchenius de bevoegdheid der Kamer tot een beoordeeling van deze benoeming niet twijfelachtig: „al betrof de motie de benoeming van den Gouverneur-Generaal, . . . zoo zoude daarin nog geen aanranding van het prerogatief des Konings gelegen zijn.”⁵⁾

¹⁾ Keuchenius aan J. D. Brouwer, 7 October 1866, in: *Van der Linde: De ontbinding van de Tweede Kamer in 1866*, p. 180.

²⁾ Keuchenius: „Men zegt, dat die motie eene afkeuring van de benoeming van den heer Mijer tot Gouverneur-Generaal inhoudt. Dat is daarvan een noodzakelijk gevolg. Ware de heer Mijer niet Minister van Koloniën geweest, maar als particulier of als lid der Kamer benoemd, ik zou daarover geen oordeel hebben uitgesproken. Maar nu achtte ik mij in het belang van Indië verplicht deze daad te kenschetsen als eene miskennis van de eischen en behoeften van het oogenblik en van de roeping van dit Kabinet.” *Bijblad 1866—'67*, p. 78¹.

³⁾ Keuchenius: *Brief aan eenen kiezer*, p. 11.

⁴⁾ *Bijblad 1866—'67*, 2de zitting, p. 155—156 en 224²—225¹. Vgl. ook Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 4 Januari 1868. Archief Groen van Prinsterer.

⁵⁾ Keuchenius aan J. D. Brouwer, 7 October 1866, in: *Van der Linde: De ontbinding van de Tweede Kamer in 1866*, p. 177. In het vervolg van den brief wordt deze stelling nader toegelicht en verdedigd.

De constitutioneele kwestie, die door de bestrijders der motie was opgeworpen, had op de discussie volkomen beslag gelegd. De regeering meende „met de Grondwet in de hand” voor „de opvolging en handhaving der grondwettige regten”, die door de voorstanders der motie bedreigd werden, te moeten opkomen.¹⁾ In deze voorstelling werd door de stemming over de motie uitgemaakt of de Kamer de grenzen van haar bevoegdheid en de rechten van de Kroon wist te eerbiedigen. Zij was ook een duidelijke aanwijzing welke gedragslijn de regeering bij het aannemen der motie zou volgen.

Onmiddellijk na de verklaring van den minister van Buitenslandsche Zaken, dat de regeering „het aannemen dezer motie beschouwde als eene Kabinets-quaestie, waarvan zij de oplossing aan het oordeel van Zijne Majesteit den Koning wenschte te onderwerpen,”²⁾ hadden de ministers de vergadering der Tweede Kamer verlaten.³⁾ Hun besluit, om den Koning de ontbinding der Tweede Kamer in overweging te geven, was spoedig genomen. De ministers van Buitenslandschen Zaken en Justitie werden uitgenoodigd om daarvoor een voordracht op te maken, die door alle ministers zou worden onderteekend.⁴⁾ Nog dienzelfden dag kwam de voordracht gereed en werd zij „na eenige beraadslaging” door den ministerraad goedgekeurd.⁵⁾

De motiveering van de voordracht tot kamerontbinding was geheel in overeenstemming met de argumenten die de regeering tijdens het debat had aangevoerd. De motie kon „in verband met de toelichting daarvan door den voorsteller gegeven en met de beraadslaging daarover gevoerd,” niet anders gezien worden, dan als „eene afkeuring en berisping van de benoeming” van den nieuwen gouverneur-generaal.

¹⁾ Minister Heemskerk: *Bijblad* 1866—'67, p. 79¹.

²⁾ *t. a. p.*, p. 84¹.

³⁾ De behandeling van het adres van antwoord op de troonrede werd dadelijk daarop besloten met de goedkeuring van het ontwerp. Het adres werd den 28en September den Koning aangeboden.

⁴⁾ Notulen van den ministerraad, buitengewone vergadering van 27 September 1866.

⁵⁾ Notulen van den ministerraad, tweede buitengewone vergadering van 27 September 1866.

De Kamer was, „met overschrijding van hare grondwettige bevoegdheid, getreden op het gebied der uitvoerende magt bij den Koning berustende” en had zich schuldig gemaakt aan „inbreuk op het praerogatief der Kroon”. De ernst van dit feit werd aangetoond met de overweging dat „het behoud van onze constitutionele instellingen” een zorgvuldige handhaving vereischte van „de onderlinge verhouding der onderscheidene Staatsmagten, zoo als die door de Grondwet begrensd” was. De Kamer, die „in strijd met eene getrouwe naleving der Grondwet, hare roeping miskende,” kon niet meer geacht worden „de denkwijze en den zin der Natie uit te drukken” en gaf onder deze omstandigheden alleszins aanleiding om door middel van haar ontbinding „eene duidelijke verklaring van de Natie te vragen en te erlangen.”

Het rapport werd, volgens den wensch aan het slot daarvan geuit, tegelijk met het ontbindingsbesluit in de *Staatscourant* opgenomen. ¹⁾ Het kennelijk doel van deze publicatie was, om voor de verkiezingen van de nieuwe Kamer, die op 30 October zouden plaats vinden, den kiezers het motief der ontbinding duidelijk te maken. Maar de beslissing van de constitutioneele kwestie, die de kamerontbinding aan de kiezers had voorgelegd, moest door een nog krachtiger middel ten gunste der regeering worden beïnvloed: ook „het eigen woord des Konings” ²⁾ moest worden gehoord.

Dat met de koninklijke proclamatie van 10 October ³⁾ aan den wensch, dat de Koning openlijk voor zijn regeering partij zou trekken, niet werd voldaan, wordt behalve uit den inhoud van dit stuk, aangetoond door de wijze waarop het tot stand kwam.

Het ontwerp, dat de Koning door De Kock, den directeur van zijn Kabinet, had laten opstellen, liet de constitutioneele kwestie, in tegenstelling met het rapport der ministers,

¹⁾ *Staatscourant*, 2 October 1866.

²⁾ Vgl. *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 28 September 1866.

³⁾ *Staatsblad*, 10 October 1866, no. 165. *Staatscourant*, 12 October 1866.

geheel buiten beschouwing. Het sprak alleen van gebrek aan overeenstemming tusschen regeering en Tweede Kamer, dat nu tot ontbinding aanleiding gegeven had, omdat de voortdurende verwisseling van ministers, de kracht der regeering zou schaden.¹⁾ Het ontwerp, dat, nadat reeds de meening van de ministers van Buitenlandsche Zaken en Justitie er over gehoord was, aan den ministerraad ter overweging werd toegezonden,²⁾ voldeed de regeering allerminst. Door haar werd een nieuwe proclamatie ontworpen, waarin, in navolging van het ontwerp van De Kock, eveneens op het gemis aan overeenstemming tusschen regeering en volksvertegenwoordiging werd gewezen, maar deze ook onmogelijk werd genoemd, zoodra een der staatsmachten de grondwettige grenzen van haar bevoegdheid overschreed. De Koning, heette het, had de Kamer ontbonden, doordrongen van zijn plicht, om zoowel zijn rechten als die van zijn onderdanen te handhaven en noodigde de kiezers uit, om niet alleen door een trouwe opkomst tot de stembus, maar tevens door een „wijze keuze”, van hun gezindheid te doen blijken.³⁾

De Kock had den Koning ernstig tegen den toelig der ministers, „in hun belang”⁴⁾ de kiezers voor de handhaving der grondwet in het geweer te roepen, gewaarschuwd. En inderdaad kon hij den ministerraad mededeelen, dat de Koning aan zijn proclamatie, boven die der regeering de voorkeur gaf. Het laatste ontwerp was „in het algemeen te zeer geaccentueerd” en „het standpunt dat de Koning boven de partijen staat”, was in het ontwerp van den directeur van het Kabinet, „meer zuiver in het oog gehouden”. 's Konings bereidwilligheid om aan de bezwaren der regeering te moeten te komen, ging zoo ver, dat hij genegen was om een voorstel tot wijziging van de redactie van het eerste ontwerp, of een herziening van de proclamatie van den

¹⁾ Vgl. *Bijlagen*, 12b, p. 251.

²⁾ Vgl. *Bijlagen*, 12d, p. 252.

³⁾ Vgl. *Bijlagen*, 12f, p. 252.

⁴⁾ Vgl. F. L. W. de Kock aan den Koning, 7 October 1866. *Bijlagen*, 12g, p. 253.

ministerraad in overweging te nemen. Een proclamatie, zooals de regeering die wenschte, was van den Koning niet te verkrijgen; zij stond voor de keuze, of een proclamatie in den geest des Konings, of geen proclamatie, want de Koning zou „bij blijvend verschil van gevoelen tusschen Hem en den Raad het verkieselijk achten geene proclamatie uit te vaardigen.”¹⁾

De regeering, hoezeer teleurgesteld in haar verwachting, dat van haar overeenstemming met den Koning „in het openbaar eenig blijk mogt zijn gegeven,”²⁾ koos het eerste. Zij gaf den Koning een tweede ontwerp in overweging, waarin van de rechtsvraag geen sprake meer was en voor het ministerie geen partij werd gekozen.³⁾

De Kock, die het nut van een proclamatie scheen te betwijfelen, meende evenwel, nu, volgens hem, de ministers geloofden „dat eene getrouwe opkomst tot de stembus alleen door een Koninklijke toespraak te verkrijgen” was, dat voor den Koning tegen de onderteekening van het nieuwe ontwerp geen bezwaar bestond.⁴⁾ Met enkele wijzigingen⁵⁾ werd dit ontwerp als de koninklijke proclamatie van 10 October 1866, uitgevaardigd.

De Koning wilde zich in de proclamatie niet voor het ministerie uitspreken, maar had bovendien verlangd dat de commissarissen in de provincies en de burgemeesters zich zouden onthouden op de verkiezingen eenigen invloed uit te oefenen.⁶⁾ De regeering echter trachtte nog, nu zij met een proclamatie van geheel onzijdige strekking genoeg had moeten nemen, door een veelvuldige verspreiding van

¹⁾ Vgl. F. L. W. de Kock aan den Raad van ministers, 8 October 1866. *Bijlagen*, 12h, p. 254.

²⁾ Vgl. J. P. J. A. van Zuylen van Nyevelt aan den Koning, 9 October 1866. *Bijlagen*, 12j, p. 256.

³⁾ Vgl. *Bijlagen*, 12i, p. 254.

⁴⁾ Vgl. F. L. W. de Kock aan den Koning, 9 October 1866. *Bijlagen*, 12h, p. 256.

⁵⁾ Vgl. *Bijlagen*, 12i, p. 254 noot 2.

⁶⁾ Vgl. E. A. Berkman de Weert aan F. L. W. de Kock, 4 October 1866. *Bijlagen*, 12c, p. 251. En: F. L. W. de Kock aan J. Heemskerk Az., 6 October 1866., *Bijlagen*, 12e, p. 252.

van dit stuk, in orange-blanche-bleu omlijsting, aan het koninklijk woord de, voor haar meest gunstige, uitwerking te verzekeren. ¹⁾

* * *

De motie-Keuchenius als een aanranding van de rechten der Kroon werd het thema van den verkiezingsstrijd. De ijver, die hierin door de conservatieven aan den dag werd gelegd, was een worsteling om het bestaan van hun ministerie. Met hartstochtelijke felheid werden de verdedigers der motie, als belagers van den macht des Konings, bestreden. Keuchenius' leiderschap van de revolutionaire factie werd voorgesteld als de vrucht van persoonlijke animositeit tegen Mijer en wraakzucht tegen het kabinet over zijn niet-benoeming. ²⁾ Tegenover het wanbedrijf der Tweede Kamer, werd de monarchale trouw der regeering geprezen. De conservatieve pers propageerde de kandidaten van haar partij met het herhaald betoog, dat met een nieuwe, van de voorstanders der motie gezuiverde Kamer aan 's Konings verlangen zou zijn voldaan. ³⁾

Een belangrijke steun vond de regeeringspartij in den Amsterdamschen hoogleeraar De Bosch Kemper, die met zijn artikelen in het *Volksblad* een krachtige conservatieve

¹⁾ De proclamatie werd aan alle kiezers toegezonden. De burgemeesters, die voor de verspreiding zorg moesten dragen, bleken hiertoe niet alle even gewillig; de Rotterdamsche kiezers ontvingen de proclamatie eerst den 22sten October met de vermelding op het adres: „Verzonden door den Burgemeester, op herhaald verlangen van den heer Minister van Binnenlandsche Zaken”.

²⁾ Reeds tijdens de discussie in de Kamer had De Brauw hierop gedoeld met de opmerking dat de motie en haar toelichting op hem „den indruk maakte(n) van de kenmerken en blijken te dragen van eene persoonlijke — ik zal niet zeggen *vete* — maar van persoonlijke gevoelens, die hem (Keuchenius) dreven.” *Bijblad* 1866—'67, p. 71¹.

³⁾ Het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, dat in deze dagen „half-officiëel gerekend” werd, (vgl. *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studien en Schetsen*, no. XL, p. 475) was in dezen verkiezingsstrijd het meest regeeringsgezinde en belangrijkste orgaan der conservatieven. Onder den hoofdredacteur Iz. J. Lion verschenen de beruchte artikelen, *Geen factie maar Oranje boven!*, *De makers af!*, *'s Konings woord*, e. a., vgl. de no's van 27 en 29 September en 1, 13 en 14 October.

Verder stonden wat de constitutioneele kwestie betreft aan de zijde der regeering o. a., het r.k. dagblad *de Tijd*, de *Amsterdamsche Courant*, het *Volksblad* en het *Utrechtsch Dagblad*.

propaganda voerde, uitgaande van het juridische vonnis over de motie als een aanmatiging van wat „de grondwet noch aan de Staten-Generaal, noch aan de Tweede Kamer toegerekend (had): inmenging in hetgeen de grondwet zonder beperking aan de Kroon (had) opgedragen.”¹⁾

Ook deed de oud-minister De Kempenaer, die de constitutioneele vraag in den zin der regeering beantwoordde, zijn invloed gelden, met het advies aan de kiezers om, volgens den oproep des Konings, „een betere Kamer” bijeen te brengen.²⁾

De conservatieve agitatie activeerde ook de liberalen in den strijd over de grondwettigheid der motie en de grenzen der kamerbevoegdheid. Noodgedwongen zetten zij zich tot de verdediging van hun standpunt in de constitutioneele kwestie, die voor hen eigenlijk geen kwestie was en bij de verkiezingen liever buiten beschouwing moest worden gelaten.³⁾ De nadeelige invloed, die de rechtsvraag, als redmiddel voor de regeering bedoeld en aangewend, op de verkiezingen zou kunnen uitoefenen, noopte de liberalen tot verweer. Meer door den nood, dan door „staatkundige discipline”⁴⁾ vereenigd, werd door de verdeelde partij tegen de conservatieven geageerd; in ontwende eendracht voerde de liberale pers⁵⁾ een felle polemiek tegen de conservatieve organen.

De constitutioneele kwestie lokte bovendien een krachtige actie tegen de regeering uit van wetenschappelijke zijde:

¹⁾ Vgl. Jhn. Mr. J. de Bosch Kemper: *Vooruitgang. Getrouwe handhaving der Grondwet*, Amsterdam, 1866, p. 10. In den zelfden geest waren zijn artikelen *Tijdsbeschouwingen en De ontbinding der Tweede Kamer*, die ook afzonderlijk zijn verschenen: Amsterdam, 1866.

²⁾ Vgl. Mr. J. M. de Kempenaer: *Het was meer dan tijd, de Tweede Kamer te ontbinden*, in: *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 29 October 1866.

³⁾ Vgl. J. R. Thorbecke aan Iz. van Deen, 16 October 1866, „- - - Het ware mijns inziens de meest gelukkige uitkomst voor het Land, indien men bij de verkiezingen niet zoozeer op de regtsvraag letten wilde, welke de Ministerraad verkeerdelijk heeft opgeworpen en die er geene is, als op den algemeenen parlementairen toestand in verband met eene meest wenschelijke Regering.” *Dr. H. T. Colenbrander: Brieven van Thorbecke aan Van Deen*, in: *de Gids*, 1933, p. 374.

⁴⁾ Vgl. *Liberale stemmen*, no. 2, p. 10.

⁵⁾ Leidende organen tegen de conservatieve pers waren vooral de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, het *Handelsblad* en de *Arnhemsche Courant*.

een „advies van (tien) hoogleeraren in de rechtsgeleerdheid”¹⁾ over de juridische kwestie — „maar ook uitsluitend omtrent dèze” —, eindigde met de stellingen, dat ook al had de Tweede Kamer de benoeming van Mijer tot gouverneur-generaal afgekeurd, wat in het advies werd ontkend, „zij daartoe dan nog volkomen bevoegd zoude zijn geweest”; dat de vraag door de regeering gesteld of de Kamer de grondwet geschonden had, niet bevestigend kon worden beantwoord, „zonder regt te noemen wat onregt” was; en eindelijk dat op die vraag niet met ja kon worden geantwoord, „zonder de Nederlandsche grondwet omver te halen.”

De auteur van het advies, professor Buys richtte gelijktijdig „een woord aan de kiezers” ter nadere verdediging van „het regt van de Tweede Kamer”²⁾ en ook van andere ondertekenaren verschenen verschillende geschriften om het staatsrechtelijk standpunt der regeering uitvoeriger te weerleggen.³⁾ Enkele hoogleeraren, die niet ondertekenden, betuigden nog later hun instemming met den inhoud van het advies,⁴⁾ dat door de bestrijding van de conservatieve rechtsgeleerden⁵⁾ en het wederwoord der libe-

¹⁾ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 11 October 1866. Het was ondertekend door de hoogleeraren van Leiden, S. Vissering, R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure, J. E. Goudsmit en J. T. Buys; van Groningen, B. J. Gratama en B. D. H. Tellegen; van Amsterdam, T. M. C. Asser en A. E. J. Modderman; van Deventer, J. Duymaer van Twist en van Delft, J. L. de Bruyn Kops.

²⁾ *Mr. J. T. Buys: Het regt van de Tweede Kamer. Een woord aan de kiezers*. Het is met het *Advies* opgenomen in zijn *Studiën over Staatskunde en Staatsrecht*, deel I, Arnhem, 1894.

³⁾ Vgl. S. Vissering: *Bezijden de kwestie?*, in: *de Gids*, 1866, III, p. 332 e.v. en *Onze politieke opvoeding*, in: *de Gids*, 1866, III, p. 373 e.v.

B. D. H. Tellegen, *De crisis*, overdr. *Groninger Courant*, 21 October 1866 en *De crisis II (De monarchie)*, overdr. *Groninger Courant*, 21 October 1866.

⁴⁾ nl. de Utrechtsche hoogleeraren B. J. L. de Geer, J. A. Fruin en O. van Rees, vgl. *Utrechtsch Dagblad* en *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 October 1866; en de Amsterdamsche hoogleeraar M. des Amorie van der Hoeven, vgl. *Handelsblad*, 14 December 1866. Prof. J. de Wal van Leiden en Prof. G. Diephuis van Groningen vereenigden zich evenzeer met den inhoud van het advies, maar hadden om bijkomstige redenen van de ondertekening afgezien, vgl. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 14 October 1866 en *Provinciale Groninger Courant*, 20 October 1866.

⁵⁾ Vgl. Prof. G. W. Vreede: *Waarom ik geweigerd heb de verklaring van mijn Ambtgenoten te ondertekenen*, in: *Utrechtsch Dagblad*, 15 October 1866.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper: *Het Advies van Hoogleeraren*, in: *Volksblad*, 18 October 1866 en *De grondwettige regten der Volksvertegenwoordiging*, Amsterdam, 1866.

ralen,¹⁾ een belangrijk element in den verkiezingsstrijd was geworden.

Van veel meer gewicht dan het oordeel van de conservatieven en liberalen over de motie-Keuchenius, was voor den voorsteller de ontvangst die zijn motie, als van anti-revolutionairen origine, in eigen kring te beurt viel. De onderscheiding tusschen de meeningen over het indienen, en de houding die na het aannemen van de motie werd aangenomen, moet vooral ten aanzien van de anti-revolutionairen in het oog worden gehouden. Juist voor hen raakte de motie door de gevolgen, die er door het ministerie aan werden verbonden, het meest op den achtergrond en was bij de verkiezingen het voor of tegen de motie vervangen door belangrijker vragen over het bestaan van eigen richting.

In de Kamer hadden Keuchenius' politieke geestverwanten, Van Lynden van Sandenburg en Van Wassenaer van Catwijk, zich als tegenstanders doen kennen; de laatste door enkel zijn stem tegen de motie uit te brengen, de eerste bovendien door een uiteenzetting van zijn bezwaren, die, hoofdzakelijk van staatsrechtelijken aard, ook door de conservatieven waren geopperd. Evenals het conservatieve verzet zouden deze bezwaren ook na het aannemen van de motie in den verkiezingsstrijd blijven gelden.

In geheel anderen, maar toch ook afkeurenden zin, werd door den leider van de christelijk-historische richting over Keuchenius' parlementaire daad geoordeeld. Groen van Prinsterer zag de motie als een „parlementaire onvoorzigtigheid, onbedrevenheid”²⁾. Niet de afkeuring, die in de motie was vervat, maar de motie zelf was „het zwakke punt”³⁾.

¹⁾ Vgl. o. a. *Mr. C. W. Opzoomer: De vertegenwoordiging volgens de Nederlandsche Grondwet*, Amsterdam, 1866; *Dr. J. van Vloten: Een verbijsterd ministerie*, Deventer, 1866 en *Nederlandsch constitutioneel of grondwettig Koningschap*, Deventer; 1867. *P. F. Hubrecht: De onschendbaarheid des Konings*, Rotterdam, 1866.

²⁾ G. Groen van Prinsterer aan F. W. Merens, 18 November 1866. Archief Groen van Prinsterer.

³⁾ Vgl. G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 30 October 1866. Archief Groen van Prinsterer. „- - Prof. Heringa plag te zeggen: door vele onvoorzigtigheden heb

Het in stemming brengen der motie achtte hij een „parlementaire misgreep”¹⁾; ware hij lid der Kamer geweest, hij „zou er waarschijnlijk tegen hebben gestemd”.²⁾ In de plaats van Keuchenius, zou hij misschien het misbruik, dat door de tegenstanders van de motie gemaakt werd, berekend hebben en deze na den bijval, die uit de discussie gebleken was, hebben ingetrokken.³⁾

Deze opmerkingen samenvattende was Groen's bezwaar dat Keuchenius met de motie tot een kabinetskwestie aanleiding gegeven had.

Over de actie van zijn vrienden in de Kamer had Groen steeds, als zijn oordeel gevraagd werd, in een tweeledig advies zijn wenschen weergegeven: „Doe niets om het ministerie te doen vallen; doe ook niets, waarbij uw eigen levenbeginsel, de *raison d'être* van onze rigting op den achtergrond raakt, om het te behouden.”⁴⁾ Het laatste gold zijn geestverwanten, die in hun welwillendheid voor het kabinet de agitatie voor onderwijsherziening voor apaisement hadden prijsgegeven. Ten koste van de trouw aan zijn beginselen, wenschte hij het ministerie niet te ontzien.⁵⁾ Het eerste ontraadde een onvruchtbare oppositie, die enkel ten doel had om het ministerie te doen vallen; niet noodeloos, slechts als onvermijdelijk gevolg van christelijk-historische plichtsbetrachting mocht het kabinet in zijn bestaan worden bedreigd.

ik voorzigtigheid geleerd! Het *vele* stel ik ter zij, maar wel acht ik dat uwe motie onvoorzigtig geweest is; hoewel gij voorzeker op verre na niet al wat men er uit heeft doen volgen, hebt kunnen voorzien. De motie zelve is m. i. het zwakke punt.”

¹⁾ Vgl. Groen van Prinsterer: *Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 10.

²⁾ Vgl. Groen van Prinsterer: *Parlementaire Studïen en Schetsen*, III, p. 187. „Adhaesie aan de motie heb ik niet geschonken. Zelfs zou ik er waarschijnlijk tegen hebben gestemd. Niet voor de motie ben ik opgekomen,”

³⁾ Vgl. t. a. p., p. 187 noot 1.

⁴⁾ Vgl. Mr. Groen van Prinsterer: *Wat dunkt u van het voorstel de Brauw?* Amsterdam, 1868, II, p. 29—30 en Mr. G. Groen van Prinsterer: *Februari 1868*, Amsterdam, 1868, p. 15.

⁵⁾ Vgl. Groen van Prinsterer: *Parlementaire Studiën en Schetsen*, II, no. XXVIII (13 Juli 1866), p. 199. „Om dit kabinet te sparen, word ik aan mijne beginselen niet ontrouw. — Het zou zelfvernietiging, zonder eenig nut zijn. Door pligtverzaking zou ik wel, voor zoover ik ze vertegenwoordig, de doodsteek kunnen geven aan de anti-revolutionaire partij; maar een zoo jammerlijke taktiek zou geen levenskracht geven aan dit, reeds bij het eerste levensteeken, tegen ons gekeerde bewind.”

Was Keuchenius, die zich in het levendig houden van de agitatie voor schoolwetsherziening Groen's besten parlementairen medestander had getoond, maar ook tot aan zijn motie een bestrijding die het ministerie direct ten val kon brengen had vermeden, door onvoorzichtigheid en politieke onervarenheid, van deze gedragslijn afgeweken? Tot deze vraag kon het onderwerp der motie, de koloniale kwestie, aanleiding geven.

Met Keuchenius' optreden in de Kamer was het koloniale vraagstuk, naast dat van het onderwijs, bij de anti-revolutionaire politiek ingelijfd. Hij was de eerste die voor beide vraagstukken de toepassing van dezelfde beginselen had gezocht en daarom bij het ministerie Van Zuylen-Mijer met evenveel ernst op de beëindiging van de koloniale kwestie, als de herziening van het onderwijs had aangedrongen. De plicht, hem door die beginselen opgelegd, om tegen de verwaarloozing van de koloniale belangen te protesteeren en voor het ontwijken van de cultuurkwestie te waarschuwen, duldde geen zwijgend toezien toen de miskennis van Nederland's roeping jegens Indië met de laatste handelingen van het ministerie haar hoogtepunt had bereikt. De afkeuring van de gedragslijn van het kabinet, waarvoor eindelijk den scherpen vorm van een motie van orde werd aangegrepen, had niet ten doel om het ministerie te doen vallen, maar evenmin mocht zij achterwege blijven of verzacht worden, om het te sparen. De bewustheid van zijn plicht had voor Keuchenius voorafgaand overleg tot het doen der motie zelfs overbodig gemaakt.¹⁾

Voor Groen van Prinsterer, die slechts „met groote behoedzaamheid” over de koloniale vraagstukken sprak²⁾ en over de koloniale politiek van Keuchenius geen oordeel durfde vellen,³⁾ kon de koloniale kwestie die beteekenis niet hebben. Christelijk-historische plichtsbetrachting in de koloniale politiek, die met Keuchenius zoo plotseling haar

¹⁾ Vgl. *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, III, p. 51.

²⁾ Vgl. *Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869*, p. 25.

³⁾ Vgl. *Groen van Prinsterer: Wat dunkt u van het voorstel de Brauw?* II, p. 27.

intree had gedaan, werd door Groen in de motie niet herkend.

Hoe leerrijk Groen's oordeel over de motie voor zijn verhouding tot Keuchenius moge zijn, het waren niet zijn bezwaren die de anti-revolutionaire partij bij de verkiezingen verdeeld hielden. Met het rapport der ministers en de kamerontbinding was de juridische vraag, of de beoordeeling van regeeringsdaden door de Staten-Generaal staatsrechtelijk toelaatbaar was, hoofdzaak geworden. Om deze kwestie, die voor het ministerie een kamerontbinding met gunstigen uitslag mogelijk maakte, had de regeeringspartij in en buiten de Kamer zich gegroepeerd. Hierin zouden ook de conservatieve en ministerieele sympathieën van de vrienden van Groen een steunpunt vinden. Hun bezwaren tegen de motie waren evenredig aan hun waardeering voor het ministerie.

Van Lynden van Sandenburg, die de strekking der motie — volgens hem, om tot een andere benoeming van een gouverneur-generaal te dwingen — als een „constitutionele ketterij” waarmerkte,¹⁾ betreurde de motie toch „in de allergrootste mate”, omdat haar de ondersteuning der liberalen was ten deel gevallen; omdat zij gericht was tegen de conservatieven, van wien hij voor de onderwijskwestie nog „tot op zekere hoogte” steun verwachtte en omdat zij onder de geestverwanten tot verschil van inzicht „moest leiden”.²⁾

De redevoering van Van Lynden van Sandenburg, tijdens het kamerdebat, was het eerste symptoom van het conflict in de anti-revolutionaire partij, waartoe de motie-Keuchenius

¹⁾ Bijblad 1866—'67, p. 73¹.

²⁾ C. Th. van Lynden van Sandenburg aan G. Groen van Prinsterer, 7 October 1866. Archief Groen van Prinsterer. „- - Zoowel tegen het doen der motie op zich zelf als tegen hetgeen daarmede werd beoogd had en heb ik groote bedenking. Ik laat in het midden dat moeilijk kan worden toegestemd, dat het doen der motie en de wijze waarop de daarbij bedoelde zaak werd ter sprake gebragt, te midden van de discussie over het Adres van Antwoord hare juiste plaats vond; maar ik heb ze betreurd en blijf ze (altijd in verband met de toelichting en de ware strekking daarvan) betreuren in de allergrootste mate omdat: zij strekte tot voertuig eener partij die zich te harer tijd wel van den voerman zou weten los te maken; zij verbittering te weeg bragt bij velen die met ons in de onderwijsquaestie wel niet zouden medegaan, maar toch tot zekere hoogte steun zouden verleenen; zij tot verschil van inzigten onder onze eigen geestverwanten moest leiden hetgeen natuurlijk zijne nadeelen, waar zoo ernstig samenwerking vereischt wordt, zou doen gevoelen; - - -”

aanleiding gegeven had. De tegenstellingen tusschen Groen en vele van zijn „christelijke vrienden”, onder dit ministerie verscherpt of gevormd, maar na de breuk met graaf Van Zuylen en Groen's vertrek uit de Kamer, meest verborgen gebleven, waren door de motie practische werkelijkheid geworden.

Vele anti-revolutionairen hadden het ministerie Van Zuylen-Mijer bij zijn optreden met ingenomenheid ontvangen en al zou het wel niet aan al hun wenschen voldoen, de samenstelling en het anti-radicaal karakter van dit kabinet maakte hen tot ondersteuning gezind. Met leede oogen hadden zij gezien dat Groen het ministerie minder gunstig beoordeelde en zijn agitatie voor de onderwijks kwestie, die naar hun meening te veel op de spits gedreven werd, onverzwakt had volgehouden. De interpellatie van Keuchenius, die door Groen werd geprezen, hadden zij, die voor het onderwijs met het bereikbare genoegen wilden nemen en de vrede niet door veeleischende critiek wenschten te verstoren, als een aanval op het ministerie afgekeurd. Nu, ten gevolge van de motie, de gehechtheid aan het kabinet in daden moest worden getoond, werd deze controversse over de zelfstandigheid van eigen richting, door Groen gehandhaafd, maar door zijn vrienden aan den steun van het ministerie opgeofferd, naar beide richtingen mobiel gemaakt.¹⁾

Voor Groen was de staatsrechtelijke thesise van het kabinet een „anti-constitutionele ketterij van de ergste soort”²⁾: niet de motie had inbreuk gemaakt op het recht der Kroon, maar wèl de critiek der motie op de rechten van de Kamer. Door een „procès de tendance” van overdrijving en misbruik van de motie en haar toelichting ontstaan,³⁾ was de constitutioneele kwestie door de ministers als een middel tot levensverlenging van het wegstervend ministerie aangewend.

¹⁾ Vgl. voor het bovenstaande het zeer typeerende artikel van den Veluwschen predikant S. H. Buytendijk: *Aan mijn Vaderland*, in: *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 27 October 1866. In verband hiermede ook, S. H. Buytendijk aan G. Groen van Prinsterer, 29 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, II, p. 495.

³⁾ *t. a. p.*, II, p. 481.

Groen was in de verdediging van de constitutioneele rechten van het parlement „plus royaliste que le Roi”¹⁾. Tegenover het rapport der ministers achtte hij de proclamatie „door volstreckte onbeduidenheid (van) onberekenbare waardij”; doch ook alleen daardoor; met de onzijdigheid van den Koning kon hij niet tevreden zijn.²⁾ Door de vertraagde uitvaardiging van de proclamatie over 's Konings eenstemmigheid met het kabinet in twijfel gebracht, had hij aangedrongen op de formatie van een nieuw ministerie, vóór de verkiezingen, als blijkt dat de Koning „in de christelijke volksbelangen, gewetensvrijheid en regt voor allen” begeerde, maar ook, „wel verre van eenige regeringsdaad aan de beoordeeling der Kamer te willen onttrekken, integendeel de meest vrije gedachtenwisseling in de Staten-Generaal als den eigenaardigen, onwaardeerbaren, onmisbaren waarborg, voor Koning en Volk, tegen ministerieel misbruik van het prerogatief der Kroon” beschouwde.³⁾ De constitutioneele kwestie kon de kamerontbinding haar, voor de christelijk-historische richting eigen-aardige, roeping „om de Kamer in christelijk-nationalen, anti-modernen zin en geest te zuiveren en te versterken,”⁴⁾ niet ontnemen; het oude shibboleth, de herziening der schoolwet, bleef voor deze verkiezingen gehandhaafd.

De vrienden, die in het weekblad *de Heraut* onder leiding van Dr. C. Schwartz hun orgaan hadden gevonden,⁵⁾ waren geneigd de juridische stelling van het ministerie als bewezen

¹⁾ „Moet men dan niet letten op het verlangen der Kroon? — Ik antwoord, en ik hecht er veel aan, omdat ik meermalen gezien heb *hoeveel nadeel dikwerf voor ons land gehad heeft eene welgemeende, maar te volledige ondergeschiktheid aan den koninklijken wil*, — ik antwoord: er kunnen omstandigheden zich voordoen, waarin men, met diep leedwezen, zelfs tegenover dien wil, behoort te zijn *plus royaliste que le Roi*. . . . Vrijmoedig uitkomen, voor hetgeen men in het belang des Konings rekent, zoo het noodig is zelfs tegenover den Koning, niet vreezende den toorn des Konings, is een grondregel zoowel van *evangelische pligtsbetrachting* als van *antirevolutionaire politiek*.” *t. a. p.*, II, p. 460—461.

²⁾ *t. a. p.*, II, p. 498: „Als de *historische en grondwettige vrijheid* op het spel is, kan welligt een *liberaal*, maar niet een *antirevolutionair*, met de *neutraliteit* van een Koning uit het Huis van Oranje voldaan zijn.”

³⁾ *t. a. p.*, II, p. 497.

⁴⁾ *t. a. p.*, II, p. 450.

⁵⁾ Toch werden hierin ook de anti-ministerieele artikelen van J. Esser opgenomen.

te aanvaarden. Zij wenschten den Koning welgevallig te zijn en meenden in den geest der proclamatie te handelen, door bij het oranjegezinde volk het ministerie in bescherming te nemen. De motie-Keuchenius, die in de Kamer de voor- en tegenstanders van het ministerie had gescheiden, werd het shibboleth bij de verkiezingen: alle voorstanders der motie, ook Keuchenius, „de banierdrager der revolutionaire factie”, moesten worden geweerd.

Groen verlangde van alle kandidaten der christelijk-historische richting een „duidelijke verklaring” tegen het ministerieele standpunt in de constitutioneele kwestie.¹⁾ Van Lynden van Sandenburg kon zonder die verklaring de candidaat der anti-revolutionairen niet zijn.²⁾ Keuchenius was, als personificatie van het bedreigde recht der Kamer, hun candidaat bij uitnemendheid. Groen zelf zou zich nu, „in den hoogst bedenkelijken toestand”, eveneens een candidatuur laten welgevalven.³⁾

Bij de vrienden leidde dit advies tot de verloochening van Keuchenius door de Arnheemsche kiesvereening „Eendragt maakt Magt”⁴⁾; in zijn plaats⁵⁾ werd naast Van Lynden van Sandenburg, jhr. Van Loon candidaat gesteld.⁶⁾ Tegenover de vrienden stond Groen in de ver-

¹⁾ Vgl. *t. a. p.*, III, p. 9 e.v.

²⁾ Vgl. voor de houding van Van Lynden: C. Th. van Lynden van Sandenburg aan G. Groen van Prinsterer, 23 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

³⁾ „In den hoogstbedenkelijken toestand, wil ik op mij de blaam of verdenking niet laten rusten, als had ik mij, zelfs tegen de candidatuur, verzet. Is er een district dat zich met vrucht mijner aantrekt, dan neem ik in beraad, niet of ik voor geruimen tijd in de Kamer de parlementaire taak hervat, daarvoor ben ik noch gezind, noch berekend, maar dit slechts: Of ik, bij de waarschijnlijk nu hoogstgewichtige debatten over het constitutionele staatsregt, een laatste getuigenis kan en moet afleggen voor de christelijk-historische politiek, die mij heilrijk voor Nederland toescheen.” *t. a. p.*, III, p. 58.

⁴⁾ Dit, door het bestuur eigenmachtig genomen besluit kostte de kiesvereening meerdere leden die Keuchenius wenschten te handhaven. Vgl. hun *Adres* aan het bestuur van „Eendragt maakt Magt”, 15 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

⁵⁾ Vgl. p. 114—115.

⁶⁾ Van Loon, die in het algemeen ook door Groen was aanbevolen, vreesde door zijn candidatuur de herkiezing van Keuchenius te verhinderen, maar werd met de verzekering, dat deze in geen geval zijn plaatsvervanger zou zijn, bewogen in de candidatuur te berusten. Vgl. J. W. van Loon aan G. Groen van Prinsterer, 30 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

dediging van de rechten der Kamer en de aanbeveling van Keuchenius' candidatuur, behoudens den steun van enkelen van geringen invloed, geheel alleen. Zijn beroep op de leden van de Eerste Kamer en van den Raad van State om, nu door den Koning „bijna geen politieke notabiliteiten werden geraadpleegd,” in de constitutioneele kwestie hun voorlichting aan de kiezers te geven,¹⁾ was ook voor zijn geestverwanten, tevergeefs.

Mackay, de vice-president, die hij graag naar de Tweede Kamer had zien verhuizen, maar die meende in den Raad beter op zijn plaats te zijn, was echter allerminst ministerieel gezind en erkende Keuchenius' „grondwettig regt” tot de motie.²⁾

Elout betreurde zoowel de overhaaste benoeming van Mijer als de motie, die volgens hem „uit politiek en Christelijk standpunt niet was goed te keuren.” De grondwettigheid hiervan kwam hem op zijn minst twijfelachtig voor, al meende hij ook dat de regeering „op verkeerd gekozen staatsrechtelijke gronden” de Kamer had ontbonden en de aanneming der motie, die in haar oogen te kort deed aan het koninklijk praerogatief, „comme nonvenu” had kunnen beschouwen. In het conflict tusschen Groen en de vrienden hield hij zich afzijdig. Op zijn steun viel voor Groen niet te rekenen. Deze ging volgens hem in zijn verdediging van Keuchenius, die de goedkeuring van de motie kon doen vermoeden, zóó ver, dat „niet genoeg de zelfstandigheid van anderen werd geëerbiedigd, noch biddende samenwerking met anderen betracht.”³⁾

Keuchenius zelf hield zich in den verkiezingsstrijd op den achtergrond. In het besef met zijn motie niet anders dan het belang van Nederland en Indië bedoeld te hebben en voor de gevolgen der kamerontbinding niet verantwoordelijk

¹⁾ Vgl. *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, III, p. 12.

²⁾ Vgl. Æ. Mackay aan G. Groen van Prinsterer, 9 en 21 October 1866. Archief Groen van Prinsterer. Aangehaald in: *Mr. B. de Gaay Fortman: Mr. Aenaes Baron Mackay van Ophemert (1806—1872)*, in: *Christendom en Historie*, Kampen, 1931, p. 222.

³⁾ Vgl. *Bijlagen*, 15, p. 262.

te kunnen worden gesteld, achtte hij voor zich zelf geen verdediging noodig.

De verwijten en beledigingen der conservatieve dagbladen konden zijn rust niet verstoren. Tegen de voorstelling dat de motie uit persoonlijke veeten en eerezuchtige drijfveeren moest worden verklaard ¹⁾ had hij in de Kamer de verdediging aan anderen overgelaten. ²⁾ Nu, na de ontbinding, de kiezers voortdurend met hetzelfde werden misleid, antwoordde hij slechts met een eenvoudige terechtwijzing van De Bosch Kemper, die zijn betoog met een onjuiste aanhaling van Keuchenius' eigen woorden trachtte te staven. ³⁾

Ook wendde hij zich niet tot het publiek, om de radicale uitlegging van de motie te bestrijden en zich tegen de overdreven sympathie der liberalen veilig te stellen. Nog minder wenschte hij dezen ten gunste van zijn populariteit te gebruiken; in tegenstelling tot de conservatieve leiders, die volksoraties aan ministers en kamerleden uitlokten, werd door Keuchenius een serenade van Leidsche studenten afgewezen. ⁴⁾

Eenmaal heeft de lof, die hij van velen niet kon waardeeren en waarvoor hij meestal ongevoelig bleef, hem pijnlijk getroffen. De hulde, voor „de opregte wijze waarop hij zijn taak als Volksvertegenwoordiger had opgevat,” die hem door de, in breeden kring beruchte, vrijdenkersvereniging „de Dageraad” gebracht werd, had Keuchenius zelfs een oogenblik over het goede van zijn zaak in twijfel gebracht. Een belijdenis van zijn beginselen werd het noodzakelijk antwoord, dat, waar die vereniging „zelve herinnerde aan het groote verschil van rigting, tusschen (hen) bestaande,

¹⁾ Met name door De Brauw werd dit, zonder maar eenigszins de parlementaire vormen in acht te nemen, onomwonden uitgesproken. Vgl. *Bijblad* 1866—'67, p. 71¹ e.v.

²⁾ Deze nam Van Lynden van Sandenburg op zich; zijn verdediging gold vooral Keuchenius' karakter, in antwoord op de beledigingen van De Brauw. Vgl. *Bijblad* 1866—'67, p. 73².

³⁾ Vgl. *Jhr. mr. J. de Bosch Kemper: Tijdsbeschouwingen*, in: *Volksblad*, 13 October 1866 en Keuchenius' antwoord als ingezonden stuk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 18 October 1866.

⁴⁾ Een *adres* van hulde geteekend door een honderd-tal studenten werd Keuchenius aangeboden, toen hij een serenade geweigerd had.

(Keuchenius) haar adres als een bewijs harer onpartijdigheid beschouwde, maar tevens de beginselen wenschte vast te houden, die (hij) tot hiertoe beleden had, van wier waarheid (hij) overtuigd was, en zonder welke (hem) bij (zijne) geringe krachten de moed zoude ontbroken hebben voor den stap, die (hij) gedaan (had)."¹⁾

Een rechtvaardiging van zijn gedrag voor zijn geestverwanten was van Keuchenius in de eerste plaats te verwachten. Veel belangrijker dan de strijd tusschen de liberalen en conservatieven, was voor hem de verdeeldheid die zich, ten gevolge van zijn motie, onder hen openbaarde. Smartelijker dan de smaad van tegenstanders, was de miskennis door zijn vrienden. Maar ook hiertoe wilde hij uit eigen beweging niet overgaan. Het zou den schijn kunnen geven dat hij schuld bewust, zich voor zijn verdediging beijverde. Pas toen het verzoek van Ds. J. D. Brouwer van Harderwijk om inlichtingen voor de Arnheemsche kiezers hiertoe aanleiding gaf, was Keuchenius bereid de motie breder toe te lichten. Met een uitvoerig schrijven van 7 October voldeed hij aan het verzoek. De brief die voor publicatie bestemd was bleek te groot te zijn voor het *Overveluwsch weekblad* en werd door Ds. Brouwer aan de kiesvereeniging „Eendragt maakt Magt” toegezonden. Toen het bestuur echter den brief voor de leden verzweeg, gaf Keuchenius opdracht hem op zijn kosten te laten drukken.²⁾

Zijn beschouwingen richtten zich rechtstreeks op de oorzaak van de verdeeldheid der anti-revolutionairen. De constitutioneele kwestie, het formeele geschilpunt, werd door Keuchenius nauwelijks ernstig opgenomen. Hij zou het verwijt der conservatieven over de aanranding van het koninklijk praerogatief ontgaan zijn, als de situatie omgekeerd was geweest en zijn motie niet hen, maar de liberalen had

¹⁾ Vgl. Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 9 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

²⁾ Hij verscheen als circulaire onder den titel: *Brief van den Heer Keuchenius aan een Kiezer in het Kiesdistrict Arnhem met voorkennis van den Schrijver openbaar gemaakt*. Volledig opgenomen in: *Dr. A. van der Linde: De ontbinding van de Tweede Kamer in 1866*, Utrecht, 1867, p. 174—182.

getroffen. Dan zouden ook zijn geestverwanten, inplaats van hem te veroordeelen, zijn daad hebben goedgekeurd. Hun ingenomenheid met de conservatieven, die onder dit ministerie zoo was toegenomen dat volgens Groen de christelijk-historische richting „sedert de kabinetsformatie van 1866, op politiek en parlementair terrein, geen eigen bestaan meer” had, maar „ingelijfd werd in de conservatieve partij”,¹⁾ was de oorzaak van hun afkeuring.²⁾

Als koloniaal staatsman had Keuchenius de voorliefde van de anti-revolutionairen voor de conservatieven niet kunnen deelen. Juist tegen hun koloniale politiek was zijn strijd in Indië en in Nederland gericht geweest. De conservatieven, die wellicht in binnenlandsche aangelegenheden dikwijls reden tot samenwerking gaven, mochten daarom op koloniaal gebied niet worden ontzien. Hier moesten de verdiensten der liberalen worden erkend en behoorden de anti-revolutionairen op hun medewerking prijs te stellen. Vanuit dit standpunt had Keuchenius, zonder zich met de liberalen te vereenzelvigen, zijn houding tegenover het ministerie Van Zuylen-Mijer bepaald. Ook zonder de conservatieven te sparen, had hij het koloniaal wanbeleid van dit ministerie met zijn motie beantwoord.

Door zijn vrienden evenwel werd Keuchenius' waardeering voor de liberalen, uit koloniaal oogpunt, niet als een correctief

¹⁾ *Mr. Groen van Prinsterer, Ons Schoolwet-program, Amsterdam, 1869, p. 7.*

²⁾ „Wanneer in de plaats van het Ministerie Mijer-Van Zuylen een liberaal Ministerie, uit de fractie, die door de ondersteuning van het amendement-Poortman, tot den val der cultuurwet had medegewerkt, ware opgetreden en dit Ministerie *hetzelfde* gedaan of nagelaten hadde; gij kunt verzekerd zijn, dat de conservatieven, die thans over aanranding van het prerogatief des Konings klagen, niet geschroomd zouden hebben het Bewind deswege tot verantwoording te roepen. En indien ik mij dan bij hen gevoegd en driemaal krachtiger gesproken hadde dan ik thans gedaan heb, zoude ik niet door hen verdacht zijn van mijne beginselen verzaakt te hebben; en onze vrienden zelfs zouden zich gehaast hebben met te verklaren, dat ik het anti-revolutionair standpunt uitnemend had gehandhaafd.

Mijn daad en het *beginsel*, waaruit zij voortkwam, en de *handeling*, die zij bestreed, zouden regtens *dezelfde* geweest zijn.

Wat bewijst dit anders, dan dat velen, ook onder onze vrienden, niet altijd *regtvaardig* oordeelen, maar oordeelen *met aanzien des persoons?*” Keuchenius aan J. D. Brouwer, 7 October 1866, in: *Van der Linde: De ontbinding van de Tweede Kamer in 1866*, p. 174—175.

op hun sympathie met de conservatieven aanvaard. Hiermede was het conflict gegeven.

De koloniale kwestie, die de liberale partij van haar „inconsequente, dikwijls zeer beginsellooze fractie” der conservatieven scheidde, die bovendien de nuanceering van oud- en jong-liberalen had aangebracht, had ook de eenheid der anti-revolutionairen verbroken.¹⁾

In Arnhem door de vrienden ter zijde gesteld, werd Keuchenius in dat district, naast Mr. B. A. Reigers, de candidaat van de roomsch-katholieke kiesvereniging „Regt voor allen” en met den afgetreden gouverneur-generaal Sloet van de Beele, eveneens van de liberale kiesvereniging. Van de laatste had hij al eerder een adres van hulde ontvangen, dat door Keuchenius als „een bewijs dat zij hetgeen andersdenkenden voorstaan of verrigten, (wist) te waarderen,”²⁾ was aanvaard.

Hoewel hij meende zich niet te mogen onttrekken, had Keuchenius weinig lust opnieuw met het mandaat van volksvertegenwoordiger te worden belast. In deze stemming achtte hij het denkbeeld van Esser, om ter elfder ure voor de candidatuur te bedanken en de verkiezing van Van Loon mogelijk te maken, nog een advies van Groen waard.³⁾

¹⁾ Vgl. Keuchenius aan J. D. Brouwer, 7 October 1866, in: *Van der Linde: De ontbinding der Tweede Kamer in 1866*, p. 176. „Waar de conservatieven niets anders zijn dan eene inconsequente, dikwijls zeer beginsellooze fractie van de liberale partij, komt voor de anti-revolutionaire geene onvoorwaardelijke aansluiting aan hunne zijde te pas.

Is het evenwel verklaarbaar, waarom in binnenlandsche aangelegenheden de anti-revolutionairen dikwijls met de *conservatieven* medegaan: de reden, waarom zij in koloniale zaken veelal met de *liberalen* zich vereenigen moeten, ligt daarin, dat moederland en koloniën tot hiertoe steeds zijn beschouwd geworden als geheel *tegenstrijdige* belangen te hebben. Met betrekking tot de koloniën, hebben de conservatieven steeds een hoogst noodlottig stelsel van staats-exploitatie voorgestaan, en tot handhaving daarvan het christendom geweerd en het opium-verbruik begunstigd. Voor zooveel de stappen, die gedurende de laatste jaren in dit opzigt op den goeden weg gedaan zijn, te danken zijn aan de oppositie der liberalen of aan hunnen invloed, behoort ook de anti-revolutionaire hunne medewerking op prijs te stellen en die boven de Christus-verende Mammosdienst der koloniale conservatieven te verkiezen.”

²⁾ Vgl. Keuchenius aan de kiesvereniging „Arnhem” te Arnhem, 8 October 1866, in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 October 1866.

³⁾ Vgl. Keuchenius aan G. Groen van Prinsterer, 17 October 1866. Archief Groen van Prinsterer.

Toen deze „met verbazing” hier tegen opkwam en de verzekering gaf dat de anti-revolutionairen hem „veel te veel noodig” hadden,¹⁾ meende Keuchenius de zaak verder op zijn beloop te moeten laten.

Zijn verkiezing in dit district was niet twijfelachtig.²⁾ Behalve dat de dubbele candidatuur hem de stemmen van de meeste liberalen en roomsch-katholieken verzekerde, viel nog op den steun van vele anti-revolutionairen, de oppositie van „Eendragt maakt Magt”, te rekenen. De uitslag van de stemming bevestigde deze verwachting: Keuchenius bleef de afgevaardigde van Arnhem.³⁾

De verkiezingen waren, ook buiten de benoeming van Keuchenius, voor de anti-revolutionairen gunstig geweest. Waar het was opgevolgd, had het advies van Groen, om eigen kandidaten te stellen, goed gewerkt. Niet alleen werden Van Lynden van Sandenburg en Van Wassenaer van Catwijck herkozen, maar in Dordrecht kwam het tot een herstemming die den anti-revolutionairen candidaat Bichon van IJsselmonde den zetel van het vroegere lid Blussé van Oud-Alblas toewees en in Goes werd, eveneens bij herstemming, Saaymans Vader in de plaats van De Laat de Kanter gekozen.

In het geheel waren door de kamerontbinding zestien leden door nieuwe vervangen. Van hen die niet werden herkozen behoorden de meesten tot de liberalen, die o. a. in Van Heukelom, Van Bosse, Van Swieten, Olivier en Van Nierop, belangrijke leden hadden verloren. De conservatieven misten in de nieuwe Kamer vooral hun vroegere afgevaardigden Andreae en Dirks. De nieuw benoemde leden, waaronder behalve de twee anti-revolutionairen drie roomsch-katholieken, brachten een kleine versterking van het conservatieve deel der Kamer.

¹⁾ Vgl. G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 21 October 1866. Archief Keuchenius.

²⁾ Vgl. G. Groen van Prinsterer aan Keuchenius, 30 October 1866. Archief Keuchenius.

³⁾ Keuchenius werd te Arnhem verkozen met 1262 st., Van Lynden van Sandenburg met 1117 st.; verder kregen: Sloet van de Beele 889 st., Van Loon 685 st., Reigers 166 st. en Groen van Prinsterer 12 stemmen.

De uitslag die, gerekend naar de getalsterkte van de partijen in de Kamer, voor de regeering niet ongunstig was, gaf haar minder voldoening, als zij het resultaat van den verkiezingsstrijd beoordeelde naar de invloeden en omstandigheden waaronder het werd verkregen. Dan moest zelfs betwijfeld worden of het doel der kamerontbinding was bereikt.

De constitutioneele kwestie had de conservatieven een belangrijke voorsprong gegeven. Zij hadden, door de voorstelling dat de grondwetsschennis onbetwistbaar was, de rechtsvraag aan het oordeel der kiezers onttrokken en hen met vrucht voorgehouden hoe de aanhankelijkheid aan den Koning bij de verkiezingen moest worden getoond. Alleen onder de tegenstanders der regeering, die op het formeel motief der kamerontbinding den nadruk hadden gelegd, bestond over de constitutioneele kwestie een, op ernstig onderzoek gegronde, overtuiging. De uitkomst was voor de regeering allerminst geruststellend: tegenover de bestrijding van haar staatsrechtelijke stelling door de liberalen, wachtte haar alleen de steun der conservatieven, die in hun geestdrift voor Oranje, nauwelijks over de rechtsvraag tot bezinning waren gekomen.

De proclamatie was de ministerieele partij eveneens ten goede gekomen. De constitutioneele kwestie werd er niet in genoemd en raakte dus nog meer op den achtergrond. Maar bovendien had de wensch van den Koning naar een Kamer, die eindelijk het regeeren mogelijk maakte, bij de kiezers weerklank gevonden. Onder hen leefde evenzeer het verlangen naar een krachtig regeeringsbeleid en voor velen, die aan de voortdurende wisseling van ministeries zoo spoedig mogelijk een einde wilden maken, was de regeeringspartij daarom verkieselijk geweest.

Toch bleek uit de samenstelling van de nieuwe Kamer dat de ontbinding niet aan het doel van de proclamatie had beantwoord. De regeering was in deze onbestemde Kamer dan ook niet van een krachtige, betrouwbare meerderheid verzekerd; de liberalen waren ondanks de versterking van

de conservatieve partij, nog steeds machtig genoeg haar in het bewind te belemmeren.¹⁾

De opening van de nieuwe zitting der Staten-Generaal geschiedde den 19en November met een rede van den minister van Justitie waarin, met geen onduidelijke waarschuwing, de Tweede Kamer de behartiging van 's Lands belangen, „binnen de grenzen van haren werkkring” werd toevertrouwd.

De nieuwe Kamer scheen eerst het verleden te willen laten rusten, maar bij de algemeene discussie over de staatsbegrooting voor 1867 werd de beschuldiging van de regeering, die, zooals Keuchenius eerder had opgemerkt, „nog niet was uitgewischt”,²⁾ in het debat gemengd. Keuchenius had deze gelegenheid afgewacht om in een terugblik op het verleden zijn oordeel over de houding van het ministerie, vóór en na de motie, kenbaar te maken. In twee stellingen, waarvoor hij zeker was het bewijs van den geschiedschrijver te zullen ontvangen, werden zijn beschouwingen samengevat: „Het Ministerie-Mijer, onder voorwendsel van het koloniale vraagstuk tot oplossing te brengen, had geen ander doel dan den heer Mijer Gouverneur-Generaal te maken.

Het Ministerie-Mijer zonder Mijer, onder voorwendsel van de regten der Kroon te beschermen, heeft in verloochening van antecedenten en verkorting van de grondwettige regten en vrijheden der Vertegenwoordiging levensverlenging gezocht.”³⁾

* * *

De koloniale politiek, die in het moederland, na 1854, een ontwikkeling had ondergaan, waarbij het overwicht der conservatieven door den toenemenden invloed der liberalen verloren was geraakt, was in 1866, toen ook de laatsten, door onderlinge verdeeldheid, onmachtig bleken om te

¹⁾ Vgl. J. T. Buys: *De ontkenning*, in: *de Gids*, 1866, IV, p. 447 e.v., en *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, III, p. 211 e.v.

²⁾ Tweede Kamer, 21 December 1866, *Bijblad* 1866—'67, 2de zitting, p. 90¹.

³⁾ Tweede Kamer, 21 Februari 1867, *t. a. p.*, p. 156².

regeeren, weer onder de reeds lang afgeleefde leiding der conservatieven teruggevallen. Het koloniale vraagstuk, dat zich toespitste op de cultuurkwestie, was hierdoor onopgelost gebleven. De conservatieven, die de inheemsche samenleving een uitnemenden dienst hadden bewezen, door de invoering van den westerschen grondeigendom te verhinderen en dikwijls met recht den inlander tegen den Europeeschen ondernemer in bescherming hadden genomen, hadden evenwel voor de opkomst en de behoeften van de particuliere teelt de oogen gesloten. De liberalen, die haar verhouding tot het cultuurstelsel trachtten te regelen, hadden de pogingen van hun ministers zien mislukken.

In Indië, waar het conservatieve standpunt al eerder was prijsgegeven en de nadeelen van den onvruchtbaren strijd tusschen conservatieven en liberalen in het moederland als een gemis aan richtlijnen voor de regeling der gouvernements- en particuliere cultures het sterkst werden gevoeld, was door Keuchenius, los van de bestaande tegenstelling conservatief-liberaal, een anti-revolutionaire koloniale politiek ontwikkeld, die van het moederland een oplossing van het koloniale vraagstuk in vooruitstrevenden zin had opgeëischt.

Als lid der Tweede Kamer had hij zijn protest tegen de miskennis van het koloniale vraagstuk door de conservatieven tegenover het ministerie Van Zuylen-Mijer volgehouden en toen dit kabinet, dat opgetreden was met de roeping om het koloniale vraagstuk tot een oplossing te brengen, Mijer, die met de ministerieele portefeuille niets anders dan de landvoogdij beoogd had, tot gouverneur-generaal benoemde, was hij voor de consequentie van zijn koloniale politiek niet teruggedeinsd. De motie, waarin deze verwaarloozing van de Indische belangen, het resultaat van de hervatting der conservatieve koloniale politiek, werd afgekeurd, was het hoogtepunt in de eerste ontwikkelingsperiode van de anti-revolutionaire, christelijk-historische koloniale staatkunde.

De anti-revolutionaire richting was door het optreden van Keuchenius in Nederland voor het eerst bij de koloniale

politiek, als een onderwerp waarover haar beginselen zich hadden uitgestrekt, betrokken geworden. Door haar vertegenwoordigers werd, bij de geringe bekendheid van de Indische toestanden, de beteekenis hiervan niet ingezien. Keuchenius bleef hun als koloniaal staatsman vreemd en de motie, die het koloniale vraagstuk tot onderwerp had, werd door hen niet naar haar strekking gewaardeerd.

Zijn geestverwanten begrepen wel de motie in haar formeel staatsrechtelijke beteekenis, al werd door velen de nadruk van Keuchenius' afkeuring te zeer van Mijer's uittreding uit het ministerie, naar zijn benoeming tot gouverneur-generaal verlegd; niet in haar materieelen ondergrond, als uitdrukking van Keuchenius' anti-revolutionair verzet tegen de conservatieve koloniale politiek.

Het optreden van Keuchenius in het moederland verkreeg een bijzondere beteekenis, toen de, door hem geïntroduceerde, koloniale kwestie haar affineerenden invloed ook op de anti-revolutionaire partij uitoefende. Als onderwerp van zijn motie, had dit vraagstuk aanleiding gegeven tot een conflict in de anti-revolutionaire partij, waarbij de, voordien verholen, tegenstelling tusschen de conservatieve elementen en de zuivere vertegenwoordigers der eigen richting, in haar scherpste vorm was blootgelegd.

BIJLAGEN.

I. ADVIES VAN KEUCHENIUS OVERGELEGD BIJ DAT
VAN DEN RAAD VAN INDIË, 31 JANUARI 1862 No.
XXVII. ¹⁾)

Het komt mij voor, dat in het algemeen geen regt van opstal behoort verleend te worden, dan tegen betaling eener zekere som. De Regering heeft het regt, eenige vergoeding te eischen voor den grond, dien zij in gebruik afstaat, en ter bestrijding der kosten van bescherming, die zij den ondernemers verleent. In de heffing daarvan kan geene belemmering der particuliere industrie gelegen zijn, dewijl deze slechts bestaan kan onder de voorwaarde, dat de Staat de middelen bezitte, om de noodige zekerheid voor personen en goederen aan te bieden, en de particuliere nijverheid met de daaruit geborene toenemende vestiging van Europeanen van allerlei stempel in de binnenlanden vanzelve op eene uitbreiding dier middelen moet bedacht zijn.

Waar langzamerhand de voordeelen, die het cultuurstelsel der Regering aanbrengt, vanuit hare handen in die der particuliere ondernemers overgaan en deze langs verschillende wegen partij trekken van den toestand, dien het cultuurstelsel heeft in het leven geroepen; waar de vrije arbeid, ten krachtigste gesteund door hen die den mond vol hebben van parasitische politiek, gelijk hij thans nog, grootendeels door de tusschenkomst en met omkoopning van inlandsche hoofden, gedreven wordt, veel overeenkomst heeft met eene parasiet, die zich om de Regering henenslingert en van Haar hare sappen ontleenende, ook Haar ondermijnt en verstikt, behoort de Regering, welke teregt zich verplicht ziet eerlijke nijverheid te bevorderen en den landbouw ook onder de inlandsche bevolking, tot vermeerdering harer eigene welvaart, aan te moedigen, naar andere bronnen uit te zien tot voorziening in de klimmende behoeften van Nederlandsch Indië.

Bij de overweging der vraag, waar die bronnen behooren gevonden te worden, biedt zich ook in de eerste plaats aan de invoering eener belasting op het bedrijf onder de Europeanen. In 1829 uitgeschreven, maar in 1830 reeds weder ingetrokken, heeft die belasting nog te kort gewerkt, dan dat, onder de in de loop van 30 jaren aanmerkelijk veranderde tijdsomstandigheden en regeringsbeginselen, zonder nader onderzoek van hare heffing zoude moeten worden afgezien.

¹⁾ Archief departement van Koloniën.

Ik adviseer:

Omtrent de beide hier besprokene belastingen het gevoelen van den Directeur der Middelen en Domeinen in te winnen.

2. ADVIES VAN KEUCHENIUS OVERGELEGD BIJ DAT VAN DEN RAAD VAN INDIË, 31 JANUARI 1862 No. XXVIII. ¹⁾

Met betrekking tot de in het schrijven van den Directeur der Kultures van 3e December 1861 No. 6734/9, behandelde punten, teeken ik het volgende aan:

a. In verband met het door den Minister van Koloniën geopperde denkbeeld, acht ik het wenschelijk, dat de Regering, met aanvulling van het besluit van Staatsblad 1858 No. 98 bepale:

„dat onder de verwickelingen, die volgens § IX van het besluit van 30e Augustus 1858, Staatsblad No. 98 aanleiding kunnen geven tot intrekking van het regt van opstal, behooren alle handelingen, door welke de ondernemers of hunne ondergeschikten zich een onwettig gezag over de bevolking hebben aangematigd, of zij de inlandsche hoofden door het geven van geschenken en beloften, ter verzaking hunner ambtspligten en tot mindere behartiging van de regten en belangen der inlandsche bevolking hebben aangespoord.”

De Regering en de hoofden van gewestelijk bestuur zijn weinig in de gelegenheid degenen, die verlangen zich in het belang van landbouw, nijverheid of handel in de binnenlanden te vestigen, vooraf te leeren kennen, en zij missen dus ook het middel om de inlandsche bevolking de aanraking met gewetenlooze en ruwe of onbeschaafde gelukzoekers af te snijden, zonder haar tevens van de voordeelen te versteken, die de omgang en het handels- en nijverheidsverkeer met Europeanen van onberispelijken wandel haar zouden kunnen aanbrengen. Ten einde het goede uit het eene voortvloeiende, niet te doen verloren gaan, behoort men het kwade, aan het andere klevende, te dragen. *Preventieve* maatregelen tot beteugeling van het laatste zullen daarom ook dikwijls meer schaden dan het daarmede beoogde doel bereiken. De zedelijke en verstandelijke ontwikkeling der lagere Europesche volksklassen, waaruit de meeste gelukzoekers, die zich van lieverlede in de binnenlanden van Java zullen zoeken te dringen, zullen voortkomen, zal altijd het beste wapen tegen haren verkeerden of heilloozen invloed op de Javaansche maatschappij opleveren; en tenzij de Europesche maatschappij gezuiverd worde van het bederf, dat haar in vele opzigten aankleeft, en ware godsdienstzin meer en

¹⁾ Archief departement van Koloniën.

meer van de hoogste klassen des volks tot de laagste nederdale en deze beziele en doordringe, zullen ook voor Java de rampen niet achterblijven, die het gemis daarvan onvermijdelijk medevoert. Zoo zal het ook blijken, dat het goed of kwaad, door wien ook gepleegd of waar ook bestaande, invloed heeft op het geheele lot der menscheit, en dat van het volksonderwijs, zoowel in Nederland als in Indië, en van de waardeering aldaar van deugd en goede zeden in groote mate de toekomst van Java afhangt.

Wanneer de Regering weinig doen kan tot wering uit de binnenlanden van Java van personen, die later blijken aldaar in het een of ander opzigt gevaarlijk te zijn, behoort zij echter streng te zijn in de beteugeling van misbruiken, die Haar onder de oogen komen, en in de verwijdering derzulken, wier handelingen aan het gezag of aan de welvaart der bevolking kunnen schaden.

De ontwikkeling van den vrijen arbeid behoorde, naar mijn inzien, als een verblijdend verschijnsel te worden begroet, omdat zij getuigt van de meerdere beoefening ook onder den inlander, der deugd van arbeidzaamheid en bijdraagt tot de bevordering van algemeene welvaart en van maatschappelijk kapitaal; maar zij wordt vooralsnog slechts met minachting bejegend en door velen als een zorgwekkend verschijnsel betreurd, omdat zij grootendeels gegrond was op aanmatiging van gezag en op omkoopings, en tot vrucht had vermeerderd gebruik van opium.

De Assistent-Resident van Modjokerto deelde nog onlangs mede (Kommissoriaal 7e October 1861 No. 16326) dat de Heer Mehlbaum aan de bij zijne tabakschuren geplaatste mandoers den titel verleend had van kepetangan, waarschijnlijk met geen ander doel dan om aan de bevolking te doen geloven, dat zij van Regeringswege waren aangesteld, en zich hierdoor te beter van hare ondergeschiktheid en dienstvaardigheid tegenover de bedienden te kunnen verzekeren.

Algemeen haast zoude men het misbruik kunnen noemen om door het aanbieden van geschenken van allerlei prijs en waarde, als: rijtuigen, gouden horlogiën, geweren, zadels, stukken fluweel en laken enz., te trachten zich de genegenheid en medewerking der hoogere en lagere inlandsche hoofden tot bevordering van bijzondere kultuurondernemingen te verwerven.

Blijft zulke toestand voortduren, en wordt de Javaan door onderwijs er niet toe gebragt om de vruchten van zijn arbeid tot iets beters dan het bezoek der madatkitten en danshuizen te besteden, zoo zullen zijne hoofden, in vereeniging met de particuliere ondernemers, langzamerhand meer en meer worden zijne onderdrukkers, en de dus genoemde vrije arbeid een krachtige oorzaak worden van zedebederf onder de hoogere en lagere klassen der inlandsche maatschappij. De boven vooropgestelde bepaling levert, mijns inziens, een middel

op, om de misbruiken, die voorsnog aan den vrijen arbeid kleven, te keer te gaan, of althans te matigen. Zij zal vele ondernemers van onwettige handelingen afschrikken en de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur er op bedacht maken, dat het ook hun pligt is te zorgen, dat de inlandsche bevolking niet overgeleverd worde aan de schraapzucht van sommige gewetenlooze ondernemers. Bij in-trekking van het regt van opstal, schijnt eene vergoeding van de getaxeerde waarde der gebouwen en loodsens mij billijk toe. Tegen het hooren van den Procureur-Generaal bij het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch Indië, heb ik geen bezwaar. - - -

[Volgen enkele opmerkingen, die met het bovenstaande geen verband houden.]

3. KEUCHENIUS' „RIGTING TE VOLGEN OP HET GEBIED DER GOUVERNEMENTSKULTURES EN DAT DER PARTICULIERE TEELT".¹⁾

Te regt noemde de Minister van Koloniën Mr. J. Loudon in zijnen brief van 6 Julij 1861 La. AAz. No. 34/796 den toestand, waarin Nederlandsch Indië thans verkeert, met betrekking tot de Gouvernements- en de particuliere kultures, eenen toestand van *verwarring en onzekerheid omtrent den verklaarden wil der Regering, waaruit verwikkelingen zonder einde voortspruiten.*

Gelijktijdig, bij zijne adviezen van 5 Julij 1861 Nos. XCVIII en C, verhandeld bij de Besluiten van 17 Julij 1861 Nos. 3 en 4, betoogde de Raad van Nederlandsch Indië, dat de Regering zich, ten opzichte van dien toestand, in het dubbele geval gebragt zag, 1e. dat een langdurige afwijking van de bestaande bepalingen de handhaving daarvan voor het vervolg had onmogelijk gemaakt; en 2e. dat verschillende, met elkander strijdige voorschriften en Regeringshandelingen het geheel onzeker maakten, welke bepalingen bestaan en voortaan behooren te worden opgevolgd.

Ten einde, in afwachting der door den Minister van Koloniën toegezegde wet tot regeling van de uitgifte van kultuurcontracten, aan dien staat van onzekerheid, zooveel mogelijk, een einde te maken, stelde de Raad van Nederlandsch Indië voor, om den Minister van Koloniën in overweging te geven, het noodige te verrigten, opdat de Indische Regering gemagtigd wierd om: 1e. de besluiten van 25 Februarij 1840 no. 2 en 17 April 1841 no. 12 in te trekken, en 2e. de publicatie van 25 December 1838 Staatsblad

¹⁾ Archief Keuchenius. Behoudens eenige, aan den voet der bladzijden aangegeven wijzigingen, is deze nota gelijkloidend met het advies van den Raad van Nederlandsch-Indië, 16 Mei 1862 No. I. Archief departement van Koloniën.

no. 50 te herzien en haar aldus te wijzigen, dat overal, waar zulks aan de van Regeringswege ingevoerde kultures en aan de teelt der voor de bevolking noodige voedingsmiddelen niet schaden kan, vergund worde met de inlandsche bevolking overeenkomsten aan te gaan voor de aanplant van suikerriet of andere voortbrengselen, geschikt voor de Europesche markt; met in achtneming van het beginsel, dat tegen alle onderdrukking van den inlander en tegen alle onwettige beschikking over zijnen grond behoort te worden gewaakt.

Tevens gaf de Raad in overweging om den Minister van Koloniën te verzoeken, der Indische Regering de bevelen des Konings te doen kennen, omtrent de gedragslijn, welke door Haar ten opzichte van de particuliere teelt van producten, zoude behooren te worden gevolgd, zoolang de voorgenomene wettelijke regeling der uitgifte van kultuurcontracten nog niet had plaats gehad.

Alvorens omtrent deze voorstellen, waarmede de Indische Regering zich vereenigde, eene beslissing te nemen, heeft de Minister van Koloniën bij zijnen brief van 4 October 1861 No. 16/1231 verlangd, dat zijn bovenaangehaald schrijven van 6 Julij 1861 La. AAz. No. 34/796, waarover reeds voorloopig handelde het advies van den Raad van Nederlandsch Indië van 20 September 1860 No. XXXIV zoude worden beantwoord.

De Indische Regering ziet zich, na kennisname der hoogstbelangrijke, omtrent dit onderwerp ingekomen rapporten van den Directeur der Kultures en van de Residenten van Cheribon, Tagal, Samarang, Japara, Bagelen, Soerabaija, Passoeroean, Probolingo, Kediri en Madioen, thans in staat gesteld aan dit verlangen van den Minister van Koloniën te voldoen; maar daartoe overgaande zal zij met nieuwen aandrang Hare hierboven vermelde voorstellen en de beschouwingen, die daaraan ten grondslag liggen, bij den Minister van Koloniën moeten in herinnering brengen, omdat het uit het schrijven van dezen van 6 Julij 1861 blijkt, dat ook nu nog door het Opperbestuur eene getrouwe naleving der Besluiten van 25 Februari 1840 No. 2 en 17 April 1841 No. 12, waarvan de Raad van Nederlandsch Indië de intrekking had voorgesteld, als waarborg tegen eene te ruime en voor de op hoog gezag ingevoerde kultures nadeelige toepassing der bepalingen van Staatsblad 1838 No. 50 wordt aanbevolen.

Naarmate de bijzondere nijverheid zich meer ontwikkelt en zich van lieverlede zoekt uit te strekken tot de gewesten, waar zij tot hiertoe vreemd was, wordt ook het ongerief der onzekerheid omtrent de in dit opzigt te volgene rigting te ernstiger gevoeld en 's Lands belang, zoowel als dat van het algemeen, te meer in gevaar gebragt.

Bij Hare kabinetsmissive van 30 Maart 1862 No. 96 La. E³ zag de Regering zich dan ook genoopt, een bij 's Raads advies van 5 Julij 1861 No. XCVIII behandeld onderwerp, dat van verhuur van grond

door de inlandsche bevolking, andermaal ter sprake te brengen.

Het zal den Heer Duymaer van Twist moeten worden toegegeven, „dat, wanneer men de zaak aan haar lot overlaat, zooals geschied is, de vrije kultuur gevaarlijk zal worden voor de Gouvernementskultures, en deze zal ondermijnen vóór dat het tijdperk daar zal zijn, dat de tusschenkomst van het bestuur in het algemeen belang kan worden ontbeerd”.¹⁾

De vraag waartoe het schrijven van den Minister van Koloniën van 6 Julij 1861 aanleiding geeft, is: wat ten opzichte van de beide kultures behoort te worden verrigt?

In zijne redevoering van 13 Mei 1861²⁾, waarnaar de Minister van Koloniën in dat schrijven verwijst, herinnert deze, dat er ten aanzien van het kultuurstelsel vier rigtingen bestaan.

Twee dier rigtingen, waarvan de eene de onveranderde handhaving, de andere de onverwijldde slooping van het kultuurstelsel verlangt, moesten, als met het Regerings-Reglement in bepaalden strijd, geheel buiten aanmerking blijven.

Men had dus slechts met de beide andere rigtingen te doen.

De eene dier rigtingen beoogde de oplossing van het kultuurstelsel of beter, de oplossing van den verpligten arbeid, in het kultuurstelsel in vrijen arbeid, zoodat de voordeelen, die het Gouvernement thans trekt uit den verpligten arbeid der bevolking, met den tijd uit haren, op vrijwillige overeenkomsten steunenden arbeid kunnen genoten worden.

De tweede rigting verlangde de oplossing van het kultuurstelsel in de particuliere industrie.

Deze evenwel scheen den Minister toe, niet te liggen in de bedoeling van § 6 van art. 56 van het Regerings-Reglement. Slechts de eerste kon door de Regering worden voorgestaan; en deze ook is het, die in het schrijven van den Minister van Koloniën van 6 Julij 1861 gezegd wordt, de eenige oplossing van het netelige vraagstuk op te leveren en het beste verband tusschen letter en geest van het Regerings-Reglement te bewaren.

Hoewel de tot toelichting van 'sMinisters stelsel uitgesproken redevoeringen nog niet kennende heeft de Raad van Nederlandsch Indië echter in zijn advies van den 5en Julij 1861 No. C zich reeds veroorloofd, naar aanleiding van hetgeen de Memorie van beantwoording op het Voorloopig Verslag over het Wetsontwerp tot vaststelling van het XI-de Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1861³⁾ en een semi-officieel schrijven van den Minister van Koloniën omtrent dat stelsel deden gissen, eenige bedenkingen tegen de uitvoerbaarheid daarvan in het midden te brengen.

¹⁾ Tweede Kamer, 13 Mei 1861, *Bijblad* 1860—'61, p. 705¹.

²⁾ Tweede Kamer, 13 Mei 1861, *Bijblad* 1860—'61, p. 696¹—698².

³⁾ *Bijblad* 1860—'61, *bijlagen*, p. 473¹ e. v.

De Directeur der Kultures en de Residenten, die thans daaromtrent zijn gehoord geworden, hebben nagenoeg eenparig de rigting van den Minister van Koloniën bestreden en ik twijfel of de Minister zelf, na van de door hen aangevoerde gronden te hebben kennis genomen, het door hem aangeprezen stelsel langer zoude willen verdedigen.

Immers beoogt art. 56 van het Regerings-Reglement, hetwelk ook de Minister wenscht te zien nageleefd, eenen terugkeer tot die „gezonde en heilzame regeringsbeginselen, waarvan alleen de nood van het Moederland voor het Indische Bestuur de afwijking had noodzakelijk gemaakt: tot die beginselen, welke volgens den Heer J. C. Baud „onder alle hemelstreken en onder alle omstandigheden, de beste zijn, en waarbij de Regering zich bepaalt tot het verleenen van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, tot het maken van wegen, kortom tot bevordering middellijk van de welvaart en de industrie der ingezetenen; met onthouding van alle onmiddellijke bemoeijingen daarmede, onder wat vorm of benaming ook.”¹⁾

Maar hoe zoude dat doel des Wetgevers bereikt worden, wanneer de Regering, ten einde zich de voor de Europesche markt gewenschte producten te doen leveren, er toe overging, om met tienduizenden van landbouwers uit de inlandsche bevolking, deswege overeenkomsten te sluiten?

Wat bleef er van Haar gezag, indien zij zich verlaagde tot een loven en bieden met de leden der inlandsche bevolking, die thans bij de kultures zijn ingedeeld, om hen tot het planten en werken op de velden over te halen; — wat van de verbintenissen, die de Regering met Europesche ondernemers voor de levering der grondstoffen heeft aangegaan, indien hare uitvoering afhankelijk zijn moest van de meerdere of mindere genegenheid der inlanders tot het sluiten van zoodanige overeenkomsten en van hunne meerdere of mindere trouw in hare naleving; wat eindelijk van de voordeelen, die de Regering wenscht te behouden, wanneer zij zich aan de eischen eener overmagtige meerderheid moet onderwerpen, en eindelooze verwickelingen en talrijke rechtsgedingen het gevolg zijn eener daad, waarbij de Regering de magt van eene Souverein met de rol eener door het burgerlijk regt gebondene en door de verdediging van anderen vaak gedwarsboomde contractante verwisseld heeft?

Het doet weinig af, of de overeenkomsten, die de Minister van Koloniën wenscht te zien aangegaan, met de leden der Inlandsche bevolking zelve, dan wel met de oudsten en voornaamsten hunner

¹⁾ Aanteekening van Keuchenius: „Woorden van den Heer J. C. Baud, uitgesproken in de 2e Kamer der Staten-Generaal op 26 Julij 1854, bij de behandeling van art. 56 van het Regerings-Reglement. Zie *Handelingen van het Regerings-Reglement*, Utrecht, Kemink en Zoon, III, bl. 482.”

desa's gesloten worden, De desa's, die met het kultuurstelsel in betrekking staan, zijn talrijk genoeg, om ook ten aanzien der overeenkomsten, met haar aangeaan dezelfde vragen te regtvaardigen.

Maar ook, indien artikel 56 van het Regerings-Reglement de opheffing van allen van Regeringswege uitgeoefenden dwang in de teelt van producten of de op hoog gezag ingevoerde kultures verlangt kan er aan geen sluiten door de Regering van overeenkomsten met gemeenten of desa's gedacht worden; daar, voor zoo ver niet ieder ingezetene tot haar zoude behoeven toe te treden, om haar voor zich te doen verbindend zijn, de dwang, die thans in de wet is nedergelegd, slechts op andere, maar oneindig ondragelijker en drukkender wijze, door de inlandsche hoofden zoude worden uitgeoefend.

Het denkbeeld om wegens het beplanten en bewerken der gronden en de overige met het kultuurstelsel in verband staande werkzaamheden overeenkomsten aan te gaan met de bevolking, schijnt de Minister van Koloniën ontleend te hebben aan de Resolutie van 13 Augustus 1830 No. 4; maar wat het Lid van de Raad van Nederlandsch Indië Mr. P. Merkus destijds omtrent die overeenkomsten beweerde, wordt ook nu weder door den Directeur der Kultures en alle Residenten bevestigd.

Op onwederlegbare gronden hebben deze autoriteiten aangetoond, dat zulke overeenkomsten nu niet minder dan vroeger „fictief en onbestaanbaar” wezen zouden; en uit hetgene de Residenten van Passoeroean en Japara en de Directeur der Kultures omtrent de geschiedenis van het kultuurstelsel in de Residentiën Samarang en Japara mededeelen, blijkt, dat ook de door den Gouverneur-Generaal Van den Bosch bij de Resolutie van 13 Augustus 1830 No. 4 bedoelde overeenkomsten nooit tot stand gekomen zijn.

Daar die Resolutie in § c te gelijker tijd bepaalt, dat de bearbeiding der gronden zoude geschieden door den inlander *onder de leiding zijner eigene hoofden*, doch *onder opzicht van Gouvernementsambtenaren en mandoers*, mag het zelfs worden betwijfeld, of uitsluiting van *allen* dwang en *volstreckte* eerbiediging van den *vrijen wil* der inlandsche bevolking wel ooit in de bedoelingen gelegen hebben van den in-voerder van het kultuurstelsel.

De Regering kan niet tot den dwang terugkeeren, die in de met desa's gesloten overeenkomsten zoude verborgen liggen, zonder de inlandsche bevolking, die thans in den kultuurarbeid eene door de wet voorgeschrevene verpligting erkent en daaraan van lieverlede is gewoon geworden aan groote willekeur en kwelling van de zijde harer hoofden bloot te stellen. Te schadelijker ware zoodanige maatregel voor de algemeene rust, als zijne gevolgen te minder zouden kunnen worden overeengebragt met de vrijheid, welke de Regering gezegd wil worden te erkennen en te eerbiedigen.

Overeenkomsten, die ook hen verbinden, welke haar niet hebben aangegaan en die de hulp behoeven van rottingslagen of bajonetten om behoorlijk te worden uitgevoerd, mogen daarom niet geacht worden het middel te wezen waardoor verpligte arbeid in vrijen arbeid worde opgelost.

Ik geloof dan ook, dat de rigting, door den Minister van Koloniën voorgestaan, niet kan zijn die, welke de Wetgever gewild heeft, als eenen stap voorwaarts op de weg van ontwikkeling en vrijheid.

Wanneer alzoo bij de twee reeds onvoorwaardelijk veroordeelde rigtingen, ook deze derde rigting moet gevoegd worden, dan schiet er niets anders over, dan dat men zich bij de vierde nederlegge en het rondborstig uitspreke, dat art. 56 van het Regerings-Reglement wil, dat het kultuurstelsel zich eenmaal oplosse in den vrijen arbeid der ingezetenen.

Een Nederlandsch Minister zoude zoodanige stelling niet kunnen uitspreken, zonder de rust van velen te verstoren en veler hartstogten in beweging te brengen; maar hij zoude toch niets anders doen dan de Heer Baud die van het herstel van Nederland's financiën den terugkeer tot gezonde, en een Nederlandsch volk vooral dierbare beginselen verwachtte, en niet meer doen dan deze, toen hij verklaarde, dat de Regering de heerendiensten behoorde af te schaffen, maar dat het toch niet wijs zoude zijn, de veroordeeling door eene dadelijke sententie van opheffing te doen volgen.

Al hadde art. 56 van het Regerings-Reglement bepaald: „het kultuurstelsel moet onherroepelijk in stand gehouden” (de bepaling-zelve zoude in de toekomst blijken niet minder krachteloos te zijn dan zulk eene, als waarbij de prediking van het Christendom voor altijd in Nederlandsch Indië verboden wierd). ¹⁾

Zoo min als de eindelijke zegepraal der Waarheid boven elken strijd en hinderpaal kan worden belet, even zoo weinig kan de ontwikkeling van een volk voor altijd worden opgeschort, of binnen eenmaal gestelde grenzen beperkt. Kortzigtige staatsmannen of zelfzuchtige burgers kunnen langen tijd weigeren dit te erkennen, maar dan roept de Voorzienigheid vaak onverwachte gebeurtenissen in het leven om de fijnst uitgedachte stelsels plotseling te doen in één storten en aan Waarheid en Rede hare lang miskende regten drie dubbel terug te geven. ²⁾

Wanneer de Wetgever eenigen duur aan het kultuurstelsel hadde toegedacht, zouden nogtans de verbeteringen, die de omstandigheden noodzakelijk maakten, niet uitblijven en ook eenmaal de tijd geboren

¹⁾ De zinsnede in parentese luidt in het Raadsadvies: „de bepaling-zelve zoude in de toekomst blijken krachteloos te zijn”.

²⁾ Deze alinea komt in het Raadsadvies niet voor.

worden, waarop het voor een ander en beter stelsel zoude moeten plaats maken.

(Het kultuurstelsel was niet bestemd om voor altijd te werken)¹⁾; het droeg van den aanvang af de kiem van ontbinding met zich, naardien het eene geheele bevolking verplichtte om boven hetgene haar lief was, te arbeiden, maar te gelijk haar verhinderde om uit dien of eenen anderen arbeid iets meer te trekken dan het karig loon, hetwelk de Regering haar toedacht.

Wie dieper in de bedoelingen en inzichten van den Kommissaris-Generaal Van den Bosch is ingedrongen, mag met regt betwijfelen of het kultuurstelsel, gelijk het thans bestaat, wel beantwoordt²⁾ aan de verwachtingen, die Hij er zich van had voorgesteld; en heeft dan ook grond voor de vraag, of de winsten, die dat stelsel afwierp (zijne opvolgers niet dikwijls genoopt hebben, de regten, belangen en behoeften der inlandsche bevolking voorbij te zien, meer dan voor de vrees, onlangs door den Heer Schimmelpenninck van der Oye geopenbaard, dat wij, zoekende naar middelen van herstel, toonen zouden de weelde niet te kunnen verdragen).³⁾

Het voorschrift van § 6 van art. 56 van het Regerings-Reglement opgevat in den hierboven door mij ontwikkelden zin, zal minder schrik verwekken,⁴⁾ als men bedenkt, dat het niets anders vermeldt, dan hetgene het natuurlijk gevolg van den loop des tijds zijn moest.

Naast de⁵⁾ bepalingen, als die van art. 60, 110, 123 en 128 van het Regerings-Reglement, welke de ontwikkeling van landbouw, handel en nijverheid, en van beschaving en Christendom in Nederlandsch Indië toelaten, betaamde niet alleen, maar was zelfs onontbeerlijk een voorschrift als dat van § 6 van art. 56 van het Regerings-Reglement. De Wetgever (verdient lof, dat hij)⁶⁾ de gevolgen van het voor Nederlandsch Indië gewijzigd Regeringsstelsel berekenende, dat voorschrift ook heeft vastgesteld,⁷⁾ opdat de Regering de middelen zoude beramen, om zonder gevaar of schade eene *onvermijdelijke* toekomst te kunnen te gemoet gaan.

De Wetgever heeft de oplossing van het stelsel van kultures in

¹⁾ De zinsnede in parentheses luidt in het Raads advies: „Het kultuurstelsel was ook naar de bedoeling van diens stichter, men mag dit veilig aannemen, niet bestemd om voor altijd te werken”.

²⁾ De Raad schreef: „wel geheel beantwoordt”.

³⁾ Eerste Kamer, 29 December 1860, *Bijblad 1860—'61*, p. 121¹.

De zinsnede in parentheses luidt in het Raads advies: „niet wel eens hen, die met de uitvoering dier bedoelingen en inzichten belast waren, genoopt hebben de regten, belangen en behoeften der inlandsche bevolking voorbij te zien”.

⁴⁾ De Raad schreef: „minder verwondering baren”.

⁵⁾ In het Raadsadvies werd „de” geschrapt.

⁶⁾ In het Raadsadvies voor de woorden in parentheses: „heeft”.

⁷⁾ In plaats van „ook heeft vastgesteld”, in het Raads advies: „vastgesteld”.

vrijen arbeid of particuliere teelt *voorzien* en daarom ook *gewild*; maar tegelijker tijd begrepen, dat het in de maatschappelijke instellingen van Java reeds te diepen wortel had geschoten en daarenboven in te naauw verband stond met de betrekking van Nederland tot Indië en met beider financiëlen voorspoed en welvaart, dan dat het eensklaps mogt worden verlaten. Daarom bepaalde hij in § 1 van datzelfde artikel, dat de Gouverneur-Generaal *zooveel doenlijk*, de op hoog gezag ingevoerde kultures zal in stand houden.

Men heeft tusschen de bepalingen van het eerste lid van art. 56 en zijne zesde § strijd opgemerkt; en het moet erkend worden, dat wie het behoud of de slooping van het kultuurstelsel verlangt, gelegenheid heeft op de eene of de andere bepaling, meer of minder nadruk te leggen. De Wetgever echter, die het kultuurstelsel *voor de toekomst* wenschte te regelen, was wel verplicht ook in zijn lot *voor het tegenwoordige* te voorzien; en van daar het voorschrift in den aanhef van art. 56, hetwelk niet anders dan in verband met de 6de § mag worden opgevat en toegepast. De daar gebezigde woorden „zooveel doenlijk” kunnen den Gouverneur-Generaal niet ontslaan van de verplichting, om de door § 6 gewenschte toekomst in het oog te houden en voor te bereiden: zij gebieden dus niet, dat het kultuurstelsel, *tot elken prijs*, zal worden in stand gehouden; maar zij laten vrijheid om de op hoog gezag ingevoerde kultures, wier bestendinging *niet* meer *doenlijk* is, te laten varen.

Vraagt men nu, welke gedragslijn de Regering met betrekking tot de eerste alinea en de zesde § van art. 56 van het Regerings-Reglement behoort te volgen, zoo kan het antwoord niet twijfelachtig zijn.

Men heeft zich de beantwoording dier vraag daarom zoo moeilijk gemaakt, omdat men aan de zes voorwaarden, in artikel 56 vermeld, in zijne verbeelding, eene zevende toevoegde, die er evenwel niet vermeld en waarop zelfs niet gezinspeeld is, de voorwaarde namelijk: dat de voordeelen, die de Staat uit den verpligten arbeid der bevolking geniet, eenmaal uit haren vrijen arbeid moeten getrokken worden.

Ook de Minister van Koloniën stelde deze voorwaarde op den voorgrond, en ik schrijf het daaraan toe, dat hij eene rigting heeft aangegrepen, die hem meer van het door hem beoogde doel moest verwijderen, dan daartoe kon doen naderen.

De Directeur der Kultures gaat in zijne Nota nog één stap verder, waar hij zegt: „de verbeteringen (in het kultuurstelsel) moeten zijn *doelmatig*, opdat de Staat de voordeelen blijve trekken, die hij nu geniet; — derhalve behoud van het *batig slot*; — *alle verbetering*, die tot *vermindering* der baten zou leiden, moet derhalve worden geacht te zijn *ondoelmatig*.”

Het *batig slot*, dat van plaatselijke omstandigheden, van vrucht-

baarheid van den bodem en van de kansen des handels afhankelijk is, kan ofschoon de Regering in het belang van Moederland zeer zeker naar het behoud daarvan mag streven, evenwel nimmer eenen maatstaf opleveren voor het meer of minder doeltreffende eener verbetering.

De Heer J. C. Baud, die meer welligt dan iemand anders zich voor het *batig slot* in de bres gesteld, daaraan zijne maatregelen getoetst en met het oog daarop ook aan het kultuurstelsel uitbreiding gegeven heeft; de besluiten van 25 Februarij 1840 No. 2 en 17 April 1841 No. 12, volgens welke *gronden, krachten en handen* der inlandsche bevolking voor het kultuurstelsel moesten beschikbaar blijven, zijn op zijnen last uitgevaardigd — de Heer Baud, zelfs zeg ik, wraakte het niet, dat de verbeteringen, door het Regerings-Reglement gewenscht, eene vermindering van het *batig slot* tengevolge hadden.

In zijne uitstekende redevoering van 11 Junij 1855, bij de behandeling van het wetsontwerp tot afschaffing van den accijns op het gemaal, ¹⁾ wees hij uitdrukkelijk op de uitgaven, die de uitvoering der artt. 55, 56, 57 en 59 van het Regerings-Reglement moest ten gevolge hebben. Bepaaldelijk herinnerde hij aan eene regeling der kultures, zoodanig, dat het voordeel der daarbij ingedeelde inlanders op zijn minst genomen gelijk zij aan dat, bij gelijken arbeid, uit de vrije kultuur verkregen; en hij drong met aanhaling der woorden van den volksdichter Cats:

Al wat de wereld wenscht, dat komt in onze fuiken;

Geef maar, O lieve God, dat wij het goed gebruiken,
er op aan, dat een gedeelte der wisselvallige bijdragen uit de overzeesche bezittingen, bestemd wierden tot ontlasting van hen, die in de eerste plaats daarop aanspraak hadden.

Afgescheiden van de hoegrootheid van het *batig slot* meen ik daarom, dat de vraag mag worden behandeld: wat der Regering, bij het voorschrift van het eerste lid, in verband met de 6de § van art. 56 van het Regerings-Reglement te doen sta?

Het antwoord op die vraag kan geen ander zijn, dan: „ieder zij trouw aan den eed, waarmede hij het Regerings-Reglement bezworen heeft; de Regering doe al hetgene Haar daarbij is voorgeschreven; zij brenge in het kultuurstelsel de verbeteringen, waarvoor het vatbaar is, in de eerste plaats, die, waardoor voldaan wordt aan de voorwaarden van §§ 1—4 van art. 56 van het Regerings-Reglement; zij neme, terwijl zij de inlandsche bevolking tegen willekeur beschermt, de hinderpalen voor handel, nijverheid en landbouw weg; zij regele het landbezit, zij verminderde langzamerhand en schaffe eindelijk af de heerendiensten, zij bevordere, ook onder de inlanders, onderwijs en beschaving (en zij late aan die groote kracht voor maatschappelijke

¹⁾ Tweede Kamer, 11 Juni 1855, *Bijblad* 1854—'55, p. 868¹—872¹.

hervorming, het Christendom vrijheid, om zich langs vreedzamen weg te ontwikkelen).¹⁾

Het spreekt van zelf, dat waar zoo vele verschillende omstandigheden en maatregelen moeten medewerken, om het door art. 56 § 6 beoogde doel te bereiken, aan de verwezenlijking daarvan op een gegeven oogenblik niet *kan*, en met het oog op art. 56 eerste lid, niet *mag* gedacht worden.

Dat zij het werk zijn moet van den tijd, is, geloof ik, een punt, waaromtrent zij, die het doel van art. 56 § 6 van het Regerings-Reglement voor oogen wenschen te houden en zij, die voor eene oplossing van het kultuurstelsel, hetzij in vrijen arbeid, hetzij in particuliere teelt, terugdeinzen, zamenstemmen, en hetwelk, wel geschikt is om menig verontrust gemoed tot kalmte te brengen.

Noch bij de eene noch bij de andere partij is er op dit oogenblik of vooreerst sprake van *intrekking* van het kultuurstelsel. Het verschil, dat tusschen beiden bestaat, ligt mijns inziens alleen hierin, dat, terwijl de eene de zesde van art. 56 van het Regerings-Reglement vooralsnog als een geheel *overtollig* voorschrift aanmerkt, de andere verlangt, dat de Regering het nimmer uit het oog verlieze en steeds toone te *willen*, wat de Wetgever gewild heeft.

Aan de zijde dezer laatste partij schaarde zich blijkbaar de Heer J. C. Baud, een man, wiens gezag daarom door mij zoo dikwerf wordt ingeroepen, omdat hij nog lang aan velen zal toeschijnen de man, in wien op koloniaal gebied de wetenschap al hare schatten had nedergelegd,²⁾ toen hij, in zijne bekende redevoering over de klappercontracten, er op wees, dat art. 56 van het Regerings-Reglement „*uitdrukkelijk* de toenadering tot het stelsel van *geheel vrijen arbeid*” voorschrijft en beweerde, dat, op grond van dat artikel, ook „elk nieuw contract op het beginsel van *geheel vrijen arbeid* moest zijn gegrondvast.”³⁾

Aan den Minister van Koloniën, Mr. J. Loudon, komt de eer toe, van meer dan een zijner voorgangers, het bestaan van art. 56 § 6 te hebben erkend.

Uit hetgene hierboven gezegd is, blijkt, dat de middelen, die, naar mijn meening, tot het door de zesde § van art. 56 van het Regerings-Reglement beoogde doel moeten leiden, zich splitsen in twee soorten, als zulke:

1e. die regtstreeks tot het stelsel van kultures en de teelt van producten betrekking hebben; en zulke:

¹⁾ De zinsnede in parentese luidt in het Raadsadvies: „waarna ook die groote kracht voor maatschappelijke hervorming het Christendom zich vermoedelijk langs vreedzamen weg zal kunnen ontwikkelen.

²⁾ Aanteekening van Keuchenius: „Zie mijne Voorrede, gevoegd bij de uitgave der Handelingen enz. over het Regerings-Reglement, door Kemink en Zoon te Utrecht”.

³⁾ Tweede Kamer, 12 December 1856, *Bijblad* 1856—57, p. 438².

ze. die alleen in eene hervorming van den maatschappelijken toestand der Indische bevolking moeten gezocht worden.

Ofschoon van de laatste soort der middelen bij dit advies geene sprake behoeft te zijn, zij hier echter opgemerkt, dat hunne hulp ter bereiking van het voorgestelde doel niet kan worden gemist. Het gemeentelijk landbezit, tengevolge waarvan de inlandsche bevolking grootendeels bestaat uit landbouwers, die ééne, eene halve of eene vierde bouw tijdelijk in pacht hebben en de heerendiensten, welke in vereeniging met kultuurdiensten, den inlander de beschikking over zijnen tijd onmogelijk maken en hem gestadig van een aangevangen werk aftrekkende, ook den lust tot arbeid moeten benemen, zijn hinderpalen, die der ontwikkeling van vrijen arbeid nog lang zullen in den weg staan.

Wat ook van het bestaan op dit oogenblik van vrijen arbeid gezegd worde, mag zulks geenszins de Regering doen voorbijzien, dat het noodzakelijk is, van lieverlede die hinderpalen weg te nemen.

De vrije arbeid, die thans bestaat, ¹⁾ is, nadat zijne geheimen zich allengs hebben ontsluitend, gebleken weinig anders geweest te zijn dan een arbeid door Europesche ambtenaren of inlandsche hoofden *voorgescreven*, en daarom slechts *vrij* genoemd, omdat de dwang, die daarbij werd uitgeoefend, aan het toezigt en de regeling der Regering ontsnapte en de voordeelen daaruit alleen voor hen, welke den dwang inriepen en bezigden bewaard bleven.

Zulke arbeid is geschikt tot ondermijning van het kultuurstelsel, maar niet bevorderlijk aan het door art. 56 van het Regerings-Reglement beoogde doel. Hij vermeerdert slechts den dwang, waaronder de bevolking gebukt gaat; en de meerdere geldelijke voordeelen, die haar hierdoor worden aangebragt, verhoogen hare begeerlijkheid, niet hare welvaart. Op den weg van zulken arbeid liggen diep zedenbederf, ontrouw van ambtenaren en hoofden, vernietiging eindelijk van allen eerbied voor het gezag.

Hoe de Heer Duymaer van Twist dan ook in 'sLands vergadering het Besluit van 8 Maart 1860 No. 13 moge hebben afgekeurd, ²⁾ zal het toch meer en meer moeten worden erkend, dat het verbod aan alle Europesche ambtenaren en Inlandsche hoofden, om zich te mengen in de aangelegenheden der vrije kultuur, hetzij om die te bevorderen, hetzij om die tegen te gaan, bij het gemis van alle voorschriften, het beste middel was en nog is, om misbruiken te keer te gaan, en de Europesche ondernemers niet tot bestuurders van Indië noch tot gebieders van Regeringsbeambten in de inlandsche bevolking te verheffen.

Tot hoever regtstreeksche bemoeijing van ambtenaren leiden zoude,

¹⁾ In het Raadsadvies: „De vrije arbeid, zoo als die b.v. in Rembang gezegd werd te bestaan”.

²⁾ Tweede Kamer, 14 December 1860, *Bijblad* 1860—'61, p. 521¹.

kan blijken uit het Request, hetwelk eenige in de *vrije* tabaksondernemingen van Kediri betrokkene handelshuizen van Batavia ingediend hebben, waarbij zij niets minder verlangden, dan dat den Resident van het eerstgemelde gewest zoude worden aangeschreven, om de bevolking *aan te moedigen*, betere tabaksoorten aan te planten, zoutbeddingen aan te leggen en te onderhouden, de gronden beter te beplanten en te bewerken, en begaanbare wegen van de velden naar de tabakschuren te maken.

Eene voorwaarde¹⁾ voor de ontwikkeling van vrijen arbeid is dus mijns inziens ook handhaving van het Besluit van 8 Maart 1860 No. 13.

Deze handhaving sluit evenwel niet uit de eerlijke toepassing van art. 60 van het Regerings-Reglement maar moet integendeel er toe leiden, dat de Regering ernstiger trachte naar de opheffing van hetgene in den maatschappelijken toestand der Javanen de ontwikkeling van den landbouw, de nijverheid en den handel verhindert.

Het is mijns inziens *daarin*, dat zich de *aanmoediging* van die bronnen van volkswelvaart openbaren moet.

Maar ook deze zal niets uitwerken, integendeel tot schade voor Nederland en Indië beiden uitloopen, indien daarmede niet gepaard ga een terugkeer van het stelsel, dat geene verkondiging van het Christendom onder de Mohamedanen, in de binnenlanden toelaat.

In de overtuiging, dat het Christendom eene weldaad is, ook voor den Javaan, en een middel tot schraging van het Nederlandsch gezag, heb ik steeds het gevaar der prediking van het Evangelie ontkend; en het heeft mij daarom verblijd, dat in de Kamer waar vroeger de Regering voor den overdrevenen godsdienst-ijver van een hooggeplaatst ambtenaar en voor het volgen zijner inzichten werd gewaarschuwd, thans verscheidene leden op de uitbreiding van het Christendom, als een der middelen tot bereiking van het door art. 56 § 6 beoogde doel, hebben aangedrongen.

Men ga daarbij echter niet te werk als bij de vermindering van het gebruik van opium, in adressen *aangeprezen* toen men de openstelling van een groot aantal havens veroordeelde, maar *betreurd*, en *als de ondergang van 'sLands financiën aangekondigd*, toen men eenen Minister van Koloniën, die ook langs dien weg getoond heeft de welvaart van Nederlandsch Indië te willen bevorderen, poogde te verwijderen.

Het schijnt de hoogste ontwikkeling van het staatkundig farizeïsme, wanneer men, waar het de voldoening geldt aan art. 56 § 6 van het Regerings-Reglement, beweert, dat zij moet worden uitgesteld, zoo lang de Javanen geene Christenen zijn, maar wanneer uit dien hoofde de vrije prediking van het Christendom gevraagd wordt, tegenwerpt,

¹⁾ In het Raadsadvies: „Een der voorwaarden”.

dat daaraan niet mag gedacht worden, zoo lang de Javanen Mohamedanen zijn. ¹⁾

Wat de middelen betreft door mij in de eerste plaats genoemd, middelen, die regstreeks tot het stelsel van Kultures en de teelt van producten in betrekking staan, meen ik dat deze behooren gezocht te worden, in:

- 1e. eene zuivering van het kultuurstelsel van zijne gebreken; en in
- 2e. eene regeling van den vrijen arbeid. ²⁾

In de door den Directeur der Kultures overgelegde Nota, uit deze hoofdambtenaar, die met het onderzoek omtrent de suikerkultuur is belast geweest, tot tweemalen toe de bewering, dat hoewel in de door hem ingediende stukken de middelen zijn aangewezen, die tot opheffing der in die kultuur bestaande bezwaren konden leiden, evenwel op dien weg nog *de eerste stap*, om niet meer te zeggen, moet gedaan worden.

Na zulke bewering, kan mijns inziens het denkbeeld om nog andermaal eene enquête omtrent de werking van het kultuurstelsel te doen instellen, hetwelk door sommigen wordt voorgestaan, wel geene aanbeveling verdienen. Voldoende zal het zijn, om aan de rapporten en voorstellen van den Directeur der Kultures eene meer ernstige aandacht te wijden dan hun tot hiertoe is te beurt gevallen, opdat ook daaruit de verbeteringen gekend worden, die alsnog moeten worden aangebragt. Daar, met slechts geringe uitzondering, alle ondernemers de verlenging hunner kontrakten overeenkomstig de nieuwlings vastgestelde grondslagen der suikerkultuur erlangd hebben, zullen de noodzakelijk geachte verbeteringen niet anders dan, met medewerking der ondernemers zelve, en tegen afstand van nieuwe voordeelen op de *thans loopende* kontrakten kunnen worden toegepast.

Of *nieuwe* overeenkomsten, op het stelsel van dwang berustende, met het oog op art. 56 van het Regerings-Reglement nog mogen worden gesloten, werd door den Heer J. C. Baud betwijfeld.

Deze vraag schijnt echter reeds een bevestigend antwoord te hebben ontvangen van Regering en volksvertegenwoordiging weshalve ik haar nu met stilzwijgen voorbij ga. Zoowel in de algemeene grondslagen omtrent de suikerkultuur als in den brief van den Minister van Koloniën van 6 Julij 1861 is van de uitgifte van nieuwe kontrakten sprake, en de Kamer, de behoefte tot regeling van dit onderwerp bij de wet aannemende, heeft ook de wettigheid van zoodanige kontrakten stilzwijgend erkend.

Het kan onder deze omstandigheden geene onverschillige zaak zijn,

¹⁾ De vier bovenstaande alinea's komen in het Raads advies niet voor.

²⁾ In het Raadsadvies: „2e. eene regeling houdende waarborgen voor den waarlijk vrijen arbeid”.

om naar de verbeteringen, waarvoor het kultuurstelsel vatbaar is, onderzoek te doen.

De Minister van Koloniën heeft onder de voornaamste reeds genoemd:

de aanhoudende zorg dat de arbeid de werkkraft niet te bovenga;
de inachtneming eener billijke verhouding tusschen de kultuur- en heerdiensten;

de vergemakkelijking, speciaal wat de koffijkultuur aanbelangt, van de inlevering van het product in de binnenlandsche inkoopakhuizen;
den terugkeer, wat de suikerkultuur betreft, zoo veel mogelijk, tot het beginsel, bij het kultuurstelsel aangenomen, om iedere dessa op eigenen grond te doen planten;

de ontheffing van de plantende bevolking van alle gedwongene diensten bij de fabrieken;

het regelen van de betaling voor den arbeid, ten meesten bate van den kleinen man;

een nauwlettend toezigt op de belangrijke uitkeering van het loon aan de regthebbenden en eene regeling daarvan naar de behoefte van den inlander; en

de opheffing van kultuurprocenten.

Ter loops door den Minister van Koloniën slechts aangestipt, behoeven die verbeteringen hier niet, elk afzonderlijk te worden in overweging genomen.

Naar enkele, zooals de drie eerste, wordt reeds voortdurend gestreefd; andere vorderen een meer bepaald overleg tot vaststelling der wijze, waarop zij zullen worden ingevoerd, waarvoor hier echter geene plaats is.

Daar niettemin de wenschelijkheid dier verbeteringen in meerdere of mindere mate, niet kan worden ontkend, zal door het Opperbestuur de twijfel behooren te worden opgelost, of de Indische Regering bevoegd is die in te voeren.

De meeste dier verbeteringen kunnen geen onderwerp zijn van wettelijke regeling; tenzij het Opperbestuur zich daaromtrent duidelijk verklare, zoude de Indische Regering, bij het uitgeven van nieuwe kontrakten, of in het blinde moeten rondtasten, of het invoeren van verbeteringen, die in het belang zijn der bevolking, en tot den door art. 56 § 6 van het Regerings-Reglement gewenschten toestand kunnen doen naderen, voor onbepaalden tijd moeten uitstellen.

Met den Minister van Koloniën geloof ik, dat het een wijs streven der Regering zijn zal, om de inlandsche bevolking, door milde regelingen en goede betaling, zoodanig voor de Gouvernementskultures te winnen, dat zij ook dan wanneer de dwang zal zijn opgeheven, haren arbeid aan de teelt van producten voor de Europesche markt, vrijwillig blijve verleen.

Dit doel zal echter eene hersenschim zijn, wanneer de arbeid, ten behoeve van particuliere ondernemers, beter beloond wordt dan die, welken de inlandsche bevolking voor de Regering verrigt.

Zoodanig is de tegenwoordige toestand; en de voorrang, die de particuliere arbeid, tengevolge daarvan, in de schatting der bevolking boven den kultuurarbeid verwerft, is zoo groot, dat de Resident van Soerabaija reeds met zekerheid den val van het kultuurstelsel, als een noodzakelijk gevolg der onbepaalde toelating van Europeanen in de binnenlanden, en zonder dat eenige maatregel der Regering behoeft tusschenbeiden te treden, voorspelt.

Uit vrees voor dit gevolg, de toelating der Europeanen in de binnenlanden weder te belemmeren, en der inlandsche bevolking het arbeiden ten behoeve van particulieren te verbieden, ware strijdig met artikel 60 van het Regerings-Reglement en voorzeker schadelijk aan de welvaart van Nederlandsch Indië en Nederland, die beiden in de ontwikkeling van landbouw, handel en nijverheid belang hebben.

Der Regering blijft dus mijns inziens geene andere weg open, dan om te trachten, door betere behandeling, de mededinging der particuliere ondernemers, zoo weinig mogelijk voor zich gevreesd te maken.

De Resident van Probolingo spreekt het als zijne innige overtuiging uit, en in zijne meening wordt door velen gedeeld — dat „de teelt van suikerriet op groote schaal, geene den landbouwer welgevallige volkskultuur is, dat zij dit nooit geweest is en ook nimmer worden zal”.

De Regering kan daarom niet verwachten, dat met de geringe betaling, die thans zoo wel aan de koffij als aan de suikerriet plantende bevolking wordt toegelegd, de vooringenomenheid van den inlander tegen deze beide kultures zal verminderen. Zij kan zich alleen van zijne belangstelling verzekeren door daaraan voordeelen te verbinden, welke particuliere ondernemers bezwaarlijk, onder gelijke waarborgen, zouden kunnen verleen.

Eene verhooging van plantloonen is niet alleen noodig, wanneer de Regering aan de door haar aangegane overeenkomsten voor de bereiding en levering van suiker op den duur, wenscht gestand te doen of nieuwe verbindtenissen daaromtrent verlangt te sluiten, maar zij wordt ook voorgeschreven door de 4e § van art. 56 van het Regerings-Reglement.

Ook dat voorschift mag geene doode letter blijven, en de Heer Baud heeft er reeds aan herinnerd, dat de voldoening daaraan uitgaven zoude na zich slepen.

In dit opzigt en in vele andere schijnen mij de belangen der inlandsche bevolking niet genoegzaam bij de nieuwe suikerregeling te zijn behartigd. - - - [Volgt een berekening van het plantloon volgens de oude en nieuwe regeling].

De voordeelen der Gouvernementskultures zijn dus nog ver van gelijk met die van de vrije teelt; en art 56 § 4 eischt dringend, dat der bevolking eene betere betaling worde toegelegd.

Ten opzichte van de koffijkultuur wordt zulks mijns inziens bovendien door de goede trouw geboden; want het is er verre van af, dat ooit aan de bevolking de marktprijs, die bij art. 1 van Staatsblad 1833 No. 7 was beloofd, is voldaan geworden.

De ordonnantie van Staatsblad 1838 No. 19 heeft wel is waar dezen maatstaf van betaling gewijzigd, maar terwijl daarbij uitdrukkelijk eene betaling is toegezegd, overeenkomstig het bepaalde bij § 4 van art. 56 van het Regerings-Reglement, beantwoordt de betaling, welke de bevolking thans voor de door haar geleverde koffij geniet, nog geenszins aan dit vereischte.

Verschillende hoofden van gewestelijk bestuur hebben intusschen erkend, dat de geringe verhooging van den koffijprijs, reeds gunstig op de teelt van dat artikel gewerkt heeft; er behoeft dan ook geene vrees te bestaan, dat de Regering hetgene zij meer aan plantloon betaalde, om der bevolking op eene billijke wijze in haren arbeid te gemoet te komen en haar voor den opgelegden dwang schadeloos te stellen, niet door ruimen oogst en stijgende prijzen zoude vergoed zien.

De handhaving daarentegen der plantloonen, gelijk zij thans zijn vastgesteld, maakt slechts de ondermijning van het kultuurstelsel door de particuliere industrie te gemakkelijker en zal spoedig over gebrek aan handen om den kultuurarbeid te verrigten, doen klagen.

Men noeme dat dan echter niet eenen ramp, door de particuliere nijverheid te weeg gebracht: het is toch niet anders dan eene bevestiging der juistheid van het inzicht der Regering, die immers tot de verhooging van het plantloon der indigo besloot, in de hoop van hierdoor de belangstelling der bevolking in dezen kwijnenden tak van kultuur, te vermeerderen.

De Regering kan niet verwachten, dat *dezelfde* oorzaken *verschillende* gevolgen zullen te weeg brengen, al naar mate zij of particulieren de werking dier oorzaken voor zich inroepen.

Het is natuurlijk, dat die arbeid de voorkeur erlangt, welke bij de minste of gelijke bezwaren, de meeste voordeelen afwerpt; en wanneer ook dit verschijnsel op Java wordt waargenomen, moge het tot bewijs strekken dat voor de inlandsche bevolking niet uitsluitend onnatuurlijke toestanden zouden wegen, maar ook gerustheid inboezemen omtrent de voordeelen, die een stelsel van vrijheid, hetwelk dat van onnatuurlijken dwang vervangen heeft, voor Nederland en zijne koloniën zal medebrengen.

Wanneer, zooals de Raad van Nederlandsch Indië in zijn advies van 11 April 1862 No. XXVIII en de Resident van Soerabaija in zijn rapport van 7 November 1861, No. 9440 aantoonde, het kultuur-

stelsel meer en meer wijken moet voor de particuliere industrie, en dies de voordeelen, die het eerste afwierp, en die de Staat met regt te behouden wenscht, voortaan in de laatste moeten gezocht worden, dan zal 'sLands belang ook medebrengen, dat deze te krachtiger worde ontwikkeld, naar mate die nieuwe bron van inkomsten, te milder vloeijen moet.

Ook daartoe kan de verhooging der plantloonen bijdragen: want slecht beloonde arbeid, vooral wanneer daarmede dwang en willekeur gepaard gaan, maakt onverschillig en lui, terwijl goede belooning met den arbeid verzoent en eindelijk de behoefte daaraan opwekt.

Het gemis dier behoefte was de aanleiding tot het kultuurstelsel, haar in het leven te roepen, zijn doel, althans zijne zedelijke strekking. Het zal zijne rol hebben vervuld, wanneer *door-* of *ondanks* dat kunstmiddel, de particuliere industrie zich tot de inlandsche bevolking eenen weg gebaad heeft en haar welgevallig geworden is.

Vele moeite zal het kosten om langzamerhand den kunstmatigen toestand, waarin de inlandsche maatschappij ten gevolge van het kultuurstelsel verkeert, voor den gewonen en natuurlijken te doen plaats maken; nog menigmaal zal de Regering zich daarbij de vraag kunnen doen, of, in weerwil van de millioenen, die van dat stelsel verkregen zijn, de invoering daarom elders, als een middel tot volksontwikkeling, op nieuw zoude zijn aan te bevelen; maar nu reeds behoort het te worden ingezien en erkend, dat de Regering slechts hare zorgen vermeerdert, indien zij zich als eene vijandige magt der particuliere industrie tegenover stelt, en dat het wijzer is, deze tot eigen voordeel en in het belang der algemeene welvaart te leiden en te ontwikkelen, dan onder schade en verwarring voor haren invloed te moeten zwichten.

Ik moet dan ook waarschuwen tegen eene misduiding der bij art. 56 § 4 van het Regerings-Reglement verbodene „schadelijke opdrijving” van loonen.

Onder dien naam wenscht men tegenwoordig te begrijpen de verhooging der loonen, die van eene vermeerderde vraag van handen het natuurlijk gevolg is geweest.

Deze valt echter buiten het bereik der Regering: want de arbeider en de ondernemer zijn beiden vrij om het loon te regelen, waartegen de een zijne diensten aan den andere wil afstaan.

De schadelijke opdrijving, waartegen de Regering geroepen is te waken en tegen welke alleen zij iets vermag, is die, welke van hare eigene regelingen afhankelijk is.

De Regering maakt zich echter aan geene schadelijke opdrijving schuldig, wanneer zij, bukkende voor den drang der omstandigheden, aan de door haar gebruikte arbeiders een loon toekent, hetwelk gelijken tred houdt met de rijzing, die, tengevolge van de ontwik-

keling der industrie, de loonen in het algemeen ondergaan hebben.

De toekenning van een hooger loon, dan door de particuliere ondernemers wordt uitgekeerd, kan zelfs worden gebillijkt, omdat de Regering, indien zij van haar gezag geen gebruik wil maken, maar de vrijheid van anderen wenscht te eerbiedigen, altijd meer moeite zal hebben, om arbeiders te verkrijgen dan anderen.¹⁾

Alleen dan zoude de Regering veroordeeling verdienen, indien Zij in Hare betalingen buitensporig te werk ging. In het verband, waarin die woorden van „schadelijke opdrijving” in de 4e § van art. 56 van het Regerings-Reglement gebruikt worden, begint die buitensporigheid slechts daar, waar de voordeelen der Gouvernements teelt *onevenredig*²⁾ die van de vrije teelt zouden overtreffen.

De Regering miskent alzoo blijkbaar de bedoeling des Wetgevers, wanneer zij zich achter zijn verbod van „schadelijke opdrijving der loonen” verschuilt, ten einde zich aan den invloed der algemeene rijzing van de weekloonen te onttrekken.

Hierdoor wordt inderdaad onrecht gepleegd tegen den inlander en een nieuwe dwang tegen hem in het leven geroepen, welke, niet bestaanbaar met een streven naar vrijheid, te zwaarder drukken moet, naar mate de particuliere industrie te ruimere belooning aanbiedt.

De suikerkontraktanten, gaarne op de voordeeligste wijze werkende, zijn er altijd op uit geweest, dezen dwang in hun belang in te roepen, en de al te gereede inwilliging hunner eischen heeft tengevolge gehad, dat voor vele werkzaamheden hunner ondernemingen tegen een gering loon koelies van regeringswege zijn indienstgesteld, die zij zich-zelfen hadden moeten — en, ook in de meeste gevallen, bij voldoende betaling, hadden kunnen aanschaffen.

Deze welwillendheid der Regering ging zelfs zoo ver, dat, niettegenstaande de suikerkontraktant Baron Sloet³⁾ gelegenheid vond om eene groote uitgestrektheid van „dus genoemde vrijwillige” suikerrietaanplantingen door vrije koelies te doen verwerken, hem tegen een voldoende loon van bestuurswege werden verstrekt (Besluit van 1 September 1860 No. 2).

Te regt merkt dan ook de Resident van Madioen in de Nota gevoegd bij zijn rapport van 12 November No. 2598 op, dat de voorziening door eigene middelen in de behoefte aan werkvolk, die regel had behooren te zijn, van lieverlede *uitzondering* geworden is.

De nieuwe grondslagen der suikerkultuur, zoowel als de weerzin der kontraktanten, om zich naar de loonen te voegen, die de ontwikkeling der particuliere nijverheid had opgedreven, hebben er toe bijgedragen, dat die ondernemers nog altijd hulp blijven zoeken bij

¹⁾ Deze alinea komt in het Raadsadvies niet voor.

²⁾ In het Raadsadvies werd „*onevenredig*” weggelaten.

³⁾ A. baron Sloet van Oldruitenborgh (1823—1894).

de Regering, tot blijkbaar nadeel der bevolking, die hierdoor verhinderd wordt haren tijd aan eenen meer winstgevendenden arbeid te besteden of het loon te bedingen, dat haar toekomt.

Ook hieraan moet een einde worden gemaakt, wanneer de Regering de Gouvernementskultures welgevallig wenscht te maken aan de bevolking.

Moge hare hulp vooralsnog niet geheel kunnen worden ontbeerd, zoo geven de met de ondernemers geslotene overeenkomsten, nogtans geen regt, om die hulp anders dan *tegen behoorlijke betaling* te vorderen; en hoe hoog die betaling ook wezen moge, zij kan niet gezegd worden schadelijk te zijn opgedreven, wanneer zij niet verschilt, van die, welke particuliere ondernemers zich getroosten.

Onder de middelen, waardoor de particuliere industrie kan worden bevorderd, behoort ook de bij art. 62 van het Regerings-Reglement bedoelde uitgifte in huur van woeste gronden.

De bevoegdheid daartoe, reeds vroeger door het Opperbestuur verleend, is op zich zelve reeds niet overeen te brengen met de besluiten van 25 Februarij 1840 No. 2 en 17 April 1841 No. 2; en de intrekking dezer regeringsbeschikkingen, door het Indisch bestuur reeds voorgesteld, zal wel te minder bezwaar ontmoeten, nu het Regerings-Reglement zoodanige uitgifte voortdurend gewettigd heeft.

Het is reeds herhaaldelijk, en nu laatstelijk door den Resident van Tagal in zijn rapport van 7 November 1861 No. 2239, opgemerkt, dat de bij art. 62 van het Regerings-Reglement gegevene omschrijving van woeste gronden, uit den aard der zaak het gebruik van dit middel, tot bevordering der particuliere industrie, zeer beperkt; maar het zoude toch, in het belang der bevolking, en in dat der industrie-zelve, niet raadzaam zijn de verhuring van Regeringswege, uit te strekken tot gronden, waarop de gemeenten of de ingezetenen regten uitoefenen.

Beter schijnt het door milde bepalingen en door de heffing van eenen matigen huurschat, de huur en verhuur van werkelijk woeste gronden en hunne ontginning te bevorderen.

In geen geval behoort tot den verkoop van gronden, die onder het Britsche bestuur heeft plaats gehad te worden teruggekeerd. Boven den toestand, die door zulken verkoop wordt teweeg gebragt, zoude ik de handhaving van het kultuurstelsel verkiezen. Zulke verkoop kan nimmer strekken tot voordeel der bevolking, dewijl daarbij de regten, die de Souverein bezit om landrenten en heerendiensten te heffen, worden overgedragen en het eigen belang der partikulieren, die over het algemeen breeder uitmeet en zwaarder drukken doet dan de Regering. Van hier ook dat de bevolking op de partikuliere landerijen niet welvarender is dan die, welke bij de Gouvernementskultures is ingedeeld, en de beschaving der eerste gewoonlijk bij

die der laatste zeer afsteekt. Bij de vrijheid, die Vreemde Oosterlingen genieten, om zich landbezit te verwerven, zoude zulke verkoop van landerijen slechts strekken om die volksklassen in magt en aanzien te doen toenemen, de inlandsche bevolking aan hare afpersingen en verkeerde leiding over te leveren, en Europeesch kapitaal en nijverheid te weren. ¹⁾

Ten einde zich van de werking van deze beide laatsten te verzekeren en die te bevorderen, zal de Regering tot eene *regeling van den vrijen arbeid* ²⁾ moeten overgaan.

Onder zoodanige regeling versta ik niet de ongerijmde poging om door een stelsel van bepalingen eene bestaande en erkende vrijheid aan banden te leggen of het gebruik daarvan te omschrijven, maar wel de aanwijzing, zoo veel mogelijk, van de grenzen, binnen welke de door de Regering op de bevolking uitgeoefende dwang zich bewegen moet, opdat de bevolking blijke in hetgene daarbuiten valt, vrij te zijn.

Eene regeling van den vrijen arbeid ²⁾ moet dus ten doel hebben eene erkenning van hetgene, waartoe de bevolking, ten opzichte van den arbeid bevoegd is, en eene wegneming van den twijfel, die daaromtrent somwijlen gerezen is.

De noodzakelijkheid daarvan springt voldoende in het oog, bij lezing van 'sRaads adviezen van 5 Julij 1861 No. XCVIII en C en wanneer men den Minister van Koloniën, na al zijne beschouwingen ten gunste van vrijheid in het kultuurstelsel en van bijzondere nijverheid, nog op de handhaving der reeds meermalen genoemde besluiten van 25 Februarij 1840 No. 2, en 17 April 1841 No. 12 ziet aandringen.

Voor hen, die meenen dat de gevaren, waarmede het kultuurstelsel door de particuliere nijverheid bedreigd wordt, kunnen worden weggenomen, wanneer men de werking van beiden slechts niet in elkanders nabijheid toelaat — een denkbeeld, dat evenzeer den Minister van Koloniën als den Heer Duymaer van Twist schijnt toe te lagchen ³⁾ — is het onvermijdelijk, dat de hierbedoelde regeling het terrein aanwijze, waar particuliere industrie zal worden geweerd en waar geduld.

Blijkens zijne adviezen van 5 Julij 1861 No. XCVIII en C, scheen ook de Raad van Nederlandsch Indië slechts dáár particuliere industrie te willen toelaten, waar zij niet schaden kon aan de op hoog gezag ingevoerde kultures; maar dit regeringsligchaam heeft bij betere overweging der zaak, bij zijn advies van 11 April 1862 No. XXVIII ⁴⁾

¹⁾ Deze alinea komt in het Raadsadvies niet voor.

²⁾ In het Raadsadvies: „eene regeling houdende waarborgen voor den waarlijk vrijen arbeid”.

³⁾ Tweede Kamer, 13 Mei 1861, *Bijblad* 1860—'61, p. 704^a—705^b.

⁴⁾ Door den Raad werd hieraan in een noot toegevoegd: „Het Raadslid Jhr. I. F. Hora Siccama heeft zich met dit advies van den Raad niet kunnen vereenigen en een afzonderlijk advies overgelegd”.

de ijdelheid van zulke poging, zoowel als hare onbillijkheid moeten erkennen; en ik kan ook het denkbeeld van den Minister van Koloniën niet ondersteunen.

De ontwikkeling der particuliere industrie is grootendeels hiervan het gevolg geweest, dat de kontraktanten voor de bereiding en levering van suiker en tabak, niet te vreden met de groote winsten, welke hunne ondernemingen opleverden of eene plaatsing van het daarin overgegaard kapitaal verlangende, de bevolking wisten over te halen, om hare velden met een door hen aangewezen product, (hetzij suikerriet, hetzij tabak),¹⁾ te beplanten. Het is zeker eene der ondoordringelijke, maar toch voor het lot van volken en staten, zoo beslissende leidingen der Voorzienigheid geweest, dat een dier kontraktanten, den van eer en geld geenszins afkeerigen Vice-President van den Raad van Nederlandsch Indië tot schoonzoon gegeven werd en dat zijne onderneming zich juist bevindt in een gewest, waar de slechte vruchten der Gouvernements suikerkuiluur de poging om uitgestrekte particuliere aanplantingen voordeel te trekken konden aanwakkeren.²⁾ Van dat oogenblik af, heeft de particuliere teelt de belangstelling der Regering verworven en de aandacht van het algemeen bezig gehouden. Geen gewest is er, waar Gouvernementskultures bestaan, waar niet tevens particuliere aanplantingen, zoodra die eenig voordeel schenen te beloven, zijn beproefd. Verlokt door de winsten, welke die aan het Regeringsgezag onttrokken teelt afwierp, hebben anderen zich naast de kontraktanten in de binnenlanden gevestigd, en zoowel de mildere bepalingen van het Koninklijk besluit van 27 April 1860 No. 68 (Staatsblad No. 40) als de ophooping van bevolking en de toenemende duurte der levensbehoefden in Europa hebben zamengewerkt, om die vestiging te bevorderen.

De particuliere teelt blijkt alzoo te zijn gekomen in de gewesten, waar het kultuurstelsel is ingevoerd of werkt, en het is ook daar, dat zij zich het krachtigst ontwikkeld heeft, hetzij ten gevolge van de arbeidzaamheid, welke het kultuurstelsel onder de bevolking heeft opgewekt, hetzij ten gevolge van de ontoereikende belooning, aan de van regeringswege ingevoerde kultures verbonden.

Er kan niet aan gedacht worden, om daar, waar zij bestaat, haar op te heffen; en dus die residentien, waar men zegt het meest haren invloed te moeten vreezen, zouden niet in de uitzondering, welke men te maken wenscht, kunnen worden begrepen. Het getal der gewesten, waar de particuliere industrie zoude zijn toegelaten, zoude dus ver, dat der gewesten, waar zij moest worden geweerd, overtreffen. Misschien zelfs zoude, indien het op regeling aankwam, voor deze laatste kategorie geen gewest kunnen worden gevonden.

¹⁾ De woorden in parentese zijn in het Raadsadvies weggelaten.

²⁾ Deze zin komt in het Raadsadvies niet voor.

Waar de bestaande particuliere aanplantingen moeten worden geëerbiedigd, kan hare uitbreiding niet worden belet; en daarom, al ware het doenlijk, zoude het tot niets leiden, indien eenige wet of andere verordening wilde bepalen, dat in het eene regentschap of district van een gewest de particuliere teelt *wel*, maar in het andere *niet* zal worden geduld. Het regt, dat de bevolking van het eene gewest, regentschap of district heeft om te planten en te verkoopen, kan niet aan die van het andere gewest, regentschap of district worden betwist; en zoo ook de Regering het beproeven wilde, zoude zij slechts den afkeer van het kultuurstelsel, dat tot zulke ongehoorde dwangmaatregelen zijne toevlugt moet nemen, vermeerderen.

Het gevolg daarvan zoude bovendien zijn, dat de bevolking zich verwijderde van de plaatsen, waar de Regering haar uitsluitend in het belang der kultures wenschte te bewaren, om zich, op eene voor de rust en orde dikwerf bedenkelijke wijze op te hoopen in de gewesten of districten, waar de particuliere nijverheid geene belemmering ontmoet.

De particuliere industrie heeft het regt *tot* arbeiden ten grondslag en hare ontwikkeling kan nergens, waar dit regt erkend wordt, worden geweerd; allermintst daar, waar, gelijk bij het kultuurstelsel, de nietgenoegzame waardeering van dat *regt de verplichting tot arbeiden* heeft doen uitdenken.

Het eenige middel, waardoor de particuliere industrie schijnbaar in hare ontwikkeling zoude kunnen worden bemoeijelikt, is de weigering van het regt van eigendom of opstal op den grond, die de particuliere ondernemers voor hunne nijverheid behoeven.

Bij zijn advies van 11 April 1862 No. XXVIII heeft de Raad van Nederl. Indië evenwel opgemerkt, dat ook van dit middel niets in het belang van het kultuurstelsel of tegen de particuliere industrie is te verwachten, daar het oprigten van schuren en loodsen in hare kampongs der bevolking niet kan worden belet en deze daartoe door de particuliere ondernemers zal worden overgehaald, wanneer de Regering het hun zoude willen onmogelijk maken.

Van welken kant ook bezien, blijkt het denkbeeld van afscheiding der Gouvernementskultures van particuliere teelt en van aanwijzing aan ieder van een eigen, vrij terrein, hoe schoon in den beginne ook klinkende, practisch onuitvoerbaar te zijn.

De Minister van Koloniën Rochussen, heeft mijns inziens met juistheid de door de Regering te volgene rigting geschetst, toen hij in zijne Memorie van beantwoording, betreffende het Wetsontwerp tot vaststelling van het XIe Hoofdstuk der staatsbegrooting voor 1859 verklaarde, dat „de Regering het voorzigtigst zoude handelen en zeker het meest naar de bedoeling van den Wetgever en in het belang der inlandsche bevolking, door zich aanvankelijk te bepalen tot de

poging om het kultuurstelsel van de gebreken te zuiveren, die daarin mogten bestaan, en *overigens de ontwikkeling van vrijen arbeid, zonder eenige belemmering harerzijds aan zich-zelve over te laten.*"¹⁾

Ook nu nog zoude de Regering daarmede kunnen volstaan, ware het niet, dat bij de ontwikkeling der particuliere industrie zich bezwaren en misbruiken hadden doen kennen, welke behooren te worden weggenomen of tegengegaan.

In verschillende adviezen heeft de Raad van Nederlandsch Indië reeds de aandacht der Regering gevestigd op die, welke verbonden zijn aan de handhaving en toepassing der publicatie van 25 December 1838 Staatsblad No. 50 en bij het advies van 5 Julij 1860 No. XCVIII de intrekking daarvan voorgesteld.

Die verordening, welke overeenkomsten erkent, die hen verbinden, welke haar niet hebben aangegaan, is met een regeringsstelsel, dat individuele vrijheid eerbiedigt en naar oplossing van allen dwang in vrijwilligen arbeid streeft, niet bestaanbaar.

Zij is uitgedacht om het kultuurstelsel te schragen, zij is evenwel gebleken slechts den weg tot particuliere industrie gebaad te hebben, en heeft ook daardoor de waarheid bevestigd der stelling, dat een stelsel van dwang voor zijne instandhouding telkens de aanwending van nieuwen dwang behoeft, maar deze op den duur tegen de ontwikkeling der vrijheid niets vermag.

De publicatie van Staatsblad 1838 No. 50 heeft niet belet, dat, waar men zulks in zijn belang achtte, men zich regtstreeks met de ingezetenen der dessa's in betrekking stelde; maar daar, waar zij de overeenkomsten met de oudsten en voornaamsten der dessa's toelaat en de Regering onder deze ook de dessa's hoofden begrijpt, (Besluit dd. 11 September 1860 No. 7) biedt zij den particulieren ondernemer eene voortreffelijke gelegenheid om, door beloften en geschenken, de inlandsche hoofden te bewegen, der bevolking een zwaarder dwangjuk op te leggen, dan zij ooit tengevolge van het kultuurstelsel te dragen had.

Wel behooren de krachtens Staatsblad 1838 No. 50 geslotene overeenkomsten aan de goedkeuring en registratie der residenten te worden onderworpen doch de beschermende vormen, welke daarbij zijn voorgeschreven, kunnen niet worden in acht genomen. Wetende, dat de Regering de particuliere industrie niet wenscht tegen te werken, zullen de Residenten, ook omdat de inlander ongaarne zich over groote afstanden beweegt, om voor het hoofd des bestuurs te verschijnen, zich weldra genoopt gevoelen om die vormen geheel te veronachtzamen, en zoude die verordening allengs worden gebezigd als een middel om geheele dessa's dienstbaar te maken aan de belangen van enkele ondernemers.

¹⁾ *Bijblad 1858—'59, bijlagen, p. 451¹.*

Zoo zoude van lieverlede de huur en verhuur van dessa's, welke niet anders dan rampen heeft te weeg gebragt en reeds bij artikel 111 van het Regerings-Reglement van 1818 voor altijd werd afgeschaft weder in het leven treden, een toestand vooral dan gevaarlijk, wanneer in het belang der particuliere industrie, de verhuur van gronden ten behoeve van Europesche ondernemers aan hen, die er over beschikken kunnen, wordt toegestaan.

Het zoude dan toch den industriëlen, die in de binnenlanden zijn toegelaten, mogelijk worden gemaakt, door enkele overeenkomsten met de oudsten en voornaamsten der dessa's zich van al de velden, welke tot die dessa's behooren in het belang hunner eigene nijverheid meester te maken.

Het doel der aanmoediging, welke aan de particuliere industrie verleend wordt, moet niet zijn om Java in Surinaamsche plantaadjes te herscheppen; en met vernietiging van de voordeelen van het kultuurstelsel, de bewoners van dat eiland tot slaven of daglooners te maken van een klein getal gelukzoekers, die uit vele oorden van Europa of Azië herwaarts komen met den wensch om zich zoo spoedig mogelijk van hier te kunnen verwijderen, maar de invloed der nijverheid moet slechts worden ingeroepen en begroet als een middel om den Javaan te ontwikkelen en tot vrijheid en zelfbewustzijn op te leiden. Voor hem in de eerste plaats mogen de rijkdom en de vruchtbaarheid van zijnen bodem tot zegen zijn; en opdat hij beiden leere kennen, op prijs stellen en genieten, schrijft de Wetgever der Regering voor, om, zij het ook al met eenige opoffering, harerzijds, den door haar uitgeoefenden dwang van lieverlede te verminderen en in te trekken.

Bij alle maatregelen, waartoe de uitvoering van artikel 56 van het Regerings-Reglement nu of later zal aanleiding geven, moet derhalve worden in het oog gehouden, dat die wetsbepaling in het belang der Javanen geschreven is, en dat hare strekking nimmer zijn mag, om de heerschappij over dat volk uit de handen der Regering in die van zoo vele meesters als er ondernemers zijn, over te brengen, en de voordeelen, die de Staat van het kultuurstelsel trok, over eenige weinige ondernemers te verdeelen.

Zonder intrekking der aan Europeanen verleende vrijheid om overeenkomsten aan te gaan met de oudsten en voornaamsten der dessa's, zoude het in huur geven van gronden zooveel mogelijk moeten worden tegengegaan.

Met die intrekking, is de huur en verhuur van gronden tusschen ondernemers en inlanders een der krachtigste middelen die tot bevordering der particuliere nijverheid kunnen worden aangewend.

De Raad van Nederlandsch Indië heeft in zijn advies van 5 Juli 1861 No. XCVIII herinnerd, welke verschillende beginselen de Regering

hieromtrent in den loop van verscheidene jaren had aangenomen; maar tevens opgemerkt, dat het regt om zulke huur en verhuur tegen te gaan of te weigeren eigenlijk alleen op de onhoudbare besluiten van 25 Februari 1840 No. 2 en 17 April 1841 No. 12 berustte.

Wanneer toch de inlander over zijne sawah's mag beschikken, zoodanig dat een ander die voor hem tegen eene belooning bewerke of daarvan, tegen betaling van zekeren pachtschat, de vruchten trekke en bovendien zijne vrijheid om, met wien ook, overeenkomsten aan te gaan, erkend wordt, dan is ook zijn regt, om de hem toegedeelde sawah's aan Europeanen in huur te geven evenzeer boven twijfel verheven, als zijne bevoegdheid om die ten behoeve van Europeanen met eenig product, hetzij suikerriet, hetzij tabak, te beplanten.

Een verbod om van deze regten en bevoegdheden gebruik te maken, steunt geheel op willekeur, en is strijdig met art. 55, 56 en 60 van het Regerings-Reglement.

De eenige bemoeijng, welke de Regering, losgemaakt van de besluiten van 25 Februari 1840 No. 2 en 17 April 1841 No. 12, zich daaromtrent veroorloven mag, is te zorgen, dat de inlander in de beschikking over zijnen grond niet verder ga, dan zijne betrekking tot de dessa, waartoe die grond behoort, toelaat en te waken, dat hij, door de overeenkomsten, die hij deswege met Europeanen sluit, niet het slagtoffer worde van zijne ligtgeloovigheid en onkunde.

In het belang van de inlandsche bevolking-zelve, mogen dus voorwaarden worden gesteld, onder welke de hier bedoelde huur en verhuur zal worden toegelaten.

De omstandigheid, dat de grond, welken de inlander in huur wenschte te geven, gelegen is in de nabijheid eener kultuuronderneming, mag daarom, gelijk reeds hierboven is opgemerkt, geene reden zijn om het gebruik eener wettige vrijheid te belemmeren.

De particuliere ondernemers in de Residentie Cheribon zullen daarom ook niet langer mogen worden bemoeijelijkt in het sluiten van overeenkomsten met de inlandsche bevolking, voor het beplanten of doen beplanten harer velden met suikerriet.

Wat zij in dat gewest en de Heeren Sloet en Heyerdahl in de Residentie Madioen doen mogen, behoort aan anderen, in diezelfde of andere gewesten niet te worden geweigerd.

Ter bevordering van de particuliere industrie, is het niet genoeg, den inlander tegen de baatzucht der ondernemers in bescherming te nemen; ook deze behooren in de wet eenen krachtigen steun te vinden tegen het gedrag en den overmoed van geen.

Merkte de oud-Commissaris-Generaal van Nederlandsch Indië en Minister van Staat Elout reeds in 1829 op, dat het Java van dien tijd

niet was dat van 1808, ¹⁾ zij, die in den Javaan van deze dagen, gelijk hij zich door de gedurige aanraking met den Europeaan ontwikkeld heeft, nog denzelfden gedweeën, luijen en ligtgeloovigen Javaan van 1830 zouden willen herkennen, zouden zich zeer bedrogen vinden.

Vóór weinige dagen somde de Soerabajasche Nieuwsbode een 19-tal misdrijven op, die binnen korten tijd tegen Europeanen in de afdeeling Modjokerto, waar de particuliere industrie reeds eene vrij hooge vlugt genomen heeft, gepleegd waren, en zoowel te Batavia als overal elders ondervinden het de Europeanen, dat, wel verre dat de zedelijkheid der inlandsche bevolking gelijken tred zoude gehouden hebben met de stoffelijke welvaart, die vermeerderde handel en nijverheid verspreid hebben, de deugden van eerbied voor het gezag, van eerlijkheid, trouw en matigheid onder haar op schromelijke wijze zijn verminderd.

Ligt hierin wederom het bewijs, dat stoffelijke welvaart op zich zelve, zonder een hooger beginsel, dat haar ten nutte van anderen en zich zelven leert gebruiken, het geluk van een volk niet verhoogt, de Regering zoude de betrekking, waarin Nederlandsch Indië tot Nederland staat, voorbijzien en haar eigen gezag ondermijnen, indien zij voor zulken toestand zich onverschillig betoonde.

Christendom en beschaving zijn alleen in staat, de nadeelen te keeren, welke uit die toenemende onzedelijkheid, zoowel voor de inlandsche bevolking, als voor de in Nederlandsch Indië gevestigde Europeanen kunnen voortvloeijen; maar zoolang deze krachten nog tot geene ontwikkeling gekomen zijn of gesmoord worden, moet het Gezag tusschen beide treden om het dreigende kwaad te stuiten.

De Regering behoort naar middelen te zoeken, waardoor de Europeaan tegen de misleidingen van den inlander, die zich jegens hem verbonden heeft, zoo veel mogelijk worde beschermd; maar zij moet ook, waar zulks in Haar vermogen is, zorgen, dat de Europeaan niet zelf van onzedelijkheid het voorbeeld geve of door zijn gedrag den inlander tot ontrouw en misdrijf aanspore.

Voor het eene is dienstig eene bepaling, dat de inlander, die eene met hem aangegane overeenkomst eigendunkelijk niet naleeft en de hierdoor veroorzaakte schade niet vergoeden kan, op eenigerlei wijze zal worden gestraft.

Voor het andere, de herstelling der bevoegdheid van de Regering om aan Europesche ondernemers, die de bevolking mishandelen of zich aan daden schuldig maken, waardoor de onzedelijkheid onder haar of onder hare hoofden zoude kunnen worden bevorderd, het verblijf in de binnenlanden te ontzeggen.

¹⁾ Aanteekening van Keuchenius: „In Bijdragen tot de kennis van het Koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout, 's Gravenhage, J. Roering 1851, bl. 210”.

Ofschoon van deze bevoegdheid nog sprake is in de krachtens de nieuwe regeling van de suikerkultuur aangegane kontrakten, mag daarvan echter geen gebruik worden gemaakt, omdat zij strijdig geacht wordt niet alleen met het Koninklijk Besluit van 27 April 1860 No. 68 (Staatsblad No. 40), maar ook met artikel 45, 46 en 47 van het Regerings-Reglement.

Het zoude dus alleen de wet kunnen zijn, die den Gouverneur-Generaal de vrijheid verleende om, wegens andere redenen, dan in het belang der openbare orde en rust aan Europeanen het verblijf in de binnenlanden te ontzeggen.

Ik verwijs, overigens ten opzichte van de aan de onbepaalde toelating van Europeanen in de binnenlanden verbondene bezwaren, naar 's Raads advies van 13 December 1861 No. XXIV (Kommissoriaal No. 16326/61) en mijn afzonderlijk advies, overgelegd bij het advies van den Raad van Nederlandsch Indië van 31 Januari 11. No. XXVII (Kommissoriaal 20539/61).

Is het waar, wat de Commissaris-Generaal van den Bosch in zijn algemeen overzicht van 24 Januarij 1834, extractsgewijze medegeedeeld in Staatsblad 1834 No. 22 opmerkte, „dat het geluk en de tevredenheid van den Javaan steeds de eerste zorg moet zijn van het Gouvernement” en dat geene anderen door de Regering als *ondernemers* moeten worden *geduld*, dan zulken, „die het karakter bezitten om den Javaan, *voor zoo ver* zij daarmede in aanraking komen, op eene menschlievende zelfs voorkomende wijze, te behandelen,” dan zal ook nu nog een krachtig toezigt der Regering worden noodig bevonden over die ondernemers, welke in geene regeringskontrakten den waarborg vinden voor het welslagen hunner nijverheid. Op eigene krachten en werkzaamheid moetende steunen, zijn zij wel verplicht om, meer dan de Gouvernements-kontraktanten, zich met de bevolking in aanraking te stellen en zich onder haar te bewegen; maar ook daarom kan hun invloed voor de zedelijke ontwikkeling van den Javaan voor de rust van Java en den bloei der nijverheid, te heilzamer of te noodlottiger zijn, naar mate zij door beschaving en deugd meerderen eerbied afdwingen, of door ruwheid van vormen, onzedelijk gedrag en lage, met alle middelen genoegen nemende geldzucht, grootere ergernis verwekken. - - - [Volgt de beantwoording van eenige vragen door den minister van Koloniën gesteld, betreffende de uitgifte van cultuurcontracten.]

Aan de Indische Regering is nog ter ernstige overweging en behartiging voorgelegd de meening des Ministers van Koloniën, dat radicale verbetering alleen te verwachten is van eene gestrenge handhaving van het beginsel, waarop het heeren diensten-stelsel is gegrond, namelijk, dat de grond de lasten draagt, die alzoo alleen op de geërfden (gogols) moeten rusten.

Men zoude zich zeer vergissen, wanneer men meende dáárom de handhaving van het kultuurstelsel, te moeten verdedigen, omdat dit stelsel zoo volmaakt in overeenstemming is met de inlandsche zeden en gewoonten (adat). Het zoude niet moeilijk zijn aan te toonen, dat nooit meer inbreuken op die *adat* gemaakt zijn, dan door en ter wille van het kultuurstelsel. De *adat* is onder de werking van dat stelsel inderdaad niet anders geworden dan hetgene de hoofden van gewestelijk bestuur of de Regering er van hebben willen maken. Op Java zijn sedert lang de meest tegen elkander indruischende maatregelen met een beroep op de *adat* verdedigd; en gebrek aan kennis van die onbeschrevene wetenschap, welke met den naam van „inlandsche huishouding” bestempeld wordt, is nog altijd de laatste grond, die voor de wederlegging van op regt en waarheid gegronde stellingen bewaard blijft.

De gegrondheid van dit beweren springt ook in het oog, waar het geldt de vraag: wie als heeredienstpligtigen mogen worden aangemerkt.

De last van heerediensten moge in den ouden, zuiveren, indischen toestand alleen op de bezitters van den grond gedrukt hebben, het is er verre af, dat dit beginsel ook nu nog zoude gelden.

Een daaromtrent onlangs ingesteld onderzoek heeft aan het licht gebracht dat in „*buitengewone*” gevallen ook de niet geërfdn (menoempangs) tot heerediensten geroepen worden. Welke en hoe veelvuldig die „*buitengewone*” gevallen zijn moeten, kan eenigermate daaruit worden afgeleid, dat de bevolking niet alleen, waar er sprake is van onderhoud van wegen, vervoer van personen en goederen, betrekking van wachten enz., maar ook waar koffij moet worden geplant en geplukt, producten voor de Europesche markt moeten worden aangekweekt en bereid, gebouwen opgericht en vestingwerken aangelegd, tot den arbeid, van Regeringswege verlangd, *verplicht* werd.

Het kan daarom geene verwondering wekken, dat een Resident van Passoeroean, der werking van eenen bedriegelijken en door de talloze uitzonderingen geheel vernietigden regel moede, er toe overging, om *al* de ingezetenen, hetzij geërfdn, hetzij niet-geërfdn bij de heerediensten in te deelen, en dat bij inlandsche hoofden het denkbeeld veld won, 'twelk de Resident van Madioen zegt eens uit den mond van eenen Regent vernomen te hebben: „njang toeroet bekin kottor negrie, mustie toelông bekin bussie (wie een land helpt vuil maken, moet het ook helpen reinigen).

Het zoude bij de uitbreiding, die alzoo gedurende eene lange reeks van jaren aan de heeredienstpligtigheid blijkt te zijn gegeven, niet raadzaam schijnen tot den ouden regel: „dat de heerediensten rusten op den grond” terug te keeren. Meer vereenigbaar integendeel schijnt het met een door den Wetgever bevolen streven naar ver-

minderung en afschaffing der heerdiensten, alle ingezetenen, zonder onderscheid, als heerdienstpligtig te erkennen. Bij de invoering eener geldelijke belasting, die waarschijnlijk met de afschaffing der heerdiensten zoude moeten gepaard gaan, zoude dan voorzeker minder druk en verwarring onder de bevolking en in hare gemeenten worden te weeg gebracht, dan wanneer de belasting alleen van de grondbezitters zou moeten worden geheven.

Het is hier de plaats niet om verder over het onderwerp uit te weiden.

Het bovenstaande is genoeg om aan te toonen, dat, hoeveel de particuliere industrie er ook bij zoude winnen, indien haar de diensten der menoempangs zonder eenige stoornis, konden worden verzekerd, het belang der grondbezitters er zich tegen verzet, hen onvoorwaardelijk van heerdiensten vrij te stellen.

Meer overweging verdient mijns inziens de bepaling, dat de Regering niet tot kultuur- of gewone heerdiensten zal oproepen de inlanders, die bij eenen particulieren ondernemer voor vast zijn in dienst getreden en als zoodanig in daartoe aan te leggen registers zijn ingeschreven, wanneer de ondernemer zich verbindt voor elken aldus vrijgestelde eene jaarlijksche vergoeding van *f* 20¹⁾ te betalen.

Door zulk eene bepaling, zoude niet alleen, zonder eenige kwelling voor de bevolking, de vervanging der heerdiensten door eene algemeene, hoofdelijke belasting worden voorbereid, maar zoude ook der particuliere industrie eene groote dienst bewezen worden, voor zoo ver zij zich daardoor den weg geopend zag, om vaste en geoefende landbouwers en werklieden te verkrijgen en met mindere handen een grooter werk tot stand te brengen. De bevolking-zelve zoude er door in staat worden gesteld, gezetten arbeid aan zijne vruchten te leeren kennen en waardeeren, en hare opleiding tot een stelsel van vrijen arbeid zoude zonder groote schokken of geldelijke nadeelen worden mogelijk gemaakt.

Ik heb getracht de hier ontwikkelde denkbeelden in een ontwerp van wet tot regeling van de uitgifte van kultuurkontrakten neder te leggen.

Ik deed dit niet om mij de taak aan te matigen, die uitsluitend voor den Minister van Koloniën is weggelegd, noch om, gelijk men vreest, dat daarvan het gevolg zal zijn, den Minister te bemoeijelijken of de prerogatieven der Kroon aan te randen, maar om mij zelve rekenschap te geven van de beginselen en denkbeelden, die ik ontwikkeld heb.

Het zamengestelde ontwerp is geenszins voor den Minister van Koloniën verbindend; de gebreken, die daaraan kleven, mogen het geheel doen ter zijde leggen; bij vergelijking van de daarin opgenomen bepalingen met de in deze Nota vervatte beschouwingen, zal toch

¹⁾ In het Raads advies werd „van *f* 20” weggelaten.

moeten erkend worden, dat ik mij niet enkel vergenoegd heb met de uiting van denkbeelden, zonder mij om hunnen onderlingen samenhang te bekommeren of de mogelijkheid om die in een wetsvoorstel terug te geven en te omschrijven, te onderzoeken.

Ik koester de overtuiging, dat bij aanneming van het hierbij gevoegde wetsontwerp, aan de eischen van het Regerings-Reglement zal zijn voldaan, de bron van veel twist, onzekerheid en verwarring zal zijn gestopt, eene vreedzame ontwikkeling en uitbreiding der particuliere industrie mogelijk gemaakt en het belang van Nederland en Nederlandsch Indië zal bevorderd worden. ¹⁾

4. KEUCHENIUS' „ONTWERP VAN BEPALINGEN, BETREFFENDE DE OP HOOG GEZAG INGEVOERDE EN DE PARTICULIERE KULTURES IN NEDERLANDSCH INDIË". ²⁾

Art. 1.

De op hoog gezag ingevoerde kultures, met uitzondering van die van koffij en suikerriet, kunnen door den Gouverneur-Generaal worden ingetrokken, wanneer hij zulks in 'sLands belang of in dat der Inlandsche bevolking noodig acht.

Tot de intrekking der op hoog gezag ingevoerde koffij en suiker-kultures wordt de medewerking der wetgevende Magt vereischt.

¹⁾ In plaats van de vier bovenstaande alinea's schreef de Raad:

„Het valt niet te ontkennen, dat zoodanige regeling ook bezwaren in heeft, immers bij vrijstelling van de bij particuliere ondernemers in dienst getreden inlanders van de heerediensten, zouden deze zooveel zwaarder op de overige bevolking drukken; waarom het billijk zoude zijn, deze daarvoor geldelijk te gemoet te komen.

De Raad van Nederlandsch Indië meent door de boven ontwikkelde beschouwingen, zijne zienswijze omtrent de ten aanzien der Gouvernements en particuliere cultures te volgene rigting voldoende te hebben blootgelegd.

Hij hoopt hierdoor de zamenstelling van een ontwerp van wet tot regeling der uitgifte van cultuurcontracten te hebben gemakkelijk gemaakt, en tevens de aandacht te hebben gevestigd op die punten, welke naar zijn inzien, bij den thans bestaanden staat van onzekerheid en verwarring, het eerst en het meest eene oplossing behoeven.

Het Raadslid Mr. L. W. C. Keuchenius heeft getracht, naar de in dit advies ontwikkelde beschouwingen, een ontwerp van bepalingen zamen te stellen, dat hierbij wordt aangeboden.

Het gaat echter verder dan de Raad wenscht; en het bevat bovendien bepalingen, die, zoo ook de Raad zich daarmede kon vereenigen, hem niettemin toeschijnen geen onderwerp van wettelijke regeling te kunnen uitmaken.

Het Raadslid Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, zich met dit advies niet in allen opzichte kunnende vereenigen heeft zijn afzonderlijk advies overgelegd²⁾.

²⁾ Archief departement van Koloniën: origineel. Archief Keuchenius: copie. Overgelegd bij het advies van den Raad van Nederlandsch-Indië, 16 Mei 1862 No. I.

Niettemin is de Gouverneur-Generaal bevoegd de kultures te doen staken op gronden, die wegens hunnen aard of hunne ligging daarvoor minder geschikt bevonden worden.

Hij is evenzeer bevoegd haar uit te breiden, overal, waar daartoe gelegenheid bestaat en zulks in het belang der inlandsche bevolking en met voordeel voor den Lande geschieden kan.

De voorwaarden vermeld onder de §§ 1, 2, 3, 4 en 5 van art. 56 van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië (Wet van 2 September 1854 Nederl. Staatsblad No. 129) worden hierbij uitdrukkelijk gehandhaafd.

§ 2. Van de koffijkultuur.

Art. 2.

Voor de droge koffij, welke overeenkomstig het bij de ordonnantie van 20 Februarij 1858 Indisch Staatsblad No. 19 gewijzigd art. 1 van het Reglement in Indisch Staatsblad 1833 No. 7 op Java aan de Regering van Nederlandsch Indië wordt afgeleverd, wordt aan den aanbrenger betaald eene som van *f* 15 voor den picol van 100 katties; zoolang de gemiddelde marktprijs van den picol koffij te Batavia gedurende het jaar voorafgaande aan dat, waarin de levering geschiedt, het dubbele van dien prijs bedragen heeft.

Wanneer de marktprijs beneden de som van *f* 30 de picol gedaald is, wordt de aan de bevolking verschuldigde betaling door den Gouverneur-Generaal verminderd, zoodanig dat daarvoor een rond cijfer wordt vastgesteld, zooveel mogelijk gelijkstaande aan de helft van den marktprijs, gedurende het jaar, aan de regeling voorafgaande.

In verband met den in het eerste en tweede lid dezer bepaling bedoelden prijs, wordt door den Gouverneur-Generaal de betaling geregeld der koffij, welke in de Residentiën Djokdjakarta en Soerakarta en daar, waar het stelsel van landrente nog niet is ingevoerd, aan de Regering wordt afgeleverd. Deze bepaling doet niet te kort aan de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal, om, met in achtneming van de bevelen des Konings, het stelsel van landrente in te voeren in de gewesten, waar het nog niet bestaat.

Art. 3.

De koffijtuinen, waarvan het onderhoud wegens hunne verwijderde ligging, hunnen ouderdom of hunne onvruchtbaarheid voor de inlandsche bevolking bezwarend geacht wordt, kunnen, mits de bevolking voor het gemis van den grond voldoende worde schadeloos gesteld, door den Gouverneur-Generaal aan bijzondere personen in huur worden afgestaan.

Het bepaalde bij de artikelen 10, 11 en 13 is op deze huur en verhuur van toepassing.

§ 3. Van de suikerkultuur.

Art. 4.

De overeenkomsten door de Regering van Nederlandsch Indië aangegaan voor de bereiding en levering van suiker blijven voor den tijd, van haren duur van volle kracht.

De hoeveelheid suiker, tot welker levering de ondernemers aan de Regering verplicht zijn, kan, op hun verzoek, in dier voege door den Gouverneur-Generaal worden verminderd, dat van de 20 picols suiker, welke van iedere bouw gronds verkregen worden de helft of tien picols aan de Regering geleverd worden in suiker van No. 17—20, terwijl van hetgene boven de twintig picols van iedere bouw verkregen wordt $\frac{4}{5}$ gedeelten in suiker van No. 14—16 aan de Regering verschuldigd zijn.

Het overblijvende, alsmede alles wat boven eene hoeveelheid van 45 picols van iedere bouw geogst wordt, blijft ter vrije beschikking van den ondernemer die tot de in het voorgaande lid bedoelde voorwaarde toetreedt. ¹⁾

Art. 5.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië is bevoegd, namens de Regering van Nederlandsch Indië, nieuwe overeenkomsten voor de bereiding en levering van suiker te doen sluiten.

De algemeene grondslagen voor de suikerkultuur, thans in Nederlandsch Indië bestaande, worden daarbij, voor zoover dringende redenen aan plaatselijke omstandigheden ontleend, geene afwijking daarvan noodzakelijk maken, met in achtneming van de bepalingen dezer wet, bij die nieuwe overeenkomsten, gevolgd.

Art. 6.

De uitgestrektheid gronds, welke ter beplanting met suikerriet ten behoeve van eene onderneming wordt beschikbaar gesteld, bedraagt niet minder dan 100 en niet meer dan 400 bouws.

Ten behoeve der van Regeringswege ingevoerde suikerkultuur wordt over niet meer dan één tiende der in eenig district aanwezige rijstvelden beschikt. Tot de beplanting en bewerking der tot eene dessa behorende velden, worden alleen de ingezetenen dier dessa in dienst gesteld.

¹⁾ De Raad maakte naar aanleiding hiervan in zijn *advies* de opmerking: „Een vast fixum van 45 picols voor alle ondernemingen gelijk, zooals het Raadslid Mr. Keuchenius aanprijst in zijn bijgevoegd ontwerp van wet, kan de Raad niet aanbevelen. Daarvoor toch zouden de ondernemers, die in het bezit zijn der beste gronden in den oosthoek, buitengewoon worden bevoordeeld, terwijl elders op Java, waar een productie van 45 picols maar zelden verkregen kon worden, de bepaling geene waarde zoude hebben”.

Het snijden en vervoeren van het suikerriet en alle werkzaamheden in en bij de suikeronderneming geschieden door vrije arbeiders, tot wier verkrijging de tusschenkomst der Europesche ambtenaren en inlandsche hoofden niet verleend wordt.

Art. 7.

Het plantloon, hetwelk aan de bij de Gouvernements suikerkultuur betrokkene bevolking, ten laste van den ondernemer wordt uitbetaald, bedraagt: bij een opbrengst van 30 picols of minder per bouw, *f* 6 per picol, voor elken picol daarboven tot en met 45 picols *f* 2 per picol. Voor de hoeveelheid, die boven de 45 picols per bouw verkregen wordt, is geen plantloon verschuldigd.

De bovenvermelde regeling van het plantloon wordt reeds terstond op de thans loopende kontrakten voor de bereiding en levering van suiker toegepast.

Het verschil tusschen het plantloon, volgens deze regeling verschuldigd en dat, hetwelk de ondernemers, overeenkomstig het daaromtrent met hen getroffen beding, behooren te voldoen, blijft voor rekening van den Lande.

Den ondernemers, die zich bereid verklaren dit verschil te hunnen laste te nemen, wordt behalve de bij art. 4 bedoelde contractswijziging eene verlenging van den duur hunner overeenkomst voor den tijd van *vijf* jaren toegestaan.

Art. 8.

De overeenkomsten voor de bereiding en levering van suiker worden door de Regering gesloten voor een tijdvak van niet langer dan twintig jaren.

- § 4. Van overeenkomsten van huur en verhuur van woeste gronden en van andere overeenkomsten van landbouw en nijverheid.

Art. 9.

Behalve de hierboven reeds genoemde overeenkomsten, kunnen van Regeringswege overeenkomsten worden aangegaan voor de ontginning van woeste gronden en voor den aankap van hout uit 'sLands djattieboschen.

De voorwaarden dier overeenkomsten worden door den Gouverneur-Generaal, in overeenstemming met de bevelen des Konings vastgesteld.

Art. 10.

De overeenkomsten voor de huur en verhuur van woeste gronden of voor de aankweeking van bepaalde voortbrengselen van den

grond, worden aangegaan voor een tijdvak van niet langer dan veertig jaren.

Die voor den aankap van hout in de djattieboschen voor eenen tijd geëvenredigd aan den aanwezigen voorraad hout, maar twintig jaren niet te boven gaande.

Art. 11.

De huurprijs voor de ter beschikking afgestane gronden wordt gekweten in geld en in dier voege geregeld, dat voor een grooter getal in ontginning gebragte velden ook jaarlijks een hoogere huurschat betaald worde.

Bij de overeenkomsten voor den aankap van hout in 'sLands djattieboschen kan een aandeel in de jaarlijks gekapte hoeveelheid hout dan wel eene betaling in geld als huurschat worden bedongen.

Art. 12.

De uitgestrektheid gronds, welke in huur kan worden uitgegeven, bedraagt niet meer dan 1000 bouws; die der boschen, waarvan de aankap vergund wordt niet meer dan vier honderd bouws.

Art. 13.

Voor de ondernemingen, hierboven bedoeld, worden van Regeringswege geene voorschotten noch hulp in de verkrijging van werkvolk of arbeiders verleend.

§ 5. Bepalingen aan alle van Regeringswege gesloten overeenkomsten van landbouw en nijverheid gemeen.

Art. 14.

Tot het aangaan der overeenkomsten in deze wet bedoeld, worden niet toegelaten Vreemde Oosterlingen, tenzij zij reeds door de Regering als kontraktanten voor de bereiding en levering van suiker zijn erkend.

Vennootschappen, door de Regering in Nederlandsch Indië erkend, en wier agenten of bestuurders in Nederlandsch Indië zijn gevestigd, zijn zoowel als de Europeanen en de daarmede gelijkgestelde personen, en de leden der oorspronkelijke inlandsche bevolking tot het sluiten dier overeenkomsten bevoegd.

Art. 15.

Geene der in deze wet bedoelde overeenkomsten, voor zoover zij de bewerking aanplanting of ontginning eener uitgestrektheid gronds van honderd bouws of meer ten onderwerp heeft, wordt door de

Regering gesloten, tenzij de openbare mededinging daaromtrent zij opengesteld.

De aankondiging van het voornemen tot uitgifte eener overeenkomst geschiedt van Regeringswege minstens zes maanden te voren in de Nederlandsche Staatscourant en in de Javasche Courant.

Art. 16.

De voorwaarden van inschrijving of uitbesteding worden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld, zoodanig dat, bij uitsluiting van alle begunstiging, de Regering en de inlandsche bevolking tegen roekelooze ondernemingszucht en tegen niet naleving der overeenkomst zooveel mogelijk worden gewaarborgd.

Art. 17.

De Gouverneur-Generaal bepaalt naar den aard der verschillende in deze wet bedoelde overeenkomsten den grond, waarop bij de algemeene mededinging, de voorrang tot toewijzing berusten zal.

De Regering behoudt zich het regt voor om, zonder vermelding van redenen, de overeenkomst aan den hoogsten bieder of inschrijver te weigeren en die aan eenen lageren inschrijver, welke betere waarborgen aanbiedt te gunnen.

Art. 18.

Wanneer zich geene mededinging voordoet of wel het aanbod dergenen, die hebben ingeschreven, verworpen wordt, heeft na verloop van zes maanden eene heruitbesteding plaats, hetzij onder dezelfde, hetzij onder andere voorwaarden.

Bij aldien ook deze heruitbesteding buiten gevolg blijft, is de Regering bevoegd de zaak onder zoodanige voorwaarden, als haar raadzaam zullen toeschijnen, aan de bijzondere nijverheid over te laten.

Art. 19.

Bij uitbesteding van ondernemingen, waaromtrent de met de Regering geslotene overeenkomsten ten einde loopen, heeft de oorspronkelijke ondernemer, voorrang boven den hoogsten inschrijver, wanneer hij, medegebonden hebbende, zich aan het door dezen gedaan aanbod onderwerpt.

Art. 20.

De Gouverneur-Generaal is bevoegd aan allen, die, terwijl zij bij eenige onderneming van landbouw of nijverheid werkzaam zijn, zich schuldig maken aan mishandeling der bevolking of aan daden, waardoor een onwettig gezag over haar uitgeoefend dan wel hare zedelijkheid of die harer hoofden in gevaar gebracht wordt, het verblijf in de

binnenlanden op te zeggen, onverminderd de vervolging tot straf, waartoe de feiten zelve zullen kunnen aanleiding geven.

De ondernemer, wien het verblijf op zijne onderneming wordt opgezegd, blijft voor de verplichtingen, die uit kracht der met hem geslotene overeenkomst of der algemeene bepalingen op hem rusten, verantwoordelijk.

§ 6. Bepalingen tot regeling van den vrijen arbeid.

Art. 21.

De publikatie van 25 December 1838 Indisch Staatsblad No. 50, wordt ingetrokken. Mitsdien is ieder naar de voorschriften van het burgerlijk regt bevoegd met de leden der oorspronkelijke inlandsche bevolking overeenkomsten aan te gaan tot het bebouwen van gronden, en tot het leveren van bijzondere voortbrengselen, van bouwstoffen, van afpak en vervoermiddelen, en van persoonlijke diensten.

Overeenkomsten te dier zake met de oudsten en hoofden eener dessa of gemeente aangegaan, verbinden alleen degenen, welke daartoe persoonlijk of door middel van daartoe uitdrukkelijk gemagtigden, zijn toetreden.

Art. 22.

Overeenkomsten, waarbij de inlander zich in het belang van eenige onderneming van handel, landbouw of nijverheid, verbindt om iets te geven, te doen of niet te doen, zijn nietig, wanneer zij voor langer dan één jaar worden aangegaan.

Art. 23.

Geen bewijs door getuigen wordt toegelaten om het aanwezen aan te toonen van eenige der in het vorige artikel bedoelde overeenkomsten, wanneer het onderwerp de som of de waarde van honderd gulden te boven gaat.

Art. 24.

Overeenkomsten, waarbij de inlander zich verbindt om de rijstvelden, waarover hij de beschikking heeft, of welke hem door het dessabestuur zijn toegewezen, in huur af te staan, zijn nietig, tenzij zij schriftelijk zijn aangegaan en door het hoofd van gewestelijk bestuur goedgekeurd.

Die goedkeuring wordt niet verleend, wanneer de belangen der inlandsche bevolking zich daartegen verzetten; wanneer de huur voor langer dan één jaar wordt aangegaan; of wanneer de huurschat niet geëvenredigd is aan het voordeel, dat de verhuurde grond den huurder kan opleveren.

Art. 25.

Residenten op Java en Madura, bijgestaan door den Secretaris der Residentie of een ambtenaar, daartoe door hem aan te wijzen, oordeelen in eersten aanleg over alle persoonlijke regtsgedingen, uit de in dit hoofdstuk bedoelde overeenkomsten voortvloeiende, welke de som of waarde van *f* 200 niet te bovengaan, onverschillig of de eischers dan wel de verweerders, behooren tot de inlandsche dan wel tot de Europeesche bevolking.

Van de vonnissen, in de zaken hier bedoeld, valt hooger beroep aan den Raad van Justitie, wanneer de vordering meer bedraagt dan *f* 50.

Op plaatsen, waar een Assistent-Resident gevestigd is, oefent deze dezelfde regtsmagt uit; behoudens de vrijheid van den Resident om de hier bedoelde zaken persoonlijk af te doen.

Art. 26.

In plaats van de gijzeling, welke bij niet voldoening door den inlander aan het tegen hem geslagene vonnis, krachtens art. 206 en volgende van het Reglement op de uitoefening der policie, de burgerlijke regtspleging en de strafvordering onder de inlanders en de daarmede gelijkgestelde personen op Java en Madura kan worden opgelegd, is in de zaken in dit hoofdstuk bedoeld, de Resident bevoegd, op verzoek van den eischer, wanneer hij behoort tot de Europeanen of de daarmede gelijkgestelde personen, den gedaagde bij dezen voor de kost tegen loon ten arbeid te stellen.

Art. 27.

De ten arbeidstelling, ten verzoeken des schuldeischers, aan den inlander opgelegd, strekt dezen tot kwijting zijner schuld.

De inlander, die zich moedwillig aan die ten arbeidstelling onttrekt, kan deswege op de policie-rol worden gestraft.

Art. 28.

Voor elke twee gulden, die verschuldigd zijn, kan één dag ten arbeidstelling worden opgelegd.

Zij mag den duur van drie maanden niet te bovengaan.

Het loon, hetwelk gedurende de ten arbeidstelling den schuldenaar moet worden uitgekeerd, wordt door den Resident bepaald.

Art. 29.

Het verzoek tot ten arbeidstelling wordt niet ingewilligd, wanneer de schuldeischer reden geeft te vreezen, dat de inlandsche bevolking niet behoorlijk door hem wordt behandeld of aan hare regten door hem is of zal worden te kort gedaan.

Art. 30.

Het bepaalde bij art. 20 is van toepassing op allen, die zich in het belang van landbouw, handel en nijverheid, elders dan op plaatsen waar een Resident of Assistent-Resident gevestigd is, ophouden.

In dringende gevallen is het hoofd van het gewestelijk bestuur bevoegd, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, de vestiging ter hoofdplaats van het gewest te bevelen.

Art. 31.

De Gouverneur-Generaal is, met eerbiediging van de regten der inlandsche bevolking, bevoegd, in het belang van handel, landbouw en nijverheid, aan personen, wier verblijf buiten de hoofdplaats van het gewest, niet bedenkelijk geacht wordt, het regt van opstal op de voor hunne ondernemingen noodige uitgestrektheid gronds te verleen.

De voorwaarden, waaronder dat regt verleend wordt, worden door den Gouverneur-Generaal bepaald.

Bij toepassing der artikelen 20 en 30, kan het regt van opstal, tegen vergoeding der waarde van de op den grond aanwezige gebouwen, werken en beplantingen, worden ingetrokken.

De Regering behoudt zich voor het regt van opstal aan zoodanige belasting te onderwerpen, als Haar in 'sLands belang noodig zal toeschijnen.

Art. 32.

De Gouverneur-Generaal raadpleegt den Raad van Nederlandsch Indië zoo dikwijls het de toepassing of uitvoering dezer wet betreft.

In de gevallen, bedoeld bij art. 17, 32, 20 en 30 dezer wet handelt de Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Raad van Nederlandsch Indië; onverminderd het bepaalde bij art. 29 van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië.

Art. 33.

Van de werking dezer wet en de maatregelen, waartoe zij aanleiding geeft, wordt jaarlijks mededeeling gedaan in het verslag, bedoeld bij 1e lid van art. 60 der Grondwet.

Art. 34.

Zij treedt op den door den Gouverneur-Generaal te bepalen tijd in werking.

Zij wordt vóór den 1en Januarij 1870 aan eene herziening onderworpen.

Overgangsbepaling.

Art. 35.

De overeenkomsten, welke bij de in werking treding dezer wet op grond der publikatie van 25 December 1838, Staatsblad No. 50 gesloten zijn, blijven, mits aan de voorschriften van die verordening voldoende, van kracht, totdat de tijd, daarbij uitgedrukt verstreken zij.

Zij, aan wie bij de met hen van Regeringswege gesloten overeenkomsten, de bevoegdheid om op den voet der publikatie van 25 December 1838 Staatsblad No. 50 met de inlandsche bevolking overeenkomsten aan te gaan, uitdrukkelijk verzekerd is, behouden de vrijheid daartoe gedurende de eerste vijf jaren na de in werking treding dezer wet.

Lasten en bevelen enz.

5. ADVIES VAN KEUCHENIUS OVERGELEGD BIJ DAT VAN DEN RAAD VAN INDIË, 16 NOVEMBER 1864 No. I.¹⁾

Hoewel mij in vele opzichten met 'sRaads advies vereenigende, veroorloof ik mij omtrent het ontwerp betreffende den grondeigendom nog de navolgende beschouwingen neder te schrijven.

Het regt der bevolking op den door haar ontgonnen en bewerkten grond is voor mij nooit een punt van twijfel geweest.

De bewering, dat de Staat daarvan eigenaar is, scheen mij altijd toe eene inschikkelijkheid, uitgedacht om *elke* wijze van beschikking over den grond voor Hem gemakkelijk te maken en te verdedigen.

De Regering echter heeft in vroegere dagen steeds gehandeld, als of de Staat eigenaar ware.

De Kommissaris-Generaal van den Bosch erkende nog, in zijn algemeen overzicht van 24 Januarij 1834 (Staatsblad 1834 No. 22), het regt van eigendom van den inlander op zijnen grond; maar reeds in 1839 verwonderde de Regering zich niet meer over het voorstel van eenen Resident om aan de bevolking eener dessa, die geweigerd had suikerriet aan te planten, hare rijstvelden te ontnemen en deze onder de ingezetenen eener andere dessa te verdeelen;²⁾ en in 1840 waarschuwde de Minister van Koloniën J. C. Baud, tegen alle „beschikking door particulieren over de *landen of gronden*, die tot voortzetting en uitbreiding der Gouvernements-kultures gevorderd werden of daartoe zouden kunnen worden dienstbaar gemaakt.”

¹⁾ Archief departement van Koloniën. Geheim.

²⁾ Aanteekening van Keuchenius: „Besluit 25 Februari 1840 No. 2”.

Het stelsel van cultures had volgens de door dien staatsman aan het Indische Bestuur gegevene wenken, ten oogmerk, „om het bestuur in Indië in de mogelijkheid te stellen tot het geregeld en voortdurend overmaken naar Nederland van de aanzienlijke baten, welke de Indische administratie sedert 1832 opleverde en om de daartoe gevorderde producten op de *goedkoopste* en *zekerste* wijze te verzamelen.¹⁾

De Kommissaris-Generaal van den Bosch had verlangd, dat de medewerking der bij dat stelsel betrokkene landsdienaren steunde op „hunne overtuiging, dat de inrigtingen, waarvan hier de rede is, even noodzakelijk en doelmatig, als billijk en regtvaardig” waren. De voordeelen, die onder den naam van cultuurprocenten het stelsel ook voor ambtenaren en inlandsche hoofden afwierp, verschaften aan die overtuiging eenen gereederen ingang. En toen daarbij het verbod zich voegde om over de *handen* en *gronden* der bevolking anders dan ten behoeve van het cultuurstelsel te beschikken, verkreeg Java in veler schatting het aanzien van een landgoed, waar, bij wegdenking der regten van het volk, dat daarop gevestigd was, de Staat alleen een regt van eigendom kon doen gelden en de Regering de terreinen aanwees, die bebouwd, de voortbrengselen, die geteeld en de prijzen, die daarvoor betaald zouden worden.

Het offer, waartoe ieder met betrekking tot de beschikbaarstelling van zijnen grond, zijnen arbeid en zijnen tijd verplicht werd, was algemeen. Voorgeligt en geleid door hare hoofden, gewende de bevolking zich zoo van lieverlede aan het denkbeeld, dat hare eigendomsregten voor de eischen van het cultuurstelsel behoorden te zwichten. Het besef, dat ieder in billijkheid in de lasten van dit stelsel behoorde te deelen, en geen eigendom mogt gespaard blijven, droeg bij tot de ontwikkeling van het *gemeentelijk* landbezit. Als vreesde men, dat het individueel bezit zoude herleven, werden op enkele plaatsen de registers, waaruit het zoude kunnen gestaafd worden, ten vure gedoemd.

Het gemeentelijk landbezit, dikwijls een gevolg van de overdrijving van het cultuurstelsel, mag ook de veiligheidsklep daarvan genoemd worden. Het was het middel, waardoor het onregt en de willekeur die met het stelsel gepaard gingen, voor velen werden getemperd.

De Heer Baud, door wien het cultuurstelsel geworden is wat thans eigenlijk daaronder gedacht wordt, heeft daarover in latere jaren den staf gebroken en ten opzichte daarvan de vrijheid van denken voor 'sLands dienaren herwonnen.

Hij heeft erkend, dat wat vroeger noodzakelijk en doelmatig, billijk en regtvaardig heette, eene afwijking was van gezonde en heilzame

¹⁾ Aanteekening van Keuchenius: „Missive van den Minister van Koloniën van 31 Maart 1840 Kabinet La G⁵ No. 10.”

regeringsbeginselen. Wanneer de nood van het Moederland het Indisch bestuur er niet toe gedwongen had, zoude het, volgens hem, wenschelijk en pligtmatic zijn geweest, in Indië het regeringsstelsel te volgen, dat onder alle hemelstreken, en onder alle omstandigheden, het beste is: dat namelijk, waaronder de Regering zich bepaalt tot bevordering *middeljik* van de welvaart en de industrie der ingezetenen, met onthouding van alle *onmiddelijke* bemoeijingen daarmede. ¹⁾

Van de op hoog gezag ingevoerde cultures zijn, na het derde eener eeuw, alleen die van koffij en suikerriet in stand gebleven.

De indigocultuur gaat harer geheele opheffing te gemoet; aan die van tabak, thee, cochenille, peper en kaneel heeft de Regering zoo goed als geheel hare bemoeijing onttrokken.

Het herstel der bevolking in het individueel en vol bezit van haren grond is, in mijn oog, eene zaak van regtvaardigheid, een stap tot terugkeer op den goeden weg, die eenmaal verlaten is.

Uit dien hoofde juich ik ook der algemeene strekking van 's Ministers ontwerp toe.

Maar, wanneer ik mijzelf vraag, of daartoe reeds de tijd gekomen is, dan strekt mijn antwoord even weinig tot ondersteuning van 's ministers plannen als tot aanneming der voorstellen van den Heer van Rees.

Beiden willen, met het herstel der bevolking in het individueel bezit van haren grond en met de erkenning van haar eigendomsregt de suiker- en de koffijcultuur in stand houden.

Slechts onder de voorwaarde, dat de Regering daarvan afzie, schijnt mij dat individueel bezit mogelijk.

Het is meer dan eene tegenstrijdigheid, het schijnt eene gewelddoefening, op het oogenblik, waarin men het eigendomsregt der bevolking op haren grond erkent, de beschikking daarover in het belang der suiker- en koffijcultuur aan zich voor te behouden.

Ik kan niet gelooven, dat één, vooral niet de Nederlandsche wetgever zich daartoe zal leenen.

Zoo hij dit deed, zijne beschikking zou slechts van korten duur zijn. Bij aldien het gevoel van regtvaardigheid, dat ook bij de inlandsche bevolking huisvest, haar niet onuitgevoerd liet, de individu's zelve zouden zich er tegen verzetten, dat *hunne* velden en eigendommen boven die van anderen aan het voordeel van Europesche ondernemers of aan het belang der schatkist werden dienstbaar gemaakt. De steun die hun wacht bij het algemeen en bij de dagbladpers, zoude den wetgever weldra nopen op zijne beslissing terug te komen. In het ondenkbare geval, dat de bevolking zich even gedwee betoonde, als toen zij voor meer dan dertig jaren na het eindigen van eenen bloedigen oorlog voor het eerst genoodzaakt werd hare rijstvelden

¹⁾ Tweede Kamer, 28 Juli 1854, *Handel, R.R.*, III, p. 482.

af te staan, om die voor anderen met suikerriet te beplanten, en dat de medewerking der hoofden nog even krachtig en opregt ware, nu hunne inkomsten besnoeid worden, als toen hen de hoop op het klimmend genot van cultuurprocenten bezielde, zoude de bevolking toch weder hare toevlugt nemen tot het *gemeentelijk* bezit en aldus den maatregel des wetgevers verijdelen.

Heeft het gemeentelijk bezit zich voornamelijk uit de verpligte teelt van koffij en suikerriet ontwikkeld, zoo staat of valt daarmee het cultuurstelsel.

Dit stelsel is mogelijk geweest, omdat het begrip eigendom op den grond bij de bevolking gesluimerd heeft en langzamerhand, ook met behulp harer eigene hoofden is uitgedoofd.

Zoodra de wet tusschenbeide treedt, om te verklaren, dat ieder eigenaar is van den grond, dien hij bezit, is ook het regt van den Staat om daarover naar welgevallen en tot eigen voordeel te beschikken; om de eigenaar tot de bewerking daarvan te verpligten, maar de voortbrengselen zelve zich toe te eigenen, onherroepelijk veroordeeld.

Het cultuurstelsel wordt dan eene ongerijmdheid, waartegen, al wierd zij door den wetgever omhelsd, het gezond verstand zich telkens krachtiger zoude verheffen.

Ook als vorm van belasting wordt het onhoudbaar, omdat geen last, der bevolking opgelegd, zoo ongelijk drukt als het cultuurstelsel. Hoe zal, waar ieder even veel regt heeft op zijnen grond en als eigenaar daarvan erkend wordt, het kunnen worden verdedigd, dat aan de ingezetenen van eene dessa een grooter deel van hunnen eigendom ontnomen wordt, dan aan die eener andere? Hoe, dat de Staat in het eene gewest over de gronden der eigenaren beschikt, maar in het andere de bevolking van allen cultuurarbeid verschoont? Hoe, dat in het eene gewest het product van den grond waarvan de inlander eigenaar is, naauwelijks met de helft van hetgene daarvoor in een ander gewest wordt te goed gedaan, betaald wordt?

De handhaving der suiker- en koffijcultuur, op den bestaanden voet, naast de invoering van een individueel eigendomsregt, is eene illusie.

Zoodra de eene voor de andere wijken moet, rijst de vraag: of eerst het individueel eigendomsregt zal moeten worden erkend, om het cultuurstelsel onmogelijk te maken? dan wel: of het cultuurstelsel moet worden gewijzigd, vóór dat tot de erkenning van het individueel eigendomsregt wordt overgegaan? Mij dunkt, het antwoord kan niet twijfelachtig zijn, als men zich vasthoudt aan hetgene de wet reeds bepaald heeft.

Artikel 56 van het Regerings-Reglement wenscht, zoo veel doenlijk, de instandhouding der op hoog gezag ingevoerde cultures en laat slechts hare geheele opheffing toe, nadat eene regeling zal zijn voor-

bereid, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des Bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.

Naar de opheffing van het cultuurstelsel behoort te worden gestreefd; maar niet zonder voorbereiding; niet zonder waarborg, dat de arbeid, door dat stelsel in het leven geroepen, voortaan zonder eenigen dwang kunne geschieden en niet vermindere; vooral niet zoo, dat het stelsel der Regering ontvalle op het oogenblik, dat zij meent het bestendig te hebben.

De wetsontwerpen van den Minister van Koloniën hebben blijkbaar de strekking om den Staat de voordeelen te verzekeren, die tot hertoe de suiker- en de koffijcultuur hebben opgeleverd.

Wat mij betreft, ik meen, dat de Nederlandsche natie zich met eene mindere strekking zoude kunnen tevreden stellen: want er kleeft aan die voordeelen nog veel, wat met mijne begrippen van regt en eerlijkheid in strijd is.

Lang, en nog laatstelijk bij het door mij, bij 'sRaads advies van 16 Mei 1862 No. I, overgelegde ontwerp van bepalingen, heb ik voor eene verhooging der koffij- en suikerplantloonen geijverd.

Maar, naar mate de eischen of verwachtingen te grooter zijn, die met betrekking tot die voordeelen gemaakt of opgewekt worden, moet ook de teleurstelling grooter zijn, wanneer maatregelen, die den schijn hebben van met het cultuurstelsel in geenerlei verband te staan, de vruchten daarvan komen te niet doen. Niet bij verrassing, behoort het cultuurstelsel te worden opgeheven; het moet den wetgever duidelijk voor oogen gesteld worden, dat hij, zijn zegel hechtende aan de wetsontwerpen van den Minister, ook die opheffing beveelt; Hij moet weten, dat zij onhoudbaar maken, wat zij, te goeder trouw, beloven te behouden.

Aan eene plotselinge of dadelijke opheffing van het cultuurstelsel kan mijns inziens echter niet worden gedacht.

Al zoude ik voor geen ander gedeelte van Nederlandsch Indië een cultuurstelsel, als dat, hetwelk op Java, na de wijziging der daarvoor door den Kommissaris-Generaal van den Bosch, gelegde grondslagen gegolden heeft, durven aanprijzen, meen ik toch, dat het stelsel-zelf te diepe sporen in de Indische maatschappij achtergelaten en te grooten invloed op den toestand en het Regeringsstelsel van Nederland en Indië uitgeoefend heeft, dan dat het prijsgeven daarvan, zonder eenige voorbereiding, geene voor de welvaart van moederland en koloniën noodlottige schokken zoude te weeg brengen.

De Regering mag afzien van den regel, om zich het product der koffijaanplantingen, tegen eenen door Haar bepaalden prijs, te doen leveren.

Zij blijft echter nog gedurende meer dan vijftien jaren verplicht,

aan de ondernemers, met wie zij daaromtrent verbintenissen heeft aangegaan, het suikerriet te bezorgen, dat hun is toegezegd.

Wanneer het eigendomsregt der bevolking op den grond erkend wordt, bestaat geene zekerheid, dat de Regering die verpligting zal kunnen naleven.

Wel is bij het wetsontwerp de grond die tot hertoe voor de suiker- en koffijcultuur bestemd werd, afgescheiden van dien, waarop het eigendomsregt der bevolking erkend wordt; doch, in het midden latende de vraag, of zulks vooral daar, waar individueel bezit bestaat, of de dessa hare meeste en beste gronden voor de suikercultuur heeft moeten beschikbaar stellen, met de billijkheid kan worden overeen gebracht, twijfel ik, of de verpligting der bevolking om aan die cultures haren tijd en haren arbeid te wijden, onvoorwaardelijk kan worden gehandhaafd.

Al te weinig is bij het wetsontwerp, mijns inziens rekening gehouden met den invloed, dien regterlijke tusschenkomst op de beschikking der Regering over de gronden en handen der bevolking zal kunnen uitoefenen, zoodra eenmaal de wet-zelve, door het regt van eigendom te erkennen en te regelen, het inroepen der beslissingen van de regterlijke magt heeft mogelijk gemaakt.

Reeds nu heeft het Hoog Gerechtshof beslist, dat het omkappen van koffijaanplantingen geen misdrijf noch overtreding daarstelt; op gelijken grond, zoude het eenmaal kunnen bepalen, dat de bevolking niet verpligt is, het suikerriet aan de Regering of kontraktanten te leveren, of dat de verpligting om in de velden te arbeiden, zoo deze ook al kunne worden erkend, zich oplost in eene vergoeding van kosten, schaden en interessen.

De toestand van Java is, in mijn oog, nog geenszins rijp voor eene erkenning van het eigendomsregt op den grond.

Nauwelijks kunnen zij, aan wie de eigendom van elk stukje gronds behoort te worden toegewezen, worden uitgevonden.

De voorschriften, daartoe ontworpen, zijn, in weerwil van het ernstig streven des Ministers, om aan ieder zooveel mogelijk regt te verschaffen, — zooals de Directeur der Kultures te regt heeft opgemerkt te omslagtig; zij bieden, ten gevolge daarvan geen waarborg, dat ieder in het genot van hetgene hem toekomt, zal worden gehandhaafd.

Veeleer is het te vreezen, dat de hoofden, kennis dragende van het wetsvoorstel, trachten zullen zich in het bezit te stellen van gronden waarop de bevolking tot hertoe slechts regten had uitgeoefend.

De toewijzing van eigendom, met uitsluiting van alle regterlijke beslissing, opent bovendien eene bron van willekeur, waarbij de kleine man van het goed, dat hem toekomt, beroofd wordt, maar de hoofden, hunne familiebetrekkingen en gunstelingen eensklaps

in rijke en magtige landeigenaren worden herschapen. De gewoonte, die tot hiertoe gevolgd is, om jaarlijks de velden eener dessa opnieuw onder hare ingezetenen te verdeelen, maakt vooralsnog het regt van *allen* even onzeker.

Langdurig bezit moet aan de vestiging van het eigendomsregt voorafgaan, en is de eenige voorwaarde, waaronder, met instandhouding gedurende nog eenige jaren van het cultuurstelsel, zonder schokken en zonder onregt te plegen, het individueel grondbezit kan worden ingevoerd.

Daartoe moet mijns inziens worden aangevangen met de invoering van eenen aanslag in de landrenten gedurende minstens vijf jaren.

De wijze waarop dit zoude kunnen geschieden, is in mijn advies van 29 Junij 1863 No. I aangegeven.

Daartoe wordt niet gevorderd de medewerking der wetgevende magt in Nederland.

Het verlangen om hare beslissing te kennen omtrent *al* de onderwerpen, die in de beide wetsontwerpen ter sprake gebracht zijn, kan mijns inziens niets anders uitwerken dan dat elke beslissing uitblijve, de onzekere toestand der laatste jaren voortdure, het Indische Bestuur in de aanwending der maatregelen, die de welvaart van Nederland en Indië kunnen bevorderen, verlamd en alle ontwikkeling van Indië gestremd worde.

Indië kan niet gezegd worden gedurende de laatste vier jaren, hetzij in de ontwikkeling van particuliere cultures, hetzij door de uitbreiding van Gouvernements-cultures, te zijn vooruitgegaan. Het beginselloos jagen naar een onbereikbaar doel leidt slechts tot omkeering der maatschappelijke orde en tot slooping van het Gezag; het standvastig streven daarentegen naar een goed, zij het dan ook, minder grootsch doel, vindt zijn belooning in de zegeningen, die voor land en volk van elken eerlijken arbeid de vrucht zijn.

De Regering van Nederlandsch Indië is, sedert de invoering van het cultuurstelsel bij voorkeur Mahomedaansch geweest.

Ten einde de maatschappelijke hervormingen die voor Indië niet kunnen uitblijven, eene weldaad te doen zijn voor deze gewesten en het moederland, moet zij van nu af aan en in elk opzigt Christelijk worden.

De vrijheid der prediking van het Christendom moet door Haar als de onmisbare voorwaarde voor de ontwikkeling van Indië, en de versterking van den band tusschen Nederland en zijne koloniën worden erkend.

6. HET VOORSPEL VAN KEUCHENIUS' VERKIEZING.

a. W. L. DE STURLER AAN KEUCHENIUS, 4 Februari 1866. ¹⁾

In de onzekerheid over de vorming van het nieuw Ministerie, waarin de heer v. d. P. ²⁾ bezwaren van verschillende aard ondervindt, zij het mij geoorloofd, de vraag te mogen stellen, of het U doenlijk is, mij, bij wijze van nota, eenige der meest belangrijke punten te doen kennen, om daarvan op de *meest bescheiden wijze* gebruik te maken. Ik geef U de plechtige verzekering, dat ik daarin met de uiterste omzigtigheid te werk zal gaan, zonder aan iemand, wien ook, te laten blijken, uit welke bron de aanmerkingen gevloeid zijn. Uwe vertoogen tegen de bedoelde wet, ³⁾ geput uit de ervaring, in hooge betrekkingen, in Indië opgedaan, en Uw wèl bekend juist inzicht in alle koloniale aangelegenheden, kunnen tot afwending van rampen leiden, die ons meer en meer bedreigen. Bij de gevaarlijke proeven, die gaandeweg worden genomen of zijn voorbereid, kunnen eenige wenken belangrijk zijn, en aan hen de oogen openen, die geroepen zijn invloed op het regeringsbeleid uit te oefenen. Wel is waar zal de aftreding van den heer T., ⁴⁾ die de Cultuurwet — naar mij van eene geachte zijde verzekerd is — bepaaldelijk zou hebben gestemd, aan F. v. d. P. veel leed berokkenen, doch bij de weifelende houding der beide Kamers, valt het moeilijk te gissen, wat de uitkomst opleveren zal. Het aplomb van den tegenwoordigen Premier schijnt aan onkundigen eenig vertrouwen in te boezemen, derwege het soi-disant behoud van het koffijstelsel, bij velen, evenzeer de pil verguldt als bij de philanthropen de afschaffing der rottingslagen! ⁵⁾ Ik zal mij opregtelijk verheugen, wanneer ik mag ontwaren, dat mijn wensch door UHEgestr. niet onredelijk wordt geacht.

b. W. L. DE STURLER AAN KEUCHENIUS, 14 Februari 1866. ⁶⁾

Alsvorens Uw geëerd schrijven van eergisteren, te beantwoorden, wil ik een pligt vervullen, die nog op mij rust, om UHEgestr. mijn dank aan te bieden voor de allezins belangwekkende nota, bij brief van 8 dezer mij geworden. ⁷⁾

¹⁾ Archief Keuchenius. Uit Leiden.

²⁾ I. D. Fransen van de Putte.

³⁾ Hier wordt bedoeld op het ontwerp-cultuurwet van minister Fransen van de Putte.

⁴⁾ J. R. Thorbecke.

⁵⁾ De straf van rotanslagen werd voor de dessahoofden afgeschaft bij *Stbl. v. N. I.* 1866 no. 15.

⁶⁾ Archief Keuchenius. Uit Leiden.

⁷⁾ Deze nota van Keuchenius is als *bijlage I* opgenomen in: *Mr. Groen van Prinsterer: Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869, Eene karakterstudie*, Amsterdam, 1869. De brief was reeds eerder gepubliceerd in: *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 21 Januari 1869.

Ik heb daarvan op de meest voorzigtige wijze gebruik gemaakt; en opdat de steller daarvan onbekend zou blijven heb ik aan een vertrouwd vriend eene door mij geschrevene copie ter hand gesteld, met verzoek, om, aangezien mijn handschrift al te kenbaar is, afschrift van de nota te maken. Met hetzelfde doel heb ik eene zinsnede gewijzigd, namelijk die waarbij sprake is van toekenning van grondeigendom in verband met den vijfjarigen aanslag in de landrenten. Immers met betrekking daartoe komt in de nota voor: „Eene verandering, daartoe strekkende, heb ik reeds vroeger als Lid in den Raad van Indië ontworpen en bij een afzonderlijk advies overgelegd”. Ik achtte het pligtmatig daarvoor in de plaats te stellen: „Eene verandering, daartoe strekkende, schijnt reeds vroeger bij den Raad van Indië in overweging te zijn genomen”.

Gaaf, hooggeachte heer, kan ik mij met Uwe beschouwing vereenigen, en ook bij mij staat de overtuiging vast, dat wij, op den ingeslagen weg voortgaande en met lijdelijke de drukpersovertredingen te dulden ¹⁾ eene heillooze, droevige toekomst tegemoet gaan. Ook daarom acht ik het hoogst wenschelijk, dat men UHEgestr. het mandaat van volksvertegenwoordiger opdrage, waartoe (volgens mijn geachten vriend Graaf R. J. Schimmelpenninck) alles schijnt te worden voorbereid. Toen ZHGeb. daaromtrent mijne meening vroeg, meende ik die candidatuur ernstig te moeten ondersteunen. Ik hoop dat men te Zutphen het belang van Uwe optreding zal bevroeden. Dullert, die ook voor Zutphen zit, zal als gekrenkt Thorbeckiaan, vermoedelijk Uwe candidatuur niet tegenwerken. De heftige vertoogen, achtereenvolgens in de Arnh. Courant ²⁾ ten beste gegeven, leiden tot het vermoeden, dat de toeleg daarbij is, den tijdelijken Premier op doornen te zetten. Onlangs hoorde ik beweren, dat de Girouette, *Baas v. B.* ³⁾ de portefeuille van Fin. zou hebben aangenomen, onder bepaalde voorwaarde van G.G. te worden. Die transactie is nog al aardig, ten opzichte van een' man die voor geld steeds te vinden is. Men walgt van zooveel knoeijerij. - - -

c. W. L. DE STURLER AAN KEUCHENIUS, 20 Februari 1866. ⁴⁾

Op de mededeeling van Uw geëerd schrijven van 8 dezer aan mijn' geachten vriend Graaf Schimmelpenninck, ontving ik gisterenavond het

¹⁾ Keuchenius had in zijn *nota* op een betuigeling van de „bandelooze” drukpers bij K.B. in te voeren, aangedrongen. Vgl. *t. a. p.*, p. 67.

²⁾ De *Arnhemsche Courant* stond geheel aan de zijde van Thorbecke en beschuldigde Fransen van de Putte dat hij deze crisis geprovoceerd had „omdat hij de leiding van dezen (Thorbecke) niet volgen wilde, omdat het onmogelijk was geworden, dat hij met Thorbecke in één kabinet zat”, no. van 6 Febr. 1866. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* trad in een bestrijding van deze artikelen in de nos. van 7—9 Febr. 1866.

³⁾ P. Ph. van Bosse.

⁴⁾ Archief Keuchenius. Uit Leiden.

ondervolgende antwoord, waaromtrent ik gaarne Uwe meening, wat het slot daarvan betreft, vernemen zal. Het luidt aldus: „Met bijzonder groote belangstelling nam ik kennis van den inhoud der mij door U medegedeelde missive, welke ik deed overschrijven en waarvan de belangrijkheid en grootendeels ook de actualiteit door hen, die ik er mede bekend maakte, zeer gewaardeerd wordt. Voor eene publicatie der in den brief vervatte beschouwingen ten deele zeer geschikt zijn, maar de waarde van het aangevoerde hangt, voor den lezer vooral ook af van de individualiteit van hem wiens meening uitgedrukt wordt. Men zoude toch, wil men eenigen indruk maken, ten minste moeten kunnen aanduiden, of het de meeningen zijn van een sedert lang of eerst onlangs uit Java teruggekeerd persoon, van iemand die in hooge of andere administratieve betrekkingen, aldaar werkzaam was, dan wel van een particulier. Zonder zooveel te zeggen, dat men den geachten Schrijver raden kan, zoude het toch wenschelijk zijn, om het zoo te zeggen „ter stempelung zijner denkbeelden en waardeeringen”, dat iets van hem mogt kunnen aangeduid worden.

Geef mij s.v.p. zoo veel aan, als gij meent, dat veilig zou kunnen gezegd worden, opdat ik het aan den heer Simons ¹⁾ en mijne vrienden kunne mededeelen”.

Ik doe hierbij opmerken, dat juist beide genoemde heeren Uwe candidatuur voor de Tweede Kamer te Zutphen krachtadig bevorderen, doch hierin vind ik geene vrijheid, om zonder Uwe bepaalde toestemming — zelfs niet op de meest vertrouwelijke wijze — aan den wensch van den heer Schimmelpenninck te voldoen. Daarentegen deel ik de overtuiging, dat het in de gegevene omstandigheden meer dan gewonen indruk zal verwekken, wanneer men weet, dat de steller der nota van de beschouwingen, in elk opzigt bevoegd is, om de zaken in haren geheelen omvang te beoordeelen. De meening van hem, wiens welbekende eerlijkheid en kunde, waarborgen geven voor de zedelijke gesteldheid der aangelegenheden, kan veel gewigt in de schaal leggen en rampen afwenden. Wil mij derhalve met een *spoedig* antwoord begunstigen. - - -

d. W. L. DE STURLER AAN KEUCHENIUS, 22 Februari 1866. ²⁾

Volkomen instemmende met Uwe beschouwingen, vervat in Uwe geëerde letteren van eergisteren, heb ik daarvan aan mijn' hooggeachten vriend Schimmelpenninck geheel vertrouwelijke mededeeling gedaan, wèl overtuigd, dat hij de daarbij gegevene ernstige wenken angstvallig ter harte nemen zal. Hij is de persoon, die mij

¹⁾ Aanteekening van De Sturler: „Kommissaris van het „Dagblad” en met Schimmelpenninck oprigter daarvan”.

²⁾ Archief Keuchenius. Uit Leiden.

den gen dezer verhaalde, dat hij en zijne vrienden Uwe candidatuur krachtdadig bevorderen. Intusschen mag ik UHEgestr. de stellige verzekering geven, dat van Uwe hoogst belangwekkende beschouwingen een even dankbaar als bescheiden gebruik zal worden gemaakt. In deze overtuiging alleen kan ik vrijheid vinden, om den algemeen geachten man vertrouwelijk met Uwe inzichten bekend te maken. De wijze waarop ik mij deze vrijheid heb veroorloofd, zal, vlei ik mij Uwe geëerde goedkeuring kunnen wegdragen.

Ten aanzien der misstelling Uwer titelatuur of Uwer vroegere betrekking zoowel hier als in Indië, heb ik de rectificatie aanbevolen, zoodat Uwe persoonlijke tusschenkomst wel niet noodig zal zijn. Wat Uwe meening betreft, om tegenover den heer Th. afstand te doen van de candidatuur te Zutphen, daarvoor bestaat, naar mijne nederige beschouwing, geen redelijken grond, vermits UHEgestr. bij niemand in verdenking kan geraken van eigene aanbeveling, of van geuit verlangen om naar 's Lands Raadzaal afgevaardigd te worden. Wijders geloof ik met velen, dat de qualificatie van „*Nevelvlekken*” onregtmatig is; alleen zou daarvoor eene verklaring geldig wezen, hierin bestaande: dat nevelvlekken den rooden gloed van bedriegelijke zonnen magtig kunnen temperen.¹⁾ De drieste handelingen van hem²⁾ die overmoedig in zijne drogredenen volhardt, maken Uwe optreding in 's Lands Raadzaal allezins wenschelijk. Daardoor zullen de weifelaars worden wakker geschud en anderen, die aan misleiding ten doel zijn blijven staan, den heilloozen weg verlaten, dien zij uit vadzigheid — ten deele ook met zelfzuchtige bedoelingen — tot dus verre bewandeld hebben. „Nu of nooit” behoort de leus te wezen van hen, die het wèl meenen met Moederland en Koloniën, en weldra zal de waarheid aan het licht komen aangaande de oorzaak der ontbinding van het Kabinet, vooral ook in hoe verre de heer T. zijn zegel gehecht heeft aan de stoute sprongen van den ambtgenoot, die hem tot wijken genoopt heeft.

Men beweert dat de *eerzame* van Bosse de portefeuille van Financiën alleen onder bepaald beding heeft aangenomen, dat hij Z.E. Sloet opvolgen zal. Zijnerzijds bevreemdt mij deze mercantiele transactie niet, doch zij zou bittere teleurstelling aan den Minister baren, die sedert geruimen tijd Buitenzorg voor zich zag glore.³⁾

Meer en meer wint de meening veld, dat het opgetreden bewind op geen langen levensduur zal kunnen rekenen; en voor mijn' vriend

¹⁾ De verklaring van deze passage zou waarschijnlijk gegeven worden door Keuchenius' brief aan De Sturler, volgens den aanhef van dezen, van 20 Februari 1866.

²⁾ De minister van Koloniën, Frans van de Putte.

³⁾ Frans van de Putte werd door velen het voornemen toegedicht om zich door de, door hem gezochte, ministers naderhand als gouverneur-generaal te laten voordragen. Vgl. Keuchenius' opmerking hierover in zijn *nota* van 8 Februari 1866 t. a. p., p. 66.

Geertsema betreur ik dit vooruitzigt bij de vermoedelijke homogeniteit, ten aanzien van eene wet, die den Thorbeckianen thans een gruwel zijn moet.

7. VERGADERING VAN DEN MINISTERRAAD, 18 Mei 1866.¹⁾

- - - De Minister van Financien oppert de vraag of er na de aanneming van het amendement van den heer Poortman ook voor de vergadering der Staten Generaal eene beslissing moet worden genomen en geeft tevens als zijn gevoelen te kennen, dat de minister van Kolonien zich nog niet in de volstrekte noodzakelijkheid bevindt om de wet, na de aanneming van het amendement in te trekken, vermits eerst uit de aanneming of verwerping van de volgende artikelen voldringend kan blijken of het aangenomen amendement al of niet in beteekenis van het wetsontwerp verschilt en dat het in het belang van de gewigtige aangelegenheid welke bij de wet betrokken is, niet zonder bedenking is de wet in te trekken zoolang geene gave beslissing over het hoofdbeginsel is gevallen.

De Ministers van Buitenlandsche Zaken, Binnenlandsche Zaken, Oorlog en Justitie vereenigen zich met dit gevoelen.

De Minister van Kolonien verklaart alles rijpelijk overwogen te hebben; hij laat daar of het aangenomen amendement in beteekenis al of niet van het wetsontwerp verschilt, hij stelt slechts dit alternatief: of het amendement verandert het wezen van de wet of het verandert niets, dan woorden waarin dezelfde gedachte is uitgedrukt. In het eerste geval is het wetsontwerp veroordeeld, maar ook in het laatste moet hij het intrekken. Had hij toch niet zooveel invloed in de kamer om de meerderheid in dat geval tot verwerping van het amendement te bewegen dan zal hem ook de kracht ontbreken om het ontwerp verder te verdedigen; vooral ook in verband met de redevoeringen door hem gehouden waarbij regeling van den grondeigendom als hoofdbeginsel van de wet steeds is vooropgezet. - - -

8. VERGADERING VAN DEN MINISTERRAAD, 1 Juni 1866.²⁾

Tegenwoordig waren alle leden. De Heer Mr. P. Mijer Minister van Kolonien neemt als eerst benoemd minister het voorzitterschap op zich. Overgaande tot de stemming voor een tijdelijken voorzitter wordt met zes tegen ééne stem de Minister van Kolonien gekozen

¹⁾ Notulen van den ministerraad.

²⁾ Notulen van den ministerraad.

en daarna wordt bij herstemming met vier tegen drie stemmen tot secretaris benoemd de Minister van Financien.

De Minister van Buitenlandsche Zaken dankt den Minister van Kolonien dat hij met achterstelling van alle persoonlijke bezwaren den gewigtigen last aanvaardde welke hem door 's Konings vertrouwen werd opgedragen en onder de tegenwoordige omstandigheden hem vooral zoozeer geeigend is. - - -

9. HET ONTSLAG VAN SLOET VAN DE BEELE.

a. RAPPORT VAN P. MIJER, 5 Juni 1866.¹⁾

De minister van koloniën, gelezen hebbende een brief van den G.G. van N.I. dd 13 November 1865, heeft goedgevonden te te rapporteeren aan *den Koning*. Ik heb de eer U. Mt. hierbij aan te bieden een brief van den G.G. van N.I. Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele, dd 13 Nov. 1865, kabt. La A. ten geleide van zijn aan U. Mt. gerigt rekest van denzelfden dag, houdende verzoek van hem tegen het einde der maand October d.j. eervol ontslag te verleenen als G.G. van N.I. In weerwil der door Baron Sloet in zijnen brief aan mijnen ambtsvoorganger gebezigten aandrang om dat verzoek bij U. Mt. te ondersteunen, als gevolg van zijn ernstig verlangen om niet langer dan den gewonen tijd te dienen, meende de Minister Fransen van de Putte, en te regt, dat het toestaan van het verzoek en de aanwijzing van een vervanger door U. Mt., het best ware aan te houden tot dat het lot beslist zou zijn van het ontwerp van wet tot vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N.I. kunnen worden gevestigd: immers daarvan zou afhangen in welke rigting het bestuur over N.I. voortaan zou worden gevoerd, en de daaromtrent door de Wetgevende magt te nemen beslissing mogt niet buiten invloed blijven op de keuze van den man, door U. Mt. waardig en geschikt te achten, om gedurende de eertsvolgende jaren als H.D. vertegenwoordiger in Indië op te treden. Met die zienswijze geliefde U. Mt. zich te vereenigen in de conferentie met mijnen ambtsvoorganger van den 11 Januari l.l. Bij de mededeeling daarvan aan mij, bij gelegenheid der overname van het Dept. van Koloniën, vestigde de aftredende Minister van Koloniën er tevens mijne aandacht op, dat de G.G. Sloet, die met de voormelde voorloopige beschikking van U. Mt. door hem bij particulier schrijven was bekend gemaakt, langs denzelfden weg nader had aangedrongen om toch niet langer dan den gewonen tijd met het bestuur over N.I. belast te blijven, en om daaromtrent spoedig zekerheid te erlangen,

¹⁾ Archief departement van Koloniën. Minuut.

ten einde alles tot zijn terugkeer naar het vaderland te kunnen voorbereiden.

Toen bij de besprekingen, welke ten gevolge van het intrekken van het voorgemeld wetsontwerp en het in verband daarmee gedaan verzoek om ontslag van de leden van het nu afgetreden Kabinet, hebben plaats gehad ten aanzien der formatie van het tegenwoordig Kabinet, ook sprake was van de noodzakelijkheid om spoedig eene keuze te doen van een nieuwen G.G. van N.I., zijn er redenen voorgelaten, welke U. Mt. aanleiding gaven, om aan zich voor te behouden het tijdstip waarop H.D. zou meenen gebruik te moeten maken van Hare vrijheid van keuze tot het aanwijzen van een opvolger van Baron Sloet. Met aanschouw echter op den dringenden wensch van den Heer Sloet om in de gelegenheid te worden gesteld om, bij het eindigen van zijnen in October d.j. te verstrijken vijfjarigen dienstdienst, zijn bestuur neder te leggen en naar het vaderland terug te keeren, zou inmiddels aan dat verlangen zijn te voldoen. Daartegen bestaat geen bezwaar. Immers, wanneer op dat tijdstip de benoeming van een voorloopigen of definitieven opvolger niet geschied of in N.I. niet bekend is, treedt volgens art. 14 van het Regeringsreglement de door U.Mt. benoemden Vice President van den Raad van N.I. op als waarnemend G.G., en is alzoo op wettige wijze tijdelijk in het bestuur voorzien. Op deze wijze ware dan ook krachtens U.Mt. geheimkabinetsrescript van den 21 Dec. 1860 La K.,¹⁾ gehandeld, toen de toenmalige G.G. Pahud wenschte te repatriëren vóór dat in zijne vervanging kon worden voorzien. Bestaat er alzoo geen noodzakelijkheid om op het aangeboden rekest van den Heer Sloet eene eindbeslissing te nemen vóór dat U.Mt. het tijdstip gekomen acht om hem een definitieven opvolger te geven, toch brengt art. 1 van het Regeringsreglement bij welks tweede alinea is bepaald, dat de G.G. zijne waardigheid niet mag nederleggen, noch N.I. verlaten zonder magtiging van den Koning, mede, dat den G.G. Sloet tijdig eene beschikking van U.Mt. erlange om op het door hem gewenschte tijdstip zijne waardigheid neder te leggen en N.I. te verlaten; behoudens dat geen onvoorziene omstandigheden van rustverstoring als anderszins hem daarvan, op zijne verantwoordelijkheid behooren terug te houden.

In overeenstemming met mijne ambtgenooten, heb ik de eer, Uwer Majesteits magtiging te vragen, aan den G.G. Sloet, in voorloopige beschikking op zijn nader definitief te behandelen verzoek om eervol ontslag, in den voorgestelden zin namens U.Mt. aan te schrijven.¹⁾

2e. te schrijven aan den Raad van Ministers. Ik heb de eer, bij

1) Het werd verzonden als geheim kabinetsrapport La D^o, 5 Juni 1866.

den Raad in spoedige rondlezing te zenden eene voordragt aan den Koning, betreffende het door Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele, gedaan verzoek om eervol ontslag als G.G. van N.I. ¹⁾

b. P. MIJER AAN L. A. J. W. SLOET VAN DE BEELE, 9 Juni 1866. ²⁾

Bij zijne aftreding heeft mijn ambtsvoorganger mij ter hand gesteld U.E. adres aan den Koning van 13 Novbr. 1865 strekkende ter bekoming van een eervol ontslag als Gouv. Genl. van N.I. tegen het einde van de maand October aanstaande.

De Minister van Koloniën Fransen van de Putte deelde mij echter U.E. nader dringend verlangen mede om toch niet langer dan den gewonen tijd (vijf jaren) met het bestuur van N.I. belast te blijven en om dienaangaande spoedig zekerheid te bekomen, ten einde alles tot U.E. terugkeer naar het vaderland te kunnen voorbereiden.

Ik heb gemeend dat verlangen te moeten rangschikken onder de punten, waarop 's Konings aandacht door mij in de eerste plaats behoorde te worden gevestigd.

Z.M. de billijkheid van Uw verlangen erkennende, heeft mij bij een schrijven van den Directeur van H.D. kabinet, van 6 dezer, La U¹. geheim, gemagtigd om, in voorloopige beschikking op U.E. nader definitief te behandelen verzoek om ontslag, Haar mede te deelen, gelijk ik de eer heb te doen bij dezen, dat U.E. zich door deze, met het oog op het voorschrift, vervat in de tweede alinea van art. 2 van het Regs. Reglt., door den Koning voor gematigd kan houden, om op het door Haar gewenscht tijdstip, Hare waardigheid neder te leggen en N.I. te verlaten, behoudens dat onvoorziene omstandigheden van rustverstoring als anderszins U.E. daarvan, op Hare verantwoordelijkheid behooren terug te houden.

Is dit noodig, dan bevat voor de tijdelijke voorziening in het bestuur, bij U.E. vertrek, art. 14 van het Regs. Reglt. het noodige voorschrift.

10. W. L. DE STURLER AAN KEUCHENIUS, 24 Augustus 1866. ³⁾

Ofschoon ik mijzelf geenszins bevoegd acht, om over het teedere vraagstuk van het onderwijs, naar de beginselen van Godsdienst en zedelijkheid, eenig oordeel uit te spreken, wensch ik toch enkele daartoe betrekkelijke opmerkingen onder Uwe geëerde aandacht te brengen.

¹⁾ Aanteekening van Mijer: „Deze brief behoeft niet te worden geschreven. De minuut is in den raad van heden behandeld. Het rapport kan dus terstond aan Z. Mt. worden verzonden. 6/5 '66.”

²⁾ Archief departement van Koloniën. Minuut.

³⁾ Archief Keuchenius. Uit Leiden.

Ik mag niet ontveinzen, dat Uwe interpellatie, gisteren in 's Lands vergaderzaal tot de Regering gerigt mij pijnlijk heeft aangedaan, zoodat ik mij gedrongen gevoel, UHEgestr. den indruk daarvan met bescheidenheid te openbaren. In de strekking daarvan, voorzie ik eene hernieuwing van den strijd, die op godsdienstig gebied onrust verwekt en tot treurige afdwalingen leidt; een strijd waarvan noodwendig het gevolg moet wezen, eene toenemende scheuring tusschen de onderscheidene gezindten der Hervormde Kerkgenootschappen, die denzelfden God aanbidden en de zedelijke wet betrachten.

Nu is de vraag bij mij gerezen: in hoeverre de ingewikkelde verwijtingen door UHEgestr. jegens andersdenkenden geuit zijn overeen te brengen, met de door den Heer en Heiland aangeprezen zachtmoedigheid, waarvan gij, geachte heer, steeds de uitdrukking zijt geweest? Mijn antwoord hierop ligt voor de hand, dat namelijk Uwe diep gewortelde overtuiging zich te krachtig verzet tegen gewaande afdwalingen, die, naar Uwe meening, jammerlijke gevolgen na zich moeten slepen.

UHEgestr. duide mij de opmerking ten goede, dat het onder moeilijke omstandigheden opgetreden Bewind, reeds aanvankelijk van den goeden wil heeft doen blijken, om aan gemoedsbezwaren te gemoet te komen, welke bij de voorstanders van Uwe godsdienstige rigting bestaan. Bij achtbare mannen, als die der tegenwoordige Regering, verdient zoodanige verklaring toch alle vertrouwen; doch steeds blijft de vraag bestaan, of het hun gegund zal zijn, onvoorwaardelijk alle partijen gelijkelijk te bevredigen. Bedenk ik hierbij nu nog de moeilijke ja netelige taak van deze Regering, om den storm te bezwaren, die, ten gevolge der gestigte verwarring en onrust, in Indië woedt, dan inderdaad betreur ik het, dat een man van een eerlijk karakter en uitstekende bekwaamheden, als de heer Keuchenius, zijns ondanks, den val van een Bewind bevordert, dat onder gunstige voorteekenen opgetreden is.

Terugkeerende tot de eischen door UHEg. gesteld, mag, ook ik niet verbergen, dat ik de onbepaalde inwilliging daarvan niet wensche-lijk acht. Naar mijne beschouwing, wordt door zoogenaamde sectescholen de kiem gelegd van onverdraagzaamheid in het jeugdig gemoed. Afgescheiden toch van de moderne godsdienstige rigting, welke ik niet in allen deele kan goedkeuren, heeft de ervaring mij niet geleerd, dat de gemengde scholen, het kwaad hebben gesticht, waarop door de tegenstanders daarvan wordt gewezen. En hoewel ik het gevoelen aankleef, dat de moderne godgeleerden, door alles wat de gewijde geschiedenis bevat tot natuurlijke oorzaken en gevolgen terug te brengen, levert hunne leer voor mij persoonlijk toch geen grond op tot liefdelooze veroordeeling, ten ware hun handel en wandel mij omtrent hunne goede trouw niet bevredigt.

Wil, bid ik U, mij niet misduiden, dat ik ongevraagd aldus mijne bezwaren aan UHEgestr. openbaar. Ik stel te hoogen prijs op Uwe achtung, dan dat ik door UHEgestr. in eenig opzigt te grieven, mij zou willen of durven vermeten aanmerkingen te maken op Uwe parlementaire handelingen. Geheel te zwijgen daarentegen, zou mij, naar mijn begrip in eene stelling brengen, welke den schijn van onopregtheid op mij werpen zou.

11. MIJER'S AFTREDEN ALS MINISTER EN BENOEMING TOT GOUVERNEUR-GENERAAL.

a. VERGADERING VAN DEN MINISTERRAAD, 14 September 1866. ¹⁾

- - - Op voorstel des voorzitters wordt besloten om, naar aanleiding van hetgeen reeds in vroegere vergaderingen van den Raad is overlegd en bepaald, dadelijk na de aanneming door de Eerste Kamer van de wet tot vaststelling der Indische begrooting, aan Z.M. de noodige voordragt in te zenden tot het verleenen van eervol ontslag aan Mr. P. Mijer als Minister van Kolonien en tot benoeming in diens plaats van den Heer N. Trakranen, lid van den Raad van State. - - -

b. BUITENGEWONE VERGADERING VAN DEN MINISTERRAAD, 17 September, 1866. ²⁾

- - - De voorzitter geeft vervolgens te kennen deze buitengewone vergadering te hebben belegd, ten einde den Raad in de gelegenheid te stellen om zoo spoedig mogelijk te beraadslagen over het doen van eene voordragt aan den Koning tot de benoeming van eenen Gouverneur Generaal van Ned. Indie, in de plaats van Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele aan wien reeds door Z.M. magtiging is verleend om met 31 October e.k. zijne waardigheid neder te leggen.

Daarop wordt door den Minister van Kolonien, uitgenoodigd door den voorzitter om omtrent deze aangelegenheid den Raad te praeadviseeren, met nadruk gewezen op de wenschelijkheid om, in de gegevene omstandigheden, in de vervanging van den Gouverneur Generaal, die weldra Indie zal verlaten, ten spoedigste te voorzien, ten einde de tijdelijke waarneming van die hooge betrekking niet langer voortdure dan volstrekt onvermijdelijk is, en opdat eerlang door den nieuwen landvoogd, in overeenstemming met 's Konings bedoelingen en met de verklaarde inzigten van Zijne tegenwoordige regering, al die maatregelen kunnen genomen worden en al die voorstellen aan het Opperbestuur kunnen worden ingezonden, welke de

¹⁾ Notulen van den ministerraad.

²⁾ Notulen van den ministerraad.

toestand van Ned. Indie met elken dag meer dringend vordert.

De Raad vereenigt zich eenparig met dit gevoelen van den Minister van Kolonien en besluit, op grond der door hem aangevoerde redenen van urgentie, onmiddellijk over te gaan tot de keuze van den Gouverneur Generaal, wiens benoeming aan Z.M. zal worden voorgedragen. De Minister van Kolonien treedt daarna in eene ontwikkeling der motieven, welke hem tot de overtuiging hebben gebragt voor de keuze van den Gouverneur Generaal van Ned. Indie bij voorkeur in aanmerking te moeten nemen den nu afgetreden Minister van Kolonien Mr. P. Mijer, als een man, die niet alleen door zijne lange en eervolle regterlijke en administratieve loopbaan in Indie, alle waarborgen aanbiedt voor de goede vervulling der vele gewigtige pligten aan dat hooge staatsambt verbonden, maar ook bij uitnemendheid geschikt mag worden geacht om met vast beleid en krachtige hand uitvoering te geven aan het koloniaal programma van dit Ministerie.

De Raad vereenigt zich eenparig met dit voorstel van den Minister van Kolonien, terwijl tevens, na eenige beraadslaging, het dienovereenkomstig door den Raad aan Z.M. in te zenden rapport wordt vastgesteld, en den Minister van Kolonien wordt gemagtigd om gelijktijdig naar aanleiding van dat rapport, aan Z.M. de noodige concept besluiten aan te bieden tot het verleenen van eervol ontslag aan den Heer Mr. Baron Sloet van de Beele als Gouverneur Generaal van Ned. Indie en tot benoeming in diens plaats van den Heer Mr. P. Mijer, laatstelijk Minister van Kolonien.

c. RAAD VAN MINISTERS AAN DEN KONING, 17 September 1866.¹⁾

De raad van Ministers heden buitengewoon vergaderd heeft zich bezig gehouden met het Uwer Majesteit aan te bieden voorstel tot de benoeming van een Gouverneur Generaal voor Nederlandsch Indie.

De Raad was met den nieuw opgetreden Minister van Kolonien eenparig van oordeel dat in de tegenwoordige omstandigheden het vertragen dier benoeming een gemis aan eenstemmigheid en veerkracht bij de Regering zoude verraden, dat zoowel in Indie als hier-telands niet anders dan hoogst ongunstige gevolgen zoude hebben.

Het zal toch wel overbodig zijn op het meer dan gewone hooge gewigt der besprokene benoeming te wijzen. Neerlandsch Indie ziet reikhalzend uit naar het oogenblik om wederom naar een vast stelsel te worden geregeerd, — om als Landvoogd te zien optreden een man die het volle vertrouwen geniet van Uwe Majesteit en van Hoogst-deszelfs verantwoordelijke raadslieden en wiens beginselen, ook door de wetgevende magt gedeeld, een duurzamen invloed op het beleid der regering en de overzeesche bezittingen zullen uitoefenen.

¹⁾ Kabinet des Konings, Exh. 18 September 1866, No. 40—43.

Dit vertrouwen, Uwe Majesteit heeft het aan den afgetreden Minister van Kolonien in volle mate gelieven te schenken; zijn opvolger heeft ondubbelzinnig verklaard zijne gevoelens te deelen en het geheele Kabinet heeft bij zijn optreden te kennen gegeven dat die beginselen ten grondslag zouden zijn en blijven der staatkunde die het wenscht te volgen, met betrekking tot de koloniale aangelegenheden.

Thans doet de gelegenheid zich voor om dien staatsman aan het hoofd van het bestuur in Indie te plaatsen en Uwer Majesteit Ministers zijn eenstemmig van oordeel dat zij getrouw blijvende aan de beginselen bij hunne optreding openlijk verkondigd, niemand beter dan de Heer Mr. P. Mijer aan Uwe Majesteit tot de vervulling der betrekking van Gouverneur Generaal van Neerlandsch Indie kunnen voordragen.

Neemt Uwe Majesteit hierbij in aanmerking de overgrootte meerderheid waarmede het door den afgetreden Minister verdedigde budget door beide Kamers der Staten Generaal is aangenomen, dan ligt in die omstandigheid eene reden te meer om deze keuze aan te bevelen.

Buitendien geven de bewijzen van groote activiteit en buitengewone talenten, door den Heer Mijer wederom in de laatste maanden aan den dag gelegd, gevoegd bij de kennis en ondervinding in zijne lange regterlijke en administratieve loopbaan in Indie en in Nederland opgedaan meer dan genoegzame waarborgen voor de goede vervulling der moeilijke pligten aan die hooge betrekking verbonden.

De Raad van Ministers is zich bewust bij het doen dezer voordragt, met ter zijde stelling van alle persoonlijke voor of tegen ingenomenheid, door niets anders bezielde te zijn dan door hetgeen in zijne welgevestigde overtuiging het belang van het moederland en 's Rijks overzeesche bezittingen gebiedend vorderen, doch deze overtuiging geeft hem ook de vrijmoedigheid, met den meest eerbiedigen doch nadrukkelijken ernst op eene spoedige beslissing bij Uwe Majesteit aantedingen.

12. KONINKLIJKE PROCLAMATIE, 10 October 1866.

a. E. A. BERKMANS DE WEERT AAN F. L. W. DE KOCK, 2 October 1866.¹⁾

De Koning wenscht van Uwe Excellentie te ontvangen eene concept Proclamatie om bij de nieuwe verkiezingen te worden uitgevaardigd.

Het is Z.M. bedoeling, na van het concept kennis te hebben genomen, het aan den Raad van Ministers ter overweging te zenden,

¹⁾ Kabinet des Konings.

E. A. Berkmans de Weert, secretaris van het Kabinet des Konings.
F. L. W. de Kock, directeur van het Kabinet des Konings.

en den Minister van Binnenlandsche Zaken uittenoodigen de Proclamatie mede te onderteekenen en op het geschiktste tijdstip uittevaardigen.

b. ONTWERP VAN PROCLAMATIE VAN F. L. W. DE KOCK.¹⁾

Wij Willem III, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

De overtuiging die Ons bezielt dat overeenstemming tusschen Regering en Volksvertegenwoordiging een onmisbaar vereischte is voor de bevestiging der belangen van het ons dierbaar vaderland, en dat die overeenstemming blijkens de ondervinding der laatste tijden, niet is te verkrijgen bij de tegenwoordige zamenstelling van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, heeft Ons geleid te besluiten tot ontbinding van dien tak der Volksvertegenwoordiging.

De gedurige afwisseling van Ministers verlamt de kracht der Regering. Bestendinging van rigting brengt mede kracht van uitvoering. Om daartoe te geraken roep ik mijn geliefd Volk op, ten einde in dit gewichtig oogenblik te doen blijken van zijne wenschen, door trouw gebruik te maken van het kiesregt.

Hiermede geliefde Landgenooten en Onderdanen bevelen Wij U allen in Gods Heilige bescherming aan.

En zal deze alom worden afgekondigd en aangeplakt, waar zulks te doen gebruikelijk is, en voorts in het Staatsblad worden geplaatst.

Gegeven op het Loo den October 1866.

Van wege den Koning, de Minister van Staat, Directeur van het Kabinet des Konings,

c. E. A. BERKMANS DE WEERT AAN F. L. W. DE KOCK, 4 October 1866.²⁾

De Koning kan zich wel vereenigen met het door Uwe Excellentie aangeboden ontwerp van proclamatie, en verzoekt U beide nevensgaande ontwerpen³⁾ ter overweging aan den Raad van Ministers te zenden, met uitnoodiging, aan den Koning te doen kennen, het geschiktste tijdstip tot uitvaardiging. Indien het tweede ontwerp door den Minister van Binnenlandsche Zaken onderteekend wordt, acht Zijne Majesteit de onderteekening der Proclamatie door een der Ministers niet noodig. Zijne Majesteit verzoekt U ook aan den Minister van Binnenlandsche Zaken Zijn verlangen te doen kennen, dat Z.M. Commissarissen in de Provinciën en de burgemeesters zich onthouden eenige invloed uitte oefenen op de aanstaande verkiezingen.

¹⁾ Kabinet des Konings.

²⁾ Kabinet des Konings, Exh. 6 Oct. 1866, La. X³.

³⁾ Het tweede ontwerp was een concept—K.B. ter uitvaardiging van de proclamatie. Zie *Stbl.* 1866, no. 165.

d. F. L. W. DE KOCK AAN DEN RAAD VAN MINISTERS, 5 October 1866.¹⁾

Op last des Konings heb ik Zijner Majesteit een ontwerp van proclamatie moeten voorleggen. Ik heb gemeend alvorens het ontwerp te verzenden het gevoelen der Heeren Ministers van Buitenlandsche Zaken en Justitie, in zulk een belangrijke aangelegenheid te moeten vragen en ook een kleine wijziging in mijn ontwerp op verlangen van den Minister van Justitie gebragt. Bij de aanbieding van het ontwerp aan den Koning heb ik zulks ter kennis van Zijne Majesteit gebragt.

Zijne Majesteit kon zich met de strekking van het ontwerp vereenigen, doch verlangt alvorens tot het doen dier Proclamatie over te gaan het gevoelen van den Raad van Ministers daaromtrent te kennen, alsmede wanneer het oogenblik door den Raad het geschiktst zoude geacht worden die Proclamatie uit te vaardigen.

De Koning verlangt dat zij door Hoogstdenzelve alleen geteekend blijve, doch dat van den Minister van Binnenlandsche Zaken eene bekendmaking er bijgevoegd worde als in nevensgevoegd ontwerp vermeld.

e. F. L. W. DE KOCK AAN J. HEEMSKERK Az., 6 October 1866.²⁾

Ter voldoening aan de bevelen des Konings heb ik de eer aan Uwe Excellentie Z.M. verlangen mede te deelen, dat 's Konings Commissarissen in de provincien en de burgemeesters zich onthouden eenigen invloed uit te oefenen op de aanstaande verkiezingen.

f. EERSTE ONTWERP VAN PROCLAMATIE VAN DEN RAAD VAN MINISTERS.³⁾

Proclamatie. Geliefde landgenooten en onderdanen.

Doordrongen van het besef, dat het Mijne roeping en Mijn pligt is, overeenkomstig de Grondwet, die Ik eenmaal bezworen heb, zoowel Mijne als Uwe regten te handhaven, heb ik het noodig geoordeeld, bij mijn besluit van den 28en September jl. No. 43, de Tweede Kamer der Staten-Generaal te ontbinden.

Zal ons dierbaar Vaderland, vooral in de ernstige tijden die wij beleven, de orde en eensgezindheid blijven bewaren en daarmede, onder Hooger zegen, de rust en welvaart blijven genieten, waardoor het zich tot nog toe zoo gunstig en zoo gelukkig heeft onderscheiden, dan behoort de Regering een middelpunt te zijn, waarop de blikken des volks zich met vertrouwen kunnen vestigen.

¹⁾ Bijlagen notulen van den ministerraad: origineel. Kabinet des Konings, La.W³: minuut.

²⁾ Kabinet des Konings, La.X³. Minuut.

³⁾ Kabinet des Konings, La.Y³.

Aan dat vereischte kan geene Regering voldoen, tenzij tusschen haar en de Volksvertegenwoordiging overeenstemming bestaat; en de eendragtige samenwerking der grondwettige magten, zoo onmisbaar voor de behartiging der nationale belangen, wordt onmogelijk van het oogenblik, dat de eene of de andere, in strijd met eene getrouwe naleving der Grondwet, de grenzen van hare bevoegdheid overschrijdt.

De ondervinding der laatste dagen heeft overtuigend geleerd, dat zoodanige overeenstemming en samenwerking niet te verkrijgen zijn met de jongste zamenstelling van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De gedurige afwisseling van Mijne verantwoordelijke raadslieden zou ten laatste schadelijk worden voor de zedelijke en stoffelijke belangen der Natie; zij verlamt de kracht der Regering; bestendiging van rigting brengt daarentegen kracht van bestuur en uitvoering mede.

Om daartoe te geraken roep Ik thans Mijn geliefd Volk, dat zoo innig met Mijn Huis is verbonden, op, ten einde van zijne gezindheid te doen blijken.

Nederlanders! beschouwt den 30en October aanstaande als een gewigtigen dag in uw volksleven. Uw Koning noodigt U allen, wien de wet het kiesregt toekent, tot de stembus; laat uwe trouwe opkomst en Uwe wijze keuze toonen, dat gij er prijs op stelt aan Zijne roepstem gehoor te geven.

Gedaan op het Loo, den October 1866.

g. F. L. W. DE KOCK AAN DEN KONING, 7 October 1866.¹⁾

Mogten de Ministers in hun belang nog U.M. in overweging gegeven hebben om in den zin van hun rapport ²⁾ een beroep op het volk te doen en daardoor U.M. in de verkiezingsstrijd te mengen, dan zij het mij geoorloofd in het belang van Uw persoon en van Uw Huis, U.M. daartegen te waarschuwen, daar zulks tot groote teleurstellingen en ontevredenheid aanleiding zoude geven, en de opgewondenheid ten top zoude doen stijgen.

Nu reeds wordt gedrukt, door den Hr. Groen „In beginsel is het eene uitnemende zaak dat de Vorst uit het Huis van Oranje, in exeptionele omstandigheden, persoonlijk de natie oproepe tot verdediging der regten van de Kroon; doch men houde in het oog dat de Koning wel onschendbaar, maar niet onfeilbaar is, en dat eerst dan het „de Koning heeft gezegd”, onwederstaanbaar wordt door de liefde voor de Nationale dynastie, wanneer het Koninklijk woord met de traditiën dier dynastie, in het handhaven van regt en vrijheid, overeenstemt. ³⁾

¹⁾ Kabinet des Konings, La. Y^a.

²⁾ Rapport van den Raad van Ministers aan den Koning, 27 September 1866. *Staatscourant*, 2 October 1866.

³⁾ Vgl. *Mr. Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, 's Gravenhage, 1866, II, p. 451—452 (postscriptum van 29 Sept.).

De liberalen zeggen, dat bij een meer driftig en hartstogtelijk volk dan het onze, zoude deze conservatieve revolutionaire politiek, deze poging tot opruijing van het land tegen de Kamers, de ernstigste gevolgen kunnen hebben.

En daar nu de anti revolutionaire partij vereenigd met de liberale wel stellig niet een groote minderheid in de verkiezingsstrijd zullen oefenen, zoude U.M. door eene proclamatie in den zin van het ministerie uit te vaardigen, persoonlijk in den strijd gebragt worden.

Ik van mijn kant wil althans voor mijne gevoelens bewust zijn, tot het laatste alles in het werk te hebben gesteld om U.M. van dien noodlottigen weg te hebben afgehouden.

h. F. L. W. DE KOCK AAN DEN RAAD VAN MINISTERS, 8 October 1866.¹⁾

De Koning heeft mij gelast den Raad van Ministers te schrijven, dat Zijne Majesteit bij nadere en aandachtige overweging der Proclamatie aan den Koning door den Raad ter overweging aangeboden, de voorkeur geeft aan het ontwerp van proclamatie namens Zijne Majesteit door den Directeur van 's Konings Kabinet den Raad ter overweging toegezonden, uit hoofde dat daarin het standpunt, dat de Koning boven de partijen staat, meer zuiver in het oog is gehouden, terwijl de door den Raad van Ministers aangeboden Proclamatie in het algemeen door Zijne Majesteit te zeer geaccentueerd is bevonden.

Acht de Raad eene verandering van redactie der Proclamatie den Raad van wege den Koning toegezonden of eene wijziging in den bovenaangeduiden zin van het door den Raad aangeboden ontwerp noodig, zoo zal Zijne Majesteit het daartoe betrekkelijk voorstel gaarne in overweging nemen, doch mogt bij den Raad daartegen overwegend bezwaar bestaan, dan zoude de Koning bij blijvend verschil van gevoelen tusschen den Koning en den Raad het verkiezelijk achten geene proclamatie uit te vaardigen.

Ik heb de eer mij door deze van Zijne Majesteits bevelen te kwijten.

i. TWEDE ONTWERP VAN PROCLAMATIE VAN DEN RAAD VAN MINISTERS.²⁾

Ik heb het noodig geoordeeld, gebruik makende van Mijn grondwettig regt, (bij Mijn besluit van den 28 September jl. Staatsblad no. 161), de Tweede Kamer der Staten-Generaal te ontbinden.

Zal ons dierbaar Vaderland voortdurend (de) orde en eensgezind-

¹⁾ Bijlagen notulen van den ministerraad: origineel. Kabinet des Konings, La.Y⁸: copie. Aanteekening op de copie: „deze brief is op last van Z. Ex. den Hr. Dr. v/h K. d. K. aan den Hr. Borret, Minister van Justitie gezonden”.

²⁾ Kabinet des Konings. Behoudens de aangegeven wijzigingen, is dit ontwerp gelijk aan de uitgevaardigde proclamatie van Stbl. 10 October 1866, no. 165.

heid blijven bewaren en daarmede, onder Hoogeren zegen, (de) rust en welvaart blijven genieten, (waardoor het zich tot nog toe zoo gunstig en zoo gelukkig heeft onderscheiden), dan behoort de Regering een middelpunt te zijn, waarop de blikken des Volks zich met vertrouwen kunnen vestigen. ¹⁾

Aan dat vereischte kan geene Regering voldoen, wanneer tusschen haar en de Volksvertegenwoordiging de overeenstemming ontbreekt, zonder welke de eendragtige samenwerking der grondwettige magten, zoo onmisbaar voor de behartiging der nationale zaak, onmogelijk is.

De ondervinding der laatste dagen ²⁾ heeft overtuigend bewezen, dat die overeenstemming en samenwerking niet te verkrijgen zijn met de jongste zamenstelling van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De gedurige verwisseling van Mijne verantwoordelijke raadslieden zou allensgs schadelijk worden voor de zedelijke en stoffelijke belangen der Natie; zij verlamt de kracht der Regering; bestendiging van rigting brengt daarentegen kracht van bestuur en uitvoering mede.

Om daartoe te geraken roep Ik thans Mij geliefd Volk op, ten einde van zijne wenschen te doen blijken.

Nederlanders! beschouwt den 30en October aanstaande als een gewigtigen dag in uw volksleven! Uw Koning noodigt U allen, aan wie de wet de uitoefening van het kiesregt toekent, tot de stembus: laat Uwe trouwe opkomst toonen, dat gij er prijs op stelt aan Zijne roepstem gehoor te geven!

Gedaan op het Loo, den October 1866.

j. J. P. J. A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT AAN DEN KONING, 9 October 1866. ³⁾

Uwe Majesteit ontvangt door tusschenkomst van den Directeur van H.D. Kabinet, een gewijzigd ontwerp van proclamatie, waarmede de Raad van Ministers vertrouwt dat Uwe Majesteit zich zal kunnen vereenigen.

In de overtuiging van de groote wenschelijkheid dat zoo spoedig mogelijk aan 's Konings voornemen dienaangaande gevolg gegeven worde, hetgeen ook meer en meer blijkt door de welgezinden te worden verlangd, heeft de Raad niet gearzeld alle door Uwe Majesteit aanbevolene wijzigingen in zijn ontwerp te brengen. Trouwens het doel van den Raad door aan zijnen tijdelijken voorzitter op te dragen, het ontwerp persoonlijk aan Uwe Majesteit voor te leggen, was geen

¹⁾ De zinsdeelen in parenthese, zijn, waarschijnlijk door De Kock, in het ontwerp geschrapt.

²⁾ Met de hand van De Kock werd voor „dagen”, „tijden” geschreven.

³⁾ Kabinet des Konings, Exh. 10 October 1866, no. 76.

ander, dan daardoor de gelegenheid te openen om dat stuk volgens Hare wenschen en bedoelingen te wijzigen.

Het standpunt dat de Koning boven de partijen staat, waarop meer bijzonder in het Kabinetsschrijven van gisteren gedoeld wordt, wenschen Uwe Majesteits tegenwoordige raadslieden even zeer als alle getrouwe onderdanen des Konings, ongeschonden te bewaren, maar zij verlangen ook dat de proclamatie tot geene verkeerde opvattingen omtrent HoogstDeszelfs bedoelingen mogt aanleiding kunnen geven.

Het Ministerie toch heeft het initiatief van Uwe Majesteit gevolgd en de meest volkomene overeenstemming tusschen H.D. en H.D. raadslieden heeft nimmer opgehouden te bestaan.

Daarom ook had het Ministerie, niet uit persoonlijke eigenliefde, maar volgens zijne innige overtuiging, in het belang van het Vaderland gewenscht, dat, overeenkomstig Uwer Majesteits oorspronkelijke bedoelingen, van die overeenstemming in het openbaar eenig blijk mogt zijn gegeven.

De Raad van Ministers heeft mij opgedragen deze overwegingen eerbiedig aan Uwer Majesteits oordeel te onderwerpen.

k. F. L. W. DE KOCK AAN DE KONING, 9 October 1866.¹⁾

De Minister van Justitie heeft namens den Raad van Ministers mij verzocht bijgaande Proclamatie aan de goedkeuring van Uwe Majesteit te onderwerpen, en mij tevens verzocht mijne zienswijze aan den Koning mede te deelen.²⁾ Hoewel ik met den meesten eerbied van gevoelen ben dat eene Proclamatie des Konings tot Zijn Volk, slechts in zeer zeldzame gevallen wenschelijk is, zoo mag ik niet ontveinzen, dat wanneer de verantwoordelijke Ministers, na al het voorgevallene gelooven dat eene getrouwe opkomst tot de stembus alleen door eene Koninklijke toespraak te verkrijgen is,³⁾ en die proclamatie dan gesteld is in den geest van bijgaande, waarin het standpunt dat Uwe Majesteit boven de partijen staat, volgens Uwer Majesteits verlangen, in het oog is gehouden, dan geloof ik Sire, dat zoo Uwe Majesteit tot het doen eener proclamatie wenscht over te gaan, de onderteekening van bijgaande geen bezwaar oplevert.

¹⁾ Kabinet des Konings. Origineel en minuat. Het origineel is, zooals op een afzonderlijk briefje werd aangeteekend, „Overeenkomstig het verzoek van den Heer Directeur door Z.M. alsnog geparafeerd”: „conform 10 Oct. 1866”.

²⁾ De zinsnede „en mij tevens verzocht mijne zienswijze aan den Koning mede te deelen”, is in de minuat toegevoegd.

³⁾ Het bovenstaande luidde in de minuat oorspronkelijk: „Hoewel ik steeds van gevoelen blijf dat eene proclamatie onnoodig is, zoo mag ik niet ontveinzen dat wanneer Uwe verantwoordelijke Ministers, een ander gevoelen zijn toegedaan en gelooven dat eene getrouwe opkomst tot de stembus alleen door eene Koninklijke toespraak te verkrijgen is,”

13. KEUCHENIUS AAN C. MULDER, 3 Juli 1872. ¹⁾

- - - De heer van Zuylen had door zijne houding tegenover den heer Groen en de anti-revolutionaire partij, toen hij zijne wenschen bereikt had en eener ministeriele portefeuille was magtig geworden, niets minder gepleegd dan *verraad*. Eene bestrijding *ten doode* van het Ministerie, waarin hij zitting had en 't welk hij gebruikte om de wenschen der anti-revolutionaire partij te dwarsboomen niet alleen, maar om haar in discredit te brengen en veracht te maken, was door hetgene hij en de heer Mijer in de maanden Junij en Augustus 1866 in de eerste en de tweede Kamer gesproken hadden om zich steun en vrienden te verwerven onder conservatieven en liberalen, voor de leden der anti-revolutionaire partij ten volle *geregtvaardigd*. Zij was zelfs, durf ik beweren, *pligt*; en zonder haar zoude het met de anti-revolutionaire partij gedaan geweest zijn en ware zij voor altijd aan de bespotting der natie en partijen overgeleverd, zonder dat voortaan nog acht geslagen ware op beginselen, die door de eigene belijders slechts bleken gebruikt te worden om het gezag op anderen te veroveren en dan over boord geworpen of te slapen gelegd te worden.

Zoo althans heb ik het begrepen en zij, die mijne oppositie tegen het Ministerie Van Zuylen-Heemskerck aan allerlei persoonlijke redenen en eerezuchtige bedoelingen toeschrijven, zien voorbij, dat mijn persoonlijk belang juist had medegebragt de zijde der Ministers tegenover den heer Groen te kiezen, en dat *achter* de motie van 27 September 1866 lag de interpellatie van 21 Augustus 1866 en achter deze mijn voorwoord bij de Memorie ter bevordering der Christelijke belangen van Nederlandsch Indië. - - -

14. KEUCHENIUS AAN C. MULDER, .. Juli 1872. ²⁾

Na het schrijven van mijnen brief van 3 dezer, kreeg ik de *Wekstem* van 16 Maart 1872 onder de oogen, waarin voorkomt Uw opstel: „Er gaat een Nemesis door de geschiedenis”.

Het is geheel gewijd aan eene beschouwing van de gevolgen, die mijne motie van 27 September 1866 voor de christelijk-historische partij gehad heeft; en levert het betoog, dat de eerste schuld harer scheuring niet aan mij ligt. Ik ben U voor dit oordeel erkentelijk en meen, dat het volkomen juist is.

¹⁾ Nagelaten papieren van C. Mulder: origineel. Archief Keuchenius: minuut. Uit Batavia. Naar aanleiding van de artikelen, *Mr. L. W. C. Keuchenius* en *De Interpellatie Keuchenius* door Q (C. Mulder) in: *de Wekstem*, 3 en 10 Februari 1872 en *Lumey „de oudste”* (1872), *Lumey „de jongste”* (1866), door C. M(ulder) in: *de Bazuin*, 16 en 23 Maart 1872.

²⁾ Archief Keuchenius. Minuut.

Dat men in de weken, die na de ontbinding der Kamer aan de verkiezingen in het einde der maand October 1866 voorafgingen mij als de bron der verdeeldheid in de gelederen der anti-revolutionaire of christelijk-historische partij beschouwd heeft, is het gevolg geweest van den brief des Ministers, waarbij aan den Koning de ontbinding werd voorgesteld; van de driekleurige Proclamatie aan de Kiezers, die daarop volgde; en van de zamenstelling destijds van de christelijk-historische partij-zelve.

Over alle drie wil ik het een en ander in het midden brengen, dat welligt over de gebeurtenissen van het 2de halfjaar van 1866 eenig licht kan werpen.

Wie met het Ministerie-Mijer-van Zuylen-Heemskerk eenigzins van nabij bekend is, weet, dat het bij zijne optreding zwanger ging van het voornemen van de Kamer te ontbinden.

Zulke ontbinding was door den heer Groen van Prinsterer in zijne Parlementaire Studiën en Schetsen, onder het Ministerie Fransen van de Putte in het eerste halfjaar 1866 uitgegeven, als wenschelijk voorgesteld.¹⁾ Zij scheen niet alleen geregvaardigd, maar ook volstrekt noodig en onvermijdelijk, toen het Ministerie-Mijer-van Zuylen in de eerste dagen der maand Junij optrad.

De verdeeldheid der liberale partij, door de geschillen tusschen de Ministers Thorbecke en Fransen van de Putte en de uitdrijving des eersten in het leven geroepen, was onder de behandeling der cultuurwet tot zulk eene hoogte geklommen, dat aan geene harer fractiën de zamenstelling van een nieuw Bewind, tot oplossing der aanhangige koloniale quaestiën, kon worden opgedragen. De cultuurwet was door de samenwerking der aanhangers van den heer Thorbecke en der conservatieve partij, ter aanneming van het amendement-Poortman, gevallen. Het was dus natuurlijk, dat het Gezag in de handen der conservatieve partij overging. Deze was echter in de Kamer slechts door de minderheid vertegenwoordigd. Zoude hare optreding geen roekeloos waagstuk zijn en het land niet binnen weinig tijds aan eene nieuwe ministeriele crisis blootstellen, zoo bestond voor het opgetredene conservatieve Ministerie in den stand en de getalsterkte der partijen eene drangreden om door ontbinding der Kamer naar zulke zamenstelling te streven, als waardoor voor dat Ministerie het regeren mogelijk zoude wezen.

Behalve deze, op zich-zelve reeds afdoende reden tot ontbinding, bestonden er nog twee andere, niet minder gewigtig en ontleend aan de staatkunde, die door de beide hoofden van het Ministerie, de heeren Mijer en Van Zuylen, was verdedigd.

De heer Mijer had de rigting, niet alleen van den Minister Fransen van Putte, maar ook die van zijne voorgangers Uhlenbeck en Loudon, steeds hardnekkig bestreden en al hetgene zij in het belang der

¹⁾ *Groen van Prinsterer: Parlementaire Studiën en Schetsen*, no. XXII, p. 37 e. v.

Koloniën beraamden, ontwierpen of uitvoerden, als allerverderfelijkt, zoo voor Nederland als Indië voorgesteld. In weerwil van de verschillen tusschen de aanhangers van Thorbecke en Fransen van de Putte, was die rigting niettemin die van de meerderheid der Kamer. Wat was natuurlijker, dan dat de heer Mijer, bijaldien hij — gelijk men mogt verwachten de koloniale quaestie *in zijnen geest* wenschte op te lossen en in opregtheid het in zijne oogen onschatbare, maar door anderen fel bestookte cultuurstelsel verlangde te handhaven en in eere te herstellen, trachtte door ontbinding der Kamer de bereiking van zijn doel zich mogelijk te maken?

Die ontbinding moest den heer Mijer ook uit anderen hoofde gewenscht en noodig toeschijnen. Ofschoon nooit met zooveel beslistheid als de Graaf van Zuylen de zijde der christelijk-historische partij gekozen hebbende en steeds met voorzigtigheid het stilzwijgen bewarende, wanneer het de verdediging of uitbreiding gold van het Christendom of wel de wegneming van grieven, waarbij de eer van het Christendom betrokken was, had de heer Mijer echter getracht hetgene hij voor het Christendom *in Indië* bedierf of veronachtzaamde, zoo vele mogelijk goed te maken, door zich met de christelijk-historische partij tegen de onderwijswet te verklaren. Ook hij sprak van gemoedsbezwaren; hij achtte het kloppen op dat aambeeld pligt; hij verwonderde er zich over, ja begreep niet, hoe de Minister van Binnenslandsche Zaken, de heer Thorbecke, nog niet deelde in zijne overtuiging, dat eene herziening der onderwijswet volstrekt noodzakelijk was; en hij beloofde dezen Staatsman lof, eer, dank en nationalen bijval, wanneer hij in den geest van den heer Mijer de herziening dier wet wilde beproeven. ¹⁾ De heer Mijer was lid van het conservatieve Ministerie van 1856, waarin de Minister van der Brugghen door den aanhang van den Minister van Rappard, overstemd werd en zich treuriger gedachtenis! genoopt vond de zijde zijner anti-revolutionaire vrienden te verlaten en met de conservatieve partij, voor den drang en de wenschen der liberale partij, die in die dagen als oppositie regerende partij was, te zwichten. Toen de heer Mijer nu in 1864 en 1865 zich kante tegen eene wet, die door het eerste ministerie, waarin hij zitting had, was in het leven geroepen, waaraan hij-zelf hoogstwaarschijnlijk eertijds zijne goedkeuring gehecht had, verkreeg zijne oppositie eene dubbele beteekenis. Aan hare opregtheid en de eerlijkheid van zijn ~~sterven~~ ^{sterven} mogt te meer geloof geslagen worden, toen hij, in Mei 1866 geroepen tot de zamenstelling van een nieuw Ministerie, den Koning vergunning vroeg om die taak met Graaf van Zuylen te deelen, en alzoo de twee bestrijders der onderwijswet uit de Kamer ²⁾

¹⁾ Vgl. de redevoering van Mijer: Tweede Kamer, 9 December 1864, *Bijblad* 1864-'65, p. 333¹—334².

²⁾ De brief werd hier afgebroken en bleef onvoltooid.

15. UIT DE AUTOBIOGRAPHIE VAN P. J. ELOUT VAN SOETERWOUDE. ¹⁾

--- Het jaar 1866 was op staatsgebied overal zeer merkwaardig; buiten 's lands door de beginselloosheid der regeringen, door de sluwe politiek, waarmede Pruisen den oorlog berokkende en door den overmoed, waarmede het van zijne overwinningen misbruik maakte; bedroevend en schokkend echter waren de gebeurtenissen binnen 's lands. De minister van koloniën v. d. Putte door het wél slagen van vele zijner pogingen bij de Staten Generaal en het publiek, en door een niet tegentespreken talentvollen aanleg in den waan gebragt, dat hij zich aan den soms moeilijken druk van den Minister Thorbecke zoude kunnen onttrekken en een zelfstandig bewind zonder dezen vormen, maakte daartoe gebruik van een tusschen hen gerezen verschil over het al of niet bij *de wet* invoeren van een nieuw strafwetboek voor Nederl. Indië, bij welk verschil hij op eene meerderheid in het Ministerie konde rekenen. Welligt was de koning niet afkeerig van het denkbeeld om Th. het staatstoonel te zien verlaten. De Hr. v. d. P. mij over de zaak sprekende gaf ik mijne bezwaren te kennen, bestaand in de onmogelijkheid om zonder Th. een liberaal bewind staande te houden, wees op hetgeen vroeger met den Hr. v. Rosenthal en den Hr. Sonsbeeck ²⁾ was voorgevallen, op het gebeurde hier, toen men den Hr. v. Hall ³⁾ losliet, en in Frankrijk toen dit met Soult plaats greep. ⁴⁾ De Hr. v. d. P. meende evenwel, dat Th. zich aan alles zoude onttrekken. Ik gaf den raad dan liever een gemengd Ministerie te vormen bijv. met den Hr. Mackay en toetegeven op de quaestie van het onderwijs, waardoor op eenige medewerking en zegen konde worden gerekend.

V. d. P. achtte echter zijne partij in beginsel te moeten getrouw

¹⁾ Nagelaten papieren van P. J. Elout van Soeterwoude. Réveil archief.

²⁾ J. Th. H. Nedermijer van Rosenthal, minister van Justitie in het eerste ministerie Thorbecke, trad af — 16 Juli 1852 — na de verwerping van het ontwerp van wet op de rechtelijke organisatie; H. van Sonsbeeck, minister van Buitenlandsche Zaken en R. K. eeredienst in dit ministerie, vroeg zijn ontslag — 16 October 1852 — toen de Tweede Kamer zijn wetsontwerp tot goedkeuring van een tractaat met Frankrijk tot wering van den nadruk, had verworpen. Vgl. over hun aftreden en vervanging door M. P. H. Strens voor Justitie en J. P. baron van Zuylen van Nyevelt voor Buitenlandsche Zaken: Mr. W. J. van Welderen baron Rengers: *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891*, 2de druk, 's Gravenhage, 1905, II, p. 74—78.

³⁾ F. A. van Hall verliet zijn tweede ministerie (1860—1861) na een oneenigheid met zijn ambtgenooten over het voorzitterschap van den ministerraad. Vgl. J. Bosscha: *Kroon en Ministers*, Amsterdam, 1863, p. 128—130 en L. Ch. Suttorp: *F. A. van Hall en zijne constitutioneele beginselen*, acad. diss. Leiden, 1932, p. 126—127.

⁴⁾ Vgl. over den val van het ministerie—Soult in 1840, Lavis: *Histoire de France contemporaine*, V, p. 159—160.

blijven, doch bragt een zwak kabinet te zamen en ondervond door de aanneming van Th. van het mandaat voor de 2e kamer en later door wel overlegde bestrijding van zijne kultuurwet spoedig het onhoudbare zijner positie. De conservatieve partij maakte daarvan gebruik om zich de eer der bestrijding toetekennen, die blijkbaar het gevolg was van de verdeeldheid der liberale partij en van het talent, waarmede de Hr. Mijer, onder veel toegeven, het ontwerp aantastte. Bij het intrekken van het ontwerp was dan ook deze de aangewezen persoon om de taak op zich te nemen. Daarover met mij sprekende, zeide hij mij niet dan noode daartoe te zullen overgaan en vroeg mij wat ik dacht van het dept. v. Justitie. Mijn leeftijd, gemis aan populariteit, welligt nog meer gemis aan alle illusie, maakte zoo iets voor mij onmogelijk. — De Hr. M. werd eenige dagen later bij Z.M. ontboden, betoogde de onmogelijkheid om het Ministerie te aanvaarden, meende in Indië zelve diensten te kunnen bewijzen en stelde voor, den graaf v. Zuylen met de taak te belasten. Hij deelde mij een en ander mede. Met v. Z. de zaak behandelende gevoelde ik de moeilijkheid van een waarlijk antirevolutionnair kabinet te vormen, ook na 's konings uitdrukkelijke verklaring, doch meende dat de eenige mogelijkheid van wél slagen bestond in het niet anders opnemen dan christelijke elementen. Mackay Binn. Z. of openbare werken, Schipnck ¹⁾ Financiën, Klerck ²⁾ marine, Mijer, althans tijdelijk, Koloniën en anders Keuchenius; voorts Borret Justitie. Welke dan ook de overige specialiteiten waren, was de meerderheid voor het goede verzekerd. Zuylen ging meer en meer uit van het denkbeeld van een *quasi* nationaal ministerie, waarin een lid der christelijk-historische rigting werd opgenomen, dat, gesterkt door zijne partij, langzamerhand wat goeds kon verwerven. Geloof en politiek inzicht heeft hem bij de vorming ontbroken; maar er was m. i. goede trouw. Deze was echter niet genoegzaam om moed en kracht te schenken. De opname van Heemskerk had het ijzer met leem vermengd, de voorwaardelijke toetreding van Mijer had diens oog (op zichzelf reeds niet eenvoudig) niet uitsluitend op de groote taak doen vestigen en beiden, hem en Zuylen, bij de eerste aanvallen bevroesd gemaakt en doen wijken. Grievend was die teleurstelling voor het hoofd der Christ. hist. rigting; zij is de sleutel voor hetgeen in de door hem gevolgde gedragslijn niet door allen werd goedgekeurd. Sommigen hadden gewenscht dat Gr. v. Pr. een tijd had gezwegen, zijne kracht bewaard tot de discussien in de tweede kamer, dáár het ministerie had doen terugkomen op de droevige verklaringen van Heemskerk, voort velen geralliëerd en, zonder te veel te staan hetzij op het on-

¹⁾ R. J. graaf Schimmelpenninck, die als minister van Financiën in het kabinet Van Zuylen—Mijer werd opgenomen.

²⁾ Jhr. A. Klerck, secretaris-generaal bij het departement van Marine.

middelijk beslissen van de onderwijsquaestie, hetzij op de bepaalde middelen door hem daartoe aangewezen, van lieverlede had trachten te verwerven de bevrediging van de dierbaarste belangen des volks, omtrent welks instemming zij oordeelden dat hij zich vergiste. Gr. meende integendeel het mandaat als volksvertegenwoordiger niet te moeten aanvaardden maar krachtig in brochures, met buitengemeen talent geschreven, tegen het ministerie te moeten opkomen, en ging hiermede voort met verdubbelde kracht, toen dit de motie Keuchenius (waarbij de uittrekking uit het kabinet van den Minister Mijer werd gegisp) tot aanleiding nam om, op ongelukkig verkeerd gekozen staatsregtelijke gronden, de kamer te ontbinden. Wel verdedigde hij daarbij niet bepaaldelijk de motie K. die in veler, ook in mijn oog, uit het politiek en christelijk standpunt niet was goedtekeuren,¹⁾ maar de verdediging van den Hr. Keuchenius zelven, die zoo goed met de afkeuring van deze daad had kunnen gepaard gaan, geschiedde op eene wijze die de goedkeuring van de motie deed veronderstellen, terwijl bij de wijze waarmede op zijne en andere verkiezing werd aangedrongen, niet genoeg de zelfstandigheid van anderen werd geeerbiedigd, noch biddende samenwerking met anderen betracht. Naar mijne nederige meening althans zoude in dit laatste veel meer kracht en zegen zijn gevonden, dan in het uitnemendst politiek overleg, en in elk geval daardoor de eenheid zijn bewaard gebleven tusschen mannen geroepen om elkander liefdehebben en te ondersteunen. De Heer herstelle de breuke en leere ons meer en meer op Hem alléén te zien, zelfs, naast Hem, op geen en Mozes en Elias. - - -

¹⁾ Vgl. voor Elout's oordeel over de motie-Keuchenius: P. J. Elout van Soeterwoude aan G. Groen van Prinsterer, 6 October 1866. Archief Groen van Prinsterer. „- - - Het doet mij leed dat onze Vriend Keuchenius de motie voorstelde; het doet mij leed dat de benoeming van den Heer Mijer zoo overhaast geschiedde en nog meer dat het Ministerie gemeend heeft tot de ontbinding te moeten overgaan. Het had de aanneming der motie, zoo het die als inbreuk op het Koninklijk prerogatief beschouwde, comme non avenu *) kunnen beschouwen en dus zijn aangebleven. Nu vrees ik voor de gevolgen.

Steeds heb ik (moge ik ook daarin al dwalen) een groot onderscheid gemaakt tusschen de beoordeeling van regeeringsdaden door de *individueele leden* en die van de *Kamer* als *ligchaam*. De eerste achtte ik over alle punten geoorloofd; de tweede slechts over dat wat de Kamer grondwettig onderworpen is, en dan nog binnen zekere grenzen. Nu kan wel de motie Keuchenius worden beschouwd als alleen te betreffen de handelingen van het Ministerie, gelijk de bewoordingen luiden, maar de toelichting verzwakt die beschouwing; ik herhaal echter: zoowel de motie als gevolg betreure ik. Vergeef die ietwat oppervlakkige beoordeeling, maar ik ben afgemat en schrijf in haast. Lang wilde ik niet wachten om U althans, een teeken van leven te geven en de herhaalde betuiging U beide aan te bieden van hartelijke en hoogachtende vriendschap”.

*) Het moeilijk te ontcijferen handschrift bracht Prof. Dr. P. A. Diepenhorst in: *Groen van Prinsterer*, Kampen, 1932, p. 364, tot een onjuiste weergave van dezen brief, waar voor „comme non avenu”, „(eveneens zoo?)” werd gegist.

PERSONENREGISTER.

- Abdul Sawat, 61.
 Amorie van der Hoeven, M. des, 171*.
 Andreae, J., 105*, 136, 184.
 Anthing, F. L., 110*.
 Asser, T. M. C., 171*.
- Baud, J. C., 10—6, 55, 71, 91, 197, 202—3, 206, 208, 232—3.
 Beaufort, J. A. A. H. de, 42*.
 Beaufort, W. H. de, 42*.
 Berkman de Weert, E. A., 168*, 250*.
 Betz, G. H., 42.
 Bichon van IJsselmonde, M., 184.
 Bierhaus, J. G. G., 61.
 Bismarck, O. von, 101, 103.
 Blussé van Oud-Alblas, P., 135, 184.
 Boetzelaer van Dubbeldam, C. W. J. van, 110*.
 Boneval Faure, R. T. H. P. L. A. van, 171*.
 Borret, E. J. H. H., 98, 105, 254, 261.
 Bosch, J. van den, 2, 136, 198, 200, 220, 232—3, 236.
 Bosch, J. A. van den, 98, 105.
 Bosch Kemper, J. de, 169, 170*—1,* 180.
 Bosscha, J., 20*, 260*.
 Bosse, P. Ph. van, 12, 16—7, 40, 42, 184, 240, 242.
 Bourgeois, E., 101*.
 Brauw, W. M. de, 162—3*, 169*, 180*.
 Brouwer, J. D., 159*, 164*, 181—3*.
- Brugghen, J. J. L. van der, 57, 259.
 Bruyn Kops, J. L. de, 171*.
 Buys, J. T., 49*, 171, 186*.
 Buytendijk, S. H., 176*.
- Casembroot, F. de, 21.
 Carnot, J. F. C., 102*.
 Chateaubriand, F. R. de, 102*.
 Colenbrander, H. T., 170*.
 Cornets de Groot van Krayenburg, J. P. C., 20.
 Cremers, E. J. J. B., 102—3, 148*—9.
- Dam, Jb., 114.
 Davelaar, A. van, 62.
 Deen, Iz. van, 170*.
 Delden, A. van, 48*.
 Diepenhorst, P. A., 262*.
 Diephuis, G., 171*.
 Dirks, J., 184.
 Dullert, W. H., 240.
 Duymaer van Twist, A. J., 15, 19, 135, 143, 196, 204, 213.
 Duymaer van Twist, J., 171*.
- Elout, C. Th., 218—9*.
 Elout van Soeterwoude, P. J., 17, 19*, 99, 104, 179, 262*.
 Esser, J., 177*, 183.
- Fransen van de Putte, I. D., 4, 28—43, 49, 62, 65*, 82, 94—8, 103, 106, 110—5*, 118, 125, 129, 132, 138, 140, 144, 149, 157, 239, 242, 244, 246, 258—60.

- Fransen van de Putte, J., 135, 143.
 Fruin, J. A., 171*.
- Gaay Fortman, B. de, 179*.
 Geer, B. J. L. de, 171*.
 Geertsema, J. H., 42, 243.
 Gerretson, C., 102*.
 Gevers Deynoot, W. T., 116*.
 Gevers van Endegeest, D. C., 14.
 Godefroi, M. H., 21, 39*, 41, 45.
 Goudsmit, J. E., 171*.
 Gratama, B. J., 171*.
 Groen van Prinsterer—van der
 Hoop, Mevr. E. M. M., 56.
 Groen van Prinsterer, G., 3, 4, 6,
 7, 9, 55—8*, 68, 71, 74*, 85*,
 86*, 89*, 90—3, 95*, 97—8,
 104—5, 108, 111, 113—24,
 126*, 132*—3*, 136*, 142*,
 152, 159*, 161, 164*, 169*,
 172—84, 186*, 253, 257—8,
 261—2.
- Hall, F. A. van, 20—1, 260.
 Haroen, 61.
 Hartogh, G. M. den, 6*.
 Hasselman, J. J., 159*.
 Heeckeren, L. A. F. H. van,
 113—4.
 Heemskerk Az., J., 4, 18*, 35*,
 98, 105, 109, 116—7*, 121—2,
 160, 163, 165*, 168*, 257—8,
 261.
 Heemstra, S. van, 21, 26.
 Heringa, J., 172*.
 Heukelom, C. van, 33, 47, 135,
 139—42*, 149, 184.
 Heyerdahl, A., 218.
 Hoëvell, W. R. van, 10—6,
 19, 38.
 Hogendorp, W. van, 2.
 Hogendorp, W. K. L. van, 62.
 Hoogeveen, H. J., 51*.
 Hoogeveen—van Zeyll, Mevr. M.
 Ch., 51*.
- Howard de Walden (Ellis, Ch. A.)
 102*.
 Hubrecht, P. F., 172*.
- Idema, H. A., 2*.
- Jonckbloet, W. J. A., 104*.
- Kappeyne van de Coppello, J.,
 41, 47, 135, 141.
 Kempnaer, J. M. de, 170.
 Kerkwijk, J. J. van, 37.
 Keuchenius—Hoogeveen, Mevr.
 H. A., 51*.
 Keuchenius, L. W. C., passim.
 Keuchenius—de Man, Mevr. M.
 Ch., 51*.
 Keuchenius, W. A., 51*.
 Kiehl, E. J., 48*.
 Klerck, A., 105, 261.
 Kock, F. L. W. de, 166—8, 250*,
 255*.
 Kuyper, A., 51*, 53*—4*.
- Laat de Kanter, J. H. de, 149—
 50*, 163*, 184.
 Lagerwey, J., 51*—2.
 Lavissee, E., 260*.
 Léopold I., 102.
 Limburg Brouwer, P. A. S.
 van, 40.
 Limburg Stirum, O. J. H. van,
 51*—4*, 63, 91*, 110*.
 Linde, A. van der, 159*, 164*,
 181*—3*.
 Linden, G. M. van der, 25*, 40,
 98*, 140.
 Lion, Iz. J., 169*.
 Logemann, J. H. A., 138*.
 Loon, J. W. van, 178, 183—4*.
 Loudon, F. A., 62.
 Loudon, J., 21—7, 59, 70—2, 81,
 157, 194, 203, 258.
 Louis XIV, 102*.

- Lynden van Sandenburg, C. Th.
van, 172, 175, 178, 180*, 184.
- Mackay, Æ., 105, 179, 260—1.
- Marchie van Voorthuizen, E.
du, 38*.
- Mees, H. W., 55*.
- Mehlbaum, H. A., 193.
- Merens, F. W., 172*.
- Merkus, P., 198.
- Mijer, P., 1, 4, 5, 25, 33, 38,
45—9, 54—5, 97—100, 105—8,
110, 119—28, 134—64, 171,
174, 176, 179, 182, 186—8,
243, 248—50, 257—62.
- Mirabeau, H. G. de, 101*.
- Modderman, A. E. J., 171*.
- Mulder, C., 119*, 162*, 257*.
- Muntinghe, H. W., 2.
- Napoleon I, 102*.
- Napoleon III, 103..
- Nedermijer van Rosenthal, J.
Th. H., 260*.
- Nierop, A. S. van, 40—1, 43*,
48—9, 184.
- Olivier, N., 41—2, 184.
- Opzoomer, C. W., 172*.
- Pahud, C. F., 35, 54.
- Pascal, B., 52.
- Pels Rijcken, G. C. C., 98, 105*.
- Pické, C. J., 42.
- Polignac, A. J. A. M. de, 101.
- Poortman, K. A., 48—9, 86—7,
95—7, 142*, 154, 243, 258.
- Prins, A., 59, 60*, 93.
- Raffles, Th. S., 31.
- Rappard, A. G. A. van, 56—7,
259.
- Rees, O. van, 82*, 234.
- Rees, O. van (hoogleraar), 171*.
- Reigers, B. A., 183—4*.
- Rengers, W. J. van Welderen,
17—8*, 25*, 260*.
- Rhemen van Rhemenshuizen, C.
H. van, 34*.
- Rochussen, J. J., 15—6, 19—21,
35, 38, 45, 54—5, 125, 215.
- Ruleman Voget, H., 62.
- Rutgers, F. L., 51*, 53*—4*,
57*, 63*, 92*.
- Saaymans Vader, P. H., 184.
- Schwartz, C., 177.
- Schimmelpenninck, R. J., 32—3*,
98, 105, 111, 240—1, 261.
- Schimmelpenninck van der Oye,
W. A., 200.
- Siccama, J. F. Hora, 213*.
- Simons, G., 111, 241.
- Sloet van de Beele, L. A. J. W.,
60, 70, 81—2, 99, 144—8,
183—4*, 242, 244—9.
- Sloet tot Oldhuis, B. W. A. E., 13.
- Sloet van Oldruitenborgh, A.,
211, 218.
- Sonsbeeck, H. van, 260.
- Sophia van Wurtemberg, 102.
- Soult, N. G., 260.
- Stanley, E. G. G. S., 102*.
- Storm van 's-Gravesande, C. M.,
149, 163*.
- Strens, M. P. H., 260*.
- Sturler, W. L. de, 85, 89, 111—3,
124, 136*, 241*—2*.
- Suttorp, L. Ch., 260*.
- Swieten, J. van, 40, 139, 140*, 184.
- Talleyrand-Périgord, Ch. M. de,
102*.
- Tellegen, B. D. H., 171*.
- Tets van Goudriaan, J. G. H.
van, 25*.

- Thorbecke, J. R., 26, 28, 38,
 40—3, 47—9, 94—5, 98*, 112—
 4, 139—40*, 170*, 239—40*,
 242, 258—61.
 Toorenenbergen, J. J. van, 110*.
 Trakranen, N., 145—6, 150—3,
 163, 248.
 Uhlenbeck, G. H., 26—8, 34, 70,
 94, 157, 258.
 Verkouteren, A. J., 52.
 Villèle, J. B. S. J., 102*,
 Viruly, T. P., 148.
 Viruly Verbrugge, W. A., 40.
 Vissering, S., 171*.
 Vloten, J. van, 172*.
 Vollenhoven, C. van, 48*.
 Voltaire, 52.
 Voorhoeve HCz., J., 86*, 115.
 Vreede, G. W., 171*.
 Wal, J. de, 171*.
 Wassenaer van Catwijck, O. van,
 172, 184.
 Weede van Dijkveld, E. van, 110*.
 Wilhelm I, 101.
 Willem III, 97—100, 145—8,
 165—9, 244—6, 248—56.
 Wintgens, W., 17—9, 29, 38,
 45*, 47, 125, 127, 132—3, 157*.
 Wijck, H. C. van der, 80—1, 223*.
 IJssel de Schepper, G. A., 48*.
 Zuylen van Nyevelt, J. P. J. A.
 van, 4, 20*, 98—100, 104—10,
 114, 116—7*, 119, 121—3,
 146, 150—3, 157, 160—1, 168*,
 174, 176, 182, 187, 257—9, 261.
 Zuylen van Nyevelt, J. P. P. van,
 21, 25—6, 260*.

STELLINGEN.

I.

De poenale sanctie bij arbeidsovereenkomsten met de inlandsche bevolking is, met de opkomst van de particuliere landbouwondernemingen na 1854, reeds in 1862 door Keuchenius voorgesteld.

(Vgl. Keuchenius' nota van 16 Mei 1862, *Bijlagen*, 3, p. 194).

II.

De voorstelling van J. Th. Hamstra dat pas bij de verkiezingen van 1869 de conservatieven hebben toegelaten dat de koloniale kwestie op het tweede plan kwam, achter die van het onderwijs, is onjuist.

(Vgl. J. Th. Hamstra: *De Luxemburgsche kwestie*, acad. diss. Groningen, 1927, p. 21).

III.

P. J. Blok geeft zonder grond den indruk dat voor de kamerontbinding van October 1866 door den Koning het advies van den voorzitter der Tweede Kamer, G. C. J. van Reenen, zou zijn ingewonnen.

(Vgl. P. J. Blok: *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, 2e druk, Leiden, IV, p. 460).

IV.

F. A. de Graaff meent ten onrechte dat de regering het aannemen van de motie-Keuchenius niet beschouwde als

II

een poging der Kamer, het practische bestuur tot zich te trekken, doch als een inbreuk op het prerogatief der Kroon om de Ministers te benoemen, en die te ontslaan naar welgevallen.

(Vgl. *F. A. de Graaff: Verhouding van Regeering en Parlement*, diss. Rotterdam, 1930, Purmerend, 1930, p. 86).

V.

De bewering van Dr. G. W. J. Drewes, dat „het standpunt tegenover de drukpersvrijheid in Indië omstreeks het midden van de vorige eeuw het sijnbooleth (is) der koloniale politiek”, miskent de cardinale beteekenis der cultuurkwestie voor de groepeeringspartijen.

(Vgl. *Dr. G. W. J. Drewes: De strijd om de persvrijheid en de oudste Inlandsche couranten*, in: *Koloniale Studiën*, 1934, p. 1).

VI.

Herhaalde personeelsverandering in den Raad van Indië tusschen 1850—'70, heeft den invloed van dit college geschaad.

VII.

De wijze van samenstelling van de volksvertegenwoordiging behoort alleen te worden bepaald door haar taak, de zelfstandige uitdrukking van de volksgezindheid te zijn.

VIII.

De regent is en volkshoofd en ambtenaar.

IX.

Art. 176 I. S. is van toepassing op de financieele verhouding van Land en Kerk in Nederlandsch-Indië.

III

X.

De waarborg van art. 302 van het Wetboek van Strafvordering ontbreekt ten onrechte voor den beklaagde in het Europeesche en Inlandsche strafproces in Nederlandsch-Indië.

XI.

Voorbedachte raad vereischt alleen premeditatie bij de vorming van het opzet; zij wordt niet vereischt bij de keuze der middelen tot uitvoering.

XII.

Ethnologische economie is voor een koloniale samenleving een onderdeel der koloniale economie.

XIII.

De geschiedenis van de algemeene staatsleer kan niet, zonder schade aan de opleiding, bij de studie voor het economisch doctoraal examen indologie worden gemist.

